DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:11 | SAYI:49 | MAYIS, HAZİRAN, TEMMUZ 2009 | ISSN: 1303-7242

ROMALILAR I

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DOĞUBATI

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

ROMALILAR
I

49

DOĞUBATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel süreli yayın.
ISSN:1303-7242 Sayı: 49
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu
Halkla İlişkiler: Sunay Aksoy
Dış İlişkiler: Harun Ak, Savaş Köse
•
Yayın Kurulu
Halil İnalcık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,
Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Öğün
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay
•
Danışma Kurulu
Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezih Erdoğan,
Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert,
İlber Ortaylı, Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 425 68 64 / 425 68 65
Faks: 0 (312) 425 68 64
e-mail: dogubati@dogubati.com

www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama:
Aziz Tuna

Baskı:
Cantekin Matbaacılık
1. Baskı: 5000 adet
Ağustos 2009
Sertifika No: 15036

Dağıtım: Yaysat

Ön Kapak Resmi: Sabina'nin Portresi
Arka Kapak Resmi: Giovanni Paolo Pannini, *Roma Capriccio.*

İÇİNDEKİLER

HUKUK

NADİ GÜNAL
Roma Hukukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları 11

BELGİN ERDOĞMUŞ
Roma Hukuku 33

DİN

ERKAN İZNİK
Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu 41

TURHAN KAÇAR
Eskiçağ Hıristiyanlığı'nda Yol Ayrımı: Kadıköy Konsili ve Mirası 77

EDEBİYAT

BEDİA DEMİRİŞ
Roma Edebiyatı: Başlangıcı, Sınırları, Özellikleri 107

F. GÜL ÖZAKTÜRK
Tarihin Akışını Değiştiren Söylevler: *Orationes Philippicae* 125

Ü. FAFO TELATAR
Roma Edebiyatında Pastoral Şiir 159

MİMARİ

SUNA GÜVEN
Roma Mimarlığını Anlamaya Çalışmak 177

TARİH

MEHMET ALİ KAYA
Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25) 195

MUSTAFA H. SAYAR
Geç Antik Devir 235

EKONOMİ

OĞUZ TEKİN
Roma Devletinde Para ve Ekonomi

ROMANİZASYON

FİLİZ DÖNMEZ-ÖZTÜRK
Likya Örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma 277

PINAR ÖZLEM-AYTAÇLAR
Küçük Asya'nın 'Romanizasyon'u 286

"İmparator Augustus"

ROMA: SONSUZ ŞEHİR

Ülke ve şehirlerin zengin mekân anlayışı, güçlü bir merkez duygusu ile iç içedir. Konumları itibariyle New York, Paris, Londra, Floransa, Venedik, İstanbul gibi şehirler değişik yüzyıllarda dünyaya bir 'merkez'den bakabilme üstünlüğünü edinmişlerdir. İmparatorlukların güç ve dinamizmleri ölçüsünde her şehir, zamanın parlaklığını kendi özgül karakterinde toplamış, tek başına dünyaya başkentlik edebilme ayrıcalığını yakalamıştır. Değişen çağlara göre, dünya merkezleri bir yerden başka bir yere taşınmış, ama mekâna ait olan bu merkezî doğal gücün izleri silinmemiştir. Diğer tüm merkezlerden önce gelen Roma şehri ise, dünyaya başkentlik edebilen ilk yerdi...Roma dünyasına dönmek öncelikli olarak yaşanılan dünyanın başlangıcına dönmek, tarihte daha sonra gelişecek karmaşık olayların merkezine gitmektir.

Roma... Sonsuzluğu çağrıştıran şehir (*La vie éternelle*)... şiddetin ve kudretin sembolü...Kılıç (*gladius*), sonsuzluk ile kutsanan en değerli varlık... Her şey, şiddete dayalı yapıda erimişti. Roma, öncelikli olarak geleneksel askerî devletin özelliklerini taşıyordu. Roma emperyalizmi, muazzam bir savaş mekanizmasının üzerine kuruluydu. Latin edebiyatı bir bakıma Roma tarihini öğrenmektir, daha özelinde de Roma'nın uzun savaşlar tarihini öğrenmektir. Tarihte hiçbir imparatorluğun sınırları Roma sınırları kadar genişlememiş ve hiçbir imparatorluğun ömrü onunki kadar uzun olmamıştır. Roma'nın kuruluşu başlı başına bir yükseliş öyküsüdür...Küçük bir ovada, Latium bölgesinden dünya egemenliğine uzanan bir yol... Tarihçi Livius, Roma'yı daima yücelen bir yazgıya benzetmekteydi. Ama bundan daha önemlisi, Roma'nın yükselişi kadar düşüş ve parçalanış öyküsüdür. Roma'nın tarih sahnesinden çekilişi uzun yıllar almış, yakın çağlara kadar uzanan her karmaşa ve bunalımın ardında Roma'nın adı zikredilmiştir.

Hâkim bir zihniyet olarak Roma, bütün dünyayı kendi *imperium*'u altında toplamayı hedefliyordu. Kuzey'deki Cermen tehditleri ve barbar istilaları sayılmazsa bu devasa çocuksu ülkü, tarihte ilk ve son defa gerçeklik bulmuştu. *Pax Romana*, Akdeniz'in ev sahibi olmak demekti. Roma, başka halkları kendi sisteminde birleştirmekte başarılıydı. Roma'nın

ele geçirdiği topraklarda hızla yayılıp çabuk örgütlenebilmesi, Romanizasyonun kendinden sonraki imparatorluklara en önemli mirasıdır.

Başlangıçta Hellen uygarlığı ile barbarlık arasında sıkışan bir devlet, görkemli devirlerinde elden kolay bırakamayacağı bir üstünlüğü elde etmişti. Roma vatandaşı olmak bir ayrıcalıktı. Eğer bir kıyaslama yapmak mümkünse 'Romalı' olmak, modern ulusların sık sık kendilerine atfettiği bağlardan, örneğin Amerikalı, İngiliz, Fransız vb. olmaktan çok daha üstün bir değerdi. Modern ulusların kendini beğenmiş kimliklerinin aksine sıradan Roma köylüsü sadelikten hoşlanırdı. Çalışmayı seven, düzenli ve erdemden yana bir hal takınırdı. Geleneksel aile anlayışı, süreklilik duygusunu besliyordu ve bu da düzeni korumanın en iyi yoluydu. Çiftçilik, geniş kitlelere sabır ve dayanıklılığı aşılamaktaydı. Romalılar, işlerinde Tanrıların kendilerini gözetlediklerini düşünürlerdi. Tanrılarla uyum içinde olmak gündelik hayatın huzuru adına önemliydi. Kendini üstün bir güce adama anlayışı Romalılarda oldukça gelişmişti. Burada, bazı kelimelerin yardımına başvurursak, "Romalıların nefret ettikleri bir nitelik olan *levitas*...ciddi olacağınız yerde, kaygısız ve kararsız olmayı ifade eder. *Disciplina*, karakterin değişmezliğini sağlayan eğitimdir; *industria* çok çalışmayı ifade eder; *virtus* metinlik ve kuvvettir; *clementia*, insanın hakkından gönüllü olarak vazgeçmesi demektir" (R. Barrow). İlk anlamıyla, kişinin kendine saygısını gösteren *humanitas*, Latin kültürünün armağan ettiği en önemli kelimelerden biridir. Erdem anlayışının ve Stoacılık felsefesinin Roma'da kök salması tesadüf sayılmamalıdır. Stoacılık, Roma'nın sert disiplinini yumuşatan bir öğretiydi. Tarihte, bu tür içsel bakışı geliştiren öğretilerin sert askerî imparatorlukların gölgesinde yeşermesi, bir yandan şiddetin sınırsızlığını gösteriyor, diğer yandan *erdem* arayışlarına bir meşruiyet kazandırıyordu.

Üç döneme ayrılan krallık, cumhuriyet ve imparatorluğun çeşitli evreleri dünya tarihinin en ilginç sayfalarıdır. Bu evrelerden geçilirken siyasetten hukuka, mühendislikten mimariye kadar yeryüzündeki birçok şeyin *nasıl* ve hangi sacayakları üzerine kurulduğuna tanıklık edilebilir. Bu aynı zamanda yaşadığımız dünyanın bilgisini de verir.

Anıtlar, meydanlar, köprüler, yollar, amfiteatrlar, hamamlar, bazilikalar Roma'nın kayda değer miraslarıdır. İmparator Augustus, zaferlerini taçlandırmak için inşa ettiği eserlerinde *Res Gestea* imzasını kullanmıştır. *Res Gestea,* yaptıkları, gerçekleştirdikleri ve 'jest'leri anlamına gelir ki, bu kelimenin öteki anlamı TARİH'tir. Geçmişin somut kaynakları, dil, hukuk, sanat, mimari vb. alanların nasıl ortaya çıktığı incelendiğinde Roma ile günümüz arasında sağlam birçok köprü kurulacaktır.

Taşkın Takış

Hukuk

"Forum Meydanı, Roma"

ROMA HUKUKUNUN TEMEL KRİTERLERİ, KAVRAM VE KURUMLARI

Nadi Günal*

Roma Hukuku, Roma toplumunu tarih boyunca önemli ölçüde etkileyen birçok önemli olayın da gelişimine yön verdiği bir hukuk sistemidir.* Romalıların yaptığı savaşlar ve bu savaşlar sonucu imparatorluğun etki alanının genişlemesi, siyasî ve ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler Roma Hukukuna ilişkin yeni kurum ve kuralların ortaya çıkmasına ve bu hukukun sürekli yenilenerek değişmesine ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişmelerin oluşturduğu hukukî altyapı daha sonraları çağdaş hukuk sistemlerinin temel kurumlarını ve kurallarını oluşturmuş-

---

* Prof. Dr. Nadi Günal, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

* Türkiye, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün, çağdaş medeniyet olarak işaret ettiği her alanda Batı Avrupa kültürünü benimsemiş, Atatürk'ün muhteşem vizyonu ve devrimleri sayesinde hukuk alanında da, temelini Roma Hukukunun oluşturduğu, kökleri asırlar öncesine dayanan bir hukuk sistemini kabul ederek çağdaş batı ülkeleri ve toplulukları arasında yerini almıştır. Hukuk alanı açısından bakıldığında çağdaş medeniyet, temelleri Roma Hukukuna dayanan Kıta Avrupası hukukudur. Buradan hareketle, Roma Hukukunun günümüz Avrupa Birliği ortak hukukunun alt yapısını oluşturacağını söylemek yanlış bir tespit olmaz..

tur. Bir başka ifadeyle, Roma Hukuku kuralları, dünyanın hemen her yerinde farklı kültür yapısına sahip olsalar bile bütün toplumları ortak bir hukukî yapı içinde buluşturmuştur. Böylece, ortaya çıkmasından yüzyıllar sonra bile, çoğu hukuk sisteminin temelini Roma Hukuku oluşturmuştur. Roma Hukuku kurumları ve kuralları Klâsik Öncesi Hukuk dönemine kadar, büyük ölçüde Roma halkının gelenek ve göreneklerine (*mores maiorum*- ataların âdetlerine, geleneklerine göreneklerine) dayanmaktaydı. O zamana kadar Roma toplumunun inançları, Roma Hukukunun ana hatlarını belirlemişti[1]. Yazılı olmayan gelenek ve göreneklerin de, felsefî olmayan mitolojik bir paganizme dayandığını söylemek mümkündür. Tanrıların iradesi olan *fas* (dinsel kurallar), en eski Roma Hukukunun yani *Ius Quiritium*'un[2] kaynağı idi[3]. Bu dönemde Roma Hukukunun laik bir yapısı olduğu söylenemez. Yani din ile hukuk iç içe geçmiş durumdaydı[4].

Bundan sonraki dönem ise, *patricius ve pleb*'lerin[5] mücadelelerine sahne olan dönemdir[6]. MÖ beşinci yüzyılda Oniki Levha Kanununun (*Lex Duodecim Tabularum*) hazırlanması ile[7], Roma Hukuku artık yal-

---

[1] VOCI, P., *Istituzioni di Diritto Romano*, 5.ed., Milano 1996, s.3

[2] *Ius quiritum*, *ius civile*'e verilen diğer bir isimdir. *Quiritum*, *quiris* mızrak kelimesinden türemiştir ve mızrak taşıyanlar anlamına gelmektedir. Mızrak taşıyanlar da, Roma vatandaşlarını temsil etmektedir. Çünkü, askerî anlamda Roma vatandaşları mızrak taşımaktaydılar. *Ius quiritum* ise, Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk anlamına gelmektedir. *Ius civile* ile *ius quiritum* arasında anlam farklılığının bulunduğu düşünülmektedir. Buna göre, *ius civile*, Cumhuriyet devrinin ortalarından itibaren hukukçular tarafından yaratılan hukuku ifade etmektedir. Yani *ius civile*'in özel hukukla sınırlı olduğu düşünülebilir. Ceza Hukuku *ius civile*'in kapsamı dışındadır. Daha sonraki dönemlerde *ius civile*, halk hukuku kaynaklarından gelen hukukla özdeşleşti. Koschaker, P./ Ayiter, K.: *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, İzmir, 1993, s. 8

[3] Pound, R.: *An Introduction to the Philosophy of the Law*, New Haven 1945., s. 57 vd. (Introduction). Bu dönemde devletin otoritesi zayıf olduğundan kanun koyma görevini tam anlamıyla yerine getiremiyordu. Devletin başında olan krallar, karşılarına gelen her bir somut olayı tek tek inceleyerek, bir çözüm bulmaya çalışıyorlardı.

[4] Roma Hukukunun ilk dönemlerinde din, rahip hukukçuların tekelinde kalmıştır. Bu dönemde din, hukuk ve ahlâk kuralları arasında kesin çizgilerle ayrım yapılamamıştır. Rahip hukukçular, Roma Hukukuna şekil veren kişilerdi. Bunlar yaşadıkları dönemde, toplumun en bilgili kişileri olduklarından, hukuku tekellerinde tutarak, hukukî işlemler ve hukukî usullere ilişkin önemli kararlar almışlardır.

[5] *Patricius*'lar, Roma'nın eski zamanlarında *gens*'lere dâhil olan kişilerdi. *Patricius*'lar toplumun soylu tabakasını oluşturmaktaydı. *Pleb*'ler ise, genellikle çiftçi ve zanaatçı olup, *gens*'lerin dışında kalan kişilerdi. Bunlar toplumun soylu olmayan orta sınıfıydılar. *Pleb*'ler, oy verme, asker olma, devletin yüksek rütbelerinde görev alma haklarına ilerleyen zamanlarda kavuşabilmişlerdi. Umur, Z., *Roma Hukuku Lügatı*, İstanbul, 1975, s. 151-156.

[6] Yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanan hukuka *ius civile* denilir.

[7] Oniki Levha Kanunu, hukuk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, Roma tarihinin bilinen ilk kanunlaştırma hareketidir. *Patrici-pleb* arasındaki çekişme doğrultusunda, böyle bir yazılı kanun hazırlanmıştır. Bronz veya tahta levhalar üzerine yazılan kanunlar, forum

nızca *patricius*'ların tekelindeki bir sır olmaktan çıkmıştır[8]. *Ius Civile,* bilindiği gibi yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanmaktaydı[9]. Katı şekil şartları, törensel nitelikteki hukukî işlemler ve söze verilen büyük değer, bu dönemin karakteristik özelliklerindendi[10].

Ius Civile, bazı olumsuzluklarına ve eksiklerine rağmen pozitif hukukun gelişiminde büyük rol oynamıştır. Roma toplumundaki anlayışla bağlantılı olarak, cinsiyet ayrımı, köken ayrımı yapılmış, kölelik kurumu varlığını sürdürmüş, temel haklar yeterince korunmamış olsa bile, *Ius Civile*'in Roma toplumunun hukuki yapısına sağladığı katkılar yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde Roma toplumunda, kişiden çok ataerkil bir yapıya sahip olan aileye çok daha fazla önem verilmekteydi. Sağlam bir aile yapısı ve buna bağlı olarak da, geniş yetkilerle donatılmış bir aile babası (*pater familias*) kavramı bulunmaktaydı. Kişilik kavramından çok, *status* kavramının[11] öne çıkması da, Roma ailesinin ve aile babası konumundaki erkeklerin baskın yapısından kaynaklanmaktaydı. Bu da doğal olarak, kişilik haklarının çok fazla gelişememesine yol açmıştır[12].

Roma Devletinin nüfusunun az, ekonomisinin tarıma dayalı olduğu dönemlerde yabancılarla olan ilişkiler oldukça sınırlı idi. Bu yüzden, Romalılar yabancılara pek sıcak yaklaşmıyorlar, onlara kendileriyle eş statüler tanımaktan kaçınıyorlardı. *Ius civile*'in yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanıyor olması bu zamanlarda, herhangi bir sakınca yaratmamaktaydı[13]. Ancak, yabancıların Roma ekonomisinde rolünün artması,

---

meydanına dikilmiştir. Bu şekilde kanunların aleniyeti sağlanmış ve kişiler kendilerine uygulanacak hukuk kurallarını önceden öğrenme hakkını elde etmişlerdi. "Kanunsuz suç olmaz" ilkesi, bir bakıma bu şekilde sağlanmıştır. Tahiroğlu, B./ Erdoğmuş, B., *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul, 2001, s. 38 vd.

[8] Hukuk, rahiplerin tekelinde iken rahipler, herkesten gizledikleri özel bir takvim hazırlamaktaydılar. Bu takvimde, hangi günlerin dava açmaya uygun olduğu, hangi günlerde ise, kesinlikle dava açılamayacağı gösteriliyordu (*habebant non fastos*). Doğal olarak, böyle bir bilgi, rahiplere toplum üstünde, çok geniş bir yetki sağlıyordu. Herkesin, hangi gün dava açabileceğini öğrenmek için, rahiplere başvurması zorunlu hale geliyordu. Cnaeus, Flavius denen bir kâtip, başrahiplerden biri olan kör Appius Claudius'un elindeki bu gizli bilgileri herkese açıklayarak, hukuk üzerindeki rahiplerin tekelini bir ölçüde ortadan kaldırdı.

[9] Sherman, C. P., *Roman Law in the Modern World*, 1917, s. 32 vd.

[10] Schulz, F., *History of Roman Legal Science*, Oxford, 1946, s. 20.

[11] Roma Hukukunda kişilerin, hak ehliyeti açısından hukukî durumlarını açıklarken kullanılan ifadeye *status* denilmektedir. Buna göre, kişilerin köle ya da hür oldukları *status libertatis*, vatandaş ya da yabancı oldukları *status civitatis*, kendi hukuklarına tâbi ya da başkasının hukukuna tâbi oldukları *status familiae* ile ifade edilmekteydi. Umur, (Lügat), s. 198.

[12] Maine, H. S., *Maine's Ancient Law with Notes by Pollack*, 10. ed., London, 1907, s.178 vd.

[13] Roma devletinin sınırları dışında yaşayan yabancılara, bağlı oldukları devletlerle, Roma devleti arasında yapılmış olan anlaşmalara göre belirleniyordu. Yabancının bağlı olduğu devletle, Roma devleti arasında hiçbir anlaşma yapılmamışsa ve bu konumdaki yabancı Roma'ya gelirse, ona Roma vatandaşı el koyabilir, satabilir, onu öldürebilir, mallarını alabilirdi. Yani bu

Roma vatandaşları ile yabancılar arasındaki ticarî ilişkilerin fazlalaşması, Roma Hukukunda yeni bir anlayışın doğmasına yol açmış ve Romalıların sosyal ve yasal bilinci doğal hukuk kavramı ile kontrol edebilmelerini sağlamıştır[14]. Sonuçta, pozitif hukukun çatısını oluşturan yeni bir hukuk olan *Ius Gentium* doğmuştur. Bu hukuk hem yabancılara da uygulanması, hem de *ius civile*'deki katı şekil şartlarını hafifletip, ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurabilecek yeni kurum ve kuralları getirmesi nedeniyle büyük önem taşımaktadır[15]. Üstelik *Ius Gentium* hem farklı uyruktaki yabancılar arasındaki hem de bir yabancı ile bir Roma vatandaşı arasındaki uyuşmazlıkları düzenlerdi[16]. *Ius Gentium*'da artık dinin etkisi yok denecek kadar azalmıştır. Roma Hukuku çok kısa bir süre için, dinin etkisi altında kalmış, *Ius Gentium*'dan sonra laik bir hukuk düzeni özelliğini taşımıştır[17]. *Ius Gentium* ile neden sonuç ilişkisi daha fazla sorgulanmakta, hakkaniyet ve kusurun dikkate alınabilmesi, şekil şartlarına körü körüne bağlı kalınmaması mümkün hale gelmişti.

---

yabancıya Roma Hukukuna göre hiçbir hak tanınmamıştı. Roma devleti dâhilinde yaşayıp, Roma vatandaşı olmayan yabancıların durumu biraz daha iyiydi. Bunların durumu, kanunla saptanırdı. Bunlara çoğu zaman ticarî ilişkilerde bulunabilme ve bazı durumlarda da, Romalılarla evlenebilme hakkı tanınmıştı. Karadeniz-Çelebican, (*Roma*), s. 148 vd.

[14] Pound, R., *Outlines of Lectures on Jurisprudence*, 4. ed., Oxford, 1922, s. 12 (Outlines).

[15] Radin, N., *Handbook of Roman Law*, Minnesota, 1927, s. 37 vd.

[16] "Gai. 1,1; Iust. Inst. 1, 2, 1: *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim sou proprio, partim communi omnium hominum iure utantur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnium hominum iure utitur.*" Yazılı hukuk ve geleneklerle düzenlenmiş olan her millet, kısmen kendine özgü olan bir hukuku, kısmen de bütün insanlık âlemine ortak olan bir hukuk kullanır. Gerçekten her milletin kendisi için yapmış olduğu hukuk, ona özgüdür. *Ius civile*, yani bir cins kendi sitesine has hukuk ismini alır. *Ius naturale*'in tüm insanlık arasında tanzim etmiş olduğu hukuka ise bütün milletler arasında aynı şekilde uyulur. *Ius gentium* yani, bütün insanlığın yararlandığı hukuk ismini alır. Böylece Roma halkı kısmen kendisine özgü hukukla, kısmen de bütün insanlara özgü hukukla yönetilir.

[17] De Zulueta, F., *The Cambridge Ancient History, The Development of Law Under the Rebuplic*, 1932, s. 868; Pound (Outlines), s. 55 vd. *Ius gentium* ile *ius naturale* arasında bir ayrım yapılabilir. *Ius gentium* pozitif hukuktu. Oysa *ius naturale* denince sabit, değişmez nitelikteki ahlâk ve davranış kuralları anlaşılmaktaydı. Bryce, J. V., *Studies in History and Jurisprudence*, V. II, Oxford, 1901, s. 575 vd.

Ius Gentium'un yaratılmasında en büyük faktör, *praetor peregrinus*[18] denilen yabancılar *praetor*'una aittir. Zaten Roma Usul Hukuku ve dolayısıyla Roma Hukukunun gelişmesinde *praetor*'ların rolü tartışılmayacak kadar büyüktür[19]. Çünkü, Roma Hukukunda hak ve dava kavramları birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir hakkın varolduğunun söylenebilmesi için öncelikle buna bir *actio* (dava) hakkının tanınmış olması gerekmektedir. Aksi takdirde ortada bir hakkın bulunduğu söylenemez[20].

Bilindiği gibi Roma MÖ 753 yılında şehir devleti olarak kurulmuş, neredeyse tek egemen gücün kral olduğu bu dönemden sonra (MÖ 753-MÖ 509) Cumhuriyet (Consuller) dönemi 500 yıl kadar sürmüştür. Bu dönemde Roma tarihindeki ilk kodifikasyon çalışması (kanunlaştırma hareketi) olan Oniki Levha Kanunu hazırlanmıştır (MÖ 451-449) Bu kodifikasyon çalışmasının iki önemli amacı vardır. Bunlardan ilki o güne kadar sadece din adamı hukukçular sınıfı tarafından bilinmekte olan hukuk kurallarının yazılı hale getirilmesiyle, toplumdaki herkesin hukuk kuralları konusunda bilgi sahibi olmasının önü açılmış, böylece hukuk alanındaki bilinmezlik, kapalılık ortadan kaldırılmıştır. Bu kodifikasyonun diğer bir önemli yanı, o güne kadar Roma toplumunda var olan sınıflar arası farklılığın ortadan kaldırılmasıdır. Bu durum Oniki Levha kanununun hazırlanmasının siyasî sonucudur. Cumhuriyet (ya da Consuller) dönemi adı verilen bu dönemde devlet yönetiminin başında halk meclisleri tarafından birer yıllığına seçilen Consuller bulunmaktaydı. Consullerin görev sürelerinin birer yıllığına uzatılması da mümkündü. Consuller

---

[18] *Praetor*; *imperium*'a (devlet iktidarını kullanabilme, emrindeki personele emir verebilme ve bu emirlerin uygulanması için gerekli önlemleri alabilme yetkisine) sahip bir devlet adamıdır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, bu isim, *consul*'lere verilmekteydi. Çünkü, *consul*'ler ordunun önünde giden kumandanlardı. MÖ 367 yılında, *lex Licinia Sextia* ile, daha önceden var olan iki *consul*'lüğe ek olarak, bir üçüncüsü daha kurulmuştur. Daha sonra, sadece bu üçüncü *magistra*'ya, *praetor* denilmeye başlanmıştır. *Praetor*, çoğunlukla şehirde kalıp, Romalılar arasındaki hukukî uyuşmazlıkları inceleyerek, gerekli gördüklerini yargıca gönderirdi. MÖ 242 yılında, yabancılarla yabancılar ve Romalılar ile yabancılar arasındaki uyuşmazlıkları çözümlemesi için, ikinci bir *praetor*'luk kurulmuştur. Buna *praetor peregrinus* denilmektedir. Zamanla, *praetor*'lerin sayısı onaltıya ulaşmıştır. Praetor'ler, görev sürelerinin başında, hukukî alanda izleyecekleri kuralları ve ilkeleri, hangi durumlarda dava hakkı tanıyacaklarına, hangi durumlarda ise, dava hakkı tanımayacaklarına ilişkin bir beyanname (*edictum*) yayınlarlardı. Bu beyannameler, özel hukuku önemli şekilde etkilemiş, *praetor* hukukunun doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Villey, M., *Roma Hukuku Güncelliği*, (Çev. Bülent Tahiroğlu, İstanbul 2000), s. 16.

[19] Karadeniz-Çelebican, (*Roma*), s. 102 vd.

[20] Roma hukukunda hakların tanınması ve ihtiyaçlar gereğince hukuken yeni hakların tanınmasında, buna bağlı olarak da hukukî kurumların ortaya çıkmasında *actio*'nun etkisi çok fazladır. Bu yüzden de, Roma usul hukukunun, Roma hukukunun gelişimini sağlayan unsuru olduğu kabul edilmektedir. Daube, D., *Forms of Legislation*, Oxford:1956, s. 25; Karadeniz-Çelebican, (*Roma*), s. 266.

görev sürelerinin bitiminde görev yaptıkları dönem boyunca yaptıkları işler nedeniyle sorumlu tutulabiliyorlar hatta yargılanabiliyorlardı. Ama görev süreleri içinde dokunulmazlıkları bulunmaktaydı. Göreve geldiklerinde *edictum* adı verilen bir beyanname yayınlıyorlar ve görev süreleri içinde buna bağlı kalıyorlardı. MÖ 367 yılma kadar iki consulle yönetilen Roma bu tarihte üçüncü bir consullük makamının, bundan 125 yıl sonra da dördüncü consullük makamının kurulmasıyla sayıları dörde çıkan consuller tarafından yönetilmeye başlandı. Bu son iki consulün görevi neredeyse tamamıyla hukuk konusuna ilişkindi. Kanun yapma yani yasama yetkisi halk meclislerine ve senatoya ait olduğundan consullerin yasama yetkileri bulunmuyordu. Consuller, yaptıkları işe göre magistra, *iudex ve praetor* adını almaktaydılar. Praetor olarak adlandırılan hukuk alanında çalışan consuller, gerçekleştirdikleri yargılama faaliyetleri ile Praetor Hukuku adı verilen hukuk sistemini yaratmışlardır. Praetor'lar *Ius Civile* de, yani Roma Medeni Hukukunda bulunmayan hususlarla ilgili olarak boşluk doldurma görevini üstlenmişlerdi. Bir anlamda *Ius Civile* de herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı konularda kurallar koyuyorlardı. *Ius Honorarium* adı da verilen Praetor Hukukunun bir diğer fonksiyonu *Ius Civile*'i ayrıntıları bakımından açıklayıp yorumlayarak hukukun icrasına kolaylık ve katkı sağlamaktı. Ayrıca *Ius Civile*'de artık gereksinmelere yanıt vermeyen kuralları değiştirerek o günün şartlarına uygun hale getirmek Praetor Hukukunun *Ius Civile* karşısındaki bir başka fonksiyonuydu. Praetor'lar hukuki uyuşmazlıkları çözüme kavuştururken eğer gereksinim duyarlarsa *Ius Civile*'de bulunmayan dava türleri öngörebiliyorlardı. Örneğin *Ius Civile* (Roma Medeni Hukuku), hileli bir davranışla kandırılıp kendisiyle hukuki işlem yapılan kişiyle ilgili bir dava öngörmemiş olduğu için hile yapan kişi bir yaptırımla karşılaşmıyor, bu durum onunla hukuki işlem yapan kişinin zarara uğramasına neden oluyordu. Praetorlar bu ve bunun gibi durumlarda yeni dava ihdas etmek imkânlarını kullanarak kendilerine özgü koruma yollarıyla adalet ve hakkaniyete aykırı durumların giderilmesine katkı sağlıyorlardı. Praetor'lar ayrıca haksız olduğunu düşündükleri kişinin davranışına günümüzdeki ihtiyati tedbir kurumuna benzer bir şekilde yasak getirerek haksızlıkları önlemeye çalışıyorlardı. *Ius Civile*'de olanlar dışında yeni def'î[21] imkânlarını tanıma yetkisine sahip olmaları, bir malın zilyetliğinin yani fiili egemenliğinin kime ait olacağına karar veriyor olmaları, onların Roma Hukuk sistemindeki yerlerini son derece önemli bir hale getir-

[21] Haksız olarak ileri sürüldüğü düşünülen bir iddiayı talebi ya da davayı bertaraf etmek, ortadan kaldırmak için kullanılan hukuki bir yol, bir nevi itiraz hakkı.

mekteydi. Bundan sonraki dönem ise, *patricius ve pleb*'lerin[22] mücadelelerine sahne olan dönemdir[23]. MÖ beşinci yüzyılda Oniki Levha Kanununun (*Lex Duodecim Tabularum*) hazırlanması ile[24], Roma Hukuku artık yalnızca patricius sınıfına mensup din adamı hukukçuların tekelindeki bir sır olmaktan çıkmıştır[25]. *Ius civile,* bilindiği gibi yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanmaktaydı[26]. Katı şekil şartları, törensel nitelikteki hukukî işlemler ve söze verilen büyük değer, bu dönemin karakteristik özelliklerindendi[27].

Bu dönemin diğer organı olan ve yaşlılar meclisi anlamına gelen senato (Latin dilinde *senis* yaş, *senior* ise yaşlı anlamına gelmektedir) halk meclisleri kadar güç sahibi değildi. Bir sonraki dönem olan İlk imparatorluk (*Principatus*) döneminin (MÖ 27- MÖ 235/284) ilk yarısında halk meclisleri karşısında mutlak anlamda güç sahibi olacak olan senato, bu dönemin ikinci yarısında bu gücünü imparator (*princeps)* lehine yitirmişti. Roma Senatosu, hem yasama hem de danışma organı görevlerini yerine getirmekteydi. Senatörler Consuller tarafından seçilmekteydiler. Senato üyelerinin sayısı 300'dü.

Cumhuriyet döneminin son 50 yılında yönetimde karışıklıklar yaşanmaya başladı. Senatonun bu yıllarda kazandığı güç, bir anlamda diktatörlüğe dönüştü. MÖ 70 yılında consul olan, consullüğü sona erice de ordu komutanı olarak Roma ordusunun başında önemli başarılara imza atan *Pompeius* bu başarılardan kaynaklanan özgüvenle yeniden consul

---

[22] *Patricius*'lar, Roma'nın eski zamanlarında *gens*'lere dâhil olan kişilerdi. *Patricius*'lar toplumun soylu tabakasını oluşturmaktaydı. *Pleb*'ler ise, genellikle çiftçi ve zanaatçı olup, *gens*'lerin dışında kalan kişilerdi. Bunlar toplumun soylu olmayan orta sınıfıydılar. *Pleb*'ler, oy verme, asker olma, devletin yüksek rütbelerinde görev alma haklarına ilerleyen zamanlarda kavuşabilmişlerdi. Umur, Z., *Roma Hukuku Lügatı*, İstanbul, 1975, s. 151-156.

[23] Yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanan hukuka *ius civile* denilir.

[24] Oniki Levha Kanunu, hukuk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, Roma tarihinin bilinen ilk kanunlaştırma hareketidir. *Patrici- pleb* arasındaki çekişme doğrultusunda, böyle bir yazılı kanun hazırlanmıştır. Bronz veya tahta levhalar üzerine yazılan kanunlar, forum meydanına dikilmiştir. Bu şekilde kanunların aleniyeti sağlanmış ve kişiler kendilerine uygulanacak hukuk kurallarını önceden öğrenme hakkını elde etmişlerdi. "Kanunsuz suç olmaz" ilkesi, bir bakıma bu şekilde sağlanmıştır. Tahiroğlu, B./ Erdoğmuş, B., *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul, 2001, s. 38 vd.

[25] Hukuk rahiplerin tekelinde iken rahipler, herkesten gizledikleri özel bir takvim hazırlamaktaydılar. Bu takvimde, hangi günlerin dava açmaya uygun olduğu, hangi günlerde ise, kesinlikle dava açılamayacağı gösteriliyordu (*habebant non fastos*). Doğal olarak, böyle bir bilgi, rahiplere toplum üstünde, çok geniş bir yetki sağlıyordu. Herkesin, hangi gün dava açabileceğini öğrenmek için, rahiplere başvurması zorunlu hale geliyordu. Cnaeus Flavius denen bir kâtip, başrahiplerden biri olan kör Appius Claudius'un elindeki bu gizli bilgileri herkese açıklayarak, hukuk üzerindeki rahiplerin tekelini bir ölçüde ortadan kaldırdı.

[26] Sherman, C. P., *Roman Law in the Modern World*, 1917, s. 32 vd.

[27] Schulz, F., *History of Roman Legal Science*, Oxford, 1946, s. 20.

seçilmek istedi ancak senatodan aradığı desteği bulamayınca ordunun diğer önemli komutanlarından *Crassus* ve *Caius Iulius Caesar* (Sezar) ile birlikte *Triumvirat* adı verilen üçlü bir yönetim kurdular. Bu üçlü iktidarda oldukları süre içinde kendi geleceklerini ve iktidarlarını garanti altma almak amacıyla kendilerini koruma altına alan kanuni düzenlemeler yapmışlardı. Tarih MÖ 60 yılıydı. Bu üçlü arasında ordunun desteğini arkasına alan *Pompeius,* zengin ve soyluların desteğini arkasına alan *Crassus* ile ortalama halk sınıflarının desteğini elde etmiş olan *Caesar* kendi aralarından *Caesar*'ı Consul seçtiler. *Caesar,* consullük görevini tamamladıktan sonra 5 yıllığına Galya valiliğine ve ordu komutanlığına atandı. Bu beş yılın sonunda valilik görevi 5 yıl daha uzatıldı. Bu sürenin sona ermesinden sonra o dönemde Consul olan *Pompeius*, Caesar'ın consullüğü, dolayısıyla iktidarı ele geçireceği kaygısıyla Senato kararı aldırarak onu tek başına Roma'ya çağırdı. Ancak valilik görevi ve ordu komutanlığı sırasında önemli bir güç elde etmiş olan Caesar, ordusuyla Roma'ya gelerek *Pompeius*'u alt etti ve MÖ 49'da gücü eline geçirdi. MÖ 48'de ömrü boyunca *Dictator* ilân edildi. Bundan bir yıl sonra ise Consul seçildi. Artık sadece adı cumhuriyet olan yönetim şeklinde *Caesar* tek yetkili kişi olarak senatörleri atama, savaşa ve barışa karar verme, meclislerin görevlerini belirleme, hazineyi yönetme, eyalet valilerini atama ve gerektiğinde de eyaletleri yönetme yetkisine sahip olmuştu. Devletin üst düzey görevlilerini belirliyor. Kendi consullük görevi sona erdikten sonra göreve gelecek consulleri de diktatör unvanıyla belirliyordu. Senatoyu sadece kendi kararlarını halka duyurmak için toplantıya çağırıyor, kendisine karşı çıkan herkesi devletin bütün imkânlarını kullanarak susturuyordu. Bütün bunlardan sonra en son olarak Caesar ruhban sınıfının da başına geçerek kendisini Başrahip ilân ediyordu. İyice etkisiz hale gelmiş Senato, Caesar'a geleneklerin koruyucusu, Vatanımızın Babası gibi unvanlar ve payeler veriyordu. Caesar Senatoyu son derece etkisiz hale getirmiş devlet yetkilerinin tamamını kendisinde toplamıştır. Bütün bunlardan başka Caesar, kendisinin güvenini kazanmış, onun fikirlerine hiç bir şekilde karşı çıkmayan ve çok yakınında çalışan ve kendisine sonuna kadar bağlı kişilerden oluşan bir kabinesi bulunmaktaydı. Caesar kararlarını, bu grupta yer alan kişilere iletir ve bunun gereği yerine getirilirdi. Bu grubun, dolayısıyla Caesar'ın kararlarına karşı itirazda bulunmak mümkün değildi. Dictator'un (Caesar'ın) bu çok sadık ve vefakâr hizmetkârları ve dostları liderlerinin emirlerini yerine getirirler, onun kazandığı başarıları biraz da abartıyla ilan ederek ona yeni taraftar kazandırmaya çalışırlardı. Caesar kendi adına bastırdığı paralarda "*Dictator ve Imperator*" unvanlarını birlikte kullanmış, Consuller gibi değil eski

Krallar gibi giyinmeye başlamış, kendisine, her Consulün kullandığı fildişi koltuk yerine altından taht yaptırmış, senato üyelerini ayağa kalkmadan oturduğu yerde kabul etmiş, kendisine destek vermek için yapılan gösterileri desteklemiş ve mutlak anlamda tek otorite haline gelmişti. Bütün bu davranışları, kendisine yakın olan birçok kişinin nefretini kazanmasına neden olmuştu.

Ancak her yükselişin bir inişi hattâ düşüşü olduğu kuralı Roma'da da kendisini gösterdi ve MÖ 44 yılında Kral (İmparator) ilân edileceği toplantıdan hemen önce Cumhuriyet taraftarlarınca yapılan plan uyarınca üstelik kendisine yakın kişilerden birisi olan *Brutus* tarafından öldürüldü.

Caesar'ın ölümünden sonra consul olmak isteyen yeğeni Gaius Octavius'un isteği daha önce hiç magistralık yapmamış olması ve henüz 19 yaşında olması gerekçesiyle reddedildi. Ancak bir ordu komutanı olarak büyük zaferler elde eden Gaius Octavius halkın güvenini kazanmıştı ve halk senatonun aksine onun consul olmasını istemekteydi. Ancak fiili iktidarı elinde bulunduran güçlerle daha iyi mücadele edebilmek için ordunun diğer iki önemli komutanını da yanına alarak ikinci *Triumvirat* olarak adlandırılan üçlü yönetimi tercih etti. Bu üçlü içinde *Gaius Octavius* ön plana çıktı. Çünkü senato ve halk *Marcus Antonius*'un Mısır kraliçesi Kleopatra ile olan ilişkisi ve Roma devleti aleyhine sonuçlar doğurabilecek bazı taahhütlere girdiği gerekçesiyle Lapidus'a da devleti iyi yönetemediği gerekçesiyle karşı çıktı ve *Gaius Octavius*'un yıldızı parladı. Romalılar herkese eşit mesafede duran Octavius'un başa geçmesinin huzur ve güveni sağlayacağını düşündüler. Ancak *Octavius* Roma Devleti için yapması gereken herşeyi yaptığını belirterek her görevin bir sonu olması gerektiğini ileri sürerek görevini bırakmak ve yetkilerini senato ya ve halka bırakmak istedi ancak bu tevazuu Roma halkı ve senato nezdinde ona büyük bir ün ve güç sağladı. MÖ 27 yılında kendisine ordu komutanlığı yapmak ve eyaletleri yönetmek yetkisi yeniden verildi. Kendisine Senato tarafından ayrıca *Augustus* (Ulu–Büyük) unvanı verildi. Ve böylece bir anlamda Sezar'ın güç kullanarak ya da sahip olduğu büyük gücü kullanarak yapmak istediği şeyi yeğeni *Gaius Octavius* (*Augustus*) halkın kendisine olan sevgisini ve halktan gelen gücü kullanarak gerçekleştirmiş oldu.

Roma devletinin her açıdan en parlak dönemi *Augustus*'un başlatmış olduğu İlk İmparatorluk (*Principatus*) dönemidir (MÖ 27-MÖ 235/284). Roma'dan günümüze miras olarak kalan ne varsa, neredeyse tamamı bu

döneme dayanmakta bu dönemden kaynaklanmaktadır.[28] İlk İmparatorluk (Principatus) döneminde halk meclisleri güçlerini önemli ölçüde kaybetmişler, Cumhuriyet Dönemindeki etkinliklerinden eser kalmamıştır. Bu dönemin güçlü organı Senatodur. Ve Senato güç merkezi olma durumunu *Principatus* Döneminin ortalarına kadar sürdürmüş sonrasında *Senatus* da gücünü yitirmiş ve *Senatus*'un yerini İmparator (*Princeps*) almış ve tek etkin güç haline gelmiştir. Bu dönemde hukukun en üst düzeye çıkmasının büyük bir aşama kaydetmesinin en önemli sebebi, *Labeo, Capito Sabinus* gibi hukukçuların ve onların mensup oldukları hukuk okullarının varlığıdır. Bu hukuk okulları arasındaki fikir tartışmaları Roma Hukukunun gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuştur. İmparator Augustus kendi döneminde yaşamış olan hukukçulara, hukuki sorunlarının çözülmesi için başvuran kişilere İmparator adına cevap verme ayrıcalığını tanımıştır. Bu durum hukukçuların statüsünü daha da güçlendirmiştir.

Principatus Döneminin sona ermesinden sonra (ki bu dönemin sonunda 50 yıl kadar süren iç karışıklık yaşanmıştır) MS 284 yılında Son İmparatorluk ya da sadece İmparatorluk denilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemde İmparator tek egemen güç haline gelmiş ve her türlü işi kendisine bağlı devlet memurları ile yürütmüştür.

Cumhuriyet (Consuller) Döneminin sonlarında (MÖ 44 yılında) öldürülen *Caesar*'dan bir yıl sonra ölen ünlü düşünce adamı filozof ve Hatip *Cicero*'nun (*Marcus Tullius Cicero*) (M.Ö 106- M.Ö 43), değişik yönetim tarzlarına ilişkin olarak günümüzde de aynı şekilde geçerliliğini sürdüren ve MS 1. yüzyılda yaşayan ünlü düşünür *Seneca*[29] tarafından da paylaşılan düşüncesine göre devletler (toplumlar) üç değişik şekilde yönetilebilirler. Bunlardan ilki Tek adam yönetimidir yani Monarşi, ikinci yönetim tarzı bir grubun ya da zümrenin iktidardır ki buna da Aristokrasi üçüncü ve sonuncu yönetim tarzına ise halkın kendi kendisini yönetmesi anlamında Cumhuriyet yönetimi adı verilmektedir.

Cicero ve *Seneca* (MÖ 4- MS 65) Monarşi yönetiminin kötüye kullanılmasına Tiranlık, gücü kötüye kullanana Tiran, Aristokrasi'nin kötüye kullanılmasına Oligarşi (kötüye kullananlara Oligark), Cumhuriyetin kötüye kullanılmasına da Demokrasi denildiğini söylemişlerdir. Onlara

---

[28] Bu dönem dışında sadece Doğu Roma İmparatoru olan *Iustinianus*'un *Corpus Iuris Civilis* adlı kodifikasyonu günümüz hukuku bakımından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

[29] TANRIM,

Bana değiştirebileceğim şeyleri değiştirmek için CESARET,

Değiştiremeyeceğim şeyleri kabul etmem için METANET,

Her ikisi arasındaki farkı bilmek için de AKIL ver ...

göre halkın çoğunluğunun oyunu alarak yönetime gelmiş kişi de iktidara getirildi diye her istediğini dilediği gibi yapabilecek yetkilere sahip olmamalıdır. *Caesar* böyle davrandığı için kendi sonunu kendisi getirmiştir. Gerçek anlamda Demokrasi herkesin (halkın değişik sınıflarının görüş, düşünce ve taleplerinin kamu düzenine ve devletin güvenliğine aykırı olmamak şartıyla) bir başkasının fikrine saygı duymasını gerektirir. Demokrasinin içerdiği özgürlükler de sınırsız değildir. Bir özgürlüğün sınırlarının başladığı bir yerde veya zamanda diğer bir kişinin özgürlüğü sona erer. Toplumu oluşturan kişilerin yani halkın ortak menfaatleri ve özgürlüğü ise her türlü değerin üzerindedir. Bu düşünce tarzının savunulması halinde Cumhuriyet rejimi içerisinde ortaya çıkabilecek muhtemel kralların, imparatorların ortaya çıkması da engellenmiş olacaktır.

Aslında Roma Hukukunun temel kriterlerinin, *Cicero*'nun[30] yaşadığı dönemlerde (MÖ 106- 43) şekillendiği biçiminde bir saptama yapmak pekâlâ mümkündür[31]. Çünkü bu dönem, Romalı aydınların büyük ölçüde Yunan kültüründen etkilendikleri döneme denk düşmektedir[32]. Stoacı anlayışa[33] bağlı olan *Cicero*'nun fikirleri, hukukçuların dikkatini daha çok hukukun felsefi temellerini incelemeye yöneltmiştir[34]. Cumhuriyet

---

[30] Cicero, Romalıların önemli hatip ve devlet adamlarından biridir. Eserleri mükemmel bir dilde yazan Cicero'nun Roma Hukukuna olan katkısı azımsanamaz. Yaşadığı dönemde pek çok davaları müdafaa etmiştir. Umur, (*Lügat*), s. 36.

[31] Brown, s. 365.

[32] De Zulueta, s. 868 vd.

[33] İlkçağ ahlâk felsefelerinden biri olan stoa felsefesine göre doğru yasalar ve kurallar ancak akıl yolu ile bulunabilir. Stoa felsefesine, rasyonalist ahlak da denilmektedir. Brun, J.: Çev. Atıcı, Stoa Felsefesi, İstanbul, 2003, s. 5 vd.

[34] Cicero, *De Republica* adlı eserinde hukuk kurallarının, değiştirmez ve evrensel nitelikte olan tabii hukuk ile uyumlu olmaları gerektiğini savunmuştur. Hukuk kuralları insanları doğru ve dürüst olmaya ve kötülükten uzak durmaya zorlamaktadır. Tabii hukuk kuralları ile uyumlu olmayan hukuk kurallarının kabul edilmesi büyük bir saygısızlık olacaktır. Ne *senatus* ne de Roma halkı bu şekildeki hukuk kurallarını hazırlayıp, kabul etmemelidirler. Buna göre hukuk, Roma'da ayrı, Atina'da ayrı olamaz. Üstelik, hukuk bugün başka, yarın başka şey emretmemelidir. Brown, s. 365.

D. 1, 1, 3: "*Florus libro primo institutionum* Ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse". Tabii hukuk, yalnızca insanlara has hukuk değildir. Bu, doğanın tüm hayvanlara da öğrettiği hukuktur ve kökenleri denizden, karadan gelen tüm yaratıkları etkiler. Ayrıca kuşlar için de geçerlidir... Çünkü tüm hayvanlar hatta vahşi yaratıklar için bile, tabii hukuk uygulanır.

D. 1, 1, 11: "*Paulus libro 14 ad Sabinum* Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale. Altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile. Nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium. Praetor quoque ius reddere dicitur etiam cum inique decernit, relatione scilicet facta non ad id quod ita praetor fecit, sed ad illud quod praetorem facere convenit. Alia significatione ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit in eo ubi

döneminin sonlarında, Romalı hukukçular hukuk ve ahlak kurallarının tam olarak ayrımını yaparak, kanun koyucularını görevlerini açıkça ortaya koymuşlardır[35]. *Ius Gentium*'un gelişiminde dönüm noktası olan, imparator *Caracalla*'nın tüm Roma uyruklarına vatandaşlık hakkı tanıması (MS 212)[36] ile, Roma Hukukunun temel kriterlerinin oluşumunda etkili olan stoacı anlayış arasında, aslında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü, Roma uyruklarına vatandaşlık hakkının tanınması ile, Roma vatandaşlarının sayısında bir artma söz konusu olmaktaydı. Stoacı anlayış da esas olarak, milliyetçiliğin kapsamının dar tutulmasına karşı çıkmaktadır. Tabii hukuk (*Ius Naturale*), büyük ölçüde *ius gentium* tarafından tanınmıştır. Üstelik tabii hukukun, *Ius Civile* tarafından değiştirilmesi de mümkün değildi[37].

Zamanla, İmparator *Constantinus* tarafından Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olarak kabul edilmesi üzerine Roma Hukukunun temelinde yatan stoa felsefesinin yerini, Hıristiyanlığa ait anlayışlar almıştır[38]. *Iustinianus* döneminde, tabii hukuk ilahi kuvvetlerce ortaya konmuş, evrensel nitelikte bir hukuk olarak tanımlanmıştır. Bütün kavimlerin ortak olarak uydukları tabii hukuk kuralları, bir çeşit ilahi kudret tarafından hazırlanmış olduğundan, sürekli aynı kalır ve değiştirilemez. Buna karşılık, her devletin kendisi için hazırladığı hukuk kuralları, ya kavmin zımnî rızası ile ya da müteakip başka kanunlarla, çoğunlukla de-

---

fit. Quem locum determinare hoc modo possumus: ubicumque praetor salva maiestate imperii sui salvoque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur."
Her zaman ve her yerde âdil, doğru ve iyi olan hukuk, *ius naturale*'dir.

[35] *Ius gentium*, bütün kavimlere uygulanan tabii aklın (*naturalis ratio*) oluşturduğu hukuktur. *Ius civile* ise, her kavmin *civilis ratio*'sunun oluşturduğu hukuktur.*Civilis ratio* bazen *naturalis ratio*'ya karşılık gelmekteydi. (*naturalis simul et civilis ratio*; hem *naturalis* hem *civilis ratio*) *Ius civile* ve *ius gentium*'dan farklı olarak, insan tarafından keyfî olarak hazırlanmamış, tabiaten hukuki kural şeklinde var olan hukuka tabii hukuk (*ius naturale*) denilmektedir. Di Marzo, S., *Roma Hukuku*, Çev. Umur, İstanbul: 1954, s. 26 vd.
Gai. 3, 154- 154 a: "*...sed ea quidem societas, de qua loquimur... iuris gentium est; itaque inter omnes homines naturali ratione consistit. Est autem aliud genus sociatatis proprium civium Romanorum, olim enim...quaedam erat legitima simul et naturalis societas*". Sözünü ettiğimiz şirket, *ius gentium*'a dâhildir. Buna göre, *ratio naturalis* dâhilinde bütün insanlara uygulanabilir. Fakat Roma vatandaşlarına özgü diğer bir şirket şekli daha vardır. Bir zamanlar... aynı zamanda hem yasal hem tabii olan şirket vardı.

[36] Pound, (Outlines), s. 191.

[37] Gai. 1, 158; Roma Hukukunca kabul edilmiş olan aynı baba hâkimiyeti altında olma esasına dayanan *agnatio* hısımlığı, medeni hukuka ilişkin hakların kaybedilmesi ile sona ererken, kan bağı esasına dayanan *cognatio* kısımlığı bundan etkilenmez. Çünkü, medeni hukuk ile medeni hukuk hakları yürürlükten kaldırılırken, tabii haklar sona ermez.

[38] Bununla bağlantılı olarak, tabii hukukun tanımlanmasında da farklılıklar oluşmuştur. Artık tabii hukuk, stoa felsefesinden farklı olarak, daha otoriter bir yaklaşımla açıklanmaktadır. Bu dönemde, saik kavramı ile sebep tam anlamıyla birbirlerinden ayrılmıştır. Maine, 180.

gişebilirler[39]. Ayrıca iyi niyet kavramı, Roma Hukukunun her alanında daha fazla rol oynamaya başlamıştır[40].

Roma Hukukunun günümüz Özel Hukukunun temelini oluşturmasında büyük katkısı olan Iustinianus dönemi (M.S 527-565), Roma Hukukunun temel kriterlerinde değişikler yapıldığı bir dönemdir[41]. Aslında bu dönemde de, Romalı hukukçular, Roma Hukukunun yüksek ahlakî karakteri üzerinde ısrar etmekteydiler. Roma Hukukuna göre, hukukun temel kriterleri, "*Onurlu yaşamak, başkasına zarar vermemek ve herkese kendi hakkını vermek*" şeklinde açıklamıştır[42]. Hukuk bilimi, Kamu Hukuku ve Özel Hukuk olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Kamu hukuku, Roma devletinin idarî yapısına ilişkindir; Özel hukuk ise, kişilerin çıkarlarına ilişkin olandır. Özel hukuk, doğal hukuk (*Ius Naturale*), kavimler hukuku (*Ius Gentium*) ve vatandaşlar hukuku (*Ius Civile*) kuralları olmak üzere üç kısımdan oluşur[43].

Esas olarak, Roma Hukukunun ilk zamanlarında hukukun zorlayıcı unsuru, felsefî olmaktan çok teolojik özelliktedir. Burada çok tanrılı inançlara ilişkin izler görülmektedir[44]. Oysa, *Iustinianus* döneminde hazırlanmış olan *Corpus Iuris Civilis*'te[45] hukuk kurallarının zorlayıcı unsuru, esas olarak hukukun özüne ve buna bağlı olarak devlet otoritesine

---

[39] Iust. Inst. 1, 2, 11; "*Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providenta constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata*".

[40] Brown, 366.

[41] Tahiroğlu/ Erdoğmuş, s. 74 vd.

[42] Iust. Inst. 1, 1, 3: "*Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non ladere, suum cuique tribuere*".

[43] Iust. Inst. 1, 1, 4: "*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod est tripertitum: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*".

[44] Ulpianus'un D. 1, 1, 3'de yaptığı tabii hukuk tanımında, pagan inançların etkileri görülmektedir. Roma hukukçuları arasında stoa felsefî anlayışı ile Roma Hukukunun temel ölçütlerinin açıklamaya çalışmak çok uzun bir süre daha devam etmiştir. Örneğin, onüçüncü yüzyılda Thomas Aquinas'da hukuk biliminin dayanağı olarak teolojik bir yaklaşım ileri sürmüştür. Brown, s. 366.

[45] İmparator Iustinianus zamanında hazırlanmış olan kanunnameye *Corpus Iuris Civilis* denilmektedir. Bu kanunname dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar, hukuk öğrencilerine bir hukuka giriş kitabı niteliğinde olan, ancak yine de kanun gücüne haiz *Institutiones*, Klâsik Hukuk Döneminin eserlerinin derlemesi şeklindeki *Digesta*, İmparator Hadrianus'tan, Iustinianus'a kadar olan süreçte çıkarılmış emirnamelerin toplandığı *Codex* ve son olarak da, Iustinianus döneminde çıkarılmış olan emirnamelerin bulunduğu *Novellae*. Tahiroğlu/ Erdoğmuş, s. 75.

dayanmaktadır. *Iustinianus* Döneminde devlet her alanda otoritesini hissettirir olmuştur[46].

Klâsik Hukuk Dönemi, *Iustinianus* Dönemi ve skolastik düşünüşün hâkim olduğu Ortaçağda[47], Roma Hukukunun temelinde yatan düşünce tarzı, kişiye ve sisteme duyulan güvene dayandığından, hukuk sisteminin yaptırım gücünün önemli ölçüde hukuki yapıya duyulan güvenden kaynaklandığı söylenebilir[48]. *Ius Civile*'nin yeni yeni uygulanmaya başlandığı ilk dönemlerde, hukukî işlemlerin geçerliliği, törensel nitelikteki işlemlerin geçerli şekil şartlarına uygun olarak yapılmasına, özel sözlerin kanunda belirtildiği şekilde söylenmesine bağlıydı[49]. Hakkaniyetin gerektirdiği durumlara müdahale ederek, *Ius Civile*'nin katı şekil şartlarını yumuşatan *praetor*'lar sayesinde ortaya çıkan *ius gentium* ise, çoğu törensel işlemi ortadan kaldırmıştır. Böylece, özellikle Borçlar Hukuku alanında, şekil şartlarına sıkı sıkıya bağlılığın yerini, tarafların iradelerinin birbirine uygunluğu almıştır[50]. Artık Roma Hukuku, irade (*animus, affectio*)[51] hata (*error*), hile (*dolus*), kusur (*culpa*) kavramlarını değerlendirmeye başlamış, böylece hukukun gelişmesi için, büyük adımları atmıştır[52].

---

[46] Buckland, W. W.: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 1932, s. 606.

[47] Onbirinci yüzyılın sonunda ve onikinci yüzyılın başlarında yani Ortaçağ'da, Roma hukuku yeniden büyük önem kazanmış ve hukukçuların çalışmalarının konusunu oluşturmuştur. *Glossator*'lar denilen hukukçular, *Corpus Iuris Civilis* ve özellikle de *Digesta* metinlerini üzerinden çok ayrıntılı çalışmalar yaparak, Roma Hukuku hakkında önemli açıklamalar getirmişlerdir. Bu incelemeleri sırasında *glossator*'lar, birbirine yakın kavramların anlamları karşılaştırıp, sınıflandırmalar yapmışlardır. Kısaca, pratik açıdan çok, bilimsel açıdan değerli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Karadeniz-Çelebican, (*Roma*), s. 88.

[48] Schulz, s. 27.

[49] Maine, s. 303. Örneğin, mülkiyetin devren kazanılma biçimlerinden olan *mancipatio* ve *in iure cessio* tipik *ius civile* işlemleri idi. Bunları yabancılar yapamazlardı. Şarta ya da vadeye bağlanmaları mümkün değildi. Mücerret işlemlerdi. Kanunda belirtilmiş şekilde yapılmazlarsa, kesinlikle hüküm ve sonuçlarını doğurmazlardı. Karadeniz- Çelebican, Ö.: *Roma Eşya Hukuku*, Ankara: 2000, s. 161 vd. Roma Borçlar Hukukunun *ius civile* uygulandığı dönemde tipik sözleşmelerinden biri, *stipulatio* denilen sözlü sözleşme idi. *Stipulatio*'nun geçerli olarak yapılabilmesi için, kanunda belirtildiği şekilde, bazı sözlerin alacaklı ve borçlu tarafından aynı şekilde söylenmesi gerekmekteydi. Riccobono, S., Transl. By Wylie Stipulation and Theory of Contract, Cape Town: 1957, s. 74 vd. (stipulation); Erdoğmuş, B., *Roma Borçlar Hukuku Dersleri*, İstanbul, 2005, s. 59 vd.

[50] Buna bağlı olarak, kişilerin niyeti ve iyi niyetli olup olmadıkları da değerlendirmeye alınmaya başlanmıştır.

[51] Hattâ, zamanla irade unsuru o kadar önem kazanmıştır ki, bazı işlemlerin geçerli sayılması için buna uygun iradenin varlığına bağlanmıştır. Örneğin teslim gibi. Maine, 304.

[52] Riccobono, S., Corso di Diritto Romano, *Formazione e Sviluppo del Diritto Romano dalle XII Tavole e Giustiniano*, Milano: 1934, s. 87 vd.

Haksız fiillere ilişkin düzenlemeler de, temellerini stoacı anlayış ile Hıristiyanlığa ilişkin bakış açılarından almıştır. Buna göre, önceleri haksız fiilden sorumlu tutulması için, kişinin kusurlu olması şartı aranmazken yani objektif sorumluluk esası kabul edilmişken, daha sonraları Roma Hukukunun temel ölçütlerindeki gelişim doğrultusunda sübjektif sorumluluk esas alınmış ve haksız fiilden sorumlu tutulmak için kişinin kusurlu olması şartı aranmıştır[53]. Daha Roma Hukukunun ilk zamanlarına denk düşen Oniki Levha Kanunlarında bile, haksız fiillerden dolayı sorumluluk düzenlenmişti. Ancak bu dönemde haksız fiil ile suç arasındaki ayrım ortaya konmamış olduğundan, Oniki Levha Kanununda haksız fiillerin yaptırımı da ceza olarak belirlenmişti. *Lex Aquiliae* (M.Ö. 287) denilen kanunun[54] haksız fiillere olan yenilikçi yaklaşımına rağmen, Roma hukukunun özünde var olan kısas ya da ihkak-ı hak anlayışı hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır[55]. Ancak, Hıristiyanlık dininin resmen kabul edilmesi ve devletin otoritesinin artması ile, haksız fiil kavramıyla suç kavramı birbirinden ayrılmaya ve artık haksız fiilin yaptırımı cezaî olmaktan çok, tazmin ettirici nitelikte olmaya başlamıştı[56].

Roma tarihinin günümüze de ışık tutacak ve geçmişte olan olaylardan ders almamızı sağlayacak bu siyasi geçmişinden sonra Roma Hukukunun öne çıkardığı değerlere değinmek gerekir. Aslına bakılacak olursa bugün yaşamayan ve tarihte kalmış bir hukuk olarak görülen Roma Hukuku aslında yaşayan bir hukuktur. Roma Hukuku bugün İsviçre, Alman, Fransız, Türk Medeni Hukuku olarak yaşamaktadır. Bu yüzden Roma Hukuku

---

[53] Sadece haksız fiilden kaynaklanan bir zararın oluşup oluşmadığını dikkate alan prensibe objektif sorumluk ya da sonuç sorumluluğu denilmektedir. Oysa borçlunun sorumluluğunun ancak bir kusuru varsa söz konusu olacağını kabul eden prensibe sübjektif ya da kusur sorumluluğu denir. Eski hukuklarda dolayısıyla da Roma Hukukunun ilk zamanlarında objektif sorumluluk prensibi uygulanmaktaydı. Çünkü bu prensibin uygulanışı çok kolaydı. Fazla bir araştırmaya gereksinim duyulmazdı. Hukuka aykırı davranış ve bunun sonucunda zarar olması yeterli idi. Zamanla hukuk zihniyetinin gelişmesi ile, objektif sorumluluk prensibinin her zaman hakkaniyete uygun çözümler getirmediği anlaşılmış ve bunun yerine, kusurun da göz önünde bulundurulduğu subjektif sorumluluk esası kabul edilmiştir. Rado, T. *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, İstanbul, 2001, s 35 vd.

[54] *Tribunus Aquilius* tarafından çıkarılan *lex Aquilia* ile, başkasının malına verilen zararın (*damnum iniuria datum*) tazmin edilmesine ilişkin düzenlemeler yer almaktaydı. Umur, (*Lügat*), s. 113.

[55] Buckland, s. 605; Zulueta, s. 861.

[56] Roma Hukukunun ilk dönemlerinde, kişilere karşı işlenmiş suçlar özel suçlar (*delicta privata*), devlete karşı işlenmiş olan suçlar da, kamu suçları (*delicta publica*) olarak adlandırılmaktaydı. Devletin otoritesinin zayıf olması ile bağlantılı olarak, bu dönemlerde özel suçların koğuşturulması tamamen, haksız fiilden zarar gören kişi ve onun yakınlarına bırakılmıştı. Bu da haklının korunmasından çok güçlünün korunmasına yol açmaktaydı. Zamanla Roma Hukukunun temel ölçütlerinde yaşanan gelişim doğrultusunda, bu ihkak-ı hak yerini ihtiyari tahkim, daha sonra da zorunlu tahkime bırakmıştır. Rado, s. 181 vd.

Avrupa'da bulunan devletlerin, Avrupa Birliğinin hukukudur. Bir başka ifadeyle Avrupa'nın ortak hukukudur.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Roma Hukukuna göre, hukukun üç temel prensibi vardır. *Bunlar; HONESTE VIVERE (Dürüst Yaşamak), ALTERUM NON LAEDERE (Başkasına Zarar vermemek), SUUM QUIQUE TRIBUERE (Herkese Kendi Hakkını Vermek).* Bu prensiplere aykırı yaşam tarzı sürmek Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik) olarak algılanmaktadır. Her ne kadar günümüzde var olmasa da, Roma Hukukunda çok önemli bir yeri olan ve hak ehliyeti ile fiil ehliyetinin kısıtlanmasına hattâ tamamen ortadan kalkmasına neden olan bir kurum daha vardır ki o da Infamia'dır. Infamia yani (Şerefsizlik) kişinin toplum içindeki saygınlığım yitirmesine neden olan bir durumdur. Bir diğer bakımdan Infamia devletin yetkili organları tarafından kişilerin mahkûm edildikleri çeşitli davalar ya da sürdürdükleri belirli yaşam biçimleri yüzünden yapılan bir kınama olup bu kınama askerlikten kovulanlar, iki kadınla aynı zamanda nişanlanan ya da evlenenler, tefecilik ya da ahlâka aykırı bir meslek icra edenler, rüşvet alanlar ve verenler, özellikle dürüstlüğe ve iyi niyete dayanan çeşitli hukuki ilişkilerde haksız davranışlarından ötürü haklarında dava açılıp mahkûm olanlar gibi örneğin, vekâlet, şirket sözleşmelerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen vekilin ya da ortağın, aleyhlerine açılan davalarda mahkûm olmaları onları şerefsiz durumuna düşürür. Bu duruma düşen kişinin gerek kamu gerekse özel hukuk alanındaki hakları kısıtlanıyor, seçme seçilme hakları ellerinden alınıyor, kamu hizmetlerinden yoksun bırakılıyorlar, davada taraf olamıyorlar, tanık olamıyorlar, başkasını temsil edemiyorlar ve en kötüsü de toplumdaki herkes, bu kişilerle insanî ve hukuki herhangi bir ilişki kurmaktan kaçıyorlardı. Bunun sonucu olarak, bu gibi kişiler toplumdan fiilen ve hukuken dışlanmış oluyorlardı.

Türkiye Cumhuriyeti hukuki bakımdan Roma İmparatorluğunun bir anlamda mirasçısı durumundadır. Roma tarihindeki ikinci önemli kodifikasyon çalışması olan *Corpus Iuris Civilis* (Yurttaşlar Hukuku Derlemesi, yani Roma Medeni Hukuku kuralları) M.S. 528-534 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru *Iustinianus* tarafından İstanbul'da hazırlatılmıştır. Bu derleme bugün Kıta Avrupası Hukuku olarak adlandırılan ve bizim de içinde yer aldığımız hukuk sisteminin temellerini oluşturmaktadır. Aradan asırlar geçse de *Iustinianus*'un bu derlemesi bugün Kıta Avrupası Hukuk sistemi olarak adlandırılan Avrupa Devletlerinin Medeni Kanunlarına ve Özel Hukuk sistemlerine nüfuz etmiştir. Asırlar önce getirilen hukuk kurallarının bugün aynen geçerliliğini sürdürmesi üzerinde önemle durulmalıdır. İşte bu yüzdendir ki tarihin derinliklerinde yerini almış

birçok hukuk sisteminin yanında Roma Hukuku ve Roma Hukuku Dersleri dünyanın birçok ülkesinde güncelliğini korumaktadır. Üç bin yıla yakın geçmişiyle bugün batı kültürü dediğimiz kültürün bir parçası olarak, Avrupa'nın neredeyse tamamında çok derin köklere sahip olan bu hukuk sisteminin zaman zaman toplumsal, siyasal, kültürel ve dinsel direnmelerle karşılaştığı da olmuştur. Özellikle dinsel etkenlerin yarattığı direnmelerin hiç bir mantıki gerekçesi bulunmamaktadır. Roma Hukukunun en parlak dönemi tarihî ve hukuki açıdan Klasik Hukuk Dönemi olarak adlandırılan İlk imparatorluk dönemidir. Bu dönemin başlangıcı MÖ 27, sona ermesi ise fiilen MS 235, resmî olarak da MS 284 senesidir. Oysa Hıristiyanlığın Roma'da ilk kez hoşgörüyle karşılanmaya başladığı dönem MS 306 yılında imparator olan I. *Constantinus*'un iktidarda olduğu dönemdir. Bu dinin imparatorluğun resmî dini haline gelmesi ise MS 353 yılında imparator II. *Constans* zamanında olmuştur. Bu tarihten sonra bağnazlık ve yobazlık başlamış ve Roma'da Hıristiyan olmayanlara karşı bazı kısıtlamalara gidilmiş bu durum hukukun gelişimine son derece olumsuz etkilemiştir. Tarih boyunca, geçmişten günümüze kadar hukuka ne zaman din karıştırıldıysa bunun olumsuz sonuçları derhal görülmeye başlanmıştır.

ROMA HUKUKUNUN TÜRK HUKUKUNA ETKİSİ

1926 yılında İsviçre Medeni Kanununun kabul edilmesiyle, ülkemizde de, Roma Hukukunun etkisinde kalmış olan bir hukuk sistemi yürürlüğe girmiştir. Böylece bin yılı aşkın bir süre İslâm dünyası içinde kalmış olması yüzünden İslam hukukunun kök saldığı bir ülke bu önemli hukuk devrimiyle ve tek bir kanun değişikliğiyle kökeninde Roma İmparatorluğu'nun ve Roma Hukukunun yattığı Avrupa kültür camiasının ve Ortak Hukukun önemli bir parçası haline gelmiştir.

Roma Hukukunun hukukumuz üzerinde en önemli etkisi Borçlar Hukuku alanında olmuştur. Mehaz Kanun olan ve Eugen HUBER tarafından alt yapısı oluşturulan İsviçre Borçlar Kanunu tamamıyla Romanist bir nitelik taşımaktadır. Üstelik İsviçre Borçlar Kanunu Fransız, İtalyan, Alman Medeni Kanunlarından daha da fazla Romanisttir. Türk Borçlar Hukukunda en önemli akitlerden birisi olan Satım sözleşmesine ilişkin birçok kavramın temelleri Roma Hukukuna dayanmaktadır. Örneğin, Arra Confirmatoria olarak ifade edilen ve kaynağı Roma hukuku olan[57] Pey akçesi (B.K.156) böyle bir kurumdur. Yine satım akdinde hasarın intikali (B.K 183 ve B.K.117- Borçluya isnad olunamayan haller müna-

[57] Gaius Ins. 3.139

sebetiyle borcun ifası mümkün olmazsa, borç sakıt olur ve borçlu borcundan kurtulur hükmü), ayıba karşı tekeffül yükümlülüğü (B.K. 202), zapta karşı teminat borcu (B.K. 189-193), daha iyi bir teklif kaydı (In diem Addictio), Tecrübe ve Muayene kaydı ile satış (B.K. (219) (Pactum Displicentiae), İstisna Sözleşmesi (B.K. 255-277), Sebepsiz Zenginleşme)B.K. 61 -62 vd),Vekaletsiz İş Görme (B.K. 410), Haksız Fiiller (B.K. 41), Alacağın Temliki (B.K.162) Borcun Nakli (B.K. 173), Temerrüt, Yenileme (Tecdit) –B.K. 114. kaynağı hep Roma Borçlar Hukukunda bulunan kurumlardır.

Roma Aile Hukuku ise, çok büyük bir gelişme göstermiş ve Roma'nın ekonomik, siyasi, kültürel değişimine başlı başına örnek oluşturmuştur.[58] Roma hukukunun ilk dönemlerinde uygulanan *manus*'lu evlilik, zamanla yerini kadının kocası ya da onun bağlı olduğu aile babasının hâkimiyeti altına girmesini gerektirmeyecek şekilde yapılan *manus*'suz evliliklere bırakmıştır[59]. Böylece, *Ius Gentium*'un etkinliğinin artmasına bağlı olarak, kadının kocasına olan bağımlılığı azalmış, toplumda daha etkin şekilde rol alabilmeleri mümkün hale gelmiştir[60]. Aynı şekilde, Roma hukukunun eski zamanlarında evliliğin geçerli bir şekilde yapılabilmesi için aranan sözlü şekil şartları da azalmaya ve ortadan kalkmaya, bunların yerini *consensus* denilen tarafların iradelerinin birbirine uygun olarak birleşmesi ya da *affectio* denilen niyet almaya başlamıştır[61]. O halde, kısaca Roma Hukukunun değişen ve gelişen ölçütlerinin, Roma Hukukunun her dalında olduğu gibi, Aile Hukuku alanında da etkilerini göstererek, Roma toplumunda çok büyük önemi olan *patria potestas* denilen aile babasının her alandaki geniş yetkilerini daralttığı ve otoritesini hafiflettiğini söyleyebiliriz[62].

Aynı şekilde Roma Hukukunun değişen ölçütleri kişi kavramına da yeni bir bakış açısı getirilmesini sağlamıştır[63]. Aslında Roma Hukukunda hiçbir zaman günümüzdeki anlamıyla tüzel kişilik kavramı oluşmamıştı. Ancak Roma devleti, devlet hazinesi ve çeşitli kişi gruplarına, kişilik

---

[58] Ancak, doğal olarak bu Roma Hukukunun bu dalının günümüz hukukunu etkilediğini söylemek mümkün değildir. Çünkü, Roma Hukukunun uygulandığı Roma toplumu ile, günümüz hukuklarının uygulandığı toplumların yapıları birbirlerinden çok farklıdır.

[59] *Manus*'lu evliliklerde, kadın kocasının ya da onun bağlı olduğu aile babasının hâkimiyeti altına girerken, *manus* tesis edilmeksizin yapılan evliliklerde, kadın kocasının ya da onun bağlı olduğu aile babasının hâkimiyetine girmez. Gardner, J. F., *Women in Roman Law and Society*, London, 1986, s. 12 vd.

[60] Gardner, 21.

[61] Sohm, s. 359 vd.

[62] Sohm, s. 385 vd.

[63] Brown, s. 369.

tanımıştır[64]. Bununla bağlantılı olarak, Roma Hukukunun temel ölçütleri, Miras Hukukunda da kendisini göstermiştir. Bu alanda da, Roma Hukuk biliminin felsefî bir anlayış geliştirdiği söylenebilir. *Fideicommissa*[65] şeklinde yapılan vasiyetnameler, miras bırakanın *Ius Civile* ile doğrudan miras bırakamayacağı kişilere de, miras bırakabilme olanağını sağlaması nedeniyle çok yararlıdır[66]. Bu ve benzeri kurumlar[67], Roma Hukukuna imparator *Augustus* zamanında getirilmişlerdir ki bu dönem esas olarak, tabii hukuk anlayışının baskın olduğu zamandır[68].

Roma Hukukunun temel ölçütlerinde yaşanan gelişime bağlı olarak, değişim gösteren ve bu değişim ile Roma Hukukunun tamamını etkileyen hukuk dalı da, Roma Usul Hukukudur. Roma Usul Hukuku, kişisel intikamın devlet yetkisiyle sınırlandırılması ile ortaya çıkmıştır[69]. İlk olarak

---

[64] Pound, (Introduction), s. 119 vd.

[65] İlk İmparatorluk Döneminin başlarında ortaya çıkan belirli mal vasiyetine *fideicommissum* denilmektedir. Terekeden mirasçı ya da vasiyetli (*honoratus*) olarak yararlanmış bir kimseye, vasiyetçinin üçüncü kişiye vermesi, veya üçüncü kişi lehine bir şey yapması konusunda ileri sürdüğü talep. İlk zamanlarda *fideicommissum*'un herhangi bir hukuki yükümlülüğü bulunmamaktaydı. Ancak Sistem dışı yargılama sırasında, *persecutio fideicommissaria* ile takip edilen bir sözleşme benzeri haline gelmişti. Şekle bağlı *legatum*'larla yapılmayan çeşitli belirli mal vasiyetlerini, bu şekilde yapmak da mümkündü. Umur, (Lügat), s. 72.

[66] Iust. Inst. 2, 23, 1: "*Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma essei quia nemo invitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur,aut ob insignem quoquia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant*". İlk zamanlarda bütün *fideicommissum*'lar yatırımsızdı. Çünkü yapılması istenmiş olan şeyi ifaya, kimse icbar edilemezdi. Gerçekten terekenin veya belirli malların bırakılamayacağı kimselere bir vasiyette bulunmak istenildiği zaman, vasiyetname ile kazanmaya ehil olanların *fides*'ine (sadakat) başvurulurdu. Bu nedenle bunlara *fideicommissum* denirdi. Çünkü, bir hukukî zorunluluk değil, rica edilenlerin iyi niyetlerine istinat ederlerdi. Önce ilahî Augustus, gerek ricaların imparatorun sağlığı namına yapılması, gerekse bazı kimselerin açık ahlâksızlıkları yüzünden, *consul*'lere bu konuda yetkilerini kullanmalarını emretti. Önlem yerinde görülerek şöhret kazandığından, yavaş yavaş bu müdahale, devamlı bir hukukî önlem şekline geldi: *fideicommissum*'lar hakkında karar veren ve *fideicommissarius* adını alan özel bir *praetor* da kuruldu.

[67] Örneğin, Roma Hukukunun ilerleyen zamanlarında, temel ölçütlerde gerçekleşen değişimle bağlantılı olarak halefiyet veya *hereditas iacens* kavramlarının anlamlarında da değişiklikler olmuştur. *Hereditas iacens* terekenin muallâkta kalması anlamına gelmektedir. Roma Hukukunun ilk zamanlarında, muallâkta kalmış bir terekenin zilyetliğini ele geçiren kimse, kötü niyetli olsa bile, bir senelik olan kazandırıcı zamanaşımı süresi boyunca, terekeyi fiilen hâkimiyetinde bulundursa, mülkiyetini kazanabilirdi. Böyle bir uygulama, terekenin sahipsiz kalarak, halefsiz olmamasını sağlamak için kabul edilmişti. Fakat, daha sonraları bu çeşit kazanımlar yasaklanmıştır. Brown, s. 360.

[68] Sohm, s. 477.

[69] Kelly, J. M.: *Roman Litigation*, Oxford: 1966, s. 2.

devlet, Usul Hukuku alanında otoritesinin az olması nedeniyle, yalnızca kişilerin kendi güçlerini nasıl kullanacaklarını düzenlemişti. Daha sonra, kişiler arasında çekişmeli bir durum oluştuğunda, hakeme gidilmesi gerektiği kabul edilmişti. Yani, tahkim usulü, ilk olarak ihtiyarî şekilde, tarafların iradesine bırakılmış, daha sonra ise, zorunlu tahkim kabul edilmişti. Son olarak da, devletin otoritesi iyice güçlenince, kişilerin haklarını bizzat güç kullanarak elde etme yöntemi kaldırılarak, hakkı arama devletin bir görevi şeklini almıştı[70]. Bilindiği üzere, Roma Usul Hukuku, Özel Yargılama Sistemi (*Ordo Iudiciorum Privatorum*) ve Sistem Dışı Yargılama (*Cognitio Extra Ordinem*) olmak üzere iki dönemde incelenmektedir. Özel Yargılama Sistemi de, kendi içinde Kanuni davalar (*legis actio*) ve *formula* yargılaması olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan *formula* yargılaması[71], Roma Hukukunun felsefî anlayışını çok güzel bir şekilde vurgulamaktadır. Bu yargılama sistemi yabancılara da uygulanabilmesi açısından büyük bir yenilik getirmiştir[72]. Üstelik *formula* yargılaması, kendisinden daha önce uygulanmış olan yasal davalar yargılamasına göre daha az şekilci olup, hâkime daha fazla takdir yetkisi tanımaktaydı[73]. *Formula* yargılamasına adını veren dava *formula*'sı, belli bir sistem çerçevesinde hazırlanmış ifadelerden oluşan, dava hakkındaki yazılı belge anlamına gelmektedir[74]. Bu yargılama sistemi, tarafların aralarındaki çekişmeli durumun içeriği hakkında bir anlaşma yapmalarına ve bunu yazılı bir şekilde ortaya koymalarına olanak tanıyarak, o dönem açısından büyük bir yenilik getirmektedir. Bu yaklaşım *praetor*'lar tarafından, *Ius Civile*'ce düzenlenmemiş yeni durumlara dava (*actio*) ya da def'î (*exceptio*) haklarının tanınması ile hukukun her alanında kendini hissettirmiştir[75].

Roma Usul Hukukunun günümüz Medeni Usul Hukukunun temelini oluşturan bölümü ise, Sistem Dışı Yargılamadır. Medeni Usûl Hukukumuzda son yıllarda çok sıkça gündeme gelen İstinaf (*Appellatio*) kurumunun kaynağı da Roma Hukuku'dur. Bunun dışında, başta iddianın ve müdafaanın genişletilmesi yasağı olmak üzere usûl hukukuna ilişkin bir-

---

[70] Umur, (Notlar), s. 220-1,; Türkoğlu-Özdemir, G., *Roma Usul Hukukunda "Plus Petitio" Yasağı ve Medeni Usul Hukukundaki Davayı Genişletme ve Değiştirme Yasağına Olan Etkileri*, Ankara, 2004, s. 21 vd.

[71] *Formula*, belli bir sisteme uygun olarak düzenlenmiş sözler ve ifadelerden oluşan, çekişmeli durum hakkındaki yazılı belge demektir. Wenger, L., Transl. By Fisk, *Institutes of the Roman Law of Civil Procedure*, New York, 1949, s. 85.

[72] Türkoğlu-Özdemir, G.: "Roma Medeni Usul Hukukunda *Formula* Yargılaması", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 2005, s. 177 vd .

[73] Thomas, J. A. C., *Textbook of Roman Law*, Amsterdam, 1976, s. 75.

[74] Umur, Z., *Roma Hukuku, Umumî Mefhumlar, Hakların Himayesi*, İstanbul, 1974, s. 567 .

[75] Wenger, s. 86.

çok konu ve kurum çağdaş hukuk sistemimizde yer almış olan Roma kaynaklı kurumlardır.

Eşya Hukukumuzdaki, Mülkiyet, Zilyetlik, Sınırlı ayni haklar (İntifa hakkı, sükna hakkı, Rehin, İpotek, Üst hakkı, yine son zamanlarda en çok karşımıza çıkan kurumlardan Sponsorluk kurumunun kaynağı, Roma Hukukundaki Sözlü Akitler grubunda yer alan *Sponsio*'dur.

Sonuç olarak, Roma Hukukunun üstünlüğünün, günümüz hukuk sistemlerinin temelini oluşturma özelliğinin, bu hukukun özünün dayandığı felsefi anlayışa borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Roma Hukukuna zaman içinde kazandırılmış olan rasyonel kuramlar, Romalı hukukçuların o zamana kadar hukukun dışında tutulmuş olayları, neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirerek, hukukî çözümler getirmelerine yol açmıştır. Romalı hukukçuların hukuki düşünce tarzlarındaki bu değişiklikler zaman içinde pek çok yeni kurum ve kuralın yerleşik hale gelmesine neden olmuştur. Zaten Romalı hukukçular, soyut ve genel kurallar ortaya koymaktan çok, teker teker sorunlara çözüm üretmeyi tercih eden, yasal zorlukların üstesinden kolaylıkla gelmeyi beceren pratik zekâlı kişilerdi. Ayrıca Roma Hukukunun Yunan mantığı ve felsefesinden de etkilendiği anlaşılmaktadır.[76] Örneğin, Roma hukukçuları stoa anlayışının egemen olduğu dönemlerde, Yunan felsefesinin etkisi ile, hukuk alanında da sınıflandırma yöntemini kullanarak, cins-parça (*genere-species*) şeklinde sınıflandırmalar yapmışlardır[77].

Roma Hukuku, yüzyıllar boyunca uygulanan bir hukuk olduğundan, farklı dönemlerde farklı özellikler taşımıştır. Bu, Roma Hukukunun değişik dönemlerde farklı temel ölçütler oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Önceleri pagan teolojisi ve *patricius*'ların hâkimiyeti söz konusu iken, daha sonraları, tabii hukukun stoa felsefesi anlayışı ile yorumlanması Roma Hukukunu etkilemiştir. Roma'nın, doğu kültürü ile kaynaşması, Roma Hukukunun bu kültüre ait ilkeleri kabul etmesine yol açmıştır. Ortaçağda Roma Hukuku skolastik doktrin doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Roma Hukuku, çağdaş hukuk sistemlerini Kamu Hukuku alanından daha çok Özel Hukuk alanında özellikle de Borçlar Hukuku alanında etkilemiştir.

Roma Hukuku derslerinin, dünyanın pek çok ülkesinde hukuk fakültelerinin ders programında yer alması, son yıllarda bazı haksız eleştirilere neden olmaktadır. Üç bin yıla yakın geçmişi ile bugün "Batı kültürü" adı verilen kültürün bir parçası olarak, Batı Avrupa ülkelerinin hukuk sis-

[76] Ehrlich, Transl. by Moll, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, 1936, s. 268.
[77] De Zulueta, s. 869.

temlerine yerleşen Roma Hukuku dinî ve siyasi etkenlerin yol açtığı direnmelerle karşılaşmıştır. Bununla beraber, hukuki anlamda Avrupa ülkelerini son derece sağlam bir şekilde birbirine bağlayan ve "Batı Kültürü" ya da "Avrupa Kültürü" denilen ortak kültürün önemli bir unsuru ve yapıştırıcısı olan Roma Hukuku hiçbir ülkeden sökülüp atılamamıştır. Roma Hukuku öğretimi Avrupa ülkelerinin yanında çok farklı hukuk sistemlerinin geçerli olduğu bir çok ülkede örneğin, Orta ve Güney Amerika ülkeleri ile, Güney Afrika Cumhuriyeti, Japonya ve Çin'de de hukuk fakültelerinin ders programlarında yer almakta, bu ülkelerin hukuk sistemleri bakımından temel bir kaynak olma işlevini sürdürmektedir. Roma Hukukundan doğrudan doğruya ya da dolaylı bir şekilde etkilenmiş olan hukuk sistemlerinin geçerli olduğu ülkelerde Roma Hukukunun öğretilmesi, yürürlükteki hukuk sistemlerinin çok daha iyi şekilde anlaşılması amacını da gütmektedir. Diğer yandan Roma Hukukunun etki alanı dışında kalan ülkelerde ise, bu hukuk sisteminin öğretilmesi Karşılaştırmalı Hukuk, Hukuk Sosyolojisi gibi hukukun alt yapısına ilişkin bilim dallarına, başka bir deyişle, genel hukuk kültürüne katkıda bulunmasının yanı sıra, bazı pratik amaçlara da yardımcı olması gerekçesine dayanmaktadır.

Son zamanlarda, hukuk öğretiminde reform çalışmaları dolayısıyla, Roma Hukuku öğretiminin yeri, değeri ve önemi konusu yeniden güncellik kazanmıştır. Roma Hukukunu sadece tarihte kalmış bir hukuk sistemi olarak ya da bir tarih dersi ya da alanı gibi değerlendirmek son derece yanlış bir yaklaşımdır. Bugün Roma hukukçuları Roma Hukuku'nu bilmenin, bir hukukçunun yetişmesinde sağlayacağı yararları yeniden ortaya koymak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. İki bin yılı aşkın bir geçmişi olan ve küçük bir şehir devletinin hukuk düzeni olarak doğup, giderek bir imparatorluğun hukuk düzeni olarak gelişen bu hukuk sisteminin, hukuk biliminin çeşitli dallarında çok değişik açılardan yararlanılabilecek zengin bir kaynak olduğu konusunda kuşku yoktur.

ROMA HUKUKU

Belgin Erdoğmuş *

Roma Hukuku, MÖ 8. yüzyılın ortalarında bir şehir devleti (*civitas)* olarak kurulan Roma'nın 6. yüzyılda Iustinianus'un ölümüne kadar süren hukuk sürecini ifade eder. Roma siyasî tarihinde krallık, cumhuriyet, ilk imparatorluk, son imparatorluk yönetim şekilleri görülmüş, hukuk tutucu niteliğine rağmen zaman içinde değişmiştir. Roma'nm ilk hukuk kuralları örf ve âdetlerdir. Daha sonra sınıflar *(patrici-plebs) mücadelesinin sonucu olarak MÖ 5. yüzyılın ortasında 12 Levha Kanunu yapılmıştır.* Bu tarihlerde hukuk uygulaması *pontifices* denilen rahip hukukçuların elinde ve tekelindeydi. Pleblerin de rahiplik sınıfına girmesi kabul edildikten sonra bazı uygulamalarla din kuralları ile hukuk kuralları birbirinden ayrılmış, Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru ilk laik hukukçular ortaya çıkmıştır. Augustus'un kurduğu ilk imparatorluk *(principatus)* devriyle birlikte Roma hukukunu zirvesine çıkaran klasik hukukçuların faaliyeti görülmeye başlanmıştır. Bu hukukçular teorisyen değillerdi. Kendilerine getirilen hukukî meselelere çözümler üretirlerdi, avukatlık yapmazlardı. Roma Hukuku meseleci (kazuist) hukuktur. Bu bakımdan *case-law* olan Anglo-Saxon hukukuna benzemektedir. Halbuki en büyük tesirini bizim de içinde bulunduğumuz Kara Avrupa'sı hukukuna yapmıştır.

Roma Hukuku liberal bir düzenin hukukudur ve esas gelişmesini Romalıların yabancılar ile alışveriş hayatının başlamasıyla birlikte göstermiştir. *Ius gentium (uluslararası hukuk)* adını verdiğimiz bu hukuk ku-

* Prof. Dr. Belgin Erdoğmuş, Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

ralları çerçevesinde Romalılar işlemlere taraf olanların mensup oldukları kavmin özelliklerinden bağımsız, nötr kuralları hukuk hayatına sokmuşlardır. Bu kuralların bu özelliği Roma Hukuku'nun yüzyıllar sonra bile farklı ülkelerde uygulanmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda Roma'nın hukuk anlayışından söz etmek yerinde olacaktır. Roma'da günümüzün normatif anlayışından farklı olarak, usûlî hukuk anlayışı vardı. Romalılar, hukuku davacıya tanınan himaye vasıtaları ve davalıya verilen avunma araçları yönünden görürlerdi. Bunun sebebi yargı faaliyetini kontrol eden; *iurisdictio* (hukuku söyleme) yetkisine sahip *praetor* adı verilen *magistra*'ların işlevidir. MÖ 510-509 yılında hâkim sınıf olan *patricius*'ların Etrüsk kökenli son krallara karşı ellerindeki imtiyazları kaybetmemek için yaptıkları darbeden sonra zamanla günümüzdeki cumhuriyet yönetimine benzeyen *res publica* (kelime anlamı=kamu malı) kuruldu. Bu idarenin başında icra işleriyle uğraşan iki *consul* vardı. Bunların çok defa orduların başında Roma *dışında* olmaları sebebiyle *praetor*'luk denilen makam kuruldu. *Praetor*'un ana görevi Roma şehrinde disiplini sağlamaktı. Tabiatıyla bunun içine yargı da girmekteydi. Göreve gelen *praetor*, görev süresi içinde tanıyacağı *himaye vasıtalarını* bir beyannameyle yayınlardı. Bu beyanname (*edictum*) kanun değildi, sadece görev süresi içinde *praetor*'un uyacağı esasları belirlerdi. Roma'da tüm *magistra*'lar bir yıl için halk meclisleri tarafından seçilirdi. İkinci defa seçilmek başlangıçta mümkün değildi. Her makamda kural olarak aynı yetkililere sahip iki *magistra* bulunurdu (bunlar birbirlerinin kararlarını, işlerini veto edebilirdi: işlerin yürümesi için görev yılı başında görev taksimi yaparlardı veya her önemli işten önce diğerinin onayını almak yoluna gidilirdi). Önceleri bir tane olan *praetor*'luk makamı Romalıların Pön savaşlarından sonra yabancılarla ticarî ilişkilerinin artması sebebiyle ikiye çıkarıldı. *Praetor urbanus* (şehir praetoru) ve *praetor peregrinus* (yabancılar praetor'u). Bunlardan ilki Romalılar arasındaki anlaşmazlıklara bakar, diğeri ise farklı kavim mensupları ve Romalılar ile yabancılar arasındaki ihtilaflara bakardı. Böyle bir ayırım yapılmasının sebebi eski dönemlerdeki kanunların şahsiliği prensibi gereği Roma Hukuku'nun yabancılara uygulanamayışıydı. Ama Romalılar *fides* (sadakat, dürüstlük) prensibinin herkesi bağladığından hareketle özellikle yabancılar praetor'unun alanında yeni kurallar geliştirdiler. Yukarıda belirtildiği üzere bu kuralların tümüne *ius gentium* denmiştir (bu hukuka yabancılar hukuku denmesi isabetli değildir, çünkü bu kurallar Romalılara da uygulanıyordu, bu da Roma Hukuku'ydu). Burada hemen belirtelim, *praetor* hâkim değildir, taraflardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunu araştırmaz, sadece bu anlaşmazlığın bir hâkim önünde görülmesi gerekip ge-

rekmediğine karar verirdi. Kural olarak tarafların adında mutabık kaldıkları kişi, taraflar anlaşamazlarsa *praetor*'un belirlediği isim davanın hâkimi olurdu. İşte bu hâkim haklıyı haksızı ayırır, kararını ona göre verirdi. Özel mahkemeler düzeni (*ordo iudiciorum privatorm)* denilen bu sistem Roma'nın kuruluşundan itibaren klasik devrin sonlarına kadar (MS 3. yüzyıl) uygulanmıştır. Bu usulde her dava *praetor* önünde başlar, hâkim önünde biterdi. Bu usulde davanın temyizi yoktu, hâkimi taraflar seçtiğinden üst mahkeme söz konusu olmazdı. Roma devleti imparatorlukta yapısal değişim geçirip başında imparatorun olduğu merkeziyetçi, bürokratik sistem oluşunca bu yapıya uygun personelin yetiştirilmesi şart oldu. Bunun için hukuk okulları kuruldu veya yenilendi. Bunlardan birisi Zeyrek semtinde olduğu kuvvetle muhtemel Konstantinopolis hukuk mektebiydi. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin başlangıcı olduğunu söyleyebileceğimiz bu mektepte yeni bürokratik yapının gerektirdiği elemanlar yetiştiriliyordu. Buna uygun olarak hâkimler de yetiştiriliyor, bunlar bir alt-üst münasebeti içinde yeni bir usule göre çalışıyorlardı. *Cognitio Extra Ordinem* (Fevkalade Usul) denilen bu usulde dava tek aşamada eski usulden farklı olarak bir devlet memuru olan hâkim önünde karara bağlanıyordu. Klasik sonrası devirden itibaren yürürlükteki tek usul olan fevkalade usul, eskiden de bazı münferit hallerde uygulanırdı, artık normal usul haline gelmesine rağmen eski ismi muhafaza edilmişti. Bu usulde eskisinden farklı olarak karara karşı üst mahkemeye başvurulabiliyordu, yani kanun yolları (*appellatio*) açılmıştı. Karar kesinleşince *adlî gerçek ortaya çıkmış olur* (*res iudicata pro veritrate accipitur).*

Bu bizim hukukumuzun da ana ilkelerinden birisidir. Roma bu son usul sistemi günümüzdeki sistemin esasını teşkil etmektedir. Roma Hukukunun günümüz hukuklarını etkilemesinin esas nedeni mükemmelliğinden çok 6. yüzyılda imparator Iustinianus tarafından sonradan aldığı *Corpus Iuris Civilis* adıyla tedvin edilmesidir. Iustinianus bunu imparatorlukta hukuk birliğini sağlamak ve hukuk öğretiminde kullanmak üzere Konstantinopolis'te (İstanbul) yaptırmıştır. Iustinianus zamanında hukukta açıklık arada alınan tüm önlemlere rağmen iyice kaybolmuştu. Bir taraftan klasik hukukçuların görüşleri, diğer taraftan imparator emirnameleri içinden çıkılmaz muazzam bir yığın oluşturmaktaydı. Hâkimler hangi kuralı uygulayacaklarını bilemiyorlardı. Hukukta açıklık kaybolmuştu. Halbuki hukuk güvencesinin temininde açıklık vazgeçilmez bir unsurdu. İşte Iustinianus bunu sağlamak istemiştir, ancak çeşitli nedenlerin etkisiyle bunda kısmen başarılı olmuştur. Iustinianus bu kanunnamenin şerh edilmesini yasaklamış, hattâ sürgün cezası koymuş, sadece Yunanca tercümesine izin vermiştir. Özellikle imparatorun ölümünden sonra

hukuk düzeyinin de düşmesi sonucu kanun uygulanamamış, sadece *Corpus Iuris Civilis*'in *Institutiones* adlı bölümünün Yunanca çevirileri, Basilika denilen imparator kanunlarından toparlanmış eserler kaynak görevini görmüştür. 1345'te Harmenopulos adlı bir hâkim tarafından Osmanlı egemenliği altındaki Rumlara uygulanmak üzere *Hexabiblos* (altı kitap, kanunların el kitabı) yazılmıştır. Buna karşılık *Digesta*, *Codex* denilen bölümler Ortaçağın karanlıklarına gömülmüştür. 11. yüzyılda İtalya'da Bologna'da Hukuk Fakültesi açılınca hukuk öğretiminde *Cor-pus Iuris Civilis*, özellikle *Digesta* bölümü kullanılmaya başlanmış, diğer şehirlerde açılan fakültelerde de aynı şey olmuştur. Avrupa'nın bütün ülkelerinden gelerek mezun olan öğrenciler ülkelerine döndüklerinde öğrendikleri Roma Hukukunu uygulamışlardır. Bu durum, özellikle Almanya'da görülmüştür. Almanya'da imparatorlar ile kilise arasındaki iktidar mücadelesi Roma Hukukunun öneminin artmasına sebep olmuştur, çünkü Roma Hukukuna göre yetişmiş hukukçular önemli görevlere getirilmiştir. Roma Hukuku kanun hukuku değildir, Romalılar ancak faiz, azat etmelerin sınırlandırılması gibi durumun beklemeye tahammülü olmadığı hallerde kanun yoluna başvurmuşlar, hukukun evrim içinde kendiliğinden gelişimini tercih etmişlerdir. Bunda da Roma'ya özgü klasik hukukçular (iurisconsulti) baş rolü oynamıştır.

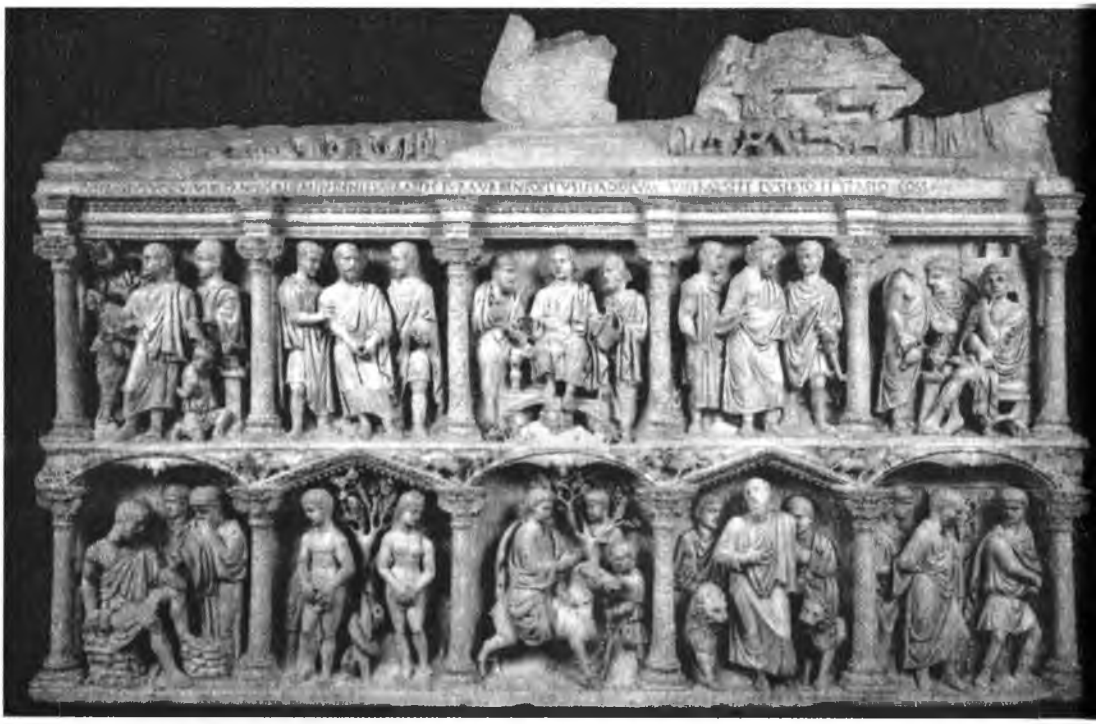
Yukarıda değinildiği gibi 11. yüzyılda ilk üniversiteler kurulduktan sonra (ilk fakülteler tıp, ilahiyat ve hukuktur) Roma Hukuku, daha doğrusu *Corpus Iuris Civilis* hukuk öğretiminin konusunu oluşturmuştur. Roma Hukukunu ilk *inceleyen glossator mektebi ve postglassator mektebi Corpus Iuris Civilis'i dogma olarak kabul etmiş,* Ortaçağın skolastik metodunu kullanmıştır. *Yüzyıllar* boyu bu hukuk zaman zaman yerel hukuklarla da karışarak dönemin hukukî ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Yukarıda belirtildiği üzere liberal bir anlayışla ortaya çıkmış olan Roma Hukuku bu niteliği nedeniyle farklı ülkelerde uygulanabilmiştir. Milliyetçilik cereyanları sonunda milli devletler kurulunca her devlet kendi milli kanununu yapmak eğilimine girdi; 1874 tarihli Prusya Medeni Kanunu, 1811 tarihli Avusturya Medeni Kanunu ve Napolyon'un bizzat nezaret ettiği 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu (Code Civil) yürürlüğe girmiştir. Daha sonra 1900'de Alman Medeni Kanunu, 1907'de İsviçre Medeni Kanunu, 1811'de İsviçre Borçlar Kanunu da yürürlüğe girince Roma Hukuku doğrudan yürürlükte olma özelliğini kaybetmiştir. Ancak Roma hukuk kuralları modern kanun maddelerinde yaşamlarını dolaylı da olsa sürdürmektedir. İktibas ettiğimiz İsviçre kanunları evrim kanunları olarak oluşmuştur, yürürlükte olan, halkın arasında yaşayan kurallar kanun maddeleri haline getirilmiştir. Biz bu kanunu Atatürk devrimleri çerçevesinde

iktibas ettiğimizde Türk Medenî ve Borçlar Kanunu bir devrim kanunu olarak yürürlüğe girmiştir, çünkü İslâmî esaslara dayalı düzen terk edilmiş oldu ve ihtiyacımız olan düzen Roma Hukuku sayesinde laik temele oturmuş oldu. Roma Hukuku, Romalıların tarihte girmedikleri yerlerde bile yaşamaktadır, örneğin Güney Amerika ülkeleri, Çin, Japonya ve ABD'nin Fransız kökenli eyaletleri gibi. Bunun sebebi başta Fransız kültürüne duyulan hayranlık nedeniyle *Code Civil*'in bu ülkelerde iktisabıdır, hattâ Osmanlı devletinde bile Mecelle'nin yapıldığı tarihlerde, bir grup aydın Fransız Medeni Kanununun iktisabını istemişti. Roma Hukukunun egemen hukuk haline gelmesi, bilimsel çalışmalara konu teşkil etmesindendir. Roma Hukukuna direniş gösteren İngiltere'nin önemli hukuk fakültelerinde bile Roma Hukuku ders programlarında yer almaktadır, Demir perde devrinde bu ülkelerin üniversitelerinde Roma Hukuku hem okutulmakta hem de bilimsel çalışmalara konu olmaktaydı. Roma Hukuku üzerindeki çalışmalar ve farklı ülkelerdeki uygulaması Avrupa Hukuk ilminin gelişmesine esas olmuştur, yerine ikame edilecek alternatifi yoktur. Saf Alman ırkını savunmuş Hitler bile bunda başarılı olamamıştır. Roma kaynaklı BGB'nin yerine Cermen kökenli bir Medeni Kanunu yaptırmak istemiş, buna Otto von Gierke gibi, meşhur bilim adamları karşı çıkmıştır. ABD bile hukukunu Iustinianus'a dayandırmaktadır; Yüksek Mahkemenin (*Supreme Court*) duvarlarında, bitmiş *Corpus Iuris*'in Iustinianus'a tevdi töreni gösteren, imparator Augustus'un, hattâ Kanunî Sultan Süleyman'ın rölyefleri yer almaktadır.

Roma Hukukunun modern hukuklara yaptığı önemli bir etki de, Latince'yi hukuk dili haline getirmiş olmasıdır. Özellikle Avrupa'da Latince bilmeyen hukukçu yoktur. Uluslararası hukukçular aralarında Latince kökenli terimleri kullanarak anlaşmaktadırlar.

Alman Başbakanı Merkel, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmamasının gerekçeleri arasında hukuklarının kökeninin Roma Hukuku olduğunu dile getirmektedir. İyi bir Türk siyasetçisi de bunun Türkiye'de de böyle olduğu cevabını vermelidir. Nitekim kendi vatandaşı olan Prof. Dr. P. Koschaker Monchen ve Berlin 1966 tarihli *Europa und Das Römische Recht* (4. baskı) adlı kitabında Avrupa'nın doğu sınırının daima değiştiğini Türkiye'nin İsviçre kanunlarını iktibas suretiyle Avrupa'ya dâhil olduğunu ileri sürerek (s.139, müellif, s.130; Ankara) Konstantinopel'deki Roma Hukuku derslerini zikretmektedir.

Yazımızı günümüzde bile geçerliliğini koruyan bir özlü sözle bitirelim: *Iuris poraecepta sunt haec:honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere:* Hukukun emirleri şunlardır; dürüst yaşamak, başkasına zarar vermemek, herkese hakkını tanımak.

Din

"İmparatorun Tunçtan Heykeli"

PAGAN BİR İMPARATORLUĞUN HIRİSTİYAN İMPARATORLUĞA DÖNÜŞÜMÜ

GEÇ ANTİKÇAĞ'DA ROMA İMPARATORLUĞU

Erkan İznik*

GİRİŞ

Eskiçağ dünyası içinde İngiltere'den Mezopotamya'ya kadar geniş bir toprak parçasına sahip olan Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemi, genel kabul edilen görüşe göre III. yüzyılda yaşanan ekonomik krizle birlikte başlamıştır. Askerî başarısızlıkların yaratmış olduğu panik, III. yüzyılın sonlarından itibaren Romalı yöneticileri ciddi tedbirler almaya itmiş[1] ve devlet yapısında köklü reformlar yapılmak zorunda kalınmıştır. Bunların en önemlileri hiç şüphesiz Diocletianus'un ve ardından Constantinus'un gerçekleştirdiği ve antik dünyanın, politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümünü başlatan reformlardır. Her iki imparator döneminde uygulanan reformlar, devletin politik anlamdaki çöküşünü geciktirmede başarılı olmuştur. Sonuçta imparatorluğun Batı tarafı, göçebe halkların saldırıları ile ciddi darbeler almaya ve çökmeye başlasa da IV. yüzyılda Akdeniz'in egemen devleti hâlâ Roma'dır.

---

* Y. Doç. Dr. Erkan İznik, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] N.Lewis, – M. Reinhold, *Roman Civilization*, vol. II, New York, 1990, s. 372-373: Herodian, *Historiae*, III, viii, 4-5: Cassius Dio, *Romaike Historiae*, LXXVIII; xxxvi, 1 -3.

Aynı yüzyıllarda, politik ve askeri alandaki gelişmelere paralel olarak ilerleyen sosyokültürel bir dönüşüm daha vardır ki bu dönüşüm sadece Roma İmparatorluğu açısından değil, dünya tarihi açısından da kısa ve uzun vadede Diocletianus ve Constantinus'un hiçbir zaman hayal edemeyeceği tarihsel sonuçları beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun erken dönemlerinde küçük gruplar halinde ortaya çıkan Hıristiyanlar, ilerleyen süreçte hızlı bir gelişim çizgisi yakalamışlardır. IV. yüzyılın başlarında Hıristiyanlara uygulanan yasakların ve kovuşturmaların ortadan kalkması ve aynı yüzyılın sonlarına doğru imparatorluğun resmî dini olarak ilan edilmesiyle de Roma İmparatorluğu bambaşka bir karaktere bürünmüştür.[2] Bu karakterin belirlendiği dönem, ilk okuldan beri eğitim hayatımız içinde olan *Tarihî Çağlar* kavramı açısından, *İlkçağ* (*Eskiçağ*)'dan *Ortaçağ*'a geçişin yaşandığı dönemdir. Yüzyıl olarak III. ve VII. yüzyıllar arasını kapsayan dönem, bir geçiş süreci olduğundan ve ne antik Roma dünyası ne de Ortaçağ dünyası olarak tanımlanamadığından "*Geç Antik Dönem*" olarak adlandırılmaktadır.[3] Bu yazıda, ana hatlarıyla pagan (putperest) bir dünyanın nasıl Hıristiyan bir dünyaya dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Bu noktada örneklem (veya mekânsal sınırlama) anlamında yazının kapsamı, Frigya bölgesi, zamansal sınırlama olarak da Geç Antik Dönem'in ortası kabul edebileceğimiz IV. yüzyıl olacaktır.

Konunun ayrıntılarına girmeden önce genel olarak Roma İmparatorluğu'nun III. yüzyıldaki durumuna bakmak gerekmektedir. Parlak günlerin yaşandığı I. ve II. yüzyılların aksine III. yüzyıl Roma için felâketler yüzyılıdır. Bütün bunları ortaya çıkaran ve birbirini tetikleyen olumsuz hava; ekonomik, askerî (politik) ve toplumsal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi imparatorluk içinde, özellikle Batı kısmında gelişmiş bir ekonomik yapı yoktur ve devlet ekonomisi eyaletlerden gelen "*sömürü / vergi*" üzerine dayanmaktadır. Generallerin birbirleriyle yaptığı iç savaşlar ve ordunun tamamına yakınının ücretli askerlerden oluş-

---

[2] Burada altı çizilmesi gereken iki olay vardır. Birincisi, imparatorluğun çöküş devresinde, yani askerî ve politik başarısızlıkların yaşandığı dönemde, Hıristiyanlığın resmî (politik) anlamda devlet içinde yayılması ve giderek daha da politik bir hale gelmesinin önemidir. Zira uzun vadede politik boşluğu Hıristiyanlık, özellikle Batı'da çok iyi dolduracaktır. İkinci olarak, Roma İmparatorluğu içinde bu dinin güçlenmesinde, Hıristiyanların sayıca artmalarından ziyade, var olan inananların politik anlamda –devlet bürokrasisinde– daha aktif hale gelmeye başlamaları ve bu bağlamda "güçlenen", "gelişen" bir din görüntüsü vermeleridir. Roma toplumu içinde Hıristiyanlığın gelişimi ile ilgili olarak bkz. G. Clark, *Christianity and Roman Society*, Cambridge Univ. Press., Cambridge, 2004.

[3] "Geç Antik Dünya" tanımı hakkında birçok kitap yazılmıştır ki, bunların bir kısmı makalenin sonundaki kaynakçada yer almaktadır. Bunlar dışında genel olarak başvurulabilecek kaynak olarak bkz. J.J. O'Donnell, "Late Antiquity: Before and After", *135th. Meeting of the American Philological Association*, California, 2004.

ması yüzünden, devlet sürekli olarak vergi arttırımına gitmiş bu da bir süre sonra kentlerin giderlerini karşılayamayacak duruma gelmesine neden olmuştur. Aynı şekilde ordu için köylerden ve kasabalardan alman ağır vergiler ve ayrıca tahıl ve meyve ağaçlarının zararına otlakların genişletilmesi tarıma da (kırsal ekonomiye) ciddi zararlar getirmiştir. Nüfus artışının durması ve politik kargaşa ortamında dünyevi işlerden uzaklaşılması, imparatorluk ekonomisine ağır bir darbe vurmuştur. Sonuçta paranın değeri düşmüş ve üretim sadece bölgesel tüketime yetecek kadar yapılmaya başlamış, halkın çoğunluğu kırsal kesimlere doğru göç etmiştir.[4]

Ekonomik etmenler yanında diğer bir unsur, göçebe toplulukların Roma Devleti'ne yaptığı baskılar ve devletin bu baskılara dayanamayarak yönetimin ağırlık merkezini, Roma'dan eyaletlere kaydırmasıdır. Bunun sonucunda ordu önceleri Roma'da toplanırken, zamanla asker toplama işlemi eyaletlere kaydırılmış ve sınırlar genişledikçe de askerler ele geçirilen bölgelerden temin edilmiştir. O dönem için bu durum olumlu bir politika olarak düşünülmüş ve hattâ gerektiği yerlerde göçebelerden de asker toplanmıştır. Bu askerlerin çoğu "Romalı" (*Romanitas*) olmaktan çok, kendi toplumunun/kültürünün askerleri olmuşlar ve bir de kendilerine bir takım bölgesel haklar verilince, görev yaptıkları yerlerde güçlenmişler, sonuçta devlet için tehlikeli gruplar haline dönüşmüşlerdir. İşin ilginç yanı bu grupların yaratmış olduğu tehlike, yine başka yerlerden sağlanan paralı askerler aracılığı ile bertaraf edilmeye çalışılmıştır ki III. yüzyılın sonuna doğru imparatorluğun ordusu sayı olarak iki katına çıkarken, yapısı da Romalı olma özelliğini kaybetmiş ve heterojen bir hal almıştır. Bütün bunların genel sonucu, III. yüzyıldaki bitmeyen iç savaşlardır.[5]

İç savaşların temel nedenlerinden birisi ordunun politikaya doğrudan müdahale etmesidir. Bütün bu karışıklık döneminde, Septimus Severus (193–211), uyguladığı politikalarla asker imparatorların ilki olarak devlet içinde ordunun gücünün iyice artmasına neden olmuştur. Ardından yönetime gelen *Caracalla* ya da diğer adıyla Marcus Aurelius Antoninus (211–217), generaller arasındaki rekabet yüzünden yaşanan iç savaşlar

---

[4] V.Diakov–S.Kovalev, *İlkçağ Tarihi: Roma*, (çev. Ö. İnce), İstanbul, 2008, ss. 283–vd.: R.G.H. Barrow, *Romalılar*, (çev. (çev. Ender Gürol), İstanbul, 2002, s. 180: Roma İmparatorluğu'nda III. yüzyılda yaşanan ekonomik kriz için bkz. M.T. Boatwright–D.J. Gargola–R.J.A. Talbert, *The Romans: Village to the Empire*, Oxford, 2004, ss. 432–vd.: J. Curran, *Pagan City and Christian Capital: Rome in the IVth. Century*, Oxford, 2000, ss. 41 – vd.

[5] P.Brown, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. T. Kaçar), İstanbul, 2000. s. 13: R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 176 – 178. Barrow bu göçebe topluluklar için, bir çok kitapta olduğu gibi "barbar" sözcüğünü kullanmaktadır. Ancak sözcüğün "göreceli" bir anlam içerdiği anlayışından yola çıkarak yazı içerisinde bunun yerine "göçebe halklar" açıklaması kullanılmıştır.

nedeniyle "Caracalla Fermanı" olarak bilinen fermanı yayımlamak zorunda kalmış ve bu fermanla, bütün eyaletlerin halklarına vatandaşlık hakkı verilmiştir. Bundan sonra da iç savaşlar yaşanmaya devam etmiştir. İmparator Macrinus'un (217–218) bir iç savaşta öldürülmesinin ardından, Alexander Severus (222–237) ordu tarafında imparator ilân edilmiştir. Bu dönem Sasanilerin de Doğu'da ciddi bir biçimde Roma'yı tehdit ettikleri dönemdir. Alexander Severus'un öldürülmesinin ardından yine askerler tarafından bu kez Maximianus, 235 yılında imparator ilan edilmiştir. Ardından imparator olan III. Gordianus dönemine kadar, birbirini izleyen yıllarda Roma on imparator daha görmüştür. 253–268 yılları ise Roma açısından sonun başlangıcıdır. Tam bir çöküş dönemi olarak kabul edilen sürede, her güçlü general bölgesinde kendini imparator / tiran ilân etmiştir.[6] Bütün bunların sonucunda merkezi devlet zayıflamış ve daha önce rahatlıkla durdurulabilen göçebe halkların Roma'ya girmelerinin önü alınamamıştır. Franklar, Alamanlar, Germenler, Sarmatlar, Traklar, vb. birçok halk özellikle imparatorluğun Batı tarafına ciddi zararlar verirken, Doğu'da ise Sasaniler imparatorluğu tehdit edici unsur olmuştur.

Ekonomik ve askeri olumsuzluklar toplumsal yapıda da kendini göstermiştir. III. yüzyıla kadar imparatorluk, şaşılacak kadar aynı zevki, dili ve kültürü paylaşan bir aristokrasi tarafından yönetilirken, bu durum aynı yüzyıl içinde değişmeye başlamıştır. Özellikle imparatorluğun Doğu tarafında bütün yerel güç ve kültürel egemenlik Grek kentlerindeki oligarşinin eline geçmeye başlamış, bu yöneticiler de çoğu zaman kendi çıkarları doğrultusunda halkı sömürmüşlerdir. I. ve II. yüzyıllardaki altın döneme göre, paranın değerinin düşmesi ya da yüksek enflasyon gibi ekonomide yaşanan ciddi çöküş, merkezî yapının zayıflamasıyla beraberinde halk ayaklanmalarını da getirmiştir. Afrika'daki kölelerin ya da Mısır'daki çobanların başlattığı belirli sınıf ayaklanmalarının da gösterdiği gibi Roma Devleti III. yüzyılda toplumsal açıdan da bunalımlı bir döneme girmiştir.[7]

---

[6] Bu dönemde Roma devleti öyle bir hale gelmiştir ki ordu, azatlı bir köle olan Pertinax'ı bile imparator ilân edebilmiştir. Bkz. V.Diakov–S.Kovalev, *a.g.e.* s.304–vd.: Cassius Dio bu dönemi şöyle anlatır; "Roma İmparatorluğu'nun başkenti, pazarda yada dükkândaymış gibi toptan açık arttırmayla satıldı." Cassius Dio, *Romaike Historiae*, LXXIII; 11.

[7] Mısır'da o döneme tarihli bir papirüs üzerinde ele geçirilen bir ifade sanırız ki dönemin toplumsal yapısını göstermesi açısından iyi bir örnek olacaktır; "Evlenecek miyim? Satılacak mıyım? Mahalli kurulun üyesi mi olacağım? Ücretimi alabilecek miyim? Kaçıp gitsem mi?" Ya da benzer bir şekilde Anadolu'dan imparatora gönderilen bir şikâyet dilekçesinde dönemin bölge yöneticilerinin yapmış oldukları haksızlıklara ışık tutulmaktadır: "Ödevleri halkı korumak olan kimselerin altında feci şekilde eziliyoruz. Subaylar, askerler, kent yargıçları ve imparator memurları geliyor; elimizden öküzlerimizi alıyor, bizleri işten ediyor, hakkı olmayan şeyleri istiyor, acı bir adaletsizlik altında kıvranıyoruz." Bkz. R.G.H.Barrow, *a.g.e*, s. 180.

HIRİSTİYANLIĞIN ERKEN DÖNEMLERİ

Hıristiyanlık, ilk çıktığı dönemlerde küçük bir cemaat halindeyken, zamanla topladığı taraftarları ile sayısını arttırmış, ancak asıl yayılımını IV. yüzyılda gerçekleştirmiştir. İlk ortaya çıktığı dönemde, peygamber İsa ve havariler de dâhil olmak üzere hiç kimse büyük olasılıkla, Hıristiyanlığın IV. yüzyılın sonunda Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olacağını aklına bile getirmemiştir. Tarihin, olayları bu kadar tersine döndürmesinde IV. yüzyıldaki politik ve toplumsal gelişmeler kadar, bu gelişmelerin ideolojik zeminini hazırlayan ve dönemlerinin entelektüelleri tarafından geliştirilmiş Hıristiyanlık düşüncesi de etkili olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında Hıristiyanlığın çıkış ve başlangıç evrelerini anlamak için ilk önce kısaca peygamber İsa ve dönemine bakmak gerekmektedir.[8] Nasıralı İsa'nın Yahudiye'de doğduğu dönemde, Roma buranın tartışmasız tek egemeniydi. Roma'nın baskıcı yönetimi karşısında yaşanan hoşnutsuzluk, Yahudilerin her daim devam ettirdikleri dinsel heyecanlarla birleşince bölgede sürekli bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Üstelik Yahudi Mesihçiliği çerçevesinde halkın bir kesiminin, olasılıkla *Farisiler*'in, Yahudi hukukunu korumaya özen göstermeleri ve Yahudi

[8] Tarihsel bir kişi olarak İsa'nın öyküsünü yazmaya kalktığımızda, konu ile ilgili ayrıntılı bilgi veren ilk kaynak İncil'dir. Dinsel –taraflı– bir bakış açısı ve tanıklıklar olmadan, İsa'nın ölümünden sonra yazıldığı için üzerinde dikkatle durulması gereken kaynaklardan biridir. Bunun yanında Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Hıristiyanlık öğretisinin dogmalarının oluşmasında önemli rol oynayan ve kendilerine "*Kilise Babaları*" denilen yazarların bir ya da iki yüzyıl sonra yazdıkları eserlerin içinde de peygamber İsa hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu eserler de tamamen taraflı yazıldığından ve adeta mitolojik bir öykü formatında ele alındığı için, bunların da dikkatli kullanılmaları gerekmektedir. İşin ilginç yanı, hemen hemen peygamber İsa ile aynı dönemde ya da kısa bir süre sonra yaşamış Romalı yazarların büyük bir çoğunluğu, İsa hakkında ya hiç bilgi vermemekte ya da bir iki cümle ile söz etmektedirler. Bu durum da oldukça düşündürücü olup, günümüzde birçok tartışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Roma dünyasını ve uzun vadede tüm dünyayı derinden etkileyen bir peygamber hakkında bu yazarların neden ayrıntılı bilgi vermedikleri ya da görmezden geldikleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Buna göre ilk görüş, söz konusu yazarların peygamber İsa'dan hiç haberdar olmadıkları yönündedir. İkinci genel görüş ise, İsa'nın başlatmış olduğu hareketi duymuşlarsa da, içinde yüzlerce inanç yaşatan geniş bir imparatorlukta ortaya çıkmış olan bu yeni dinsel akımı, Doğulu kültlerden herhangi birisi sanmış oldukları yönündedir. Bu konu hakkındaki bir diğer görüş İsa ile ilgili kayıtların bizzat Romalı imparatorlar tarafından ortadan kaldırıldığı şeklindeki tartışmalı açıklamadır. Bu yazarlardan bazıları ve yaşadıkları dönemler şöyledir; Aulus Perseus (MS. 60), Columella (MS. I. yy), Dio Chrysostom (MS. 40 - 112), Justus of Tiberius (MS. 80), Livy (MÖ. 59 – MS. 17), Lucanus (MS. 63), Lucius Florus (MS. I veya II. yy.), Petronius (MS. 66), Phaedrus (MÖ. 15 – MS. 50), Philo Judaeus (MÖ.20 - MS. 50) Phlegon (MS. I. yy.), Yaşlı Pliny (MS. 23 - 69), Plutarch (MS. 46 - 119), Pomponius Mela (MS. 40), Rufus Curtius (MS. I. yy.), Quintillan (MS. 35 - 100), Quintus Curtius (MS. I. yy.), Seneca (MÖ. 4 – MS. 65), Stilus Italicus (MS. 25 - 101), Statius Caelicius (MS. I. yy), Theon of Smyrna (MS. 75 - 135), Valerius Flaccus (MS. I. yy.), Valerius Maximus (MS. 20).

halkını Roma'dan kurtaracak politik bir kurtarıcının gelmesini beklemeleri, bu noktada heyecanlı bir dinsel gerilimi de beraberinde getirmekteydi. Mesih bekleyen gruplar dışında, Romalıları askerî güç kullanarak uzaklaştırmayı arzulayan sıra dışı bir grup *Zealotlar* ve politika ile hiç ilgilenmeyen *Essenes* gibi gruplar da bölgenin o dönemki hareketli toplulukları arasında yer almışlardır.[9]

Hıristiyanlık, İsa'nın halefleri, ama hepsinden çok, ona daha yaygın bir teoloji kazandıran Havari Paul tarafından gerçekleştirilen etkinlikler sonucunda geniş kitlelere ulaştırılabilmiştir.[10] Asıl adı Saul olan havari Paul, Tarsus'ta doğmuş bir Yahudi idi. İlk zamanlar Hıristiyanlara karşıt grubun içinde yer almasına rağmen, sonradan Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bütün hayatını Hıristiyanlığı Yakın Doğu'da yayma işine adamıştır. İsa'nın yalnızca Yahudilerin kurtarıcısı olarak gönderildiği düşüncesini reddeden Paul, konuşmalarında Hıristiyanlığın evrensel bir din olduğunu ilk kez gündeme getiren kişi olmuştur. İsa'yı *"kutsanmış kişi"* olarak düşüncesinin temeline oturtarak, haç üzerindeki ölümünü insanlığın günahları için bir kefaret olduğunu açıklamıştır. Bütün bunları yaparken Yahudi dinsel törenlerini (ki bir anlamda Yahudi Şeriatını) reddetmekle kalmamış, aynı zamanda Yahudilere tamamen kurtuluşu müjdelemiştir.[11]

---

[9] G. Clark, *a.g.e.* ss. 4 –vd: Diğerlerine göre oldukça pasif –barışçıl– ve basit bir yaşam seçen Essenes topluluğu, dünya işlerinden olabildiğince uzaklaşarak ve tövbe ederek Tanrı ile mistik bir birliktelik yakaladıkları düşüncesiyle manevi kurtuluşun gerçekleşeceğini ummaktaydılar. Bütün bu düşünceler İsa'nın barış dolu mesajlarına oldukça paraleldi. İnsanlığı günahlarından kurtarma görevini üstlendiğini açıklayan İsa, açgözlülüğün, ikiyüzlülüğün ve tembelliğin karşısında olduğunu bildirerek, getirmiş olduğu yeni dini, Tanrı ve insan sevgisi üzerinde oturtmuştu. Tamamına yakınını sonradan tutulan kayıtlardan öğrendiğimiz öğretileri arasında; Tanrının bağışlayıcılığı ve insanlığın kardeşliği, insanın bağışlayıcılığı, kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi, ölüm sonrası yaşam ve cennet krallığının kurulması, vb. mesajlar bulunmaktaydı. İsa'nın getirmiş olduğu söylem, bir yanda öbür dünyadaki yaşamı müjdelerken aslında bir yandan da bu dünyanın eşitsizliğine ve adaletsizliğine karşıt söylemler içermekteydi. Kısaca, "öncelikle sevgiyi öneren, yanağına bir tokat atıldığında ötekini çevirmesini öğütleyen" bu öğreti erken dönemlerinde, aynı Essenes topluluğu gibi, "barışçı bir yayılma" yöntemi izlemiştir. Bkz. G. Clark, *a.g.e.* 16 – vd.: A. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1986, 220.

[10] Başlangıçta basit bir Yahudi mezhebi gibi gözüken hareket, ilk önce Grekçe'nin egemen olduğu Doğu eyaletlerinde (Anadolu, Suriye, Mısır), sonra Roma Afrikası gibi Batı eyaletlerinde yaygın bir halkçı nitelik kazanmıştır. Bkz. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* s. 298. "Resullerin İşleri" kısmında dediğine göre binlerce imanlı Hıristiyan vardır. Çünkü Kudüs'e giden birçok Yahudi din değiştirmiştir. *Resullerin İşleri*, XXI; 20.

[11] Paul'un açıklamalarına göre, günahkârlar, doğal ya da beşeri bütün günahlarından yalnızca "iman" ve "İsa'nın kefareti" ile yani Tanrı'nın merhameti ile kurtulabileceklerdir ve insanın kaderi tamamen Tanrı'nın elindedir. Bkz. B. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, II, (çev. M. Sencer), İstanbul, 1983, s. 35: Paul hakkında bakılabilecek Türkçe kaynaklardan biri olarak R. Wallace–W. Williams, *Tarsuslu Paul'un Üç Dünyası*, (çev. Z.Z. İlkegelen), İstanbul, 1999: Tarihsel ya da düşünsel, ne olursa olsun, İsa'nın getirmiş olduğu dine giren Yahudiler böylelikle birbirine yaklaşmışlar ve sonuçta ilk cemaatlerle beraber, ilkel kiliseyi meydana getirmişlerdir. Yahudi-

Bu nedenle aralarında Paul de olmak üzere Hıristiyanlığı yayanlar, Yahudiler tarafından Kudüs'ten sürülmüşlerdir. Bundan sonra Paul, gittiği bölgelerdeki Yahudi topluluklarına ve o günün Yunancası ile toplumun alt kesimindeki paganlara ve Hıristiyanlara vaaz vermeye başlamıştır.[12]

Erken dönemlerde Hıristiyanlık Anadolu'da yayılırken, birden bire bütün yaşamı ve yaşam tarzı ile ilgili şeyleri yeniden yapılandırmaya gitmemiştir. Hıristiyanlar da, pagan halk da önceki yaşam tarzlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Nitekim bu durum erken dönemler için Paul'un mektuplarında, biraz daha geç dönemler için ise bölgede ele geçen Hıristiyan yazıtlarla açıkça görülmektedir. Hıristiyanlığın çevresi ile ilişkilerini belirlemesi ve ardından yaşam kurallarını ve toplumu dönüştürebilmesi uzun zaman almıştır. Hıristiyanlığın erken dönemlerine ait olmak üzere çok da fazla epigrafik ve arkeolojik malzeme yoktur. Aşağıda

---

ler dışındaki topluluklar arasında kalan putperestlere de evrensel Hıristiyanlığı götüren kişi Paul olmuştur. Bu noktada kimi araştırmacılar Hıristiyanlığın böylelikle, "Yahudiliğin bir Yunan mezhebi" haline geldiğini düşünmektedirler. Bu süreç içerisinde, hem Yahudi dininden hem de Yunan felsefesinden alabildiği kadar ne varsa hepsini almış ve "nasıl ki şeriat Yahudileri bir Mesih'e (İsa'ya) hazırladıysa, felsefede Yunanlıları Hıristiyanlığa hazırlamıştır." Sonuçta da yeni gelen din açıkça "evrensellik" amacını ortaya koymuştur. Bkz. F. Challaye, *Dinler Tarihi*, (çev. S. Tiryakioğlu), İstanbul, 1998, ss. 189–190: Russell ise Hıristiyanlığı şöyle açıklar; "Çöken Roma İmparatorluğu'nun barbarlar aktardığı Hıristiyan dininde üç öge vardır. Birincisi, Platonculardan ve Stoacılardan türeyen felsefe; ikincisi Yahudilerden türeyen ahlâk ve tarih kavramı; üçüncüsü ise Orfeus ve Doğu'nun diğer mister inançlarından alınmış kurtuluşa ilişkin kuramlardır." Bkz. B. Russell, II, *a.g.e.*, s. 18.

[12] R.G.H. Barrow, *a.g.e*, s. 191: XIX. yüzyılda Anadolu'da yaptığı gezilerle Anadolu'nun tarihî coğrafyası ve din tarihi üzerine önemli eserler vermiş olan Ramsay, Hıristiyan yapıya dönüşüm sürecinde Hıristiyanlığın Anadolu'daki başarısı konusunda özellikle "din ve "dil" arasındaki ilişkinin üzerinde durmaktadır. Zira Ramsay, Anadolu'daki gezisine başlamadan önce, Romalıların Anadolu'daki egemenliklerini kurarak, başarılı idare sistemiyle buradaki kentlere Batı özellikleri kazandırdıklarını ve merkezlere Latin ve Grek adları verdiklerini, bu sayede de Latince ve Grekçenin hükümetin kültürlü sınıflarının ve aristokratların dili olduğunu düşündüğünü, ancak Anadolu'daki seyahatinden sonra bu düşüncesinin tamamen değiştiğini belirtmektedir. Çünkü gezisi sırasında gördüğü mezar ve adak yazıtlarını inceleyen Ramsay, III. yüzyılda Anadolu'nun iç bölgelerinde, özellikle kırsal alanlarında Grekçenin yanısıra, halkın büyük kısmının Lakonia, Galatya ve Frigya bölgelerinde kendi yerel dillerini kullandığını fark etmiştir. Bunun dışında yalnızca kitap yazanların Grekçe, hükümet yetkililerin de Latince konuştukları en azından resmî kayıtlardan bilinmektedir. Ramsay'e göre, dilini korumayı başarmış olan halk, aynı lisan ile dua ettiği kendi dinini de korumayı başarabilmiştir. Her ne kadar kentli tabaka kendi tanrılarını ve tanrıçalarını Grek ve Roma tanrıları ve tanrıçaları ile birleştirip, onlara Grek adları veriyorlarsa da bunların çoğunda Grek ve Roma özelliği yoktur. Üstelik yerel inançlar baskınlığını korumaktadırlar. Oysa Hıristiyanlık Anadolu'da yayılmaya başladığında, ne Grek ne de Roma kültürünün yapamadığı bir şeyi yapmayı başarmış ve dua edilecek dilini halka zorla kabul ettirmiştir. Ramsay de, Frigya'nın Hıristiyanlığının asla Batınınkine benzemediğini belirtmektedir. Bkz. W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. M.Pektaş) İstanbul, 1961, s. 24.

da görüleceği gibi Hıristiyanlık açısından başarı III. yüzyılın sonları ve IV. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlamaktadır.[13]

Hıristiyanlık gelişirken ilk kiliselerin (toplulukların) karşılıklı yardım ilkesine dayanarak kurumsallaştıkları düşünülmektedir. Dünyanın sonunun geleceği inancından dolayı cemaat üyeleri adeta "açık bir kamp"ta yaşamışlardır. Bu toplulukların başında kıdemliler (papazlar, rahipler) bulunmuş ve kendilerine de çömezler (diyakozlar) yardım etmişlerdir. Erken dönem cemaatlerde özgür insanlar, yoksul olanlar ve hattâ köleler bile rahip olma şansına sahip olmuştur. Toplumun üst sınıflarının en azından I. yüzyılda, hiç tanımadıkları bir cemaat için yardım anlayışına pek de sıcak bakmamaları olağan karşılanmalıdır.

Aynı dönemlerde imparatorluk içinde inanç açısından oldukça geniş bir hareketlilik yaşanmıştır. Yaşanan politik kargaşa ve antik düşüncede (felsefede) görülen gerileyiş, devlet içerisinde gizemli ve anlaşılmaz güçlere inancı yeniden diriltmiştir. Böylesi bir ortamda müritlerine, evrenin ve öteki dünyanın gizlerini, hepsinden öte sonsuz mutluluğa erişme vaat eden Doğu'nun gizemli dinleri (*Mister İnançlar*'ı)[14] imparatorluk içerisinde kolayca yayılmaya başlamışlardı. Bunlar arasında; Mısır'dan gelen İsis Kültü; Kartacalı komutan Hannibal ile yapılan savaşlar sırasında Roma'nın kurtarıcısı olarak MÖ. III. yüzyılın sonlarında Anadolu'dan getirilen Ana Tanrıça Kültü; Yenilmez güneş ve askerlerin koruyucusu olarak panteona giren Mithra Kültü başı çekmekteydi. Tabi aynı dönemlerde bir de, özellikle diasporadan sonra imparatorluğun bir çok yerinde yayılan Yahudilik vardı.[15] Hıristiyanlık, gelişmeye çalıştığı dö-

---

[13] W.M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, II, New York, 1975, s. 485. Hıristiyanlık III. yy. boyunca güney Frigya kentlerinde parladı. Bunların en önemlisi de olasılıkla Eumeneia idi. Burada Hıristiyanlığa ait birçok mezar kitabesi ele geçirilmiştir. Bunların bazıları tamamen bölgeye özgü bir stil ortaya koymaktadır ki Mitchell, buna dayanarak burada homojen Hıristiyan toplulukları yaşadığını bildirmektedir. Bkz. S. Mitchell, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, II, Oxford, 1993. ss. 40-41

[14] Burkert'in açıklaması gizem dinlerini en iyi tanımlayan açıklamalardan biridir; "Gizemler, söylencelerine dayalı pratikleri ile insanda bir değişiklik yaratmayı amaçlayan gönüllü, kişisel ve gizli özellikli erginlenme törenleridirler." Bkz. W. Burkert, *Eskiçağ Gizem Tapıları*, çev. S. Şener, Ankara, 1999, s. 30: Bütün bu inançların ortak özellikleri de şunlardır; "kültlerin müritleri, acılarla ve büyük sıkıntılarla ölen ve ardından yeniden doğan bir tanrının/tanrıçanın yazgısını paylaşırlar. Bu sırada insanlar, tapınım gerçekleştirdikleri tanrı/tanrıça ile aralarında bir duygudaşlık kurmaya çalışırlar ve kültle ilgili kutsal olan şeyleri, öğrenip sadece kendilerine saklarlar ve bir anlamda kendilerini anlamaya çalışıp, kendilerine hizmet edene açıklarlar." Bu nedenle bu tapınımların her birinin; merkezlerinde yer alan ve kendine özgü tanrısı / tanrıçası bu tanrının / tanrıçanın gizemlere (sırlara) konu olan öyküsü; öyküye göre biçimlenmiş tapınımı vardır. Bkz. Ç. Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul, 2000, s. 11.

[15] İ. yüzyılda gerek Anadolu'da, Yahudilere komşu pagan topluluklarda gerekse Yahudi gruplar arasında *"Tanrı tarafından gönderilecek Mesih'in"* gelmesi beklenmekteydi. Arkeolojik ve epigrafik malzeme de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin, Grek hayvancılık ve

nemlerde bütün bu inançlarla ciddi bir rekabet içine girmiştir. Kimi bilim adamları bu süreçte Hıristiyanlığın, bu inançların bir takım uygulamalarını ve öğretilerini zorunlu olarak aldığını yazarken[16], özellikle Hıristiyan din adamları olmak üzere kimi bilim adamları da böyle bir şeyin asla mümkün olamayacağının altını çizmektedirler. Brown ise bu konuda tam ortada bir duruş sergileyerek, Hıristiyan kilisesinin birçok bakımdan

---

tarım tanrısı *Hermes Trismagisthos* ya da Frigya'da görülen *Sabazios* kültleri böylesi bir ortak özellik içermektedir. Bu dönemlerde aslında imparatorluğun Doğu eyaletlerinde kendilerine çok sayıda yandaş kazanmış *"bir kurtarıcının geldiğini müjdeleyerek"* kendi mezheplerini kuran çok sayıda peygamber bile ortaya çıkmıştı. Kimi araştırmacılar için Hıristiyanlık da böylesi Yahudi mezheplerinin birinden doğmuştur. I. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı düşünülen ve bu anlamda Hıristiyan edebiyatının en eski yapıtı olarak kabul edilen *Yuhanna'nın Vahyi* adlı eserin yazarı Mesih'in (Grekçesi *Hristos*) gelişinin habercilerinden Patmoslu Yuhanna'dır. Yuhanna, İsa'nın gelişini bekleyen yedi Anadolu kilisesinin (topluluğunun) üyelerine seslenir. İlginçtir ki Yuhanna, burada Hıristiyanların değil Yahudilerin adını vererek bu araştırmacıların görüşlerine dayanak oluşturmaktadır. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* ss. 297 – vd: Yazıtlar incelendiğinde, *Hypsistos* Kültü'nün de benzer bir durumda olduğu görülür. Bu külte de hem paganlar hem Yahudiler tarafından saygı gösterilmiştir. Bu kültün bir uzantısı olarak gelişen *Hypsistarian* hareket içindekilerin, monoteizme doğru bir eğilim gösterdikleri, ancak ne Yahudilik ne de Hıristiyanlığı benimsemeyip kendilerine göre dinsel bir anlayış üzerinde anlaştıkları düşünülmektedir. Bu grup hakkındaki en ilginç öykülerden birisi, bir Hypsistos müridi olan Naziansuslu Gregory'nin babasının, 325 yılındaki Nicaea (İznik) Konsili'ne katılmak için Kapadokya boyunca ilerlerken bir grup piskopos tarafından Hıristiyanlığa döndürülmesi hikâyesidir. Üç yıl içerisinde yaşlı Gregory'nin kendisi küçük bir kasabanın piskoposu olmuş ve topluluğunu Kapadokya Ortodoksluğuna hazırlamak için uğraşmıştır. Bkz. S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 51 – vd.

[16] Doğulu kültler ile Hıristiyanlık arasındaki ortaklıklar ve bunlara itiraz eden Kilise Babaları'nın görüşleri hakkında ayrıntılı olarak ayrıca bkz. G. Laing, "The Church Fathers and the Oriental Cults", *The Classical Journal*, Vol. 13, no: 4, 1918, ss. 246 – vd. Konu, günümüzde yaygın bir şekilde, gerek akademik çevrelerde, gerekse internet üzerindeki forumlarda ve popüler amaçla hazırlanan sitelerde tartışılmaktadır. Bunlara örnek olarak hemen şunlar gösterilebilir: "Perseus nasıl Danae'den doğmuşsa, İsa'da bir bakireden doğmadır. O da Horus ve Dionysos gibi düşmanlarından mucizevî bir şekilde kurtulmuştur. Osiris, Adonis, Dionysos gibi ölüp, sonra yeniden baharın başlangıcında dirilmektedir. Tıpkı Mithra'ya olduğu gibi ona da "*Kurtarıcı*" olarak tapılır. Üstelik İsa da, Mithra gibi mağarada doğmuştur. Teslis düşüncesi zaten birkaç dinde daha önceden de yer almaktaydı. Bakire Meryem, İsis, İştar, Astarte ve Kibele'nin yaptığı gibi insanları, az çok sevgi dolu bir dindarlığa olan eğilimini tatmin eder. Meryem, tıpkı Demeter gibi ıstıraplı bir anadır. İsa'yı kucağında taşıyan Meryem tasviri, küçük Horus'u kolları arasında tutan İsis'in tasvirinin aynısıdır. Şeytan, İran'ın Ahriman'ıdır. Melekler, iblisler, azizler, animizmdeki ruhlardır. Son yargı gününe Zerdüşlük dininde daha önce rastlanmaktadır. Hıristiyanlığın verdiği ölümsüzlük sözüne daha önceki Orfeus ve Dyonisos kültü gizli ayinlerinde rastlanmaktadır. Kominyon, kutsal varlığın etine ve kanına ortak olması demek olup totemik kökenden gelmektedir. Bu daha önce Eleusis'te ekmekle, Dionysos'a inananlar tarafından şarapla, Mithra kültünde ise ekmek, şarap ve su ile yapılmaktaydı. Mithra kültünde de daha önce bir takım kutsamalar, örneğin vaftiz vardı. Hıristiyanların kutsal Pazar günü, Yahudilerin Sebt günü, Kaldelilerin de tabu sayılan günüdür. Katolik rahipleri de İsis rahipleri gibi tıraş olurlar, kafalarının tepesini kazıtırlar, uzun elbiseler giyerler, üzerlerine el değdirilip kendileri "mana" ile dolu hale getirilince kutsal bir nitelik edinirler. Çanlar çalınırken inananların üzerine su serpip onları tütsüleyerek arıttıkları zaman ise Hellen tapınış yöntemlerini uygulamış olurlar." Bkz. F. Challaye, *a.g.e.* ss. 203 – 204.

gizemli inançlara benzediğini ancak dış dünyaya karşı hoşgörüsüz olduğu için bu kültlerden ayrıldığını belirtmektedir.[17]

Yahudilik ve Mister İnançlar ile rekabet halinde olan Hıristiyanlığın, erken dönemlerdeki şekillenmesinde en önemli etmenlerden birisi de dönemin entelektüelleridir.[18] Kilise örgütünün kurulması Hıristiyanlığın tek başına yoluna devam edebilmesi için yeterli olamayacağından, örgüt ile birlikte düşünülen ve işin ideolojisini oluşturacak olan doğmalar / öğretiler de bir süre sonra kendilerini göstermeye başlamışlardır. Zira birbirlerini destekledikleri için, "örgüt" ve "dogma" sıkı sıkıya bağlı kavramlardır. Çünkü dogma kendine kayıtsız şartsız inanılmayı ister ve bunun içinde bir otoriteye ve dolayısıyla bir örgüte gereksinimi vardır.[19] Örgütle beraber dogmaların oluşmasında başı çekenler *"Kilise Babaları"* denilen grup olmuştur. Felsefecilerin, *"Patristik Felsefe"* olarak adlandırdığı düşünce sistemi, bir yandan antik felsefeyi ve pagan inançların uygulamalarını Hıristiyanlık öğretilerine uyarlamaya çalışırken, bir yandan Hıristiyanlığı pagan dinlere ve antik felsefeye karşı koruma görevini üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, erken dönem Hıristiyan felsefesinin aslında bir *"geçiş felsefesi"* olduğu söylenebilir. Bu süreçte, özellikle inançların kavramsal biçimlerinin ve törenlerinin belirlenmesine, ya da başka bir deyişle kuramların ve pratiklerinin oluşturulmasına dikkat edildiği açıkça görülmektedir.[20] Erken dönem Hıristiyan düşünürler arasında Grek kökenli; Iustmus[21], Clemens[22] ve Origen[23]; Latin kökenli Tertullian[24] ve Cyprian[25] gösterilebilir.

---

[17] Brown devamında şöyle belirtmektedir: "Gizemli topluluklar, kapalı topluluklardı, çoğu kez yabancılarca kurulur ve kıskançlıkla korunurdu. Fakat bu kültler hiçbir zaman kendi etraflarındaki toplumun geleneksel dini ritüellerine karşı çıkmadılar. Takibatların getirdiği propagandan da hiç faydalanmadılar. Doğu kültleri bir yandan öbür dünyada kurtuluş için özel yollar temin ederken, bu dünyada da mensuplarının konumlarını mutlak kılıyorlardı." P. Brown, *a.g.e.* ss. 38-39.

[18] Bunlar arasında ilk belirtilmesi gereken İskenderiyeli Philon olsa da kendisi Yahudi olduğu için birçok araştırmacı tarafından bu gruba dâhil edilmemektedir. Philon'un, tek tanrı anlayışına dayanan Yahudilik ile Grek felsefesini bağdaştırmaya çalışması daha sonraki Hıristiyan entelektüellere ilham vermiştir. Birçok araştırmacıya göre, II. yüzyılda ortaya çıkan Hıristiyanlık öğretisinin, meleklerin, vb. hemen her şeyin esin kaynağı Yahudi Philon'dur.

[19] E. Von Aster, *İlk Çağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi* (çev. Vural Okur), İstanbul, 1997. s. 311.

[20] Bu geçiş döneminde Hıristiyanlar ile paganlar arasındaki ilişkileri hemen ilk anda örnekler üzerinden izleyebilme noktasında birçok makaleye ve kitaba bakılabilir. Örneğin, A. Momigliano, *The Conflict Between Christianity and Paganism*, Oxford, 1963: G. Laing, "The Church Fathers and the Oriental Cults", *The Classical Journal*, vol. XIII, no: 4, 1918: C. Ando, "Pagan Apologetics and Christian Intolerance in the Ages of Themistius and Augustine", *Journal of Early Christian Studies*, 4;2, The Johns Hopkins University Press, 1996 bunlardan sadece birkaçıdır.

[21] Hıristiyanlığı savunurken şehit olan ve bu dini Platonizm ve Stoacılık ekseninde açıklamaya çalışan I. yüzyıl sonlarında yaşamış Justinus, bir yandan Hıristiyanların Roma devletine ne

Erken dönemlerde gelişme ve yayılma aşamasında olan Hıristiyanlık bir takım kovuşturmalarla karşı karşıya kalmıştır. Gerçi ilk başlarda Romalı yöneticiler, Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki farkı anlamasalar da, halklar bu ayrımı daha önce yapmış gibidir. I. ve II. yüzyıllarda Hıristiyanlık hemen hemen bütün kırsal halkta ve devlet memurları arasında olduğu gibi, kentlerin orta sınıflarında da güvensizlik uyandırmıştır. Kentlerde kuraklık, sel, kötü hasat, vb. bütün doğal felâketlerin nedeni olarak gördükleri Hıristiyanlar, çoğu kez bu yüzden öldürülmüşlerdir.

---

kadar saygılı insanlar olduğunu göstermeye çalışırken, bir yandan da Grek filozoflarını Hıristiyanlık düşüncesinin içine sokmaya uğraşmıştır. Aşağıdaki alıntı aslında Justinus'un anlatmak istediğini özetler gibidir: "Sokrates, Herakleitos vb. gibi Grekliler, akla uygun olarak yaşadıkları için, tanrısız değil, Hıristiyan'dır." Iustinus, *Apologia,* II:

[22] II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başında yaşamış olan Clemens, Önceleri Platoncu iken, sonradan Hıristiyanlığa geçmiştir. Dolayısıyla söylemlerinde açıkça Yunan felsefesinin etkileri görülmektedir. Ona göre, Hıristiyanlığın tam olarak anlaşılması için Yunan felsefesinin de çok iyi öğrenilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, inanç bilgiden daha önemlidir; ancak bilgi tarafından güçlendirilmelidir. Tanrı, İbranilere yasayı, Yunanlılara da felsefeyi vermiştir. Hıristiyanlık, Grek felsefesini tamamlamış, yanlışlarını düzeltmiştir. Clemens, eserinde Stoa Felsefesi'nin etkileri rahatlıkla görülmektedir. Clemens'in öğretisinin en kısa biçimde formüle edilişi "anlamak için inanıyorumdur". Grek felsefesine duyduğu ilgiyi şöyle belirtir; "Benim felsefe dediğim şey ne Stoacılık, ne Plâtonculuk, ne Epikürcülük ne de Aristotelescilik'tir. Belki bütün bunların adalet ve dine uygun olarak söylediklerinin birleşimidir." Bkz. F. Von Aster, *a.g.e.* s. 310; Clemens, *Stromates*, I, CXX.

[23] II. yüzyılın sonu III. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve Clemens'in öğrencisi olan Origen, Hıristiyan teolojisinin temelini atan düşünürlerden biri olarak eserinde, Platon'un öğretileri ile Hıristiyan öğretilerini birbiri ile uyumlu hale getirmeye çalışarak şöyle yazmaktadır: "Evren belli bir zamanda varlık kazanmamış Tanrının yaratması sonucu olmuştur, bu yüzden ruhlar bundan sonra var olacakları gibi bundan önceden de vardırlar." Origen'e göre bakılması gereken tek kitap bütün gerçekliklerin bildirildiği İncil'dir ve bu gerçekler, ne yazık ki insanlar tarafından bulunamazlar. Ancak akıl, bütün bunları bulup çıkarır ve aklın işi de zaten budur. Bkz. F. B. Artz, *Orta Çağların Tini* (çev. A. Yardımlı), İstanbul, 1996. s. 68: F. Von Aster, *a.g.e.* s. 313: B. Russell, II, *a.g.e.*, ss. 38–vd.: Origen, *De principiis, I;6, 3.*

[24] II. yüzyılın sonu III. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Tertullian'a göre, "Hıristiyanlığın dogmalarına olduğu gibi inanılmalı, onları felsefe ile ispat etmeye çalışılmamalıdır." "İnanç" ve "insanın kendi başına bilmesi" birbirine tezat olan şeylerdir. Bu bağlamda insanın Tanrı önünde alçakgönüllü olması, alçalması ve kibrini kırması gerekmektedir. Tanrının sırlarına ermeye çalışmak, insan aklının yapabileceği küstahlıkların en büyüğüdür. Tertullian, anlayışını şöyle özetler; "Akıl almaz olduğu için inanıyorum." Bkz. M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 144: F. Von Aster, *a.g.e.* s. 309: Tertullianus, *De Testimonio Animae*; I; 1 – 38.

[25] III. yüzyılda yaşamış Latin kökenli Patristik filozoflardan Cyprian, Kiliseyi önderi İsa olan geniş bir topluluk olarak düşünmüştür. Cyprian'a göre, nasıl ki sadece Nuh'a inanıp onun gemisine binen gerçek inananlar hayatta kaldılarsa, benzer şekilde de sadece İsa'nın dinine ve Kilise'sine inananlar kurtulabilecek, geri kalanların hepsi yok olacaktır. İnananlar, kayıtsız şartsız Hıristiyanlığın belirlenmiş inançlarına, Kilise'ye ve din görevlilerine boyun eğmek zorundadır. Kilise birliği ve uyumunu çok ince bir şekilde işleyen Cyprian, Batı Roma Kilisesi'nin gerçek anlamda kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bkz. W.S. Sahakian, *Felsefe Tarihi*, (çev. A. Yardımlı), İstanbul, 1997, s. 86: F. B. Artz, *a.g.e.* s. 73; Cyprian hakkında bkz. E. W. Benson, *Cyprian: His Life, His Times, His Works*, New York, 1896.

Celsus ya da Lucian'ın eserleri gibi, günümüze ulaşmış edebî eserlerin çoğunda Hıristiyanlık sert bir şekilde eleştirilmiştir.[26]

Resmî anlamda ilk kez Hıristiyanlığı tehdit olarak gören 64 yılında imparator Nero olmuştur. Bunun en temel nedenlerinden biri inanç gereği, Mesih'in geleceği ve "*Sonsuz Roma*"nın ortadan kalkacağı düşüncesidir. Ancak bunun dışında erken dönemlerde Hıristiyanlara karşı genel bir kovuşturma fermanı çıkmamıştır. Zaman zaman yapılan baskılar hep bölgesel kalmıştır. Örneğin bunlardan birinde, 112 yılında imparator Trajan döneminde Bithynia bölgesindeki Hıristiyanların kendi hallerine bırakılması, eğer Hıristiyan oldukları meydana çıkarsa cezalandırılmaları, isim verilmeden yapılacak olan suçlamaların dikkate alınmaması gerektiği bildirilmektedir. Başka bir deyişle Trajan, kendi dönemi içinde Hıristiyanlığı pek de tehlikeli görmemiştir. Antonius Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinde de kovuşturma resmî girişimlerden çok, halk yığınının öfkesinden öte geçmemiştir.[27] III. yüzyılın başlarında, Septimus Severus döneminde bile Hıristiyanlara düşman olarak bakılmamıştır. Hattâ imparatorun oğlunun dadısının Hıristiyan olduğu bilinmektedir ki Hıristiyanların saraya kadar girdiklerini göstermesi açısından bu anekdot oldukça önemlidir.

Ancak bu hep böyle gitmemiş ve III. yüzyıl ortalarında durum başka bir çehreye bürünmüştür. Din adına "şehit" olma anlayışı sonucunda toplumun özellikle alt sınıfları Hıristiyanlığı toplumsal bir devrime çevirmişlerdir. Hıristiyanlar, Roma Devleti'nin emrettiği dinsel törenlere katılmamışlar, üzerlerine hiçbir sorumluluk almamışlar ve de en önemlisi orduda görev almayı kabul etmeyince işler değişmiştir. Kısacası ne Roma Devleti'ne ne de onun temsilcisi kutsal imparatora hiçbir şekilde sadakat göstermeyip, kendilerini tamamen tanrıya adayan Hıristiyanlara devletin yanıtı sert olmuştur. Hıristiyanların tutumları Roma'nın devlet düzenine bir başkaldırı olarak kabul edilmiştir.[28] Kovuşturma nedenlerinin en ba-

---

[26] Celsus, Hıristiyan öğretisinin "dünyanın sonu" ve "kıyamette yargı günü" anlayışıyla açıkça alay etmektedir: "*Bu insanların, Tanrı'nın bir aşı gibi ateş yakacağını, kendilerinin dışında bütün insanlığın ateşte kızaracağını ve yalnızca canlıların değil, dirilen ölülerin de kurtulacağını düşünmeleri saçmanın saçması bir şey!*" Bkz. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* ss. 302 - 303.

[27] R.G.H. Barrow, *a.g.e*, s. 193: Pliny, *Epistulae*, X; 96 – 97.

[28] R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 191-192. Bu dönemle ilgili ilginç öykülerden biri şöyledir; Kovuşturmalar sırasında, "Mucizeler yaratan Gregory" denilen Hıristiyan bir lider, kendi cemaatine şehitlik için savaşmaktansa kentlerini terk etmelerini ve kırsal kesimde saklanmalarını, böylelikle sayılarının azalmayacağını ve toparlandıktan sonra mücadelelerine daha güçlü bir şekilde devam edebileceklerini açıklamıştır. S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 54: Genel kanıya göre vaaz edilen ilk dönem Hıristiyan cemaati daha çok, sömürülen (ve ezilen) alt tabakadan (küçük zanaatkâr, köle, köylü, vb.) insanlardan oluşmaktadır. Kovuşturmaya uğrayan kesimin çoğun-

şında şüphesiz Hıristiyanların savaşmayı reddedip, askerlik sistemine zarar vermeleri gelmektedir. Resmî kayıtlara geçirilen bu kovuşturmalardan birisi 250 yılı civarında Decius tarafından yapılan büyük zulümdür. Hattâ bu dönemde yayımlanan bir imparatorluk emirnamesine göre, her vatandaş yargıç huzurunda putperest tanrılara kurban kesme ve bir de bu durumu belgelendirmek zorunda bırakılmıştır.[29] Bundan birkaç yıl sonra İmparator Valerianus'un 258 yılında yayımladığı ferman ise, imparatorluk seçkinleri arasında yer alan Hıristiyanların her türlü uygulamalarını önlemek için çıkarılmıştır.[30]

Arkeoloji ve epigrafinin gelişmesi sonucu son dönemlerde ele geçirilen veriler, genel kanının aksine "Hıristiyanların ciddi anlamda zulme uğramadığı" yönünde karşıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü ele geçirilen buluntuların da gösterdiği gibi III. yüzyılın ortalarından itibaren Hıristiyanların toplumsal yapıları değişmeye başlamış ve Hıristiyanlık alt tabakaların dini olmaktan çıkmıştır. Kentlerde yaşayan Hıristiyan gruplar arasında zengin ve toplumun farklı kesimlerinden insanların olduğu da görülmüştür.[31] Pliny, Hıristiyanların durumu hakkında bilgi vermek için imparatora yazdığı mektubunda, "her yaştan ve sınıftan, hem erkeklerden hem de kadınlardan"[32] derken kullandığı "sınıf" sözcüğü elimizdeki en önemli edebî kanıttır. İçinde yaşadıkları toplulukları armağanlara boğan zenginler ve hattâ imparator'un Commodus'un gözdesi Marcia gibi saraydan kişilerden kimileri Hıristiyanlığın koruyucusu olmuşlardır. Bu sayede erken dönemlerde Hıristiyanlardan bazıları büyük

---

luğunu da bu gruptan insanların oluşturduğu düşünülmektedir. Bkz. V. Diakov–S. Kovalev, *a.g.e.* s. 296.

[29] Pliny, *Epistulae*, X; 96 – 97: R.G.H. Barrow, *a.g.e*, s. 195: G. Clark, *a.g.e.* ss. 38 –vd.

[30] A.P.Harland, "Connections with Elites in the World of Early Christians", *Handbook of Early Christians: Social Science Approaches*, Montreal, 2002, s. 398: Cyprian'ın mektubu şöyledir: "Senatörler, ileri gelen kişiler ve Romalı şövalyeler mülklerini kaybetmekte ve arazilerinden uzaklaştırılmaktadırlar. Eğer onlar, malları kendilerinden alındıktan sonra bile hâlâ Hıristiyan oldukları noktasında inat ediyorlarsa, kafaları kesilsin. Patronların mülkleri ellerinden alınsın ve onlar sürgüne gönderilsinler. Ancak, imparatora yakın olanların malları müsadere edilsin ve imparatorun eyaletlerine göre kayıt altına alınsın." Cyprian, *Epistulae*, 80.

[31] P. A. Harland, *a.g.m.* s. 393. III. yüzyıldaki bunalım sırasında Hıristiyan cemaat kendini terk edilmiş sanan insanlara moral desteği verdiği gibi aynı zamanda, enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde halka büyük miktarlarda para aktarmışlardır. Salgın veya isyan gibi olağanüstü tehlike anlarında ölüleri defneden ve yiyecek sağlayan tek grup Hıristiyan din adamlarıydı. III. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Roma Kilisesi, binlerce insana yemek veriyordu. Hattâ, göçebe halklarla yapılan savaşlarda esir düşenlerin fidye parasını da yine Kilise karşılamaktaydı. III. yüzyılın ortalarında Hıristiyan olmak *civis Romanus* (Roma vatandaşı) olmaktan daha güvenceliydi. Tabii ki bütün bu somut yardımlar, Kilise için bulunmaz bir propaganda aracıydı. Bkz. P. Brown, *a.g.e.* ss. 40–41.

[32] Pliny, *Epistulae*, 10; 96.4., 8–9.

mülk sahipleri olarak zenginleşmişlerdir.[33] Ancak burada şunu unutmamak gerekir ki erken dönem Hıristiyan topluluklarını, Yahudi topluluklardan ya da pagan gruplardan ayırmak oldukça güçtür. Zira özellikle epigrafik malzemenin de gösterdiği gibi II. ve III. yüzyıllara tarihli söz konusu çoğu yazıtta kullanılan ibareler ve hatta yazıtların formları aynı biçimlidir. O halde ikinci olarak şunu da hemen sormak gerekir ki, Pliny o dönemde bir Yahudi ile Hıristiyan arasındaki farkı ne kadar anlayabilmiştir? Böylesi bir geçiş döneminde paganların bir kısmının, çok tanrılı anlayıştan yola çıkarak Hıristiyanlığı da benimsemiş olma olasılığı yok mudur? Şüphesiz ki bu soruları yanıtlamaya çalışırken konuya en iyi örnek, hakkında en çok tartışma yapılan kişilerden biri, aşağıda görüleceği üzere imparator Constantinus'tur.

DÖNÜŞÜMÜN BAŞLAMASI: DIOCLETIANUS VE CONSTANTINUS DÖNEMLERİ

Roma İmparatorluğu'nun I. ve II. yüzyıllarını bilen bir kimse için IV. yüzyıl pek tuhaf görünür. Çünkü, yazının giriş kısmında da değinildiği gibi Roma'nın "altın dönemi" olarak kabul edilen I. ve II. yüzyıllardaki köleci ekonomi, III. yüzyılda büyük yaralar almış ve kentler ekonomik canlılıklarını yitirmeye başlamışlardır. Küçük ve orta tarım işletmeleri ortadan kalkarken, çoğunluğu asker kökenli olan büyük toprak sahipleri gittikçe zenginleşmiştir. Bu durumun sonucunda yaşanan iç savaşlar ve ayaklanmalar içinde imparatorluğu ayakta tutacak olan girişimler Diocletianus ve Constantinus tarafından yapılmıştır.

III. yüzyılda yaşanan ekonomik krizin ardından 284–305 yılları arasında imparator olarak görev yapan Diocletianus, önce devlet kurumları içerisinde ordunun etkinliğini azaltmaya çalışarak işe başlamış, ardından askerî ve sivil yönetimi birbirinden ayırma girişiminde bulunmuştur. İçeriden ve dışarıdan imparatorluğa olan baskıları gördükten sonra, geniş Roma İmparatorluğu'nu tek bir yöneticinin idare edemeyeceğine karar vermiş ve imparatorluğu iki kısma ayırmıştır. Bu sözde bölünme (*quasi partitio*) sonucunda kendisi Doğu'da kalırken, Batı'nın yönetimini meslektaşı Maximian'a bırakmıştır. Diocletianus aslında Roma'nın içinde bulunduğu politik karışıklığın farkına varıp Roma'da değil, Nicomedia' da (İzmit) ikamet etmeyi tercih ederek, sarayı buraya taşımış ve devleti buradan yönetmiştir. Aslında bu bölünmede, Doğu'da yükselen Sasani-

[33] V. Diakov–S. Kovalev, *a.g.e.* s. 300: Brown şöyle özetler; "III. yüzyıl başlarında Hıristiyanlar artık, yoksul ve mazlumlardan değil, kentlerin alt-orta sınıf ve saygın zanaatkârlarından oluşmaktaydı. Bu insanlar Roma İmparatorluğu içinde mahrumiyet değil, taze fırsatlar ve zenginlik bulmuşlardı." Bkz. P. Brown, *a.g.e.* s. 36.

ler'in de etkisi fazladır. Zira Sasaniler bölgedeki ticaret yollarının denetimini sağlamaya çalışırken imparatorluğun Doğu sınırında sürekli sıkıntı yaratan askerî güç olmuşlardır.[34]

Diocletianus'un idarî reformları sonucunda imparatorluğun merkezi Doğu'ya kayarken, Roma devletinde ciddi anlamda Doğulu (*Oriental*) etkiler de kendini göstermiştir. Diocletianus, Roma imparatoru olarak ilk kez Doğulu unvanları kullanmış ve Doğulu saray törenlerini uygulamıştır. Zira içeride ve dışarıda sorunların çözülebilmesi için imparatorun bütün gücü elinde toplaması gerekmiştir. Bunun için de merkezî yapının sağlamlaştırılması adına güçlü ve karizmatik bir imparator görüntüsü yaratılması zorunluluğu doğmuştur. Belki kendilerine yeterince saygı duyulmamış olan önceki imparatorların kaderinden kaçınmak, belki de eğer korkulan ve tapınılan bir imparator olursa, herhangi bir suikasta uğramadan ölüm yatağında ölme şansına sahip olacağını planlamaya çalışarak, devlet yönetiminde köklü bir değişiklik yapmıştır. Buna göre, Roma'nın ilk imparatoru olan Octavianus (Augustus) ile başlayan, "anayasal yönetici" uygulamasını tamamen terk etmiş, açıkça bir "otokrat" kimliğine bürünmüştür. Daha önceki yöneticiler gibi *princeps* (ilk yurttaş) unvanını değil, *dominus* (efendi, –Grekçesi; *despotes*–) unvanını almıştır.[35] Diocletianus'un yönetimi tam bir Doğu monarşisi olmuştur. İmparatora yeryüzüne inmiş bir tanrı muamelesi yapılmıştır. Halka olabildiğince görünmemeye çalışmıştır. Doğu'nun saray törenlerindeki uygulamalar yapılmış, üstelik o zamana kadar "birleşim" (*consilium*) olarak adlandırılan meclis, artık "ayakta durulan toplantı" (*consistorium*) adını almıştır. Çünkü kimsenin imparatorun kutsal kişiliği huzurunda oturma yetkisinin olamayacağı düşünülmüştür. Efendi'ye (*dominus*) özgü olan yetkisi ise sınırsız olarak düşünülmüştür. Saraya doğulu seremonileri sokarak, al-

---

[34] R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 182 - vd: İmparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere iki ana bölgeye ayırdıktan sonra her parçanın başına *Caesar* unvanı verilmiş iki yönetici getirilmiştir ki bunlardan biri o dönemde Diocletianus'tur ve devlet ile ilgili her türlü uygulamada daha öndedir. Batıya atanan Maximian da bu durumu ilk baştan onaylayarak göreve getirilmiştir. Her iki *caesar*, kendi geniş alanları içerisinde yeniden düzenlenen bölgeleri yönetmekle görevlidirler. Bu sistem aynı zamanda kimin yönetici olacağı konusunda bir düzenlilik getirmekteydi. Böylelikle, askerlerin kendilerine yakın hissettikleri generali imparator yapmaya çalışması yüzünden sürekli iç savaş yaşayan Roma İmparatorluğu'nda artık belirli bir dönem iş başında kalan *caesar*, görev süresi dolduktan sonra yerini yeni atanmış olana bırakacaktır. Aurelius Victor, *Lives of the Emperors*, xxxix; 17-48: N.Lewis, –M. Reinhold, *a.g.e.* s. 414: M.T. Boatwright – D.J. Gargola - R.J.A. Talbert, *a.g.e.* ss. 442–vd. Diocletianus'un askerî seferleri için bkz. T.D. Barnes, "Imperial Campaigns: AD. 285-311", *Phoenix*, 30, Toronto, 1976, ss. 174 – 193.

[35] M.T. Boatwright–D.J. Gargola-R.J.A. Talbert, *a.g.e.*, s. 439: Roma İmparatorluğu'nun çekim merkezinin Anadolu'daki Grek kentlerine kayması ve bunun sonucunda yeni ve çok güçlü bir Grek yönetici elit sınıfın ortaya çıkışı ile aslında "Bizans Devleti"nin de temelleri atılmış oluyordu. Bkz. P. Brown, *a.g.e.*, ss. 7-8.

tınla işlenmiş ipekten mor bir kaftan giyip, başına da hükümdarlık tacı takmış, karşısına çıkanları önünde eğilmeye zorlamıştır. Dahası çok az kimseye de kaftanını öpme izni vermiştir.[36] İdari anlamda yaptığı reformlar yanında ekonomik alanda yaptığı düzenlemeler ile özellikle kötü giden para akışını dengelemeye çalışmış ve bunun için yeni bir vergi sistemi getirmiştir. Hattâ imparatorluk içerisinde karşılaşılan yüksek enflasyonun devlet ekonomisine zarar vermesini engellemek adına tüm imparatorlukta fiyat dengeleme politikasına bile gitmiştir.[37]

Bütün Doğu monarklarında/despotlarında olduğu gibi, Roma monarşisi de kendisine dinde bir ideolojik temel aramış ve bu bağlamda Diocletianus da, imparatorluk yetkisini kutsal bir onayla donatmayı amaçladığı için Juppiter Kültü'ne resmî destek vermiştir. Bunun sonucunda kendi kutsallığına hakaret eden ve iktidarın kutsal temellerini çökerten Hıristiyanları 303 yılında, "devlet içinde devlet" olduklarına karar vererek kovuşturmaya uğratmıştır. Yayımladığı ferman ile hiçbir Hıristiyan'ın Roma vatandaşı olamayacağını, imparatorluk ve valiliklere bağlı bürokrasi içinde yer alamayacaklarını, herhangi bir iş için mahkemelere başvuramayacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Hıristiyan köleler azat edilemeyecek, kiliseler ve kutsal kitaplar yakılacak, kilise üyeleri hapsedilecek ve işkence ile tanrılara adakta bulunmaları için zorlanacaklardı. Aslında bir anlamda fermanın amacı bütün Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak olsa da[38] birkaç on yıl sonra durum tamamen değişmiştir.

---

[36] V. Diakov–S. Kovalev, *a.g.e.* ss. 318–319: Doğululaşmanın üçüncü ayağında Diocletianus'un politikası imparatorluk bürokrasisinin genişletilmesiydi. Askerî ve sivil alandaki iç içe girmiş sistemi birbirinden ayırmaya çalışırken Diocletianus birçok yeni memurluk kurumu yaratmıştı. Hükümdarlığının sonunda artık "vergi verenden daha çok vergi toplayıcısı var" şikâyeti ortadan kalkmıştır. Yeni bürokrasi imparatorluğun kötü gidişatını biraz olsun rahatlattıysa da, her zaman rüşvet ve bozulmaya açık bir yapıdaydı. Daha da kötüsü, genişleyen bürokrasi için iş gücü ve para, ekonomiye ciddi darbeler vuruyordu. Bütün bu gelişmeleri bir arada düşündüğümüzde Diocletianus birçok açıdan Romalı bir imparator yerine adeta bir firavun olmuştu. Bkz. N.Lewis, –M. Reinhold, *a.g.e.* ss. 413 – vd: Historia Augusta, *Lives of the Two Gallieni*, xvi; 3-6: Aurelius Victor, *Lives of the Emperors*, xxxxix, 1– 8: Bkz. R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 180–181.

[37] N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* ss. 418 – vd.: Enflasyon için bkz. *Rylands Papyrus*; No: 607: Yüksek fiyatlar konusundaki imparatorluk fermanı için bkz. *CIL*, vol. III, ss. 801-841; 1055-1058; 1909-1953; 2208-2211; 2328: R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 183 – vd: V. Diakov–S. Kovalev, *a.g.e.* ss. 316 – 317.

[38] S. Mitchell, *a.g.e.*, II, ss. 57, 90 ve 91: Eusebius, *Historia Ecclessiastica*, 8, II, 1: R.G.H. Barrow, *a.g.e*, ss. 195–196: Bütün kovuşturmalara rağmen Hıristiyanlığın cazibesi hâlâ radikal toplum olmasında yatmaktaydı. Hıristiyanlık bireyleri çekiyordu, çünkü birey geniş ve sıcak ilişkilerden yoksun bir dünyadan, talepleri ve ilişkileri gayet açık minyatür bir topluluğa atlamıştı. Hıristiyan kilisesi III. yüzyılın ikinci yarısında tam bir hoşgörü dönemi yaşamıştır. Kilisenin bu kısa süreli barış dönemi hayati bir öneme sahipti. İmparatorlar bu dönemde daha çok sınırlarda savaştıklarından Hıristiyanlara ayıracakları zamanları yoktu. P. Brown, *a.g.e.* s. 41.

305 yılında Diocletianus, Roma imparatorlarına hiç de benzemeyen bir tutumla, artık çiftçilik yapmak üzere emekli olmak istediğini belirttikten sonra benzer emekliliği meslektaşı Maximian için de istemiş ve her iki imparator, herhangi büyük bir kriz yaşanmadan görevlerinden ayrılmışlardır. Ancak kısa süre sonra iç savaş çıkmış ve bu durum Constantinus'un iktidara geldiği yıla kadar sürmüştür. Constantinus, 312 –324 yılları arasında imparatorluğun yalnızca Batı tarafında egemen olsa da, 325 yılından itibaren ölümüne kadar (337) "iktidarı paylaşma" yani *tetrarchi* olayına son verip yeniden birleştirilmiş bir imparatorluğu yönetmiştir.[39]

Constantinus döneminin başlarında imparatorluk içinde Hıristiyan toplulukların durumuna baktığımızda, 311 yılından 313 yılına kadar Maximinus'un, Asiana, Pontica ve Oriens denilen Anadolu ve Yakın Doğu'daki idarî alanları kontrol ettiğini ve bu dönemde özellikle 312 yılının baharında Anadolu'da Hıristiyanlara karşı bir kovuşturma harekatı başlattığını görürüz. Bu harekat sırasında Maximinus'un, Caesarea'da (Kayseri) Hıristiyan askerleri görevlerinden ayrılmaya ve pagan törenlere girmeye zorladığı bilinmektedir. Ayrıca valilere, bölgeleri içerisindeki Hıristiyanları uzaklaştırmaları da emredilmiştir. Hattâ, buradaki Hıristiyanlar, eğer tapınaklarını bir daha inşa ederlerse topluca öldürülmekle tehdit edilmişlerdir.[40]

Bu bilgilerin üzerinde durulması gereken kısmı, arkeolojik ve epigrafik malzemenin de desteklediği gibi Hıristiyanlığın Anadolu'nun kimi bölgelerinde oldukça yaygın olduğudur. Zira Frigya'nın Eumenia (Işıklı) kentinden III. yüzyılın sonlarına tarihli birçok Hıristiyan mezar taşı ele geçirilmiş ve bunlardan da anlaşıldığına göre kimi Hıristiyanların bölgede

---

[39] N.Lewis, –M. Reinhold, *a.g.e.* ss. 429 – vd.: Zosimus, *Historiae*, II, xxxii-xxxv: *Theodosian Code*, VII, xxii, i. Eski geleneklerle ilişkisini kopartan Constantinus, çıkardığı fermanlarla bütün halkı devletin hizmetine vererek kölelik rejimini getirmeyi başarmıştı. Yetkilerini sağlamlaştırmak için efendilere bir terbiye önlemi olarak kölelerini kırbaçlama hakkı bile vermiştir. Ana babalara, çocuklarını satma yetkisi verildiği gibi, köylülere, zanaatkârlara ve tüccara işlerinden ayrılma yasağı da getirilmiştir. Bkz. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* s. 321.

[40] 312 yılında Maximinus'un yaptığını, 340'lı yıllarda Julianus yapmış ve pagan hiyerarşiyi canlandırmak ve kendini bütün bölgesel kültlerin baş görevlisi atamak için planlar hazırlamıştır. Örneğin, Anadolu'da, Pessinus'da (Balhhisar/Eskişehir) bulunan Ana Tanrıça'nın rahibesi Callixeine'yi bütün eyaletin pagan dinsel kurumlarının en yüksek din görevlisi olarak atamıştır. Bunun yanısıra Julian, Asya eyaleti yüksek rahibi Theodorus'a bir mektup yazarak, özellikle pagan din adamları tarafından gösterilen disiplin ve ahlâk konularındaki hassasiyetin altı çizilirken paganların kendi inançlarını yeniden uygulayabilmeleri ve bu noktada tapınaklarını ve kutsal alanlarını yeniden hizmete açmaları istenmektedir. Bunlara bir örnek de Ancyra kentine bölge aristokratlarından pagan Maximus'un vali olarak atanmasıdır. D. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, London, 1998, ss. 242 – vd: T.D. Barnes, "Legislation Against the Christian", *Journal of Roman Studies*, LVIII, London, 1968, ss. 32 – 50.

yönetici sınıf içerisinde oldukları belirlenmiştir. Bunun yanında Caesarea kentinde de Romalı valilerin korumaları arasında Hıristiyan askerlerin de olduğu bilinmektedir.[41] Başka bir deyişle yukarıda da görüldüğü gibi, düşünülenin aksine Roma devleti tarafından Hıristiyanlara sürekli kovuşturma yapılmadığı, anlatılan öykülerin çoğunun, kendini meşrulaştırmak isteyen Hıristiyanlığa hizmet etmeye çalışan yazarlar tarafından sonradan eklendiği şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır. Resmî devlet tanrılarına tapınmayı reddettikleri için, bazı Romalı yöneticilerin ölüm kararı vermediği sürece, Hıristiyanlara belirli bir tolerans gösterildiği bilinmektedir. Zaman zaman eziyetler olsa da, bunların oldukça aralıklı dönemlerde ve Hıristiyanların kendilerini toparlamalarına olanak verecek kadar kısa süreli olduğu da son dönemlerdeki düşünceler arasındadır. Anadolu'da ele geçirilmiş III. yüzyıl ortalarına denk düşen epigrafik malzemenin gösterdiği gibi, kentlerde yaşayan ve kamu yaşamında önemli roller oynayan Hıristiyanlar bu duruma somut örneklerdir. Zira bunların kent meclisi üyeleri, memur veya kent hayırseverleri olarak karşımıza çıkması, Hıristiyanların ekonomik durumlarının iyi, buna bağlı olarak da toplumsal statülerinin ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunlar dışında sayıları az da olsa, köleleri ve diğer çalışanları ile imparatorluk mülklerine sahip Hıristiyanların varlığı da yine yazıtlar sayesinde anlaşılmaktadır.[42] Başka bir deyişle ilk iki yüzyıla karşın III. yüzyılda Anadolu'daki kimi Hıristiyan grupları daha iyi durumdadır.

Bu durum aslında IV. yüzyılın başlarından itibaren devlet tarafından uygulanan ılımlı yaklaşım politikaları ile kendini kanıtlamaktadır. Örneğin, Galerius'un 311 yılında yayımladığı "Hoşgörü Fermanı" imparatorluk ve Hıristiyanlık için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Fermanın ilgili kısmı şöyledir; "Her şeye rağmen büyük bir sayıda insan topluluğu düşüncelerinde ısrar ettiklerinden ve tanrılara saygı göstermediklerini ve onlara tapmadıklarını...kendi tanrılarına taptıklarını göz önünde tutarak, onların yeniden Hıristiyan kalmalarına izin veriyoruz...Hıristiyanların ödevi, kendileri için olduğu kadar, başka halk toplulukları ve genel refah için de dua etmeleri olacaktır."[43]

IV. yüzyıl başlarına geldiğimizde daha örgütlü ve kalabalık bir topluluk haline gelmiş olan Hıristiyanlar, her kentte piskoposları ve rahipleri ile güçlenirken, orduda ve yönetimde de çeşitli kademelerde önemli mevkiler elde etmeyi başarmışlardır. Üstelik Constantinus'un tahta geçmesinin ardından yaptığı iç savaşlarda, ona büyük destek veren Hıristiyanlar

[41] S. Mitchell, *a.g.e.*, II, ss. 64 ve 95.
[42] P.A. Harland, *a.g.m.*, ss. 385 – vd.
[43] www.fordham.edu/hallsall/source/edict-milan.html (Erişim tarihi Mayıs 2009)

bunun karşılığını bir süre sonra almışlardır. Constantinus iktidarının şüphesiz ki en büyük olaylarından biri, 312/3 yılındaki Milano Fermanı ile Roma Devleti'nin Hıristiyanlığı resmen tanıması olmuştur. Constantinus'un yayımladığı bu fermanın gerçekte olup olmadığı kesin değildir. Tarihçi Lactantius'un aktardığına göre, imparator tarafından 311 – 313 yılları arasında memurlara gönderilen talimatlardan yola çıkarak böyle bir ferman olduğu düşünülmektedir. Buna göre kilisenin bütün mallarının iade edilmesi yanından konumuzla ilgili olarak; "...Hiç kimse, Hıristiyan veya başka bir inanca bağlı kalmaktan alıkonmayacaktır. Böylece ulu Tanrı'ya, özgürce kendimizi adamaktayız. Lütfunu ve rahmetini esirgemesin. Hıristiyanların olduğu gibi diğer inançlara da bağlı kimselere de istedikleri gibi tapmaları için izin veriyoruz ve herhangi biri dini veya üyelerini hor görmüyoruz"[44] yazmaktadır ki bir anlamda laiklik anlayışının erken örneklerinden birisi olarak fermanın bu özelliğinin de altı çizilmesi gerekmektedir.

Bu ferman sonucunda, Hıristiyan topluluklarına, müsadere edilen topraklar ve mallar için hükümetten tazminat isteme hakkı tanınmış, Kilise vergilerden ve angaryalardan muaf tutulmuştur. Bunun dışında Latran Sarayı'nı Roma piskoposuna armağan eden Constantinus, Kudüs ve civarındaki kiliselerin yapımı ve onarım işleriyle de ilgilenmiştir.[45] Ölümüne kadar Hıristiyan dinini kabul etmemiş olmasına rağmen ve yeni başkentinde eski tanrılara tapmaklar yaptırmasına karşın, Hıristiyanlara gerçekten büyük ayrıcalıklar vermiştir. Constantinus'un niçin Hıristiyanlığı tanıdığı ve gerçekten bir Hıristiyan olup olmadığı konusu tarihin tartışmalı konuları arasındadır.[46] Ne olursa olsun 312 yılından sonra imparatorlar ve

---

[44] www.fordham.edu/hallsall/source/edict-milan.html (Erişim tarihi Mayıs 2009) ve R.G.H. Barrow, *a.g.e*, s. 196.

[45] V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* s. 321.

[46] Milano Fermanı için bkz. M.T. Boatwright–D.J. Gargola - R.J.A., Talbert, *a.g.e.*, s. 450: Constantinus'un dindarlığı hakkındaki tartışmalar için bkz. J. Vogt, "İmparator Constantine ve Hıristiyanlık", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferans Yay.*, İstanbul, 1961 ve T.D.,Barnes, "Lactantius and Constantine", *Journal of Roman Studies*, LXIII, London, 1973, ss. 38 – vd.: Russell, Constantinus'un açıkça Hıristiyanlığı politikası, yani devleti bir arada tutabilecek gücü yaratma uğruna kullandığını ve meşrulaştırdığını yazmaktadır. Bkz. B. Russell, II, *a.g.e.* ss. 43–44: IV. yüzyıldaki gelişmeleri bir bütün olarak düşündüğümüzde Roma İmparatorluğu içinde Hıristiyanlığın başarısının er ya da geç kaçınılmaz olduğu daha rahat görülebilir. Her ne kadar gerçek istatistiksel rakamları söylemek olanaksız olsa da, imparatorluk içindeki Hıristiyanların sayısının, IV. yüzyıl başlarında yaklaşık olarak toplam nüfusun beşte biri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle kimi araştırmacılar için İmparator Constantinus'un Hıristiyanlara serbest tapınım hakkı vermesinin ve kendisinin de Hıristiyanlığı kabul etmesinin altında bu çoğunluk durumu bulunmaktadır. Öyküye göre, savaşa hazırlanırken gökyüzünde gördüğü haç işaretinin ona savaşta ve ardından politik alanda başarı getireceği düşüncesi nedeniyle yeni dine bağlandığı üzerine de yorumlar yapılmaktadır. Kuşkusuz,

saraydakilerin çoğunluğu artık Hıristiyan olmuştur. Brown'a göre Hıristiyanlığın IV. yüzyılda imparatorluğun üst sınıfında denetimi kolaylıkla ele geçirmesinin nedeni işte bu yeni yöneticilerdir. Çünkü onlar, eski değerleri kolayca terkedip efendilerinin inancına yönelmişler ve bu inanç doğrultusunda çalışmışlardır.[47]

Constantinus Hıristiyanlığı neden meşrulaştırmıştır? Ya da dinsel konulara bu kadar müdahil olmuştur? Bu sorulara iki ayrı yanıt verilebilir: İlki, Constantinus'un gerçekten bir inanan olarak din hakkında duyduğu endişeler; ikinci olarak da kiliseyi kendi egemenlik alanı içinde kullanmaya çalışması. Kaçar, her ikisinin de doğruluk payı taşıdığını, ancak bu durumu biraz daha anlayabilmek için imparatorun yasal konumundan duruma bakmak gerektiğini bildirmektedir. Bu anlamda düzeninin koruyucusu olarak en büyük sorumluluk imparatordadır. Üstelik Octavianus' tan (Augustus) itibaren imparatorlar başrahip (*Pontifex Maximus*) sıfatı da taşımaktadırlar. Bu anlamda bu durum, din ve politika arasındaki ayrılmaz ilişkinin en somut göstergesidir.[48] Daha genel bir ifade ile Ortaçağ'ın temel anlayışı olan "din ve politikanın el eleliği"nin başlangıç noktasıdır.

İmparator Constantinus, Hıristiyanlığı resmen tanımış olsa da sorunlar bitmemiştir. Çünkü, ortaya çıktıktan sonra IV. yüzyılın başına kadar geçen zamanda Hıristiyanlar arasında dogmatik konular hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Erken dönemlerde dışarıdan yapılan saldırılara karşı az sayıdaki Hıristiyanlar bir arada kalarak, kendi içlerindeki bölünmeleri kontrol edebilmeyi başarmışlardır. Zamanla Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu içinde yayılarak baskın bir din konumuna gelmesiyle, toplumun her kesiminden insana açılma isteği ve buna bağlı olarak bölgesel, kültürel ve entelektüel farklılıkların olması kendi içinde bir takım düşüncelerin şekillenmesine neden olmuştur. Nitekim bu farklılaşma, Kilise Babaları gibi eğitimli kişiler ve gruplar arasında olduğu gibi, aşağıda göreceğimiz gibi toplumun alt katmanlarında da kendini göstermiştir. Bu tartışmaların en önemlisi düşünsel alanda yaşanmış ve uzun va-

---

Constantinus askerî başarı elde edip de imparatorluğun içindeki tek güç olduğu için, onun Hıristiyanlığa olan sözü daha önce olmadığı kadar belirgin olmuştur. 337 yılındaki ölümüne kadar Constantinus, Hıristiyan ruhbanına her türlü yardımı sağlayarak, imparatorluk içinde kiliselerin inşa edilmesine destek vermiştir. Her ne kadar Constantinus, paganizmi yasaklamasa da bu dönem bir dönüm noktası olmuştur. Oğulları ve ondan sonra gelen imparatorlar, Hıristiyan olarak yetiştirilmiş ve diğer inançlara çok daha az müsamaha tanımışlardır. Bkz. N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* ss. 571 – vd.: Eusebius, *Historia Ecclesiastica* , X; VII.

[47] P. Brown, *a.g.e.* s. 15.

[48] T. Kaçar, "Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Vol. 2, no: 1, Eskişehir, 2002, ss. 8 – 9.

dede politik (ideolojik) mücadelenin merkezini oluşturmuştur. Bir yandan taraftar toplamaya çalışan diğer yandan da örgütlenmeye çalışan yeni bir dinin böylesi bir süreçte sorunlarla karşılaşması doğaldır. Ancak buradaki ilginç nokta, bütün bu tartışmaların Kilise'ye büyük bir karışıklık getirdiği, ama aynı zamanda Hıristiyanlığın dogmaları ve öğretilerini ortaya çıkararak Kilise'nin bir kurum olarak daha da güçlenmesini sağlamış olmasıdır.[49]

Dinsel tartışmaların politik alandaki en çarpıcı sonucu imparatorluk içerisinde bölgesel düşmanlıkları şiddetlendirmesidir. İmparatorluğun Batı ve Doğu kısımlarında IV. yüzyıldan başlayarak gelişen kültürel ve politik yabancılaşmanın, imparatorluğun Doğusu'nda yer alan özellikle büyük kentler arasında düşmanlıkları arttırdığı bilinmektedir. Her ne kadar Roma İmparatorluğu, IV. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve idari anlamda yerel yönetimlerin lehinde bir politika izlemeye başlasa da, dinsel tartışmaların daha sık ve keskin olarak yaşanmaya başlaması, bölgesel düşmanlıkların yoğunlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Sonuçta, bütün bu çatışma, Roma Devleti'nin Kilise yönetiminin iç işlerine karışmasına neden olmuş ve tarafların arasındaki tartışmanın daha da büyümesinden çekinen imparator Constantinus, dinsel tartışmaları bitirmek üzere 324/5 yılında Nicea'da (İznik) bir konsil toplanmasını emretmiştir.[50] Bu konsil Milano Fermanı'nın bir anlamda tamamlayıcısı olmuş gibidir.[51]

---

[49] Dinsel tartışmaların ilki Arius taraftarları ile Athanasius taraftarları arasında, Kutsal Üçleme hakkında yaşanan tartışma idi. Aryanizm yanlısı olan grup, Arius adlı rahibin başlatmış olduğu akımın peşinden giden ve daha entelektüel bir çizgide duran topluluktu. Grek felsefesinin etkisi altında Aryanistler, İsa'nın Tanrı ile aynı olduğu düşüncesini reddetmişler, bunun yerine, Oğul'un, Baba tarafından yaratıldığı düşüncesini devam ettirmekteydiler. Bu nedenle Tanrı ile İsa'nın aynı maddeden biçimlendiği görüşüne karşı çıkarak, İsa'yı daha insani bir şekilde betimlemişlerdir. Buna karşın, Athanasius taraftarları ise, İsa'nın Oğul olsa bile, tamamen Tanrı olduğu düşüncesini, başka bir deyişle Tanrı'nın yeryüzündeki görüntüsü olduğunu kabul etmişlerdi. Bu tarafın inancına göre, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tamamen aynı şeylerdi ve aynı maddeden oluşmaktaydılar. Uzun süren mücadelelerden sonra Athanasius ve taraftarlarının düşünceleri galip gelirken, dogmaları da bugün var olan Kutsal Üçleme anlayışını oluşturmuştur. Arius ve Athanasius arasındaki tartışma ilerleyen dönemde birçok dogmatik tartışmayı da beraberinde getirmiştir. T.D. Barnes, "Emperor and Bishops: AD 324–344: Some Problems", *American Journal of Ancient History*, 3, Cambridge, 1978, ss. 65–vd.: B. Russell, II, *a.g.e.* ss. 44 – 45.

[50] N.Lewis, –M. Reinhold, *a.g.e.* s. 580: Eusebius, *Life of Constantine*, III; VI – X.

[51] T.D. Barnes, *a.g.e.* ss. 53 – vd: N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* s. 581: Eusebius, *Life of Constantine*, III; vi – x: Constantinus'un Nicea Konsili'ni kasıtlı olarak toplayıp toplamadığı sorusu yanıtlanırken tarihsel iki gelişmenin de altı çizilmelidir. Bunlardan biri, IV. yüzyılda henüz bir papalık kurumunun olmayışıdır. Roma Piskoposu'nun yetkilerini genişletme çabaları olsa da, daha birkaç yüzyıl, Ortaçağ denildiğinde anlaşılan ilk kavramlardan biri olan "Kilise Devleti" anlayışı henüz yoktur. İkinci olarak, Constantinus'un dinsel konulara resmî olarak karışmayışıdır. Zaten I. Theodosius'a kadar geçen sürede Roma imparatorları bu işlerle resmî olarak ilgilenmemişlerdir. Constantinus'un oğlu Konstantius, kilise işlerini düzenlemek için

Hıristiyanlık Kilisesi'nin ilk genel toplantısı olan Nicea Konsili'nin, bizzat bir Roma imparatoru tarafından yönetilmesi ve Constantinus'un bu konsilin tamamında başkan olarak görev yapması, dünyevi konular ile dinsel konuların karışmasına neden olmuştur. Doğu'nun bu noktada önceliği almasının temel olarak iki nedeni vardır: İlkin, dinsel tartışmaların o dönem için Doğu'da Batı'dakinden daha yoğun olması ve mücadele eden tarafların sıklıkla imparatorun desteğine başvurmalarıdır. Doğudaki imparatorlar mücadele eden taraflarca mücadelenin içine çağırılmadıkları zamanlarda da, devletin birliğini korumak için Constantinus'un yaptığı gibi, kendileri doğrudan dinsel tartışmalara müdahale etmişlerdir. İkinci olarak da, imparatorluk hükümetinin ağırlığının Diocletianus ile birlikte, yani III. yüzyılın sonlarında Doğu'ya kaydırılmış olmasıdır. Üstelik V. yüzyılın son çeyreğinden sonra imparatorluğun Batısı'nda *"yönetici"* bir Roma imparatoru kalmamıştır. Bundan dolayı Doğu'da imparator büyük bir dinsel otorite olmuş ve denetimi eline geçirmiştir. Nicea Konsili'nin politik anlamda uzun vadedeki sonucu Kilise'nin bir kurum olarak örgütlenmeye başlaması ve bu anlamda devlete alternatif bir yönetim organizasyonu haline gelmesidir.[52]

Kilise örgütlenmesinin ve hiyerarşisinin oluşmasında şüphesiz en önemli kaynak Roma devletinin yüzlerce yıldır, çağının gereksinimlerine göre sürekli yenileyerek geliştirdiği bürokrasi ve idari sistemidir. Hıristi-

---

çok uğraştıysa da, piskoposların dinsel kararlarına hattâ, büyük piskoposluklara yapılan atamalara bile karışmamışlardır. Kaçar, bütün bu gelişmeler ışığında IV. yüzyılın başlarında herhangi bir *"caesaropopizm"* anlayışından söz edilemeyeceğini bildirmektedir. Bkz. T. Kaçar, *a.g.m.* s.8.

[52] Nicea Konsili'nin toplanma bürokrasisi, Roma senatosununki ile aynıdır. Yani, imparator, piskoposları konsile çağırırken, senatörleri davet ettiği gibi çağırmıştır. Bundan sonra, piskoposlara ödenen masraf giderlerinden, konsildeki oturuş şekline kadar tüm işlemler benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da kilise Roma İmparatorluğu'nun idari bölünmesine göre teşkilatlandırılmıştır. Bkz. F. Dvornik, *Konsiller Tarihi*, (çev. M. Aydın), Ankara, 1992, ss. 3 – vd. Constantinus'tan başlayarak, imparatorlar Kilise işlerine müdahale etseler de, giderek karmaşıklaşan bir kurum olarak Kilise aslında iç örgütlenmesini kendisi oluşturmuştur. Burada öncelikli olarak belirtilmesi gereken, Hıristiyan cemaat içindeki ruhban sınıf ile din adamı olmayan grup arasındaki keskinliğin Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren açık bir şekilde ortaya konması olmuştur. Kilise tarafından bakıldığında bundan sonra yapılması gereken ikinci önemli adım, ruhban sınıfın kendi içindeki hiyerarşisinin geliştirilmesi olmuştur. Nitekim kurumsallaşan din, hızlı ve karmaşık bir örgütlenme ile ve büyük din adamları kastına doğru gelişmiştir. İlk dönemlerdeki dinsel heyecan ve bireysel savaşımlar tükenirken, rahipler, piskoposlar ve patrikler, ilerleyen dönemlerde İsa ve havarileri karşısında daha bir öncelik kazanmıştır. Kurumsallaşma sırasındaki en önemli sonuçlardan birisi hiç şüphesiz Hıristiyanlığın, Kutsal Kilise ve imparatorluğun hizmetine ve buyruklarına göre biçimlendirilmiş olmasıdır. Sonuçta bireysellik bir kenara bırakılırken ve katı örgütlenme kesin çizgilerle tanımlanırken, değişmez dua ve âyinler ile yetkeci bir dogmalar dizgesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bkz. F. Artz, *a.g.e.* s. 64.

yan örgütlenme öncelikli olarak kentlerde gerçekleştirilirken, buradaki piskoposlar, kent çevresindeki bütün ruhbanın üzerinde danışılan bir otorite olmuştur. Başka bir deyişle, Hıristiyanlık meşruiyet kazanmadan çok önce, piskoposlar, rahipler ve keşişler üzerinde "dinsel otorite" sahibi olmuşlardır.[53] Bütün bu örgütlenme küçük bir cemaat için ilk başlarda yeterli olurken, Hıristiyanların sayısı çoğaldıkça ve Hıristiyanlığın resmen tanınmasından sonra Kilise'nin devlet içindeki etkisi artmış ve piskoposlar arasındaki hiyerarşi tartışmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Sonuçta, Roma, Kudüs, Constantinopolis, Antakya, İskenderiye ve bu merkezlerin çevreleri gibi en eski ve en geniş Hıristiyan cemaatlerinin bulunduğu bölgeleri yöneten piskoposları tanımlamak için oluşturulmuş bir makam olan *patrik*, dinsel hiyerarşide en yüksek rütbe olarak belirlenmiştir. Ardından bu bölgeler içindeki büyük kentlerde görev yapan din adamları, *metropolit* olarak adlandırılmış ve kent içindeki bütün dinsel yetki de bu din adamlarına bırakılmıştır. Sonuçta, V. yüzyılın başlarına geldiğimizde Hıristiyan ruhban sınıfı; patrik, metropolit, piskopos, rahip ve daha altta keşişler olmak üzere kendi içindeki örgütlenmesinin ana çerçevesini oluşturmuştur.[54]

Constantinus döneminin önemli olaylarından birisi de Diocletianus'un başlattığı despotik rejim anlayışının kesin kuruluşunu onaylamak istercesine, Roma'dan kesinlikle ayrılıp 330 yılında Byzantion'da yeni başkentini ilân etmesidir. Diocletianus'un, güvenlik ve idari nedenlerle imparatorluk merkezini Doğu'ya taşımasının ardından, bu tehlikenin geçmediğinin farkında olan Constantinus, yeni bir başkent inşa ettirmiş ve bu "Yeni

---

[53] Bütün bölge kiliselerini gözetim altında tutan yüksek yetkililer yani piskoposlar, II. ve III. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu yetkililer ana kent (metropolit, Başpiskoposluk Kenti) denilen bölge merkezlerinde oturuyorlardı. Piskoposlar törenle yetki vermeden, kiliselerin seçtikleri (papaz adayları) bölge papazlığı görevleri yapamıyorlar, vaftiz töreni yönetemiyorlar ve ortak dualara başkanlık edemiyorlardı. Zamanla Antakya ve İskenderiye gibi Doğu'nun büyük kentlerinin piskoposları da özel yetkiler elde etmeye başlamışlardır. Bkz. V. Diakov–S. Kovalev, *a.g.e.* s. 300.

[54] S. Mitchell, *a.g.e.*, I, s. 4: Challaye, tarihçi Fustel de Coulanges'den yaptığı alıntı ile, benzer açıklamaları yaparak konuyu; "Kilise kendini Roma devletinin mirasçısı sayarak, imparatorluk kurumlarının benzerlerini yaratmıştır" şeklindeki açıklaması ile adeta özetler. Bkz. F. Challaye, *a.g.e.* s. 198: Kilise yönetimi, ilk üç yüzyıldan başlayarak, özellikle Constantinus'un Hıristiyanlığı meşrulaştırmasından sonra hızla gelişmiştir. Constantinus'tan önce bütün kiliseye egemen olacak merkezi bir hükümet yoktu. Halk tarafından seçilen piskoposlar, yönettikleri bölge içerisinde gittikçe güçlenmişlerdir. Piskoposların büyük kentlerdeki gücü sadaka kurumunun uygulanmasıyla gelişmiştir. İnançlı kişilerin sunduklarını piskoposlar denetler ve yönetir, sonuçta da yardım eder ya da etmezdi. Böylece yoksunluk içinde piskoposların isteklerine uymaya hazır bir topluluk ortaya çıkmıştır. Roma Devleti, Hıristiyanlığı resmen kendi dini yaptıktan sonra, piskoposlara yönetimsel ve yargısal görevler de verilmiştir. Bkz. B. Russell, *a.g.e.* II, ss. 40 -41.

Roma"ya, kendi ismini yani *Constantinopolis* adını vermiştir. Her ne kadar, paganizmi terk ettiğini gösterebilmek için hükümetini Roma'dan Constantinopolis'e taşıdığını bildirse de, buradaki asıl zorlayıcı etmen, Diocletianus ile başlayan ve Constantinus'un devam ettirdiği Doğu'ya doğru hareketlilik politikası olmuştur. Bu açıdan Avrupa ve Asya sınırında yer alan Constantinopolis, ulaşım, ticaret ve savunma açısından da oldukça stratejik bir yerde olup, üç tarafından su ile çevrili ve karadan surlarla korunan bir başkent olarak, Roma İmparatorluğu sonlanana kadar imparatorluğun merkezi olmuştur.[55]

Constantinus döneminde alınan önemli kararlardan biri de imparatorun belirlenmesi ilkesi olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, *tetrarchi* olayına son verip, birleştirilmiş bir imparatorluğu yöneten Constantinus, verasetin kime nasıl geçeceği konusunda bir düzenleme yaparak, hanedanlık monarşisi ilkesine yeniden geri dönmüştür. Ancak imparatorluğu sanki kendi özel mülkiyetiymiş gibi kullandığı için, kendi oğullarından hiçbirine monarşik bir yönetim bırakamamıştır. Bunun yerine, devleti üç oğlu ve yeğeni arasında bölüştürmüştür. Doğaldır ki imparatorun ölümünün ardından adaylar kendi aralarında iktidar mücadelesine girişmişler ve aşağıda da göreceğimiz gibi bu mücadelenin tetikleyici unsuru halefler arasındaki dinsel farklılıklar olmuştur. Böylelikle IV. yüzyılın ortalarından itibaren Roma İmparatorluğu'nun tepesinde din-politika ilişkisi somut şekliyle kendini ortaya açıkça koymuştur.[56]

İMPARATOR CONSTANTINUS SONRASI (IV. YÜZYILDA) ROMA İMPARATORLUĞU

Constantinus'un ölümünün ardından çıkan iç savaşların ardından II. Constantinus zaferle çıktıysa da, ona karşı ayaklanan yeğen Julianus (361 –363) iktidarı ele geçiren halef olmuştur. Ancak büyük toprak sahiplerinin gücüne ve keyfi yönetimine karşı, orta sınıfların ve kentlerin yoksul halkının desteğini arayan Iulianus, oldukça zenginleşmiş ve iyi örgütlü Kilise'ye karşı yaptığı mücadelede başarısız olmuştur.[57] Hıristiyanlığın

[55] M.T. Boatwright – D.J. Gargola - R.J.A., Talbert, *a.g.e.*, ss. 456 – 457: N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* s. 581: Sozomen, *Historiae Ecclesiastica*, II; 3: 324 yılında kurulan kentte, V. yüzyıla geldiğimizde 4.388 konak mevcuttu. Brown, buradan yola çıkarak Geç Antik Dönem'de Akdeniz'deki zenginliğin tamamının tepede (merkezde) toplandığını bildirmektedir. Bir Roma senatörünün geliri yılda 120.000 altına kadar ulaşabiliyordu. Constantinopolis'te bir saraylının geliri 1000 altındı. Fakat bir tüccar yılda 200 altın ve bir köylü ise yılda ancak 5 altın gelire sahip olabiliyordu. Bkz. P. Brown, *a.g.e.* s. 20.

[56] N.Lewis,–M. Reinhold, *a.g.e.* ss. 436 –vd.: *Theodosian Code*, vii, xxii, I: xiii, v, I: xiii, V, 2.

[57] V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* s. 326: Iulianus, kardeşi Gallus'un eğitimsiz biri olduğu ve bu anlamda "uygarlıktan çıktığına", kendisinin ise tanrıların yardımı ile "üniversite" eğitimi alıp

Constantinus'tan sonra IV. yüzyılda gelişme sürecini durdurmaya çalışan tek istisna Iulianus olmuştur. "Mürted Iulianus" (*Iulian the Apostate*) olarak bilinen imparator, görev başında kaldığı sürece paganizmi yeniden canlandırmak için her şeyi yapmış, ancak Sasanilerle yaptığı savaşta öldürülmesinin ardından, onun pagan söylemlere dayanan fermanları yürürlükten kaldırılmıştır.[58]

Britanya'daki ücretleri ödenmeyen askerlerden, İspanya'da, kendilerini gerçek Hıristiyan olarak kabul eden ve bütün zenginlere "şeytanın zengin çocukları" diyerek saldırıp, dinsel ayaklanma başlatan gruplara kadar imparatorluğun hemen her yerinde görülen halk ayaklanmalarını 372 yılında bastırdıktan sonra dikkatleri üzerine çeken başarılı general Theodosius, 375 yılında göçebe halklarla yapılan savaşta ölen imparator Valens'in yerine askerler tarafından imparator ilân edilmiştir. Bu dönemdeki en büyük dış sorun ise Hunlar'dır. İçeride isyanları bastırdıktan sonra en büyük mücadelesini paganizme karşı vermiş ve IV. yüzyılın sonunda Theodosius, imparatorluk sınırları içinde kamusal ve özel alanda bütün pagan tapınımları yasaklayarak Constantinus'un başlattığı işi tamamlamıştır. Bu süreç içerisinde, resmî desteğin sağladığı ortamdan dolayı Roma İmparatorluğu'ndaki vatandaşların çoğunluğu Hıristiyanlık dinine geçmişlerdir. İmparator, İskenderiye'deki Serapeum Tapınağı gibi tapınakları yıktırmış, pagan bayramlarına dayalı takvimi değiştirmiş ve pagan tanrıların olmadığını resmen ilan etmiştir. Pagan tören düzenleyenlere ölüm cezası getiren Theodosius, devletin sarsılan gücüne destek amacıyla kiliselerin mülklerinden ve toplumsal anlamdaki rolünden de yararlanmaya çalışmıştır.[59]

Theodosius'un, pagan inancı yasakladığı fermanı şöyledir; "Boş inanç sona erecektir. Kurban çılgınlığı yasaklanmıştır. Magnetius'un yetkisiyle izin verilmiş olan gece kurbanları yasaklanmıştır. Bir kimsenin doğanın gerçek yasalarını çiğneyerek yasaklanmış işleri incelemesi, saklı gizleri ifşa etmesi, feshedilmiş uygulamalara girişmesi, başkasının yaşamının

---

gerçek eğitimini tamamladığına inanmaktaydı. Aslında Iulianus'un bu yaklaşımı IV. yüzyıl boyunca klasik edebiyatın mı yoksa Hıristiyanlığın mı halk için gerçek eğitim (*paideia*) olduğu hususundaki tartışmanın bir başka boyutuydu. Yani, düşünsel anlamda Hıristiyanlık ile pagan kültür ciddi bir rekabet içine girmişlerdir. Bkz. P. Brown, *a.g.e.* s. 17.

[58] N.Lewis, –M. Reinhold, *a.g.e.* s. 589; Iulian, *Letters*, VIII, XXIX: Sozomen, *Historiae Ecclesiastica*, V; III. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nezahat Baydur, *İmparator Iulianus*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul, 1982.

[59] Örneğin Hunlardan kaçan Vizigotlar, Adrianapolis (Edirne) yakınlarına kadar gelerek burada Roma ordusunu bozguna uğratmışlardır. Hatta imparator Valens bu savaşta ölmüştür. İskenderiye'deki tapınağın yanısıra, Hıristiyanlar tarafından buradaki kütüphane de yok edilmiş ve bu sırada ilkçağın kadın filozoflarından Hypatia burada Hıristiyanlarca katledilmiştir. Bkz. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* ss. 326 – vd.

sonunu bilmeye çalışması, onun ölümünü umut olarak sunması, büyük bir suç işlemiş sayılması için yeterlidir. Çoktanrıcı mesleklere, onların şenliklerine ve harcama alanlarına ayrılmış olan yerler imparatorluk mülkümüze kaydedilecektir. Dinsiz sahte öğreti ya da çoktanrıcı âyin törenlerinin suçuyla kirlenmiş olan kimseler imparatorluk sarayı hizmetlerine alınmayacak ve yönetici ya da eyalet yöneticisi olamayacaklardır. Daha önce yürürlüğe konmuş olan yürürlükteki düzenlemeler, herhangi bir paganı, herhangi bir etkinlik yapmaktan men edecektir." [60]

Böylelikle yaklaşık bir asır sonra bu kez Hıristiyanlar, bir zamanlar kendilerine yapılanları, şimdi paganlara yapmaya başlamışlardır. Nasıl eskiden imparatorluğun birliğinin bozulmaması için Hıristiyanlar kovuşturuluyorsa, bu kez de aynı amaçla putperestlere saldırılmıştır. İşin ilginç yanı Roma İmparatorluğu'nun bekası, bir zamanlar imparatorluğu tehdit eden unsura bağlanmıştır.[61]

Erken dönem Hıristiyan entelektüellerine karşın, Constantinus ile başlayan ve Theodisius ile tamamlanan süreç sonunda IV. yüzyıldaki Kilise Babalarının daha avantajlı bir konumda görüşlerini belirttikleri açıktır. Bu dönemin düşünürlerinden biri IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve 374 – 397 yılları arasında, o dönem için Batı Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak kabul edilen Milano'da, piskoposluk yapmış olan Aziz Ambrosius özellikle "Kilise" ile "Devlet" arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Kilise'nin din dışı devlet karşılığında bağımsızlığını savunan Ambrosius, görevi gereği sıklıkla imparatorlarla bir araya gelmek zorunda kalmış ve bu görüşmelerde bazen imparatorun eşiti, bazense onun üstünde bir statü ile belirtilmiştir. Sonuçta bu durum uzun vadede Batı'da Kilise'nin bir kurum olarak güçlenmesindeki en önemli adımlardan birisi olmuştur. Tabii ki burada IV. yüzyıldaki politik karmaşa içinde Kilise'nin halk gözünde düzen koruyucu bir kurum olarak görülmesinin de rolü büyüktür.[62]

---

[60] *Theodosian Code*, VIII; xvi, I : II; viii, I : IV; vii: N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* s. 576.

[61] R.G.H. Barrow, *a.g.e*, s. 197. Theodosius, ölmeden önce imparatorluğu iki oğlu, Arcadius ve Honorius arasında paylaştırmıştır. Bu tarihten sonra (395) imparatorluk, Batı ve daha sonradan tarihçiler tarafından "Bizans" adı verilecek olan Doğu Roma olarak ikiye bölünmüştür.

[62] Kilise Babaları içinde bir tek Ambrosius bir senatör ailesinden gelmekteydi Diğerleri, daha çok imparatorluğun pek de parlak olmayan kentlerinden çıkmış ve kendilerini yetiştirmiş düşünürlerdi. Bkz. P. Brown, *a.g.e.* s. 18: Aziz Ambrosius'un mektuplarının çoğu günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri, Roma kent merkezindeki zafer heykelinin kaldırılması konusunda Hıristiyan senatörler ile pagan senatörler arasında tartışma yaşanırken, imparator II. Valentinianus'a yazdığı mektuptur ki Russell'a göre bu mektup "feodalizm" kavramının da müjdecisidir. Mektubun can alıcı kısmı şöyledir; "bütün Romalıların hükümdara askerî görevle yükümlü olması gibi, hükümdarın da kadir-i mutlak olan Tanrı'ya görevle yükümlüdür." Bkz. B. Russell, II, *a.g.e.* s. 46 – vd.

Ambrosius ile çağdaş olan Jeromius, Batı Kilisesi'ne Latince İncil'in girişinin ve Manastır Sistemi'nin alt yapısını hazırlayan kişi olarak kabul edilmektedir. Mektuplarında Horatius, Ovidius, Cicero, vb. antik dönem düşünürlerinden yapmış olduğu alıntılar bu dönemin etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu mektuplar Batı Roma İmparatorluğu'nun sona erdiği yıllar ile ilgili olarak oldukça ayrıntılı bilgiler de içermektedir.[63]

Büyük bir çoğunlukla Patristik Felsefe'nin en ünlü düşünürü kabul edilen, IV. yüzyılın ortaları ile V. yüzyılın başlarında yaşamış Aziz Augustine, Platon'un görüşleri ile Stoacılık akımını temel alarak Hıristiyanlığı bilimsel biçimde dünya görüşü olarak sistemleştiren ve üstelik Hıristiyan felsefesini antik felsefi temeller üzerine oturtmayı başaran ilk düşünürdür.[64] Diğer yandan felsefesinden dolayı Augustine, tarihçilerin çok sevdiği ve sıklıkla başvurduğu "dönemler arası kırılma noktalarından" birisi yapılmıştır. Başka bir deyişle Augustine dönemi, Patristik Felsefe'nin hem klasik çağı, hem de sonlandığı dönem olarak kabul edilmektedir. Ondan sonra başlayan süreç, düşünce tarihi açısından Ortaçağ Hıristiyan öğretilerinin başladığı süreçtir.[65]

Bütün bu gelişmenin zirvesinde ise Roma piskoposunun (ya da Papalığın), diğer piskoposlar karşısındaki yükselişi yer almıştır. Roma piskoposunun yönettiği kent, Havari Peter ve Paul'ün misyonerlik faaliyetlerinin geçtiği yer olarak kabul görüp Hıristiyanlarca saygı gösterilen bir merkez olmuştur. Geleneksel tarihe göre son havari Peter, İsa'dan aldığı yetki ile Roma Piskoposlu'ğunu burada kurmuştu. İncil'de bu durum açıkça belirtilmektedir; "Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek. Göklerin Egemenliği'nin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak." (Matta 16; 18 – 19). Bu açıklama, Kilise otoritesi üzerindeki iddialarına bir dayanak olarak Roma Piskoposları (papalar) tarafından kullanılmıştır. İmparatorluk başkentinin Konstantinopolis'e taşınması ile birlikte Batı'da etkili bir egemenlik gücüne sahip imparatorların azalması zamanla Roma Piskoposu'na politik bir avantaj da sağlamıştır.[66]

---

[63] Jeromius'un Latince İncil çevirisi, Katolik Kilisesi tarafından günümüzde de resmî çeviri olarak geçerliliğini korumaktadır. B. Russell, II, *a.g.e.* ss. 52 – vd.

[64] F. Von, Aster, *a.g.e.* s. 238; A. Şenel, *a.g.e.* s. 308: B. Russell, II, *a.g.e.* s. 13.

[65] http://plato.standford.edu/entries/augustine

[66] Sonuçta 445 yılında imparator III. Valentinian, Batı'daki bütün piskoposların Roma'daki papanın yetki alanı içinde olduğunu belirten bir ferman yayımlamıştır. Bu fermandan Kilise'nin monarşik bir hükümet yönetimi altında olduğu anlaşılmamalıdır. Nitekim Doğu'daki patrikler,

Kilise örgütünün genişlemesi, Kilise'nin IV. yüzyılda Roma dünyasını fethetmesine ve bundan sonra dinsel konularla ilgili her şeyi yönetebilmesine neden olmuştur. Piskoposlarla ilgili yönetim yapısının varlığı özellikle Batı'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşe geçtiği ve nihayetinde yıkıldığı yüzyılda oldukça etkili olmuştur. Her kent, bir dereceye kadar yönetimde eğitimli bir piskoposa sahip olduğu için Batı'da Kilise, din işleri yanında düzeni korumak ve kargaşa ortamının genişlemesini engellemek için hükümetle ilgili hemen her işi de üstlenmiştir. Ancak yönetimdeki yeni yaklaşımlar kaçınılmaz olarak olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Kilise kendi yönetim örgütünü geliştirdikçe doğal olarak dünya işlerine daha çok bulaşmaya başlamış ve yavaş yavaş bir yandan da İsa'nın ve Havarilerin basit inanç formundan uzaklaşmaya başlayarak ciddi bir tepkiye neden olmuştur. Kilisenin gittikçe dünya işlerine karışmasına tepki IV. yüzyıldan itibaren gelişen Manastırcılık hareketidir. Manastırcılık hareketinin özünde din adamlarının, özellikle bir grup rahibin ortak bir yaşam süren keşişler olarak kendilerini tamamen tanrıya adayarak her türlü dünya nimetinden vazgeçmeleri ve tüm hayatlarını dua ve ibadet ederek geçirmeye karar vermeleri yatmaktadır. Manastırcılık aslında III. yüzyılın sosyoekonomik karmaşasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaya başlamış, IV. yüzyılda Hıristiyanlık içerisinde baskın bir hareket haline gelmiştir.[67]

---

papanın dinsel konulardaki son derece aşırı iddialarını uzun süre görmezden gelmişlerdir. Hattâ Batı'daki birçok piskopos bile papanın dinsel otoritesini bir süreliğine tanımamıştır. Papalık kurumunun erken dönemlerde zayıflığına en somut örnek, 325 ile 869 yılları arasında yapılan sekiz konsile papaların katılmayışıdır. Ancak IX. yüzyıldan sonra papalar, dinsel ve politik güçlerini daha rahat gösterebilmişlerdir. Bu durumu Russell, biraz daha genelleştirerek şöyle açıklar; "Kilise, felsefe inançlarını, toplumsal ve siyasal koşullara, önceleri ya da Ortaçağ'da olduğundan daha çok yaklaştırmıştır." Bkz. B. Russell, *a.g.e.* s. 11.

[67] Burada iki temel etmen vardır: Birincisi, aşırı sert uygulamalar içeren ve çileci bir anlayışla inzivaya çekilme düşüncesinin şehitliğin bir başka çeşidi olarak kabul görmesidir. Nitekim Constantinus'un din değiştirmesi ve kovuşturma politikasından vazgeçmesinin ardından, birçok kişi inanç adına savaşıp, bu uğurda ölerek "şehit olma" şansını kaybetmiştir. Ancak bu kez, her türlü acıya katlanarak ve her şeyden elini eteğini çekerek birisinin dinsel açıdan ne kadar inançlı olduğunu kanıtlaması için bir fırsat doğmuştur ki Manastır hayatı da inananlarına bunu sağlamaya çalışmıştır. İkinci olarak, IV. yüzyıl boyunca ilerlemiş olan rahiplik kurumunun gittikçe dünya işleriyle ilgilenmeye başlaması belirtilebilir. Dünyevi günahlardan kaçmayı arzulayan Hıristiyanlar çöllere ve ormanlara giderek, keşişlerin ve rahiplerin unutmuş olduğu çileciliği uygulama fırsatı elde edebilmişlerdir. Bu şekilde Hıristiyanlık kendini pratik gereksinimlere yönlendirirken, manastır anlayışı çileci yaşamın isteklerini tatmin eder hale gelmiştir. Cyriacus, Aziz Stylites, Aziz Basil, vb. keşişler Doğu'daki manastır hareketinin öncüleridir. Batı'da ise biraz daha yavaş yayılarak V. yüzyıl sonlarına doğru Aziz Benedictus'un başlatmış olduğu hareketle çıkmıştır. Anadolu'da Hıristiyanlığın örgütlendiği dönemlerde keşişlerin bu dinin yayılmasında oynadığı rolü gösteren tek örnek vardır ki o da VI. yüzyılda Monofizit bir Suriyeli keşiş olan John'un etkinliğidir. Kendisi Justinianus tarafından 535 yılında Efes'e piskopos olarak atanmış ve buradaki inanmayanların Hıristiyan olması için görevlendirilmiştir.

Genel olarak söylenecek olursa, Constantinus ve I. Theodosius arasındaki dönem imparatorluğun politik gücünün sağlamlaşmaya başladığı süreci kapsamaktadır. Böylesi bir dönemde devletin yeni başkenti Konstantinopolis ile birlikte, ticaretin ve yönetimin merkezi açıkça artık tamamen Doğu'ya kaymıştır. Bu yüzyıl aynı zamanda Batı ile Doğu arasındaki kültürel ayrımın da yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığı yüzyıldır. Latince konuşan Batı, Grekçe konuşan Doğu'dan uzaklaşmaya başlarken, ekonomik yaşamda, dönemin ayırt edici özelliği zengin ve yoksul arasındaki uçurum gittikçe büyümüştür. Batı'da büyük toprak sahipleri kendilerine ait mülkler üzerindeki haklarını iyice pekiştirirken, Doğu'da kimi girişimciler, gelişen bürokrasi, rüşvet ve lüks tüketim malları ticareti sayesinde zenginleşmişlerdir.[68]

IV. YÜZYILDA ANADOLU'DA HIRİSTİYANLIK: FRİGYA ÖRNEĞİ

Grek ve Romalı yazarlarla birlikte arkeolojik ve epigrafik malzemeyi bir arada değerlendirip, Anadolu'nun antik dönemi ve Hıristiyanlık dönemi üzerine yapmış olduğu önemli çalışmaya dayanarak Mitchell, Hıristiyanlığın kendini etkin olarak göstermeye başladığı tarihin III. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak IV. yüzyılın sonlarına kadar gittiğini belirtmektedir. Çünkü yukarıda da gördüğümüz gibi Diocletianus döneminde Hıristiyan cemaatlere bir şekilde kovuşturmalar yapılırken, Constantinus ile başlayan dönemde Hıristiyanlar daha uygun koşullarla karşılaşmışlardır. Ancak Mitchell, Hıristiyanlara ve Hıristiyan din adamlarına birçok ayrıcalık teklif edildiyse de imparatorluğun büyük bir kısmının IV. yüzyılın ikinci yarısına kadar pagan yapısını koruduğunu düşündüğünü de belirtmektedir. Gerçekten de ele geçirilen malzeme değerlendirildiğinde, Anadolu'daki bütün kentlerin veya köylerin IV. yüzyıl içerisinde pagan anlayışı bırakıp, Hıristiyanlığı seçtikleri yönünde bir yorum yapmak yanlış olacaktır. Örneğin, pagan yapıdan Hıristiyanlığa geçiş sürecinde en önemli kaynağımız olan yazıtlara baktığımızda birbirine komşu olan iki bölge, Lidya'da Hıristiyanlık ile ilgili olarak IV. yüzyıldan önceye çok az buluntu varken, Frigya'da yüzlerce yazıt ele geçirilmiştir. Böylesi genel bir araştırmanın sonucu gayet açıktır. İç Ana-

---

Geleneksel Hıristiyan tarih yazımına göre John; Karya, Lidya ve Frigya bölgelerinde seksen binden fazla paganı Hıristiyan yapmış, doksan altı kilise ve yirmi tane manastır inşa ettirmiştir. N.Lewis, – M. Reinhold, *a.g.e.* s. 599: Jeromee, *Letters*, CVIII; 20: Alice Mary Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Cogito*, s. 17, İstanbul, 1999, ss. 163 – vd: P. Brown, *a.g.e.* ss. 57 – vd.

[68] J. Curran, *a.g.e.* ss. 209 – vd.

dolu'nun Hıristiyanlaşması, III. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun, ancak dağınıktır. Bütün halkın din değiştirdiği alanlarda bazen tam olarak bu dönüşüm yaşanırken, kimi zaman pagan halk eski kültürünü yaşatmaya devam etmiştir.[69]

Hıristiyanlık Anadolu'da yayılırken köy ve kent olmak üzere, politik, idari ve ekonomik anlamda birbiriyle doğrudan ilişki içersinde, ancak kültürel anlamda farklı iki ayrı yerleşim tipinde gelişmiştir. Nitekim Eskiçağ'da Anadolu'nun durumuna ışık tutan arkeolojik ve epigrafik malzeme buradaki köy yaşantısı ile kent yaşamının, özellikle din olmak üzere kimi noktalarda farklı olduğunu göstermektedir.[70] Kırsal yaşamda kullanılan dil, terminoloji, yemekler, hayat tarzları, vb. anlayışlar köylülerin ayrı bir dünyaları olduğunun en ciddi göstergeleridir. Köylüler, çoğu zaman kentte yaşayanlar tarafından şüpheli, anlaşılmaz kabul edilip hor görülmüşlerdir. Bu durum, Hıristiyanlık öncesi dönemde ve IV. yüzyılda Hıristiyanlığın resmî olarak tanınmasından sonra da hep aynı kalmıştır. Kim bilir belki de öncelikle kentlerde gelişen ve öğretileri daha çok kentli

---

[69] Roma İmparatorluğu'nun Doğu tarafı, her biri kendi tarihi ve kültürüne sahip birçok topluluktan oluşmaktaydı. Dolayısıyla Hıristiyanlık böylesi bir bölgede tek bir biçime bürünememiştir. Ancak yine de IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinsel ve politik anlamda birçok ayrıcalık elde ettikten sonra pagan dünyadan Hıristiyan dünyaya geçişte bir hızlanma görülürken Hıristiyanlık, devletin de desteği ile daha evrensel bir karaktere bürünmeye başlamıştır. Hele hele IV. yüzyıl sonlarında imparator Theodosius tarafından Hıristiyanlığın devletin resmî dini olarak ilân edilmesinin ardından avantaj tamamen Hıristiyanlara geçmiştir. Zira Hıristiyanlığı benimsemiş ve devletten destek alan bir Hıristiyan kentin yanı başındaki kent ne kadar pagan olarak kalabilirdi? Dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İmparatorluğun erken evrelerinde imparatorlara yaranmak ve çeşitli ayrıcalıklar (vergi muafı, vatandaşlık haklarının genişletilmesi, vb.) elde etmek için kentler nasıl birbiriyle yarış içine girdiyse, bu kez aynı kentler, Hıristiyanlık konusunda bir iç rekabete başlamışlardı. Bunun sonucunda da, önceki dönemler kesin olmasa da V. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın hızlı bir şekilde yayıldığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. S. Mitchell, *a.g.e.*, II, ss. 60, 62 ve 63: Ayrıca bkz. A. Brent, "Ignatius' Pagan Background in Second Century Asia Minor", *Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity*, vol. 10, 2007, ss. 207–vd.

[70] C. Foss, "Archaeology and the Twenty Cities of Byzantine Asia", *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, no: 4, Autumn, 1977, ss. 496 – vd: Aslında bu durum Roma İmparatorluğu'nun hemen tamamı için geçerliydi. Delmas bu durumu şöyle açıklar; "*Pax Romana*, eyaletlerde ancak iki ayrı kültür biçiminin birbiri üzerine yerleşmesiyle sonuçlanmıştı. Kentsel olan Roma uygarlığı, ele geçirdiği ülkelerin kırsal halkıyla ancak dolaylı ilişkiler sürdürmekteydi. Kentler ve kırlar ortak kaygılarla ve ortak çıkarlarla bağlanmış, birleşmiş değildi. İmparatorluğun fetihten sonra kurulmuş koloniler olan kentlerinin çoğu yapay kuruluşlardı ve el işleri tezgâhlarının varlığına karşın, Batı'da hiçbir zaman ticaret ve endüstri merkezleri haline gelmemişlerdir. Oysaki başlangıçta ve ekonomik alanda uygarlığı simgelendiren ve yeni gelişimin temel etkenlerinden biri olan pazardır. Ne Roma kentleri ne Yunan kentleri, Batı kentlerine örnek olabilmiştir ve tek süreklilik ancak dinsel ve yönetim alanlarında kendini göstermiştir. Yeni yerleşim bölgeleri, eskiçağ kentinin dışarısında, ilk Hıristiyanların tapınağının bulunduğu –bu tapınak ki birçok halde yeni kentin çekirdeği olmuştur– mezarlığın çevresinde gelişmiştir." Bkz. C. Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, (çev. N. Önal) İstanbul, 1973, ss. 10–11.

entelektüeller tarafından oluşturulduğu için Hıristiyan yazarlar bilerek ve bir küçümseme belirtisi olarak, Hıristiyanlık öncesi dönemdeki halklara "*pagan*" (Latince "*köylüler*") sözcüğünü kasıtlı olarak vermişlerdir.[71]

Anadolu'da Roma egemenliği döneminde, bölgesel farklılıklardan dolayı kimi köyler, Hıristiyanlığın burada yayılmaya başladığı sırada kendi anlayışları ile Hıristiyan öğretilerini bir araya getirmişlerdir. Örneğin Frigya'nm kimi merkezlerinde, bu durumun sonucu olarak *Montanistler*[72], ya da *Novatianlar*[73] gibi ilginç oluşumlar ortaya çıkmıştır ki bu gruplar, arkalarında başka bir makalenin (hatta kitabın) konusu olacak kadar çok sayıda yazıt bırakmışlardır. Burada bu gruplarla ilgili belirtilmesi gereken en önemli şey, Anadolu'da çok tanrılı yapıdan tek tanrılı bir anlayışa geçildiği dönemde, toplumun böylesi değişik oluşumlar yaratarak, yeni gelen anlayışı kendi yapısı içinde sindirmeye çalışmasıdır. Örneğin, bütün erken dönem Hıristiyan toplulukları gibi, bu gruplar toplumsal anlamda Hıristiyanlık ile aralarındaki bağı güçlendirmek ve

---

[71] Bkz. V. Diakov – S. Kovalev, *a.g.e.* s. 303: C. Ando, "Pagan Apologetics and Christian Intolerance in the Ages of Themisticus and Augustine", *Journal of Early Christian Studies*, 4, 2, 1996, ss. 171 – vd.

[72] Frigya bölgesi içerisinde, özellikle güney batı tarafındaki merkezlerden ele geçirilen Roma İmparatorluk döneminde III. yüzyıldaki yazıtlar Hıristiyanlık içerisindeki farklı bir mezhebin varlığını göstermektedir. Bu mezhep, içinde kadın papazların olduğu kendine özgü ruhban sınıfı, kesin olmasa da, propagandasını yaptığı pagan düşünce ile ilginç bir Hıristiyanlık düşüncesi geliştirmiştir. Bu mezhebi küçük düşürmeye çalışanlardan biri olan Hıristiyan yazar Eusebius'un da söylediği gibi, Montanist cemaatin vaazcıları, hadım bir pagan rahip ve yanında iki kadın kâhinden oluşmaktaydı. Mezar stellerinin de gösterdiği gibi Montanist cemaat III. yüzyılın ortalarından itibaren daha doğuya doğru genişlemişler ve burada Hıristiyan topluluklarla çekişmeli bir süreç geçirmişlerdir. Montanist yazıtlar ve gruplar hakkında ayrıntılı olarak bkz. W. Tabbernee, *Montanist Inscriptions & Testimonia*, Georgia, 1997; Yazıtlar için ayrıca bkz. M. Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine*, Mainz am Rhein, 1986. *Türsteine*, no: 366, 367, 372, 373, 374, 375: Eusebius, *Historia Ecclessiastica*, V; 16-6.

[73] Kimi kaynaklara göre kiliseye sadık kalan, kimilerine göre de kilise tarafından sapkın bir mezhep olarak görülen Novatianlar, Frigya ve Paflagonya bölgelerinde ciddi bir mezhep olarak gözükmüşlerdir. Novatian Kilisesi'nin kurucusu Roma'daki Hıristiyan topluluk içinden gelen Novatianus idi. Novatianus, katı Hıristiyan anlayışı ile tutucu kırsal halkın doğal püritenliğini bir araya getirebilmeyi başarmıştı. Bizans kilise kayıtlarına göre en son Novatian piskoposu, Tiberiopolis kentinden 458 yılında bir görevle Constantinapolis'e gönderilmiş olan Marcion adlı kişi olmuştur ki bu da bize V. yüzyılın sonlarında hâlâ bu grubun varlığını koruduğunu göstermektedir. Bölgede ele geçirilen Novatian Kilisesi'ne ait yazıtlar da bu durumu doğrulamaktadır. Bkz. S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 97. Eskişehir'de bulunmuş bir yazıtta geçen; "*Novatianların kilisesinin kutsal tanrısının öğrencisi Aleksandros'un oğlunun anıtı*" ifadesi, Kütahya ile Seyitgazi arasındaki bölgede bu gruba ait bir topluluk olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Zira bilindiği gibi Novatianların merkezi olarak kabul edilen Cotiaeum ile bu merkez çok yakındırlar. Bkz. C.H.E, Haspels, *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, I-II, Princeton, 1971, no: 50.

bunu Hıristiyan inanç ile örmek için kendi yaşayan üyeleri arasından aynen Hıristiyanlıkta olduğu gibi "aziz"ler bile seçmişlerdir.[74]

Bunun yanında toplumsal bağlar (ya da sosyoekonomik yapı) ile din arasında doğrudan ilişkiyi başka oluşumlarda da gözlemleyebilmek mümkündür. Akrabalık ilişkileri ve komşuluk bağları, etnik yapı ve coğrafyayla ilgili toplumsal ilişkiler (Frigya bölgesindeki Montanistler gibi), ve son olarak da aynı meslekten olan kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları gruplar antik merkezlerde toplumsal bağların oluşumundaki en önemli etmenlerdir. Bunlardan özellikle son gruba giren; fırıncılar, balıkçılar, terziler, elbise boyacıları, dericiler, marangozlar, duvarcılar, çömlekçiler, kuyumcular ve tüccar gibi toplulukların oluşturmuş oldukları birliklerin merkezinde bir tanrı ya da tanrıçanın yer alması sonraki dönemlerde de önemli rol oynamıştır. Bu ilişkiler pagan dönemdeki topluluklar arasında olduğu gibi Hıristiyan gruplar arasında da görülmüş ve hattâ Hıristiyan grupların genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Başka bir deyişle, Hellenistik ve Roma dönemlerinde pagan bir tanrı ya da tanrıça etrafında bir araya gelen meslek grupları, zamanla Hıristiyanlığı bu iş için kullanmışlar ve bu da Hıristiyanlığın Anadolu'da belirli sınıflar arasında örgütlenip, gelişmesindeki etmenlerden biri olmuştur.[75]

Aslında antik dünya içerisinde Paganlar –Yahudiler– Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler karmaşık olduğu kadar, bu gruplar arasındaki bağları çözebilmek ve onları tam olarak birbirinden ayırabilmek bir o kadar zordur. Üstelik bu konuda en çok yardım sağlayacağı düşünülen yazıtlar da çoğu zaman sorunun bir parçası olarak kalmışlardır. Erken dönemlerde kullanılan terimlerin ve sembollerin iç içe geçmesi ve ortaklaşa benimsenmesi araştırmacıları neredeyse çözümü olmayan çok zor bulmacalar çözmeye gitmiştir. Ancak herkesin hemen hemfikir olduğu düşünce, dinin her alanda kendini hissettirdiği bir dünyada yaşayan pagan toplulukların, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından getirilen yeni düşünceleri, özellikle de yüksek toplumsal değerleri belirleyen ahlâk değerlerini göz ardı edemeyecekleridir. En azından görünüşte Anadolu'nun geç Roma döneminde paganizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında genel bir takım benzerlikler vardır. Örneğin hepsinde de "Tanrı"; dehşet verici ve uzak bir yerde gösterilmektedir. O, melekler ya da kâhinler gibi kutsal kişilerin aracılığı ile ulaşılabilecek soyut bir figürdür. Tanrıyı tanımlama konusunda gerek paganların gerekse Yahudi ve Hıristiyanların kullandıkları dil kimi zaman birbirinden ayırt bile edilememiştir. Üstelik çoğu zaman

[74] S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 111.
[75] P.A. Harland, *a.g.m.* ss. 389 – vd.

birbirlerinin sözcüklerini kullanarak inanç felsefeleri alanında da ciddi yakınlaşmalar sağlamışlardır. Yahudiliğin ya da Hıristiyanlığın, cahil köylüler tarafından anlaşılması güç olan noktalarında da kehânet merkezleri ya da kâhinler devreye girmiştir. Bu noktada, nasıl Clemens ya da Origen gibi Hıristiyan düşünürler, Grek felsefesini teolojik amaçları için kendilerine göre uyarladılarsa, Anadolu'daki bir Frig köylüsü de Hıristiyanlığı kendi anlayabileceği formata sokmuş, yani pagan düşünceye en yakın hale döndürmüştür. Frigya'da, aynı topluluklar içerisinde birlikte uyum halinde yaşayan pagan, Hıristiyan ya da Yahudi gruplar, kavga etmek yerine, diğer inancı kendine uyarlama konusunda yollar ve araçlar bulmuştur.[76] Hattâ bazen, istisna da olsa, Hıristiyan doğduktan sonra pagan anlayışı benimseyen din adamları da çıkmıştır.[77]

Hıristiyanlığın Anadolu'daki örgütlenmesi ve gelişmesi üzerinde dururken özellikle bu dinin getirdiği mesajın neden Frigya gibi bölgelerde yandaşlar bulduğunu anlamaya çalışmak, pagan ve Hıristiyan topluluklar arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde önemli bir aşamadır. Bu noktada Hıristiyan misyonerlerin Roma toplumunun en hareketli olduğu bölgelerini seçerek büyük ilerlemeler kaydettikleri bilinmektedir. Kilisenin büyümeye başladığı yerler genelde iç Anadolu'daki yeni eyaletlerdir. Burlar ekonomik anlamda canlanmakta olan ya da canlanmış bölgelerdir.[78] Bunun yanında Hıristiyanlığın ilk misyonerleri Frigya'ya geldiklerinde bölge insanının, ürünlerini ve hayvanlarını koruyan tanrılara ve tanrıçalara taptıklarını görmüşler ve aynı zamanda bölge halkının adalet ve ahlâki davranış konusundaki tutucu yapısının da farkına varmışlardır. Nitekim, antik dönem yazarlarının da belirttiği gibi Frigya bölgesindeki halk-

---

[76] P. Brown, *a.g.e.* s. 29: S. Mitchell, *a.g.e,* II, ss. 48–49: Eskiçağ'da Frigya bölgesindeki farklı dinsel grupların ilişkileri için bkz. A.R.R. Sheppard, "Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumenia", *Anatolian Studies*, Vol: 29, Ankara, 1979, ss. 169 – vd: Roma İmparatorluğu içinde genel anlamda Hıristiyanlar ile diğer gruplar arasındaki ilişkiler için bkz. G. Clark, *a.g.e.* ss. 16–vd: Bu konu hakkında başka örnekler de verilebilir. Örneğin, kutsal haberciler olarak meleklere inanma olgusunun İç Anadolu'da pagan dönemden beri var olduğu, eldeki yazıtlardan bilinmektedir. Benzer bir şekilde bu durum Yahudi inanışı ile iyice teşvik edilmiştir. Kuzey Galatya'da ele geçirilen "Ulu Tanrı, en yüce ve cennetin ve kutsal meleklerinin yöneticisi" şeklindeki bir Yahudi yazıtında geçen ifade, bir pagan metninde aynen kullanılmıştır. Meleklere inanma erken Hıristiyan topluluklarında bir noktada zındıklık olarak görülse de, yine de Pisidia ve Frigya'nın büyük bir kısmında V. yüzyıla kadar pagan topluluklar içerisinde süregelmiştir. Özetle şu söylenebilir ki, pagan inançlarda da, Yahudilikte de, Hıristiyanlıkta da tanrılarla insanlar arasında iletişimi sağlayan melekler geç Roma dönemi Anadolu yaşamında bu üç inancın farklı katmanlarını bir araya getirmeye yardımcı olmuştur. Bkz. S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 58.

[77] C.W.M. Cox – A. Cameron, *Monumenta Asia Minoris Antiqua: Dorylaeum & Nacolea*, VII, Manchester, 1937, no: 167.

[78] P. Brown, *a.g.e.* s. 39.

lar, muhafazakârlık ve disiplin konusunda Anadolu'nun en ünlü halklarından sayılmaktaydılar. Dolayısıyla diasporadaki Yahudiler gibi, tutucu ahlâki öğretileri olan Hıristiyanlığı benimsemiş bir grubun sonradan geldikleri bölgelerde pagan halklarla entegre olmaları pek de zor olmamıştır. Sonuçta sıkı ahlâki öğretilere sahip Hıristiyanlar ile tutucu pagan halk arasındaki toplumsal benzerlikler sayesinde, ilişkiler gelişirken Frigya'daki Hıristiyanların sayısı da artmıştır.[79]

Anadolu'da mimari açıdan bakıldığında da pagan dünyadan Hıristiyan dünyaya geçişte, iki toplum arasındaki uyumu ya da devamlılığı görmek olasıdır. Bilindiği gibi Roma egemenliği boyunca Anadolu'da, özellikle güney ve batı kıyılarında zengin ailelerin üyelerini anıt mezarlara (*heroon*) gömmek çok yaygın bir gelenek olmuştur. Bazen kentlerde oldukça fazla sayıda, yanyana inşa edilmiş bu gösterişli mezarlar tapınaklara benzetilmeye çalışılmış ve bir bakıma aile kültleri için yapılmış yerlerdir. Aynı şekilde aile büyüklerini gömmek isteyen Hıristiyanlar da bu pagan mezar mimarisinden esinlenmişlerdir. Bunun yanında Frigya bölgesinde sıklıkla görülen kaya mezarlarının pagan ve Hıristiyan topluluklar tarafından kullanıldıkları bilinmektedir. Ayrıca, Roma döneminde bir kamu binası olarak kullanılan *bazilika*'nın Hıristiyanlık döneminin ilk kiliseleri olarak işlev görmesini sadece pratik amaçlara bağlamak eksik bir yanıt olacakmış gibi gözükmektedir. Bunların yanında Geç Antik Çağ ile birlikte, kentlerin yöneticilerinin, yavaş yavaş bir piskopos olmaya başladığının en güzel kanıtı da, IV. yüzyıldan sonra kentlerde piskoposa ait sarayların ortaya çıkması olarak belirtilebilir.[80]

---

[79] S. Mitchell, *a.g.e.*, II, s. 43: İç Anadolu'nun yerli sakinlerinin sert ve tutucu bir toplumsal ahlâk yapısına sahip oldukları açıktır. V. yüzyılda yaşamış olan Kilise Tarihçisi Socrates'in *Historia Ecclessiastica* (Din Tarihi) adlı eserindeki bir yerde, Frigyalıların V. yüzyılda bile diğer halklara göre en ölçülü ve terbiyeli halk olduklarını, zina olayına hiç sıcak bakmadıklarını ve sözlerini tutamama riskini azaltmak için çok ender olarak yemin ettiklerini belirtmektedir. Erkekler, erdemleri ve dindarlıkları konusunda övünürlerken, kadınlar terbiyeleri ve namusları hakkında duymuş oldukları gururu açığa vurmuşlardır. Daha erken dönemlerde de benzer açıklamalar görülmektedir. Örneğin, Geç Hellenistik Dönem'de yaşamış olan Damascuslu Nicolaus, Friglerin yemin ederek ant içmekten kaçındıklarını belirtmektedir. Frigya kültleri; adalet, terbiyeli davranış, tanrılara gösterilen saygı, dindarlık, kutsal otoriteye tam bağlılık ve çok iyi şekilde geliştirilmiş kutsal gücün intikam alması karşısında duyulan korku düşüncesi üzerine kurulu sert ahlâk yapısından doğan kaygıyı yansıtmaktadırlar. Tanrılar, *Hosion Kai Dikaion* ya da başka bir deyişle "Adalet" ve "Kutsallık" kavramlarının soyut yansıması tüm Frigya ve özellikle kırsal kesim olmak üzere İç Anadolu'nun komşu bölgelerinde kendini göstermektedir. Bkz. S. Mitchell, *a.g.e.*, I, ss. 189-190 ve n. 221, 222: Socrates, *Historia Ecclessiastica*, IV; 28: Damascuslu Nicolaos, *FGrH*, 90 F 103, i.

[80] Arkeolojik kazılar sayesinde bu geçiş sürecini Roma yakınlarındaki Ostia'da ya da Efes'te görmek de mümkündür. Bkz. P. Brown, *a.g.e.* s. 26.

SONUÇ YERİNE

III. yüzyıldaki kriz döneminden kurtulabilmek için Diocletianus ve ardından Constantinus'un gerçekleştirdikleri reformlar Roma Uygarlığı'nda yepyeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Birkaç on yıl içinde gerçekleştirilen özellikle politik, idari ve dinsel düzenlemeler yüzlerce yıllık Roma Devleti'nin çehresini şaşırtıcı şekilde değiştirirken, bu değişiklik uzun vadede Avrupa ve Dünya tarihinde de ciddi dönüşümleri ve oluşumları beraberinde getirmiştir.

Bu sürecin ilk ayağını politik gelişmeler oluşturmaktadır. Bilindiği gibi III. yüzyılın sonunda Diocletianus, merkezî yapıyı korumak adına "vatandaşlar arasında en eşit" (*primus inter pares*) anlayışını terkedip, bütün gücü elinde toplayan Doğulu bir monark havasına bürünmüş, üstelik yönetim merkezini Doğu'ya taşımıştır. Böylelikle dönüşümdeki birinci adım gerçekleşmiştir. Hattâ bu adım, Constantinus'un "Yeni Roma"yı Boğaziçi kıyılarında kurması ile daha da perçinlenmiştir. En parlak günlerinde Doğu'yu kendine benzetemeyen Roma, kendi yaşadığı kötü günlerin sonrasında "Doğululaşma"ya başlamıştır.

Sürecin ikinci ayağı IV. yüzyılın ilk çeyreğindeki dinsel dönüşümlerle tamamlanmıştır. Bir zamanlar resmi kovuşturmalara uğratılan Hıristiyanlık, - şimdi bizzat devlet tarafından ilân edilen- bir ferman ile resmen tanınmıştır. Ardından devletin en üstündeki kişi, imparator Constantinus, tüm Hıristiyanları ilgilendiren toplantıya başkanlık edince, hepimizin bildiği söylemle *"din işleri ile devlet işleri"* birbirinin içine girmiştir. Artık pagan Roma'daki gibi "etkili" ama "yetkili" olmayan din ve din adamları, Hıristiyan Roma'da tam ters bir hal almaya başlamışlardır. Constantinus'un ardıllarından itibaren artık, *"hem yetkili hem de etkili"* din adamları yön verecektir Roma İmparatorluğu'na.

Constantinus'un, atalarına ihanet edercesine, Roma Devleti'ne zarar vermiş bir inanca bu kadar destek vermesi rastlantı olmasa gerektir. Zira, IV. yüzyılda Hıristiyanlık toplumsal ve düşünsel anlamda devlet içinde kendini sağlama almıştır. Çoğunluğu, sıradan ailelerden çıkmış entelektüel camia, Hıristiyanlık teolojisini (ya da devlet açısından belirtilecek olursa "resmî ideoloji"yi) yaratırken, içinde doğmuş oldukları çevrenin gerçeklerini asla unutmamışlardır. İlk düşünürler, "geçiş süreci" kavramının hakkını verircesine antik düşünce ile Hıristiyanlığı bir araya getirmeye çalışmışlardır. İkinci gruptakiler ise, devletin de desteğini alarak daha rahat saldırmışlardır pagan dünyaya. Toplum da her şeyiyle hazırdır

dönüşüme ve yeni dünya düzenine. Çünkü en başta antik dönemdeki Anadolu halkları olmak üzere, Geç Antik Dönem halkları zaten baştan beri "bir kurtarıcının geleceğini" beklerken "öbür dünyada kurtuluşa ermenin" hesaplarını çoktan yapmışlardır.

ESKİÇAĞ HIRİSTİYANLIĞI'NDA YOL AYRIMI: KADIKÖY KONSİLİ VE MİRASI*

Turhan Kaçar**

GİRİŞ

MS 8 Kasım 448'de, Dorylaeum (Eskişehir yakınlarında antik kent) piskoposu Eusebius, büyük bir heyecanla, Konstantinopolis patriği Flavianus'un başkanlığında toplantı halinde olan kilise meclisine daldı. Eusebius elinde tuttuğu bir iddianameyi konsile arz etti. İddianame, o zamanlar başkent çevresinde örgütlenmiş olan manastırların lideri yaşlı keşiş Eutykhes'i 'İsa'nın tek tabiata sahip olduğu' doktrinini yaymakla ve dolayısıyla zındıklıkla suçluyordu. Patrik Flavianus, Eusebius'un heyecanını yatıştırmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Patrik ve kilise meclisi, bu olağanüstü durumu çözüme kavuşturmak için, Eutykhes'e haber göndererek suçlamaya ilişkin savunmasını istedi. Eutykhes ilk başta gelmemek için ayak sürüdüyse de, üçüncü çağrı sonrasında meclise geldi. Eutykhes'i sorgulayan Patrik Flavianus ve meclisi, 22 Kasım

** Doç. Dr. Turhan Kaçar, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

* Metin içerisinde geçen Latince veya Yunanca şahıs isimlerinin genellikle Latince biçimlerinin Türkçe okunuşları tercih edilmiştir (örn. Constantinus yerine Konstantinus). Türkçede yaygın olarak bilinen bazı yer isimleri olduğu gibi bırakılmış (mesela İznik, İskenderiye, Antakya gibi), İstanbul yerine kullanılan Konstantinopolis örneğinde olduğu gibi bazı yer isimleri de, yine Latince biçimlerinin Türkçe okunuşlarıyla verilmiştir.

448'de yaşlı keşişin ilahiyat görüşlerinin sapkın olduğuna ve kiliseden çıkarılmasına (aforoz) karar verdi. Eutykhes karara itiraz etti. Doğu Roma bürokrasisinin bazı ileri gelenlerinin yanısıra, İskenderiye kilisesi de Eutykhes'in davasına sahip çıktı. Dinî kargaşanın boyutlarının büyümesinden çekinen İmparator II. Theodosius (408-450), sorunun çözümünü İskenderiye piskoposu Dioskorus'a havale etti. Dioskorus'un başkanlığında 449 yılında Efes'te toplanan bir konsil, Eutykhes'i akladığı gibi, başkent patriğini aforoz etti ve dahası linç edilerek öldürülmesine göz yumdu. Papalık temsilcileri de konsilde kötü muameleye maruz kalanlar arasındaydı. Temsilcileri Efes'te dışlanan Papa, konsilin sonuçlarına seyirci kalmayarak Dioskorus'un ve militanlarının kararlarını reddetti. Bu restleşme yeni bir konsilin toplanmasına zemin hazırladı. Eskiçağ Hıristiyanlığının en büyük toplantısı olan Kadıköy Konsili'nin yakın arka planında işte bu gelişmeler vardı. Sadece yakın arka planın kısaca ele alınması Kadıköy Konsili'ni anlamamıza yetmeyecektir. Onun için, bu çalışma, Kadıköy Konsili'nin geniş arka planındaki siyasal ve entelektüel tartışmaları dikkate alarak, konsilin teolojik ve siyasal gündemine tarihsel bir perspektif sunacaktır. Kadıköy Konsili'nin Roma İmparatorluğu'nun batı ve özellikle doğu bölgelerine nasıl bir miras bıraktığı da önemli bir sorundur. Bundan dolayı yazının uzun son bölümü, söz konusu konsilin sonraki yüzyıla etkilerini ele alacaktır.

Erken kilise konsilleri arasında en çok belgelenmiş olanı, hiç kuşkusuz Kadıköy toplantısıdır. Alman tarihçi E. Schwartz tarafından, 1932-38 yılları arasında Yunanca ve Latince olarak yayımlanan konsilin zabıtları (*acta*) altı büyük boy cilt tutmaktadır.[1] İmparatorluk sekreterlerinin (stenograf) tuttuğu notlardan oluşan zabıtların, konsilde konuşulan her şeyi kapsadığını düşünmek mümkün değildir.[2] Zabıtların yanısıra, Kadıköy Konsili'ne ilişkin en önemli kaynak, Suriyeli Evagrius'un altıncı yüzyılın sonlarında yazdığı *Kilise Tarihi*'dir. Socrates, Sozomenus ve Theodorethus gibi V. Yüzyıl kilise tarihçilerinin geleneğini devam ettiren Evagrius'un eseri, Nestorius'un 428 yılında Konstantinopolis patrikliğine seçilmesiyle başlamakta ve 594 yılına kadar yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemin hikâyesini sunmaktadır. Kadıköy Konsili yanlısı bir tutum sergileyen Evagrius, konsil hakkında verdiği bilgileri kısa tutmaktadır. Ancak, II. Efes Konsili'nin yeniden ele alınması; İskenderiye patriği Dioskorus'un azledilmesi ve yeni bir itikat metni oluşturulması gibi temel problemler, Evagrius'un eseri dikkate alınmadan tam anlaşılamaz. Dola-

[1] *Acta Conciliorum Oecumenicorum* II.1-6, (ed. E. Schwartz ve diğerleri), (Berlin & Leipzig 1932-1938).

[2] Konsilin zabıtlarının İngilizce edisyonu R. Price & M. Gaddis tarafından yayımlandı.

yısıyla Evagrius, Kadıköy Konsili'nin Doğu Roma dünyasına bıraktığı mirasın izini sürmek için de önemli bir kaynaktır. Konsile ilişkin bir diğer önemli eser de, Midillili Zachariah'm *Kilise Tarihi*'dir. Evagrius'un tersine Kadıköy karşıtı olan Zachariah, İskenderiye kilisesi perspektifinden konuyu ele almakta ancak çok kısa tutmaktadır.

Kadıköy Konsili'ne ilişkin modern literatür, büyük oranda ilahiyatçılar tarafından oluşturulmuştur, ancak tarihsel perspektif bütünüyle unutulmuş da değildir.[3] Konsile ilişkin en dikkate değer tarihçi yaklaşımı, ünlü İngiliz Marxist tarihçi G.E.M. De St. Croix'in ölümünden sonra Michael Whitby'nin ilâveleriyle yayımlanan "The Council of Chalcedon" başlıklı makalesinde görülmektedir.[4] Batı literatüründe erken dönem Hıristiyanlık tarihi konularını ele alan pek çok genel eser, özelde Kadıköy Konsili, genelde söz konusu konsilin tarihsel arka planı ve bıraktığı miras üzerine önemli gözlemler içermektedir.[5] Büyük oranda çeviriye dayalı Türkçe Bizans tarihi literatüründe, Kadıköy Konsili kısa da olsa yer almaktaysa da, bu konsil üzerine yazılmış betimleyici veya analitik herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.[6] Onun için, Kadıköy Konsili'nin arka planı ve mirası üzerine genel gözlemler sunacak olan bu çalışmanın, çok anlamsız bir çaba olmamasını ümit ediyorum.

Konsilin Siyasal ve Entelektüel Arka Planı

Kadıköy Konsili'ne giden yolu açan keşiş Eutykhes'in aforoz edilmesi, aniden ortaya çıkan bir durum değildi. Kasım 448 tarihindeki toplantıya konu olan tartışmanın geniş arka planında, eski Konstantinopolis patriği Nestorius'un 431 yılındaki Efes Konsili'nde düşüşüne yol açan, İsa'nın tabiatı sorununa bağlı olarak Meryem'in 'Tanrı annesi' (*theotokos*) olup olmadığı tartışması vardı. Gerçekten İsa sorunu, Eskiçağ Hıristiyanlığını en çok meşgul eden konuydu. Bir önceki yüzyılda İmparator Konstantinus'un (306-337) Hıristiyanlığı meşrulaştırmasıyla beraber, Hıristiyanlar arasındaki farklı gelenekler daha görünür hale gelmişti. Bu

---

[3] Bibliyografya'da yer alan R. Sellers'in *The Council of Chalcedon, a Historical and a Doctrinal Survey* başlıklı eseri, önemli tarihsel veriler de içermekle beraber, daha çok konsilin ilgilendiği kristoloji (*christologia*) sorunlarını ele almaktadır.

[4] Bu makale aynı zamanda Kadıköy Konsili hakkında kısa bir literatür araştırması da sunmaktadır.

[5] W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement, Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*; J. Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Divisions, The Church 450-680 A.D*; H. Chadwick, *The Church in Ancient Society*, gibi eserler ilk elde verilebilecek örneklerdendir. Son olarak, daha kısa zaman önce yayımlanan R. Price & M. Whitby'nin *Chalcedon in Context, Church Councils 400-700* başlıklı makale koleksiyonu bu alana en son katkı olarak dikkat çekmektedir.

[6] Dvornik'in kısa *Konsiller Tarihi*'nin çevirisi de burada istisna değildir.

bağlamda, İsa'nın tabiatının beşer ya da tanrısal boyutuna ilişkin tartışmalar, Eskiçağ Hıristiyanlığı'nda kapsamlı bir şekilde IV. yüzyılda ortaya çıktı.[7] İskenderiye'de papaz Arius'un İsa'nın ilahî tabiatını sorgulamasıyla patlak veren ilk sorun, Konstantinus'un himâyesinde 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde *homoousios* formülüyle aşılmaya çalışıldı.[8] Ancak sorun tam olarak çözülmüş değildi, daha ziyade İznik Konsili'nde etkili olan imparatorluk gücü sorunu gölgelemişti. İmparator Kontsantinus'un ölümünden (337), II. Genel Konsil'e (381) kadar Hıristiyanlar, Oğul ile Baba Tanrı arasındaki kompleks ilişkiyi açıklamak için sürekli yeni formül aradılar. Bu dönemin farklı Hıristiyan grupları modern literatürde Ariusçular ve İznikçiler olarak adlandırılmaktadır. Dinî kargaşaya son vermek isteyen İmparator Theodosius'un (379-95) himayesi ve arzusuyla 381 yılında toplanan II. Genel Konsil (II. Ökümenik Kontsantinopolis Konsili diye de bilinir), İznik itikadını bir kez daha onayladı ve İsa'nın, Baba ile 'aynı öz'den olduğunu yeniden vurgulayarak bütün Ariusçuları sürgüne gönderdi.

İsa'nın tanrısallığını sorgulayan Ariusçuluk, Eskiçağ Hıristiyanlığı içerisinde yeni düşünce akımlarına ve gruplaşmalara da yol açmıştı. Bunlar arasında en çok dikkat çeken Suriyeli piskopos Apollinaris, 360'lı yıllarda, Ariusçuluğa karşı çıkarken biraz fazlaca ileri gitmiş ve İsa'nın beşeri yönünün, diğer insanların beşeri tabiatıyla aynı olmadığını, beşer tabiatın aslında tanrısal kelam (*logos*) ile yer değiştirdiğini iddia etmişti. Baba tarafından İskenderiyeli olan Apollinaris, Arius'un en büyük düşmanı ve İskenderiye piskoposu ünlü Athanasius'un (328-373) yakınıydı. Apollinaris, İsa'nın tam bir beşeri tabiata sahip olmadığını, çünkü beşer tabiatının kötü düşüncelere ve yanılgılara açık olduğunu, "insanlığı kurtaracak İsa'nın" ise, böylesi düşüncelere sahip olmaması gerektiğini savunuyordu. İncil metinlerinde yer alan "İlk adam yerden, yani topraktandır. İkinci adam (İsa) göktendir. Topraktan olan adam nasılsa, topraktan olanlar da öyledir. Göksel adam olan nasılsa, göksel olanlar da öyledir" (Korintliler'e Birinci Mektup, 15.47-48), şeklindeki ifade, Apollinaris'in İsa doktrininin en önemli dayanağı idi. Kısa zaman içerisinde yayılmaya başlayan Apollinaris'in fikirleri özellikle Suriye çöllerinde yaşayan keşişler arasında revaç buldu. Ruhun kurtuluşu için inzivaya çekilen ve dünyevi kaygılardan uzaklaşan keşişler için, kurtuluş ideolojisi önemliydi.

---

[7] İsa'nın tabiatına ilişkin tartışmaların kökeni II. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Ancak IV. yüzyılda tartışma, Konstantinus ile birlikte bir devlet sorunu haline dönüştü.

[8] Bu terim, İsa'nın Baba Tanrı ile 'aynı cevher, öz'den olduğunu ifade etmektedir.

Apollinaris'in İsa teolojisine alternatif olarak, Antakya çevresinin en önemli ilahiyatçısı Diodorus (ö. 392), farklı bir kurtuluş ideolojisi geliştirdi. Güneşin sıcaklık derecesi ile ilgilenecek kadar ilginç bir kişilik olan Diodorus, sadece entelektüel bir şahsiyet değil, aynı zamanda devrinin kilise politikalarının etkin yönlendiricilerindendi. Ioannes Khrysostomus gibi velut bir kilise babası ve patriğin (398-404 arasında Konstantinopolis patriği) hocası olan Diodorus, 378-92 arasında Tarsus piskoposuydu. Diodorus'a göre kurtuluş, İsa'nın beşer yönünün kendisini tam olarak adamasına ve mükemmel itaatine bağlıydı. Diodorus, tek Tanrı'nın bir metamorfozu gibi anlaşılan 'Tanrı'ının İsa'da vücut bulması' hususundaki popüler yorumlara da soğuk bakıyordu. Ona ve çağdaşı Mopsuestialı Theodorus gibi bazı teologlara göre İsa, ikinci bir Adem olarak, insanlığı kurtarmak için tam bir beşeri tabiata sahip olmalıydı. Ancak bunlar İsa'daki tanrısal tabiatı da inkâr etmiyordu. Onlara göre, ilahî ve beşerî tabiatın iç içe bulunduğu İsa, hem Tanrı'nın Oğlu'ydu hem de Davut'un soyundandı. Bu yaklaşım, Apollinaris tarafından İsa'nın 'sade bir beşer' olarak algılanmasına zemin hazırladı. Böyle bir algılayış, doğu Hıristiyanlığı içerisinde tehlikeliydi, çünkü önceki yüzyıllarda oluşan bir gelenekte (Ebionites, Samsatlı Paulus bu geleneğin en ünlü temsilcileridir), İsa'nın beşer yönü ön plana almıyordu.[9] Antakya çevresi, İsa'yı hem beşer hem Tanrı olarak kabul etmekle beraber, beşer tabiatına da vurgu yapmakta (dolayısıyla *δυο φύσις', duo physis* =çifte tabiat, diyofizit); buna mukabil, İskenderiye çevresi, İsa'nın tabiatındaki beşerî yönü de reddetmemekle birlikte, sadece tek tanrısal tabiata sahip olduğunu (onun için 'μόνος φύσις' *monos physis* = tek tabiat, monofizit) ve beşer İsa'nın Tanrı İsa içerisinde eridiğini savunmaktaydı. Diodorus'un görüşleri daha sonra öğrencisi Mopsuestia (bugün Adana'da antik bir kent) piskoposu Theodorus tarafından devam ettirildi. Theodorus, 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nin geniş arka planını oluşturan Nestorius tartışmasının ana kahramanı, Patrik Nestorius'un (428-431) Antakya'daki manastırdan hocasıydı.

İmparator II. Theodosius ve bürokrasinin müdahalesiyle 428 yılı Nisan ayında patrik seçilen Nestorius ateşli bir vaizdi. Yeni patriğin başkentte ilk icraat olarak Ariusçulara ait bir kiliseyi yıktırması ve akabinde ortaya çıkan kargaşa, kent içi huzuru bozacak nitelikteydi. Başkent halkının kozmopolit yönünü göremeyen ve tek biçimli bir cemaat yaratmak için kolları sıvayan Nestorius'a karşı ilk tepkiler böylece yükselmeye

[9] İsa'nın beşer yönüne vurgu yapan Hıristiyan gruplar, II. ve III. yüzyılda genellikle Yahudi-Hıristiyanlığı olarak nitelenmektedir.

başladı. O, sadece başkent halkı arasında huzursuzluğa neden olmamış, daha seçiminin ilk günlerinde İmparator'un kız kardeşi Pulkheria ile de karşı karşıya gelmişti.[10] Nesturilik tartışmasının fitilini ateşleyen olay ise, Nestorius'un Antakya'dan getirdiği Anastasius adlı bir vaizin, Meryem'in *theotokos* (Θεοτόκος, Tanrı'nın annesi veya Tanrı doğuran) olarak değil, 'İsa'nın annesi' (*christotokos*) olarak anılması gerektiğini vazetmeye başladı. Anastasius'a cevap ilk başlarda Konstantinopolis patrikliği için Nestorius ile yarışan, Proklus adlı bir başka din adamından geldi. Nestorius'a karşı Pulkheria'nın da desteğini alan Proklus'un *theotokos* terimini savunan vaazlar vermeye başlaması, tansiyonu iyice yükseltti. Tartışmaya ilişkin şikâyetler Nestorius'a ulaştığı zaman, o da Anastasius'un *theotokos* karşıtı olan *christotokos* tezini destekleyerek, *theotokos* terimini reddeden bir dizi vaaz verdi. Bu farklı *theotokos* ve *christotokos* yorumları sonuçta başkent Hıristiyanları arasında kutuplaşmaya yol açtı.

Başkentte ortaya çıkan dinsel içerikli bu kutuplaşmada, civar manastırlarda yaşayan keşişler, büyük oranda *theotokos* tezini savunanların yanında yer aldılar. Keşişlerin Patrik Nestorius'un karşısında yer almaları çok şaşırtıcı görülmemelidir, çünkü piskoposluk otoritesi ile keşişler arasındaki ilişkilerde kronik sorunlar vardı. Piskoposlar, kendi başlarına buyruk, otorite tanımaz keşişleri kontrol altına almaya çalışıyorlar, keşişler ise buna direniyorlardı. Bir yandan sayıları sürekli artan disiplinsiz keşişler ise, siyasal olarak manipülasyona açık hale gelmişlerdi. Konstantinopolis'te Nestorius'un gelişiyle birlikte ortaya çıkan bu dinî tartışmanın üstü kısa sürede örtüldü. Ancak çok geçmeden İskenderiye ve başkent kiliseleri arasında ortaya çıkan diplomatik bir kriz, bu tartışmanın bir manipülasyon aracı olarak yeniden üstünün açılmasına yol açtı.

Konstantinopolis'te *theotokos/christotokos* tartışmaları yatıştığı sırada, İskenderiye'den gelen dört kilise mensubu İmparator Theodosius'a ulaşmayı başararak, piskoposları Kyrillus'tan şikâyetçi oldular. İmparator, doğal olarak meseleyi doğrudan Patrik Nestorius'a havale etti. İskenderiye kilisesi ise, bunu adli özerkliğe müdahale olarak algıladı. Zira, 325 yılındaki İznik Konsili'nin yasaları, kiliselerin adli özerkliklerini tespit etmiş ve adli alanlara müdahaleyi yasaklamıştı. Bir başka nokta ise, kurucu kökünü havarilere dayandıran İskenderiye kilisesinin lideri olarak

[10] Bir hikâyeye göre, Nestorius, İmparatoriçe Pulkheria'nın Büyük Kilise'nin (şimdiki Ayasofya'nın yerinde) kutsal alanına girdiğini görünce ona "burada sadece din adamları yürüyebilir" demiş. Bunun üzerine Pulkheria, kendisini Meryem ile özdeşleştirerek "Niçin? Ben Tanrı doğurmadım mı?" diye cevap vermiş. Nestorius ise "Sen şeytan doğurdun" diye karşılık vermiş ve Pulkheria'yı kutsal alandan çıkartmış. K. Holum, *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, s. 152-155.

Kyrillus, türedi Konstantinopolis patriği tarafından yargılanmayı hazmedemezdi. Dolayısıyla Kyrillus, sanık sıfatından kurtulup yargıç konumuna geçmeyi planladı. Bu, onun için zor değildi. İskenderiye kilisesinin çıkarlarını korumak ve başkentte olup bitenleri doğrudan İskenderiye'ye rapor etmek için sarayda adamları vardı. İskenderiye kilisesinin başkentteki temsilcileri Nestorius'un ilahiyat bağlamında tartışmalı olduğunu ve keşişler tarafından sevilmediğini bildikleri için, patriğin ilahiyat görüşlerini sorgulayan bir kampanya başlattılar.

Siyasal manevralar hususunda tecrübesiz olan Nestorius, Kyrillus'un adli bir vakayı *christologia* (İsa teolojisi) sorununa dönüştürmesine engel olamayarak, onun kendisine gönderdiği ilahiyat içerikli mektuplara karşılık vermeye başladı. Böylece Kyrillus ve Nestorius doğrudan farklı ilahiyatları savunan iki farklı kutbun temsilcisine dönüştüler. Bu arada İmparator II. Theodosius ise, iki kadın arasında kalmış zavallı yeteneksiz bir adamdı. Kadınların birisi, imparatorun kız kardeşi Pulkheria, diğeri ise karısı Eudokia idi. Pulkheria'nın annesi, Nestorius ile aynı manastırdan gelmiş eski patrik Ioannes Khrysostomus (398-404) tarafından eleştirilmiş, Pulkheria kendisi ise, yukarıdaki notta bahsedildiği gibi, daha atanmasının ilk günlerinde Nestorius tarafından sert bir dille azarlanmıştı. Dolayısıyla Pulkheria'nın Nestorius'a ve taraftarlarına sempatik olması mümkün değildi. Diğer yandan Pulkheria ile iktidar mücadelesi veren imparatorun karısı Eudokia ise tam tersine Nestorius'u destekliyordu.

Nestorius'un politik ferasetten uzak bir başka tutumu Kyrillus'un planlarının başarıya ulaşmasında yardımcı oldu. Başkentte tartışma alevlenmeye başladığı zaman, Nestorius imparatora genel bir konsil toplaması önerisinde bulundu. Ne sarayda ne de keşişler ve çevre piskoposlar arasında güçlü bir desteğe sahip olan Nestorius için genel bir konsil felâket demekti. Halbuki, İskenderiye patriği Kyrillus keşişler üzerinde otoriteye sahip olduğu gibi, Efes ve Kudüs gibi önde gelen kentlerin piskoposlarıyla da yakın işbirliği içerisindeydi. Kyrillus ayrıca başkent bürokrasisinde etkili olacak çok geniş bir parasal zenginliği de kontrol ediyordu. Dolayısıyla genel bir konsil, tam da Kyrillus'un isteyeceği bir şeydi. İmparator 19 Kasım 430 tarihinde yayımladığı bir fermanla, Efes'te genel bir konsil toplanacağını duyurdu. Konsil yeri olarak Efes gibi Konstantinopolis'e muhalif bir kentin seçilmesinin nedeni, sadece denizden kolay ulaşıma sahip olması değildi. Nestorius'un seleflerinden ve hemşerisi Ioannes Khrysostomus'tan bu yana Efes ve Konstantinopolis piskoposları birbirlerine karşı pek sempatik değillerdi. Nestorius, Ioannes gibi, kilise geleneklerine aykırı biçimde Efes kilisesinin adli alanına müdahale ederek, Patrikhanenin gücünü Batı Anadolu'da da hissettirmeye çalışmıştı.

Konstantinopolis'in Batı Anadolu'da adli alanını genişletme girişimleri, kuruluşunu havariler döneminde Yuhanna'ya dayandıran köklü Efes kilisesi tarafından öfkeyle karşılanıyordu. Efes gibi muhalif bir merkezin, konsil yeri olarak özellikle seçilmiş olması, sarayda Kyrillus yanlısı ve muhtemelen Pulkheria tarafından desteklenen Nestorius karşıtlarının bir organizasyonu olmalıdır. Haziran 431'de toplanan Efes Konsili'nde İskenderiye, Kudüs ve Efes piskoposlukları birlikte hareket etmişler, Antakya ise Nestorius'u desteklemişti. Efes Konsili tam anlamıyla Kyrillus'un kontrolü altında geçmiş, kente gelen piskoposlar bir çatı altında toplanamamışlar ve rakip gruplar birbirlerini aforoz etmişlerdi. Efes Konsili sonrasında Konstantinopolis patrikliği görevini kaybeden Nestorius, önce Antakya'daki manastırına gönderilmişse de, daha sonra Mısır'a sürülmüş ve 450/51 yılı civarında sürgünde ölmüştür.

Efes'te sahne alan Kudüs patrikliği Antakya için, Efes piskoposluğu ise Konstantinopolis için tehdit olduklarını göstermişlerdi. Anlaşılan o ki, Doğu Roma imparatoru II. Theodosius için, 'kilise birliği' politikası artık çok daha hassas ve zordu. Buna rağmen, Antakya ve İskenderiye kiliseleri arasında bozulan barış kısa süre içerisinde tamir edildi. Her iki kiliseyi ortak bir ilahiyat üzerinde anlaşmaya zorlayan İmparator Theodosius'un girişimiyle, İskenderiye patriği Kyrillus 433 yılında, Antakya' daki meslektaşı Ioannes'e bir mektup göndererek, Efes sonrasında oluşan kaotik duruma son vermeye teşebbüs etti. İskenderiye patriğinin mektubu kilise tarihi literatüründe genellikle 'birlik formülü' olarak adlandırılmaktadır. İskenderiye'nin yeni formülüne göre, Nestorius'un ismiyle özdeşleşen İsa'nın tam anlamıyla 'beşer ve tanrı' olarak bölünmesi reddediliyor ve bunun yerine, 'iki tabiata sahip tek İsa' kabul ediliyordu. 'Sözde barış ve birliktelik' bu zemin üzerinde sağlandı. Uzun sürmeyen barış havası 444 yılında Kyrillus'un ölümüyle birlikte bozulmaya başladı. İsa'nın tabiatı sorunu gerçekte daha Kyrillus ölmeden önce başlamıştı. Yazının başında söz konusu edilen Eutykhes, Kyrillus'un arkadaşı ve İskenderiye kilisesinin başkentteki çıkarlarının temsilcisiydi. Başkent çevresindeki bir manastırın lideri olan Eutykhes, saray ile çok güçlü bağlantılara sahipti. Eutykhes, Kyrillus'un İsa'nın tek tabiatına ilişkin fikirlerinden biraz ileri giderek monofizit İsa doktrinini yaymaya başladı. Eutykhes, İsa'nın hem beşer hem de ilahî tabiata sahip olduğu fikrini reddediyor ve bunu da İznik Konsili'nin kabul ettiği tartışmalı terim *homoousios*a dayandırıyordu.[11] Eutykhes'in yazılarına karşı cevap kısa zaman içinde geldi. Antakya çevresinin önde gelen entelektüeli Theo-

[11] Bu terim, İsa'nın Tanrı ile aynı cevherden olduğunu ifade ediyordu.

dorethus, İsa doktrinini açıkladığı *Eranistes* adlı eserinde isim vermeden Eutykhes'in monofizit İsa doktrinini eleştirdi.

Monofizit Eutykhes ile yakın ilişkisi bilinen Kyrillus'un ölümü, onlara muhalefet eden Antakya çevresindeki Hıristiyan din adamları arasında canlanmaya neden oldu. Theodorethus ve Urfalı İbas (Hiba veya Hibo) gibi bu çevrenin sözcüleri, 'çifte tabiatlı İsa' anlayışını daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başladılar. Nestorius'un aforozuna bile karşı çıkan Theodorethus ve İbas'ın faaliyetleri, Suriye'de yaşayan keşişlerin kulaklarına ulaştığı zaman, tehlike çanları çalmaya başladı. Özellikle İbas'ın İran'daki Ktesiphon kenti piskoposu Mari'ye yazdığı bir mektup, çok açık şekilde Kyrillus'un İsa doktrini ile yukarıda söz edilen Apollinaris arasında benzerlik kuruyor ve Kyrillus'u sert bir biçimde eleştiriyordu. Bu mektup, Kyrillus'u bir aziz olarak kabul eden Suriye'nin monofizit keşişlerini provoke etmek için yeterliydi. Antakya piskoposu ise, İskenderiye'deki mütekabilinin tersine, ne keşişler üzerinde, ne de adli alanı içerisinde yer alan kiliseler üzerinde mutlak kontrole sahipti; üstelik Efes Konsili sonrasında Kudüs'ün meydan okumasıyla da karşı karşıyaydı. Diğer yandan, halk nezdinde 'mübarek zat' olarak bilinen keşişler, doğu dünyasında kitlelerin dindarlığı üzerinde, yer yer piskoposlardan daha etkiliydiler. Keşişler açısından, Kyrillus'un eleştirilmesi, Nestorius'un aklanması anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle, İsa'nın tanrı ve beşer olarak bölünmesi, kelimenin tam anlamıyla 'kurtuluşun güme gitmesi' demekti, çünkü keşişler kurtuluşu İsa'nın tam tanrılığında görüyorlardı.

Kadıköy Konsili'ne giden yolda, Eutykhes'in 448 yılında yargılanması ve mahkûm edilmesinin geniş arka planında işte bu tür gelişmeler vardı. Sarayda etkili çevreye sahip olan Eutykhes'i mahkûm etmek sözde mümkün olmasına karşın, gerçekte çok kolay değildi. Yaşlı keşişin saraydaki en etkili izleyicisi, imparator Theodosius'un yakın arkadaşı monofizit inanca sahip hadım Khrysaphius'tu.[12] İskenderiye patriği Dioskorus'un da yakın arkadaşı olan Khrysaphius'un, Konstantinopolis patriği Flavianus ile ilişkileri çok dostça değildi. Patrik Flavianus tarafından mahkûm edilmesine itiraz eden Eutykhes, saraydaki müritlerini harekete geçirerek problemin genel bir konsilde yeniden görüşülmesini istedi. Bu amaçla başta İskenderiye olmak üzere, Kudüs, Roma, Ravenna gibi önde gelen kentlerin piskoposlarına mektuplar yazan Eutykhes, genel bir konsilde durumunun yeniden değerlendirilmesini talep etti. Diğer yandan

[12] Khrysaphius'un *PLRE* II, s. 295-97'de yer alan biyografisinden onun bir *spatharios*, yani imparatorun muhafız birliğinin komutanı olduğu anlaşılmaktadır. Biyografisi, Khrysaphius'un monofizitliğini ve açgözlülüğünü de vurgulamaktadır.

Eutykhes'in saraydaki müridi Khrysaphius da imparatoru, Patrik Flavianus aleyhine kışkırtarak genel bir konsil toplaması için ikna etmeye çalışıyordu. Patrik Flavianus'un ilişkileri sadece Khrysaphius ile değil, İmparator II. Theodosius ile de bozuktu. Vakanüvis Theophanes'in anlattığı bir hikâyeye göre, Flavianus, sarayda imparatorun karısı Eudokia ile kız kardeşi Pulkheria arasında dönen bir entrikanın parçası olmuş ve sonuçta İmparator'un da güvenini kaybetmişti. Onun için, İmparator'u, Eutykhes'in yeniden yargılanma talebine onay vermeye ikna etmek çok zor değildi. Gerçekten, İskenderiye piskoposunun konsilin başkanı olarak atanmasının nedeni, başkentte, saray ile patrikhane arasındaki ilişkilerin bozuk olmasıydı.

Bu arada yukarıda söz konusu edilen İbas ve Theodorethus'a karşı imparatorluğun doğu eyaletlerinin keşişleri arasında derin bir muhalefet oluşmuştu. Bu muhalefet, İskenderiye piskoposu tarafından da körükleniyordu. Dönemin İskenderiye piskoposunun amacı, Antakya kökenli ilahiyat anlayışının etkisini azaltmak ve yeni Antakya piskoposu Domnus'u gözden düşürmekti. 440'lı yılların sonuna doğru pek çok kentte keşişler piskoposlarına karşı açık isyan halindeydiler. Özellikle Urfa'da karşıt grupların yarattığı kargaşaları araştırmak için gönderilen imparatorluk temsilcisi, monofizit kalabalığın İbas aleyhine yoğun gösterileriyle karşılanmıştı. Urfa piskoposu İbas'ın yargılanmasını isteyen imparator, İskenderiye teoloji geleneğinin en önemli muhalifi olan Nestorius'un eski arkadaşı Theodorethus'un kentinden dışarı çıkmasını yasaklamıştı. Nestorius yanlısı ve İskenderiye karşıtı iki etkili şahsiyetin konsil üyeliğinin imparator tarafından engellenmesi, monofizitlerin saraydaki gücünü göstermektedir. Böyle bir ortamda Efes'te yeniden bir konsil toplanmasını emreden Theodosius'un amacı, doktrin sorununu İznik itikadı temelinde çözerek Nestoriusçuların kökünü tamamen kazımaktı.

Yakın arka planında, başkent patriği tarafından yargılanan ve aforoz edilen Nestorius karşıtı Eutykhes'in yer aldığı Efes Konsili, 8 Ağustos 449 tarihinde, yüz otuz civarında piskoposun katılımıyla toplandı ve İskenderiye piskoposu Dioskorus'un başkanlığında ilk oturumunu gerçekleştirdi. Konsilin oturma planı, İskenderiye, Kudüs, Efes, Antakya ve Konstantinopolis olarak düzenlenmiş ve başkent patriği beşinci sıraya yerleştirilmişti. Bu sıralama, başkent patriğinin konsildeki dezavantajlı konumunun yanısıra, dönemin kilise hiyerarşisindeki rekabeti de göstermektedir.

Konsil, İmparator'un mektubunun hazır bulunan piskoposlara okunmasıyla açıldı. Konsilin başkanı İskenderiye patriği, papalık delegasyonunun ısrarına rağmen, Papa Leo'nun meşhur mektubunu (*Tome* diye

bilinir) okutturmadı, çünkü Papa'nın tutumunun, Eutykhes'e karşı olacağım tahmin ediyordu. Efes Konsili, Eutykhes'i aklayarak başkent patriğinin aforoz edilmesine karar verdi. Konsile katılmamalarına rağmen, Theodorethus ve İbas'ı da aforoz ettiren Dioskorus, Flavianus'tan yana tavır alan Papa Leo'nun elçilerini de azarlayıp, toplantı salonundan kovdu. Konsilde aforoza uğrayanlar arasında Antakya piskoposu da vardı. Konstantinopolis patriklik makamına, İskenderiye kilisesinin başkentteki temsilcisi (*apocrisarius*) Anatolius'u getiren konsil, Antakya kilisesi liderliğine de İskenderiye ile uyum içinde çalışacak Maximus adlı birisini getirdi. Konsil ayrıca, 448 yılındaki konsilde Eutykhes'i suçlayan Doryleum piskoposu Eusebius'u da mahkûm etti. İmparator tarafından genel bir konsil olarak tasarlanan Efes Konsili'ni ve kararlarını Papa Leo asla tanımadı. Hattâ, imparatorun kızkardeşi Pulkheria'ya yazdığı bir mektupta İskenderiye patriğinin tiranca davranışlarına atıfta bulunan Papa, II. Efes Konsili'ni bir *Latrocinium,* yani 'haydutlar konseyi' olarak adlandırdı.[13] Efes Konsili'nin daha çok sorun yarattığını düşünen Papa, İtalya'da yeni bir genel konsil toplanmasını talep ettiyse de, II. Theodosius tarafından kabul görmedi.

KADIKÖY KONSİLİ, 8 EKİM - 1 KASIM 451

Papa'nın yeni bir konsil toplanması taleplerini geri çeviren İmparator Theodosius 450 yılında öldü. Geride kalan yaşlı, bakire kız kardeşi Pulkheria, hanedanı devam ettirmek için Markianus adlı bir generalle sözde evlilik yaparak iktidara sahip oldu. Yeni bir konsil için Theodosius'u ikna edemeyen Leo, dindar Pulkheria'yı ikna etti, çünkü yeni imparatoriçe de, başta hadım Khrysaphius olmak üzere, Efes'te ortaya çıkan kaotik durumun bürokrasideki destekçilerinden rahatsızdı. Leo, konsilin İtalya'da toplanmasını istediyse de, doğulu piskoposların uzun yolculuk karşısındaki isteksizlikleri ve Hun akınlarının yarattığı güvenlik sorunlarından dolayı, konsilin İznik'te toplanması kararlaştırıldı. Ancak bir yanda, monofizit ilahiyat yanlısı keşişlerin İznik'e doluşmalarıyla ortaya çıkan asayiş sorunları, diğer yanda, yeni imparatorun ve bürokrasinin kilise sorunlarının piskoposlara bırakılamayacak kadar ciddi olduğunu kavramaları konsilin Kadıköy'e nakledilmesine neden oldu. Bu arada, Hun tehdidinin artık Batı'ya yöneldiğinin anlaşılması da, İmparator Markianus'un daha rahat hareket etmesini sağladı. Hem o dönemin Bizans ve Batı dünyası için hem de günümüzün Katolik ve Ortodoksları için 'Dördüncü Genel Konsil' olarak kabul edilen bu toplantı, 8 Ekim

[13] Leo, *Letter* 95.

451'de Kadıköy'de Azize Euphemia kilisesinde çalışmalarına başladı. Beş yüzden fazla piskoposun katıldığı Kadıköy Konsili o zamana kadar toplanan genel konsillerin en büyüğüydü.[14]

Kilisenin, devlet ile uyum içerisinde çalışmasını isteyen seleflerinden hiç de farklı düşünmeyen İmparator, konsili yakından kontrol etmek için, Senato'dan on sekiz üst düzey yöneticiyi görevlendirdi. Senatörler, toplantılar sırasında piskoposlarla birlikte (piskoposların tam ortasında) oturdular, çünkü onlar da piskoposların yalnız başlarına bırakıldıkları zaman ne kadar tehlikeli olduklarını eski tecrübelerinden gayet iyi biliyorlardı. Papa Leo konsilin toplanmasına ön ayak olmasına karşın, konsile katılmamış ancak gönderdiği bir delegasyonla temsil edilmiştir.[15] Konsilin resmî başkanlığını Papa'nın temsilcisi Paschasinus yürütmesine karşın, fiili başkan senatör Anatolius idi, çünkü konsilin tamamına yakını Yunanca konuşan piskoposlardan oluşuyor, Papa'nın temsilcisi ise, Yunanca bilmiyordu.

Konsilin ilk oturumunda, toplanmasının başlıca nedeni olan iki yıl önceki Efes Konsili inceleme altına alındı. Papa tarafından 'Haydutlar Konseyi' olarak damgalanan Efes Konsili'nin tutanakları okundukça İskenderiye patriği Dioskorus'un etrafı boşalmaya başladı.[16] Dioskorus'un yanından ilk ayrılanlardan birisi, yirmi yıldan beri İskenderiye kilisesinin en yakın müttefiki olan Kudüs patriği Juvenalis idi. Juvenalis 431 yılındaki Efes Konsili'ne de katılmış ve orada Nestorius'a karşı örgütlenen sert muhalefetin liderlerinden olmuştu. Birinci oturumun sonunda İskenderiye patriği Dioskorus ve beş diğer Mısırlı piskopos arkadaşı Senatör Anatolius'un emriyle geçici olarak konsil üyeliğinden düşürüldüler. Onların durumu konsilin üçüncü oturumunda yeniden ele alındı. İskenderiye patriği davet edilmesine karşın oturuma gelmedi ve oturumun sonunda patriklik görevinden azledilerek Gangra'ya (modern Çankırı yakınlarında) sürüldü. Dioskorus'un azil nedeni, monofizit İsa görüşü değil, Efes Konsili'ndeki illegal tutumu ve İskenderiye kilisesinden gelen şikâyetlerdi. Konsil, Kyrillus'un 433 yılında yazdığı barış mektubunu Ortodoks kabul edip onaylayarak, ilk Efes Konsili'nin toplanmasına yol açan Nestorius'u ve ikinci Efes'in toplanmasına neden olan Eutykhes'i tekrar aforoz etti. Aşağıda ifade edileceği gibi, dördüncü, beşinci ve altıncı otu-

[14] Konsilin herhangi bir oturumuna bu sayıda bir katılım olmamışsa da, Papa Leo'ya yazılan mektubu imzalayan piskopos sayısı 520'dir. Leo, *Letter*, 93.1.

[15] Lilybaeum (Sicilya'da) piskoposu Paschasinus; Asculum (İtalya'da) piskoposu Lucentius; Kos (İstanköy) piskoposu Julianus ve papaz Bonifacius. Bunlardan sadece Kos piskoposu Yunanca biliyordu.

[16] Efes Konsili'ne katılan 130 piskoposun yaklaşık yüz ondan fazlası Kadıköy'e de gelmişlerdi ve bu yüz on piskopos kısa zaman öncesine kadar Dioskorus'u destekliyorlardı.

rumlarında ilahiyat problemlerine yoğunlaşan konsil, yedinci oturumdan itibaren eski defterleri tekrar açmaya başladı. Bu çerçevede önce Theodorethus ve İbas konsile davet edildi. Bu ikisi, Nestorius'a atfedilen görüşleri reddettikten sonra aklandı.

KADIKÖY KONSİLİNİN İSA DOKTRİNİ

Konsilin ikinci, dördüncü ve beşinci ve altıncı oturumlarında İsa'nın tabiatı sorunu ele alındı. İkinci oturumda Papa Leo'nun İsa'nın çifte tabiatını açıklayan *Tome* diye bilinen ünlü mektubu okundu. Halbuki bu mektup, iki yıl önceki Efes Konsili'nde reddedilmişti. Konsile katılan piskoposların büyük çoğunluğu, Leo'nun mektubuna itiraz etmemekle birlikte, yirmi yıl önce Kyrillus tarafından monofizit tarzda yeniden yorumlanan İznik itikadını yeterli buluyor ve yeni bir itikat metnine sıcak bakmıyordu. Buna karşın bürokratlar, Leo'nun mektubu temelinde yeni ve kapsayıcı bir itikat metni yazılması gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Saray bürokrasisinin ısrarının nedeni altıncı oturumda daha iyi anlaşılacaktı, çünkü bu oturumda 'Yeni Konstantinus' ve 'Yeni Helena' diye selamlanacak olan İmparator ve bakire eşi Pulkheria için 'yeni bir itikat' önemli görünüyordu. Piskoposlar, bürokrasinin yeni bir itikat metni oluşturulması talebine bir müddet direndilerse de, konsilin toplantı yerinin İtalya'ya kaydırılma tehdidi ortaya çıkınca vazgeçtiler. Yeni bir itikat metni yazılması için oluşturulan küçük bir piskoposlar komitesi, konsilin beşinci oturumunda istenen metni hazırladılar. Söz konusu beşinci oturumun tutanakları tespit edilmediği için, orada neler konuşulduğunu bilmiyoruz. İtikatla ilgili son oturum, imparator ve eşinin bizzat hazır bulunduğu altıncı oturumdur. Gala oturumu olarak da nitelenen bu oturumda, Markianus ve Helena piskoposların coşkun alkışları arasında, daha önce de ifade edildiği gibi, 'Yeni Konstantinus' ve 'Yeni Helena' diye selamlanarak onurlandırıldılar.[17] Papa Leo'nun görüşleri doğrultusunda çifte tabiat esasında hazırlanan yeni itikat metninde İsa şöyle tanımlanıyordu: 'Bir ve aynı Oğul', 'kusursuz insan, kusursuz Tanrı', 'Uluhiyette Baba ile aynı özden', 'beşer olarak da insanlarla aynı özden' (*consubstantalis*), 'günah dışında beşerle aynı', 'çağlar öncesinde Baba' dan Oğul edinildi ve bizim kurtuluşumuz için Meryem'den (*theotokos*) Oğul edinildi', 'çifte tabiatı ile bilinen bir İsa', 'değişmez, bölünmez, şaşırmaz ve ayrılmaz beşer ve Tanrı'. Bu yorumda, Kyrillus'un 'iki tabiattan

[17] İznik Konsili'nin ve ilk resmî Hıristiyan itikadının (*credo*) hamisi Konstantinus ve annesi Helena, Hıristiyan dünyanın azizlerinden kabul ediliyordu. Helena'nın önemi, 327 yılında Kudüs'e yaptığı bir hac yolculuğunda İsa'nın kabrini ve gerildiği haçı bulmasından kaynaklanıyordu.

oluşan bir Tanrısal İsa' formülü de dikkate alınmakla birlikte, İsa'nın çifte tabiatı özellikle vurgulanmaktadır. Keza, İsa'nın bir şahıs ve *hypostasis* olduğu, ikiye parçalanmadığı ve bölünmediği, fakat aynı Oğul ve Tanrısal Söz, eski peygamberlerin, kendisinin geleceğini müjdelediği, 'Tanrı İsa Mesih' olarak açıklandı. Sonuç olarak konsil, Mısırlıları küstürmemek için, Kyrillus'un şahsına saygı gösterdi, ancak itikadını büyük ölçüde görmezden geldi.

Dinî tartışmalarda militan rolünü oynayan keşişler açısından İsa'nın 'tek tanrısal tabiatı' sorunu niçin önemliydi? Bu soru hiç kuşkusuz Hıristiyanlığın geliştirdiği 'kurtuluş ideolojisi' içerisinde yorumlanmalıdır. Kıptî veya Suriyeliler için İsa, günahların kefaretini ödemiş insanın prototipiydi. Dolayısıyla bu insanlar için, Tanrı'mn inayet edip de insan tabiatını ne ölçüde ele alıp dönüştürdüğü ve İsa'nın şahsında insanın zaaflarından ne ölçüde arındırıldığı önemli problemlerdi. Eğer insan tabiatı dönüştürülmüş ve İsa'nın şahsında Tanrı'mn tabiatı ile bir olmuşsa –ki Monofizitlik yani tek tabiatçılık dedikleri buydu– o zaman sıradan insan da sonunda aynı şekilde kurtarılmayı ümit edebilirdi, yani o da dönüşebilirdi. Böylesi bir düşünceyi besleyen en önemli faktör, IV. ve V. yüzyılda iyiden iyiye yaygınlaşan Hıristiyan manastır sistemi veya daha doğrusu 'çilecilik' geleneği idi. Dönemin sıradan insanı çevresine baktığı zaman, hastalıkları tedavi eden, cinlerle savaşan, imparatorlara bile iltifat etmeyen, kendisini dünyevi meşgalelerden arındırmış 'kutsal kişileri' yani 'mübarek zatları' görüyordu.[18] Zayıf insan tabiatının böylesine olağanüstü güçle donatılabildiği bir vakıa ise, o dönemin insanları için İsa'nın ilahî tabiatı elbette çok daha mutlak ve bölünemez idi. Mısır, Suriye ve hattâ bazı Anadolu kentlerindeki kiliseleri dolduran Hıristiyanların çoğunun İsa'ya bakışı aşağı yukarı bu şekildeydi. Bu arada dikkatten kaçmaması gereken bir konu ise, monofizit yorumun birden fazla versiyonunun olduğudur. Eutykhes'in monofizitliğine göre, İsa'nın Tanrı-Beşer tabiatında esas olan tanrısallıktı ve beşer tabiat bu tanrısallık içine emilmişti. Halbuki Suriye ve Mısır kiliselerinde gelişen monofizitlik ya da miafizitliğe göre ise, İsa'da beşerlik ve tanrısallık, tek bir tanrısal tabiatta enerjik bir şekilde mevcuttu.[19]

[18] Brown 1971, 80-101. Brown'un bu önemli çalışması *Journal of Early Christian Studies* VI.3 (1997)'de tekrar ele alınmıştır.

[19] *Mono*, Yunanca'da 'tek'; *mia* ise, 'bir' anlamına gelmektedir.

KADIKÖY KONSİLİ'NİN YASALARI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Kadıköy Konsili, kilise hiyerarşisi ve manastırlarda disiplini sağlamak için otuz yasa yayımladı. Bunlar arasında en dikkat çekeni manastır sistemiyle ilgili olanlardı. IV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve kısa zaman içerisinde yaygınlaşan manastırların, ait oldukları kiliselerle yaşadıkları sorunlar, bütün piskoposlar için endişe kaynağıydı. Manastırları disiplin altına almak için IV. yüzyılda toplanan konsiller bazı yasamalar yapmış olmasına karşın, bunlar fiiliyatta çok etkin olmamıştı. Manastırlarda yaşayan keşişler, kompleks teoloji konularına vâkıf olmamakla beraber, bazen güç düşkünü demogog piskoposlar tarafından kolayca manipüle edilebiliyorlardı. Davetsiz olarak konsillerin yapıldığı kentlere akın eden keşişler, ilahiyat tartışmalarında taraf olarak, destekledikleri gruplar lehine nümayiş yapıyor ve dolayısıyla kent içi asayişi bozuyorlardı. Keşişler, V. yüzyılda İskenderiye piskoposları tarafından, Konstantinopolis patriklerine karşı kolluk kuvveti olarak kullanılmışlardır. Bu bağlamda, 404 yılında Ioannes Khrysostomus'un, 431'deki Efes Konsili'nde Nestorius'un ve 449 yılında II. Efes Konsili'nde yine Flavianus'un azledilip sürgüne gönderilmelerinde, keşişler İskenderiye piskoposlarının tedhiş kolu olarak rol almışlardı. Dahası, Kadıköy Konsili için gelen piskoposlar ilk olarak İznik'te toplanmaya başladıkları zaman, keşişler yine İznik sokaklarında kamu düzenini bozan faktör olarak ortaya çıkmışlardı. Onun için Kadıköy Konsili'nin yayımladığı otuz yasanın önemli bir bölümü (3, 4, 6, 7, 8, 16, 18, 23, 24 ve 27. yasalar) disiplinsiz keşişlere ve manastırlara çeki düzen vermeyi amaçlıyordu.[20] Kilise hiyerarşisi içerisinde disiplini arttırmayı amaçlayan piskoposlar, hiyerarşiye dikkat etmeyenlerin dışlanmaları hususunu da karara bağlamışlardı. Yasalar arasında piskoposluk gücünün kötüye kullanımını engellemeyi amaçlayan maddeler de yer almaktadır. Genel olarak bakıldığı zaman, yasaların en önemli amacının, sadece kiliselerde değil aynı zamanda manastırlar veya benzeri kuruluşlarda da piskoposluk otoritesini ve disiplini sıkılaştırmak olduğu görülmektedir.

Konsil, Patrikhane'nin kilise hiyerarşisindeki yerini yeniden düzenledi. Bu bağlamda, 1 Kasım 451'deki son oturumda benimsenen 28. yasa, Roma ve Konstantinopolis kiliseleri arasında uzun dönemde ortaya çıkacak olan yol ayrımının temeli olacaktı. Yasa, Patrikhane'yi, sadece Doğu

[20] Kadıköy Konsilinin yasaları pek çok metinde bulunabilir. Burada esas alınan eser şudur: Tanner 1990, 87-102.

Roma dünyasında tek söz sahibi kurum haline getirmiyor, aynı zamanda Roma ile eşit konuma getirerek, Bizans devlet örgütünün kiliseyi kontrol etme kararlılığını da ifade ediyordu. II. Genel Konsil'in yasalarına da atıf yapan bu düzenleme, imparatorluk başkenti olduğu gerekçesiyle eski Roma'ya tanınan yetki ve ayrıcalıkların yeni başkent Konstantinopolis'e de tanındığım ilân ediyordu.[21] Başta *magister militum* Anatolius olmak üzere, üç üst düzey bürokratın ve yüz seksen beş doğulu piskoposun katılımıyla gerçekleştirilen bu son oturumu, papalık temsilcileri ve Balkan kökenli bazı piskoposlar terk ettiler. Başkent patriğini kilise hiyerarşisinde en üste taşıyan elbette sadece 28. yasa değildi. Konsilin dokuzuncu yasası da, taşradaki piskoposların kendi aralarında çözemedikleri sorunları, nihai olarak başkent patriğinin hakemliğine bırakmalarını kararlaştırmıştı.[22] Patrikhane, böylece Doğu Roma eyaletlerinde ortaya çıkacak her türlü dinî krizin çözümü için en üst karar mercii oldu.

Papa Leo, konsilde başkent kilisesinin statüsünün ele alınacağını öngörmüş ve temsilcilerine verdiği talimatlarda, büyük piskoposlukların adli alanlarına ilişkin yapılacak herhangi bir değişiklik önerisinin, kendisinin onayı olmadan kabul edilmemesini istemişti. Papalık elçileri bu mazereti öne sürerek, son oturuma katılmadılar. Geleneksel olarak konsillerde hazır bulunmayarak, kendisini hiçbir şekilde tartışmaların bir parçası haline getirmeyen ve biraz yukarda kalmaya çalışan Papa'nın, 28. yasayı reddetmesinin nedeni kendisine biçtiği rol ile ilgilidir. Buna göre Papa, sadece İmparatorluğun eski başkentinin piskoposu olduğu için, Hıristiyanlığın lideri değildi. Papa aynı zamanda, İncil'de İsa'nın kilisesini emanet edeceği sözünü verdiği Havari Petros'un da vârisiydi.[23] Papalık, Petros bağlantısını ilk üç yüzyıl hatırlamamış, ancak 381 yılındaki konsilin 3. yasası kendisine ulaştığı zaman siyasal gerekçelerle hatırlamıştı. Sadece Roma değil, İskenderiye ve Antakya kiliseleri de havariler

---

[21] "...[Kilise] Babaları, eski Roma kilisesinin imtiyazlarının sürdürülmesi konusunda mutabık kaldılar, çünkü Roma imparatorluk merkezidir. Konstantinopolis'e eşit imtiyazlar veren Kilise Babalarıyla aynı ruhta hareket eden buradaki piskoposlar, Konstantinopolis de bir imparatorluk merkezi ve bir senatoya sahip olduğu ve eski Roma ile aynı imtiyazlara sahip olduğu için, kiliseyle ilgili konularda Roma ile aynı düzeye yükseltilmelidir, ancak Roma'dan sonra ikinci yeri almalıdır. Pontus, Asia ve Thrakia eyaletlerinin metropolitleri ve barbarların ülkesinde çalışan bu eyaletlere ait piskoposlar Konstantinopolis patriği tarafından atanacaktır. Bu eyalet metropolitleri, kendi eyaletlerindeki kentlerin piskoposlarının atanmasından sorumlu olacaklardır...".

[22] Roma kilisesi, kilisede herhangi bir sorun çıktığı zaman en üst müracaat makamı konumunu, yaklaşık yüz yıl önce 343 yılındaki Serdika (Sofya) Konsili'nde elde etmişti.

[23] Matta İncili 16.18'de İsa, gerçek ismi Simon olan Havari Petros'a, 'Sen Petros'sun ve ben topluluğumu (kilisemi) bu kayanın üzerine kuracağım' demektedir. *Petros,* Yunanca'da kaya parçası anlamına gelmektedir.

tarafından kurulmuş olma prestijine sahiptiler.[24] Halbuki Konstantinopolis'in böyle bir prestiji yoktu. Konstantinopolis'in sadece imparatorluğun başkenti olduğu için kilise hiyerarşisinde Roma ile eşit konumu paylaşması, Papa açısından kabul edilebilir değildi. Bu durumda Papa bütün Hıristiyanlar üzerindeki otoritesini kaybedecek ve sadece 'batının patrikliği' gibi sıradan bir seviyeye düşürülecekti. Konstantinopolis patriği açısından sorun daha farklıydı. II. Genel Konsil'de benimsenen Patrikhane'nin kilise hiyerarşisindeki ikincilik konumu, başkent patriklerini koruma noktasında yeterli olmamış ve Patrikhane'yi "yöneten kurum" konumuna getirememişti. Patrikhane 381-451 arasında zaman zaman çevre kentlerde piskoposluk seçimlerine müdahale etmişse de, bunlar o zamanın kilise yasalarıyla uyumlu değildi. Aynı şekilde, herhangi bir dinî veya diplomatik kriz çıktığı zaman, Patrikhane "yöneten ve sorun çözen merkez" olamayarak, sorunun bir parçası haline dönüşmüştür. Ioannes Khrysostomus, Nestorius ve Flavianus gibi patriklerin dinî veya diplomatik krizler neticesinde görevlerini ve hattâ hayatlarını kaybetmiş olmaları, Kadıköy Konsili sırasında başkent patriği olan Anatolius'un gözünü açmış olmalıdır. Üstelik çok güçlü bir bürokratik katılımla toplanan Kadıköy Konsili'ni kontrol eden pragmatik bürokratlar, piskoposluklar veya patriklikliklerin statülerini yönettikleri kentlerin imparatorluk idari sistemindeki yeriyle paralel görüyorlardı. Zaten bu durum 28. yasa içerisinde çok net bir şekilde vurgulanmıştı. Sonuç olarak, Kadıköy Konsili'ni izleyen yaklaşık yüzyılın patriklerine bakıldığı zaman, söz konusu edilen 28. madde, başkent patriklerine bağımsız bir 'yöneten merkez' olma konusunda yeter derecede fayda sağlamadıysa da, patrikler, İskenderiye veya hiyerarşide daha alt sıralarda olan diğer Doğu Roma kentlerinin piskoposlarının girişimiyle yargılanma veya görevlerini kaybetme riski de yaşamamışlardır.

KADIKÖY KONSİLİ'NDEN SONRA DOĞU HIRİSTİYANLIĞI

Kadıköy Konsili, aldığı kararların siyasal ve dinsel içeriğinden dolayı Roma İmparatorluğu'nda çok ciddi sorunlar doğurdu. Konsilin, Papa

[24] İskenderiye, Antakya, Kudüs ve Efes gibi havarilerce kurulmuş kiliselerin liderlerinin, Konstantinopolis'in devlet eliyle yükseltilmesine karşı çıkmamalarının nedeni Kadıköy Konsili sırasındaki siyasî şartlarla ilgiliydi. İskenderiye patriği Kadıköy Konsili'nde aforoz edilip sürgüne gönderildiği için zaten karşı çıkamazdı. Öte yandan Kudüs ve Efes patriklikleri iki yıl önce Efes'te yaşanan eski Konstantinopolis patriği Flavianus'un ölümüyle sonuçlanan trajedideki sorumluluklarının utancından dolayı seslerini çıkaracak durumda değillerdi. Antakya ise, özellikle İskenderiye'nin gücüne karşı öteden beri Konstantinopolis ile iyi ilişkiler ve ittifak içerisinde olduğu için, böylesi bir yükselişe itiraz etmesi için bir neden yoktu.

Leo'nun tavsiyesiyle 'yeniden yorumladığı itikat' (*credo*), Batı dünyasını ve Antakya kilisesini memnun etmişse de, Anadolu ve Suriye'nin bir kısım Hıristiyanları arasında ve Mısır'da hiçbir surette kabul görmedi. Doğu'da oluşan bu yeni muhalefet bloğu, konsili Nestoriusçuların zaferi olarak yorumladı, çünkü onlara göre Leo'nun itikat metni, Nestorius'un düşüncelerini aklamaktan ibaretti. Kadıköy Konsili'nin İsa doktrinini kabul eden piskoposlar Doğu'da hemen 'sapkın' olarak damgalandılar. Bu yorumlar ve tepkiler doğal olarak yeni bir bölünmenin zeminini hazırladı.

Kadıköy itikadına muhalefetin sahneye çıktığı ilk kentlerden birisi Kudüs'tü. Bu kentin piskoposu Juvenalis, 431 yılındaki Efes Konsili'nde İskenderiye patriği Kyrillus ile birlikte hareket etmiş bir Nestorius karşıtıydı. Ancak aynı Juvenalis, Kadıköy'de benimsenen doktrinin Kyrillus'un 433 yılında kabul ettiği İsa anlayışına ters olmadığına ikna edildi. Fakat, Kudüs'teki manastırlardan Kadıköy'e gelen bir grup keşiş, inatla Eutykhes'in 'tek tabiat' doktrinine sahip çıkıyordu. Bu keşişler Kudüs'e geri döndükleri zaman, piskoposları Juvenalis'in artık Nestoriusçu olduğunu etrafa yayarak, adeta bir keşişler isyanını körüklediler. Juvenalis makamını askerî destekle ancak geri alabildi. Keşişlerin oluşturduğu muhalefet bloğu içinde eski imparator Theodosius'un eşi ve yeni İmparatoriçe Pulkheria'nın rakibi Eudokia da vardı. Bir zamanlar, Pulkheria'ya karşı Nestorius'u destekleyen Eudokia, keşişler arasında Nestoriusçulukla özdeşleştirilen Kadıköy itikadının karşıtları arasındaydı. Bir saray entrikasında görümcesi Pulkheria'mn kıskançlığına kurban giden ve 430'lu yılların sonundan itibaren Kudüs'te bir manastırda yaşayan Eudokia için sorun, Kadıköy itikadının içeriğinden ziyade, itikadın patroniçesi Pulkheria'ydı.

Kadıköy Konsili'ne muhalefet, imparatorluğun doğu eyaletlerinden Mısır'da daha şiddetliydi. Kilise hiyerarşisini düzenleyen konsil, hem Konstantinopolis kilisesini hiyerarşinin en üstüne yerleştirmiş, hem de İskenderiye patriğini sürgüne göndererek, Konstantinopolis'in en büyük rakibinin de burnunu sürtmüştü. İlaveten, benimsenen itikat, tek tabiatlı İsa doktrinini savunan İskenderiye geleneğinden kopuşu ifade ediyordu. Bu anlamda Kadıköy Konsili, sadece spekülatif inanç problemleri ile ilgilenmemiş, aynı zamanda bu inançları toplumda yerleştirmek için kilise hiyerarşisine de müdahale etmişti. Başta İskenderiye olmak üzere, bütün Mısır'a Kadıköy itikadını yerleştirmek için, Proterius adlı birisi İskenderiye patriği olarak atanmıştı. Buna karşın, Mısır'daki Kadıköy Konsili muhalifleri, Timoteus Aelurus adlı başka birisini, alternatif İskenderiye patriği olarak seçtiler. Proterius, Mısır'da çok zayıf ve kırılgan

bir desteğe sahipti, çünkü onu destekleyen piskoposların sayısı ancak on civarındaydı. Böylece İskenderiye ve dolayısıyla Mısır Hıristiyanları devlet ve kilise arasında bölünmüştü. Proterius İskenderiye'deki tartışmalı iktidarını, Kadıköy Konsili'nin hamisi İmparator Markianus kontrolü elde tuttuğu sürece, korudu. Ancak 457 yılı Şubat'ında imparatorun ölüm haberi İskenderiye'ye ulaştığı zaman, Timoteus taraftarları *Caesareum* kilisesini ele geçirerek Timoteus'un resmen piskopos olarak atanmasını sağladılar.[25] Kadıköy ideolojisinin İskenderiye'deki temsilcisi olarak görülen Proterius ise, askerî korumalarından uzak kaldığı bir anda linç edilerek öldürüldü. Mısır'daki Kadıköy karşıtı bölünmenin milliyetçi bir tepkiyi ifade ettiği, zaman zaman tartışılmışsa da, en azında V. ve VI. yüzyılı ilgilendirdiği kadarıyla bunu tam olarak kanıtlayacak verilere sahip değiliz. İmparator I. Leo döneminde (457-474), Kadıköy Konsili'nde ulaşılan uyum politikası sürdürüldü. Hattâ İmparator, konsilin benimsediği 'çifte tabiatlı İsa' itikadının, İznik Konsili'nde benimsenenden farklı olmadığını savunmak için, İznik yanlılarının eserlerinden deliller toplatarak kanıtlamaya çalıştı. Kadıköy Konsili'ne muhalefet edenler ise, doğu dünyası Hıristiyanları arasında açılan uçurumu derinleştirmek için, yeni formüller arıyorlardı. Bu tür arayışlardan birisi de, kiliselerdeki ibadetlerde *Trisagion* (üç kere kutsal) olarak bilinen bir ilahinin içerisine 'bizim için çarmıha gerildi' ifadesinin eklenmesidir.

Başkentte imparatorların doğu kiliselerinde inanç birliğini sağlama girişimleri Leo'dan sonra da devam etti, ancak Kadıköy itikadı rafa kaldırıldı. Doğu Roma dünyasında kilise politikasındaki değişikliğin en net ifadesi, İmparator Zenon'un 482 yılında ortaya attığı *Henotikon* (Evagrius, *HE*, 3.14) veya "Birlik Akdi" adı verilen dokümanda görülmektedir. İlk üç genel konsilin benimsediği ilahiyatı tekrarlayan bu doküman, Kadıköy Konsili'nden hiç bahsetmeden, krizin temelinde bulunan Nestorius ve Eutykhes gibi çoktan ölmüş din adamlarını tekrar aforoz etti. Kadıköy Konsili kararlarından geri adım olarak da nitelenebilecek bu girişim, aslında politikti: Nestorius'u aforoz etmek Monofizitleri, Eutykhes'i aforoz etmek ise Kadıköy itikadı yanlılarını memnun etme çabasıydı. Başkent piskoposu Akakius tarafından hazırlanan ve İskenderiye piskoposu tarafından da imzalanan *Henotikon*, yeni gerginlikler üretti. Başkentteki Kadıköy yanlısı kilise mensupları İskenderiye'ye fazla taviz verildiği için, Mısırlılar ise, Kadıköy Konsili yanlılarından yeteri kadar intikam alınmadığı için kızgındılar. Kadıköy'de varılan ilahiyat çözümü-

[25] *Caesareum* esas olarak Augustus tapınağı olarak yapılmıştı, Hıristiyanlığın Mısır'da hâkim olmasıyla birlikte kiliseye dönüştürülmüştür.

nün *Henotikon* metninde göz ardı edilmesi, Batı'daki Roma kilisesinin de tepkisini çekiyordu, çünkü Kadıköy formülü büyük oranda zamanın Roma piskoposu Leo'nun görüşleri çerçevesinde oluşturulmuştu. *Henotikon* formülünün temsilcileri ve koruyucuları 489-91 arasında sırayla öldüler,[26] ancak *Henotikon* hemen ölmedi.

Zenon'un halefi olarak 491 yılında Roma İmparatorluğu tahtına çıkan Anastasius, *Henotikon* formülünün yarattığı kaotik durumu kucağında buldu. Doğu Roma'nın büyük kentlerinin patrikleri, Kadıköy yanlıları, karşıtları ve *Henotikon* yanlıları olmak üzere üçe bölünmüşlerdi. Başkent Konstantinopolis'te patrik sıkı bir Kadıköy itikadı yanlısı Euphemius idi. Vakanüvis Theophanes, Patrik Euphemius'un, taç giyme töreninden önce, Anastasius'tan Kadıköy itikadını yok saymayacağına dair yazılı teminat aldığını nakletmektedir. Doğu dünyasının en büyük kenti İskenderiye'de, Leo'nun mektubundaki İsa anlayışını ve Kadıköy Konsili kararlarını reddeden II. Athanasius patrik idi. Monofizit karşıtı olan Konstantinopolis patriği Euphemius, Roma'daki papa ile işbirliği yaparak, Athanasius'u görevden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Antakya'da ise *Henotikon* yanlısı Flavianus adlı bir patrik vardı. İlk üç genel Konsilin (İznik, Konstantinopolis ve Efes) kararlarını kabul eden fakat Kadıköy Konsili'ni görmezden gelen Flavianus, radikal Kadıköy karşıtlarını çileden çıkaracak kadar uzlaşmacı bir politika izliyordu. Bu arada Kudüs'te Juvenalis'ten sonra, Kadıköy itikadı yanlıları hâkimiyeti sağlamıştı, çünkü Doğu Roma dünyasının bu önemli merkezinin patriği Elias, Kadıköy yanlısıydı.

Başkent halkının Anastasius'tan beklentisi, yeni imparatorun *Henotikon* politikasını terk ederek Kadıköy yanlısı bir formül etrafında kilise birliğini ve devletle barışı sağlamasıydı. Diğer yandan papalığın politikası ise, eski Papa Leo'nun *Tome* diye bilinen Kadıköy Konsili'nden önce ortaya attığı itikat formülünün bütün kiliselerce tereddütsüz kabul edilmesiydi. Anastasius, Roma ve Konstantinopolis'i kazanarak Kadıköy yanlısı bir politika izlerse, İskenderiye ve Antakya'yı küstüreceğini çok iyi biliyordu.[27] Halbuki, Sasanilerle ilişkilerin kötüleşme yolunda olduğu bir dönemde doğu kentleri daha önemliydi. Bu durumda imparatorun izleyeceği politika, Roma'yı göz ardı ederek, Konstantinopolis kilisesini *Henotikon* yanlısı bir çizgiye çekmekti. Bunun ilk adımı olarak başkent patriği Euphemius, Nestoriusçu olduğu gerekçe gösterilerek 495'de azledildi. Ancak yerine seçilen Makedonius da, tam

[26] 489'da başkent patriği Akakius, ertesi yıl İskenderiye patriği ve 491'de de İmparator Zenon.

[27] Anastasius dönemi kilise politikaları, Charanis 1939 (1974); tarafından çok kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

olarak imparatorun izlediği politikaya uyum sağlayacak birisi değildi. Monofizitlere daha yakın politika izlemeye çalışan Anastasius, *Henotikon* politikasını devam ettirerek ve Roma kilisesinden gelen "inanç birliği" dayatmalarından uzak durarak, "kilise barışı" temelinde bir politika izliyordu. Ancak doğu dünyasında, Kadıköy Konsili karşıtları, *Henotikon*'un yarattığı fırsatı kullanmaya çalışıyorlardı. Çünkü onlara göre, *Henotikon*, Kadıköy Konsili'nde benimsenen çifte tabiat doktrinini yasaklıyordu. Bu arada Filistin'deki manastırlar da Kadıköy yanlıları ve karşıtları olmak üzere çok keskin bir biçimde bölünmüşlerdi. Kudüs patriğinin himayesinde olan bir grup keşiş, Kadıköy karşıtlarını çok rahatsız ediyordu. Keşişler arasındaki bu mücadeleden Nephalius ve Severus adlı iki önemli lider çıktı. Modern kilise tarihi literatüründe "neo-Kadıköycülük" olarak bilinen Nephalius'un öncülük ettiği akım, Kadıköy yanlılarıyla ılımlı *Henotikon*cuları uzlaştırmaya çalışıyordu. Monofizit doktrinin atası olarak kabul edilen Kyrillus'un teolojik görüşlerini kabul eden bu grup, İsa'nın ilahî tabiatındaki beşer unsuru ortadan kaldırmıyor ve İsa'da bulunan tanrısal ve beşer unsurlar arasında uyumlu bir kombinasyon olduğunu savunuyordu. Ancak bu grup, Anastasius döneminde gözde olmayı başaramadı.

Anastasius'un teveccühü, "neo-Kadıköycülerin" lideri Nephalius'tan şikâyetçi olmak için beraberinde yaklaşık üç yüz keşişle 508 yılında başkente gelen Severus adlı bir başka keşişten yana oldu. İmparator 511 yılına kadar tam olarak monofizit politika izlemediyse de, söz konusu yılda başkent patriği Makedonius'u azlettirerek yerine monofizit Timoteus'u patrik seçtirmesi, politika değişikliğinin açık bir ifadesidir. Anastasius'un aleni bir monofizit kilise politikası izlemesi, azimli bir Kadıköy karşıtı olan entelektüel keşiş Severus'un doğulu piskoposlar tarafından 512 yılında Antakya kilisesine piskopos seçilmesine fırsat verdi. Severus'un ilk önemli icraatı, Kadıköy Konsili'ni ve Papa Leo'nun *Tome* adlı mektubunu resmen reddetmek oldu. Ne var ki, Anastasius'un mono-fizit din politikası, özellikle başkent ve Balkanlarda sempati ile karşılan-madı. Vitalianus adlı bir generalin 513 yılında Trakya'da isyan etmesinin nedenleri arasında kilise politikalarının radikal olarak monofizitleşmesi de vardı. Vitalianus güçlükle ikna edildi, ancak kilise politikası çok değişmedi. Batının çok tepkisini çekmesine karşın, Anastasius bu tepkilere kulak asmadı. Ancak, monofizitlerin baharı çok sürmedi, çünkü, onlara gösterilen hoşgörü Anastasius'un 518'de ölümüyle birlikte sona erdi.

Doğu Roma dünyasında Anastasius'tan sonra gelen Justinus'un (518-27) kurduğu yeni rejimin dinî ideolojisi, monofizitliğe karşı Kadıköy itikadının öne çıkarılmasına dayanıyordu. Roma'daki papa ile 484'den bu

yana soğuyan ilişkileri yeniden canlandırmak ve başkentin Kadıköy yanlısı din adamı sınıfının desteğini almak Justinus rejiminin öncelikli hedefiydi. Kadıköy Konsili yanlısı bir politika izlenerek, Batı ile ilişkilerin düzeltilmesi zorunluydu, çünkü İtalya'yı kontrol altında tutan Ostrogot kralı Theoderikus'un (493-526) Ariusçu kilise politikası Papa ile Doğu Roma imparatorunu zorunlu olarak birbirine yaklaştırmıştı. Diğer yandan Batı'daki aristokrat sınıf, artık Doğu Roma yanlısı bir tutum sergilemeye başlamıştı ki, Filozof Boethius'un (ö. 524), Theoderikus tarafından tam da bu dönemde idama mahkûm edilmesi, aristokrasinin Doğu Roma yanlısı bir çizgiye yöneldiğinin en güçlü işaretidir. Dolayısıyla Justinus'un yeni rejimi, Batı dünyasını yeniden kontrol altına almaya çalışıyordu. Bu politika, gerçekte sonraki İmparator Justinianus tarafından daha aktif olarak uygulanacaktı.

Justinus döneminde Kadıköy itikadının yeniden resmî dinî ideoloji olmasının en güçlü sembollerinden birisi, Anastasius döneminin popüler Antakya patriği ve monofizit teolojinin entelektüel yıldızı Severus'un 518 yılında sürgüne gönderilmesidir. Justinus döneminde, Severus'tan başka önde gelen diğer monofizit din adamları da azledilerek sürüldüler. Yeni rejim, Kadıköy Konsili'nin hamisi Markianus'un ve onun halefi Leo'nun kilise politikasına sert bir geri dönüşten başka bir şey değildi. Ancak, Markianus'un ve Leo'nun politikaları Doğu Roma Hıristiyanlarını birleştirmeyi başaramadığı için terk edilmiş ve *Henotikon* uygulamaya konulmuştu. Justinus'un Kadıköy yanlısı tutumu ve monofizit çevreleri dışlayan politikası, Doğu Roma dünyası Hıristiyanları arasında en geniş ifadeyle Kadıköy Konsili yanlısı ve karşıtlığı şeklinde ifade edilebilecek olan yol ayrımını daha da belirgin hale getirdi. Bunun en açık ifadesi, devletten ümidini kesen monofizitlerin, Justinus döneminde özellikle Suriye'de alternatif bir monofizit kilise hiyerarşisi kurmaya başlamalarıdır.

Justinus 527 yılında öldüğü zaman, Doğu Roma tahtına sorunsuz bir şekilde yeğeni Justinianus geçti. Justinianus (527-565) temelde pragmatik bir imparatordu. Bu bağlamda din politikası, içinde bulunduğu şartlara göre değişkenlik gösteriyordu. İmparator ilk başta, selefi döneminde küstürülen ve bunun üzerine yeni bir kilise hiyerarşisi kurmaya girişen monofizitleri geri kazanmaya çalıştı. Ancak bu arada monofizitler de kendi aralarında iki farklı gruba bölünmüşlerdi. Bir grup monofizit, İsa'nın, bedeninin doğası gereği, günah işlemesinin ve çarmıhta acı çekmesinin mümkün olmadığını savunuyordu.[28] Halikarnassus piskoposu

[28] Kilise tarihi literatüründe *Aphtardoketizm* olarak bilinen bu grubun öncüsü Halikarnassus (Bodrum) piskoposu Julianus, diğer bazı monofizit piskoposlar gibi İmparator Justinus'un rejiminde sürgüne gönderilenler arasındaydı. Julianus, İsa'nın tabiatındaki düalizmi (beşer ve

Julianus'un öncülük ettiği bu grup, Kadıköy Konsili'nin toplanmasına yol açan tartışmaların taraflarından Eutykhes'in 'tek ilahî tabiata sahip İsa' doktrinini tekrar gündeme getirdi. Halbuki monofizitler genel olarak Eutykhes'e çok da sıcak bakmamışlardı ve İsa'nın tek tabiata sahip olduğunu savunmakla birlikte, bu tek tabiatın hem beşer hem de tanrısal olduğuna inanmışlardı. Justinianus'un monofizitleri geri kazanma projesinin bir ayağında da monofizitlerin hamisi rolünü oynayan karısı Theodora vardı.[29] İmparator, monofizitlerin ve Kadıköy yanlılarının liderlerini 533 yılında başkentte toplayarak bir barış politikası izlemeye koyuldu. Aynı yıl yayımladığı bir fermanla hem Nestorius'un hem de Eutykhes'in aforoz edildiğini ilân eden Justinianus, söz konusu fermanında İsa'nın tanrısal, beşer ve tek şahsiyet olduğuna vurgu yaptı. Bu ferman, bir barış projesi olarak ilk başta Papa II. Ioannes'ten ve monofizitlerin sürgündeki lideri Severus'tan destek gördü. Hattâ Kadıköy yanlısı başkent patriği öldüğü zaman yerine monofizitlere sempatik yaklaşan Anthimus adlı birisi atandı. Fakat işler kısa süre sonra tersine dönmeye başladı. Roma'da Papa II. Ioannes'in yerini alan Agapetus, 536 yılında Doğu Roma başkentine geldiği zaman, Justinianus'un monofizitlere ılımlı yaklaşan kilise politikasını açıkça reddetti. Bizans'ın, İtalya'da Ostrogotlarla savaşının başladığı bu dönemde, İmparator, Papa'yı kızdıracak herhangi bir hamle yapamazdı. Onun için bir yanda başkent patriği görevden alındı, yerine Kadıköy yanlısı birisi getirildi, diğer yanda başta Severus olmak üzere önde gelen monofizitler tekrar aforoz edildiler. İmparator ve ailesi bir yandan da monofizitleri tamamen küstürmemek için, görevlerinden azledilen bir kısım önde gelen liderleri başkentte kurdukları bir manastırda misafir ediyorlardı. Bunların bazılarının zorunlu misafirlikleri on beş yıl kadar sürmüştür.

İmparator Justinianus ve eşi Theodora'nın misafir ettiği monofizit liderlerden birisi de, günümüzde Süryani Ortodoks Kilisesi veya Yakubilik olarak bilinen Süryani monofizitliğinin en büyük örgütleyicisi ve azizi Yakup Burd'ono'ydu.[30] Doğu sınırında 540'lı yılların başında Sasani

---

tanrı) aşmak ve tek tanrısal tabiatı vurgulamak için, onun günahtan ve ölüm acısından münezzeh olduğunu iddia ediyordu.

[29] Justinianus döneminin saray tarihçisi aristokrat Prokopius'un, hipodrom dansözlüğü gibi düşük bir geçmişten geldiğini iddia ettiği Theodora, Süryaniler tarafından monofizit bir din adamının kızı 'dindar kraliçe' olarak kabul ediliyordu.

[30] Süryanice'de Burd'ono veya Latince'de Baradeus lakabı, (Türkçeye Farsça üzerinden gelen 'berduş'!) Yakup'a giydiği hırpani dilenci kıyafetinden dolayı verilmiştir. Yakup'un hayatını yazan Efesli Ioannes (Yakup tarafından Efes piskoposluğuna atanmıştır), kahramanının sürekli yer değiştirdiğini, yanında asla para taşımadığını, her gün yürüyerek otuz kırk km. yol kat ettiğini nakletmektedir.

tehdidinin yeniden belirmesi, Yakup'un şansı oldu. Bizans ile müttefik olan Hıristiyan Gassani Araplarının kralı Haris bin Cebele'nin girişimiyle 542 yılında misafir edildiği veya karantina altında tutulduğu manastırdan kurtulan Yakup, monofizitler tarafından Urfa piskoposu olarak atandı.[31] Gassani Arapları, monofizit İmparator Anastasius zamanında Hıristiyanlığı kabul ettikleri için, doğal olarak monofizit İsa doktrinini benimsemişlerdir. Yakup, Doğu Roma'nın Mezopotamya eyaletinin merkezi olan Urfa'ya piskopos olarak atanmış olmasına karşın, daha önceki kilise yasalarını da hiçbir şekilde dikkate almayarak başta bazı Anadolu kentleri olmak üzere, Suriye, Filistin ve Mısır gibi bölgelerde piskopos atamalarına girişmiştir. Monofizitler arasında efsanevi bir karaktere dönüşen Yakup'un faaliyetleri, imparatorun hiç hoşuna gideceği bir şey değildi. Buna karşın, imparatorluk ajanları, sürekli yer değiştirdiği için Yakup'u yakalamakta da başarılı olamadılar.

Yakup'un ayrılıkçı faaliyetlerini engelleyemeyen Justinianus, monofizitlerle barışmak için 544 yılında yeniden girişimlerde bulundu. İmparator yayımladığı bir fermanla, Kadıköy Konsili'nde kiliseye kabul edilen ancak monofizitler tarafından asla kabul edilmeyen üç din adamını reddettiğini ilân etti. İmparatorun hedef tahtasında Theodorethus, Urfa piskoposu İbas ve Mopsuestia piskoposu Theodorus gibi yüz yıl önce ölmüş üç din adamı vardı. Bu üç din adamının eserlerinin bazıları yeterince Ortodoks bulunmadığı için, özellikle reddedilmişti. Bundan dolayı, Justinianus'un açtığı bu tartışma Hıristiyanlık tarihi literatüründe 'üç bölüm' tartışması olarak bilinmektedir.[32] Ancak bu defa da imparator başta Roma olmak üzere Kadıköy itikadı yanlılarının tepkisini çekti, çünkü bu çevreler, Kadıköy Konsili'nde temize çıkarılan ve uzun yıllar önce ölmüş bu şahsiyetlere de saygılıydılar. Buna rağmen Justinianus 553 yılında başkentte genel bir konsil toplayarak, bir yandan Kadıköy itikadını benimsediğini ilân etti, diğer yandan imparatorun birkaç yıl önce reddettiği üç ilahiyatçıyı da yeniden mahkûm etti. Genel olarak bakıldığı zaman, V. Genel Konsil, imparatorun daha önce aldığı kararları benimsemekten başka pek bir şey yapmadı. Papa ilk başta bu konsili ve kararlarını kabul etmek istemediyse de imparatorun baskıları sonuç verdi. İsa'nın, yeniden dirilişinden önce de bedeninin her türlü kusur ve noksandan

[31] Yakup ile Theodorus adlı bir başka monofizit piskopos, Doğu Roma'nın Arabia (bugün Ürdün) eyaletinin merkezi Bostra'ya atanmış, ancak Theodorus, daha çok Arabia eyaleti içerisinde kalmasına karşın, Yakup faaliyet alanı olarak neredeyse bütün Doğu Roma dünyasını seçmiştir.

[32] Tartışmanın 'üç bölüm' olarak nitelenmesinin nedeni, yukarıda söz konusu olan üç yazarın eserlerinden sadece birer bölümün Ortodoks olmadığına karar verilmesidir.

uzak olduğunun altını çizen ferman, bir bakıma monofizit ilahiyatçılardan Halikarnassuslu Julianus'un İsa doktrininin kabulü anlamına geliyordu. Ancak bu hamle de bir işe yaramadı. Justinianus 14 Kasım 565 yılında 83 yaşında öldüğü zaman, Roma dünyası 'kilise birliği' idealinden çok daha uzaklara gitmişti.

Sonuç olarak, IV–VI. yüzyıllar arasında Roma dünyasına Kadıköy Konsili merkezinden baktığımız zaman, kilise ile devletin ne kadar iç içe geçmiş olduğunu görürüz. Bu dönemde kilisenin her sorunu hemen devlet sorunu haline gelmiştir. Ancak bu iç içe geçiş, Doğu Roma dünyası için farklı bedeller ortaya çıkarmıştır. Devletin doktrin tartışmalarına doğrudan müdahale etmesi ve taraf olarak yönlendirmeye çalışması bölünmeyi daha da derinleştirmiştir. Justinianus döneminin saray tarihçisi Prokopius, *Savaşlar* adlı eserinin bir yerinde (V.3.5-9), Papa Agapetus'un Konstantinopolis'i ziyareti bağlamında, İsa'nın tabiatı üzerine yapılan tartışmaları alaylı bir şekilde "beşerin tabiatının ve işlerinin bile tam olarak anlaşılması mümkün değilken, bazıları Tanrı'nın tabiatını anlamaya kalkışıyor" diye eleştirmektedir. Gerçekten, İmparator Konstantinus'un Hıristiyanlığı yasallaştırmasıyla birlikte bir devlet sorunu haline gelen İsa'nın tabiatı üzerine tartışmalar, Justinianus döneminde toplumsal parçalanmayla sonuçlanmıştı. Halbuki Hıristiyanlığı yasallaştıran Konstantinus ve ondan sonra gelen bütün imparatorlar (Justinianus dahil) kilisenin birleştirici gücünden faydalanmayı ummuş ve bundan dolayı, devlet din tartışmalarının hevesli bir parçası haline gelmişti.[33]

Başta genel konsiller olmak üzere imparatorların neredeyse bütün kilise konsillerini finanse etmelerinin gerisinde, kilise ile devletin birliği düşüncesi vardı. Sorun çözen bir platform olması arzusuyla toplanan konsiller, daha çok sorun üreten platformlara dönüşmüştür ki, yukarıda satırlarda İznik Konsili'nin, Efes konsillerinin nasıl yeni sorunlara zemin hazırladığı görülmektedir. Bu bağlamda Kadıköy Konsili bir istisna değildir. İmparator Markianus'un tartışmalara son vermek için topladığı konsilin sonuçları, yukarıdaki sayfalarda anlatılanlardan görüldüğü gibi, üzerinden geçen yüz yıl sonunda bile, Doğu Roma dünyasını meşgul ediyordu. Kilise birliğini sağlamak için toplanan bu konsil, birlik bir yana, daha çok gruplaşmaya ve grupların kendi içindeki bölünmeleri de dikkate alındığı zaman, Eskiçağ Hıristiyanlığını yol ayrımına getirmiştir. Doğu Roma Hıristiyanlığının tecrübe ettiği bu yol ayrımının siyasal so-

[33] Devletin ve tebaanın başı olarak anayasal konumu imparatora bu sorunlara müdahale etme yükümlülüğü veriyordu. Diğer yandan çok daha derin bir gelenek de, Sümerlerden beri, 'tanrının gazabını çekmemek için', kral 'Tanrı'nın temsilcisi olarak tebaasına doğru dini inancı benimsetmekle yükümlüydü. Ancak bu çok daha uzun bir tartışmanın konusu olmalıdır.

nuçları, Justinianus'un ölümünün üzerinden geçen yaklaşık yüzyılın sonunda ortaya çıkan süratli İslâm fetihleriyle daha rahat anlaşılabilecektir.

KAYNAKÇA[34]

I. Antik Kaynaklar

Chronicon Paschale 284-628 AD. (İngilizce çeviri M. Whitby & M. Whitby), (Liverpool 1989).

Evagrius, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, (İngilizce çeviri ve giriş M. Whitby), (Liverpool 2000).

John of Ephesus (Efesli Ioannes), *Lives of the Eastern Saints,* (İng. Çev. E. W. Brooks), (*Patrologia Orientalis* 17–19), (Paris, 1923–25).

John of Ephesus (Efesli Ioannes), *The Ecclesiastical History, The Third Part* (Süryanice'den İngilizce'ye çeviri R. Payne Smith) (Oxford 1860).

Leo, *Nicene and Post Nicene Fathers, II. seri c. 12*, (Edinburgh: T & T Clark 1994).

Malalas, *The Chronicle of John Malalas, A Translation*, (İngilizce çeviri E. Jeffreys, M. Jeffreys & R. Scott ve diğerleri) (Melbourne 1986).

Nestorius, *The Bazaar of Heracleides*, (Süryaniceden İngilizceye çeviri, G.R. Driver & L. Hodgson), (Oxford 1925).

Procopius, *History of the Wars*, (İngilizcesi H.B. Dewing), (Londra 2006).

Socrates *Historia Ecclesiastica*, G. Christen Hansen (haz.), *Kirchengeschichte*, (Berlin 1995).

Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, (İngilizce çeviri C. Mango & R. Scott), (Oxford 1997).

Zachariah of Mitylene, *The Syriac Chronicle* (İngilizce çeviri F.J. Hamilton & E.W. Brooks), (Londra 1899).

II. Modern Araştırmalar

Allen, P. 2000. "The Definition and Enforcement of Orthodxy" *CAH* 14, *Cambridge.*

Anastos, M.V. 1962. "Nestorius was Orthodox" *DOP* 16, 117-140.

Baynes, N. 1926. "Alexandria and Constantinople: a Study in Ecclesiastical Diplomacy" *Byzantine Studies and Other Essays*, Oxford.

Bethune-Baker, J.F. 1908. *Nesturius and His Teaching: a Fresh Examination of the Evidence*, Cambridge.

Brown, P. 1971. "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity" *The Journal of Roman Studies* 61, 80-101.

[34] Bibliyografya'da ve notlarda kullanılan kısaltmalar şunlardır: CAH: The Cambridge Ancient History; CH: Church History; DOP: Dumbarton Oaks Papers; HE: Historia Ecclesiastica; JTS: Journal of Theological Studies; PLRE: The Prosopography of the Later Roman Empire

Brown, P. 2000. *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası,* (Çev. T. Kaçar), İstanbul.

Bury, J.B. 1958. *History of the Later Roman Empire, from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, New York.

Chadwick, H. 2001. *The Church in Ancient Society, From Galilee to Gregory the Great*, Oxford.

Chadwick, H. 1998. "Orthodoxy and Heresy from the Death of Constantine to the Eve of the First Council of Ephesus," *CAH* XIII, s. 561-600, Cambridge.

Chadwick, H. 1955. "The Exile and Death of Flavian of Constantinople: A Prologue to the Council of Chalcedon" *JTS* 6, 17-34.

Chadwick, H. 1951. "Eucharist and Christology in the Nestorian Controversy" *JTS* 2/2, 145-164.

Charanis, P. 1939. *Church and State in the Later Roman Empire, The Religious Policy of Anastasius the First, 491-518*, Madison.

Coleman-Norton, P.R. 1966. *Roman State & Christian Church, A Collection of Legal Documents to A.D. 535,* 3 cilt, Londra.

Dagron, G. 1984. *Naissance d'une capitale, Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris.

Duchesne, L. 1948. *Early History of the Christian Church, From Its Foundation to the End of the Fifth Century*, 3 cilt, (Çev. C. Jenkins) Londra.

Dvornik, F. 1990. *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, (Çev. Mehmet Aydın), Ankara.

Dvornik, F. 1951. "Emperors, Papas and General Councils" *DOP* 6, 1-23.

Frend, W.H.C. 1972. *The Rise of the Monophysite Movement, Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge.

Gray, P.T.R. 2005. "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance" M. Maas (editör), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, s. 215-238, Cambridge.

Gray, P. T. R. 1979. *The Defense of Chalcedon in the East (451-553),* Leiden.

Grillmeier, A. 1965. *Christ in Christian Tradition* (Çev. J.S. Bowden), Londra.

Haas, C. 1997. *Alexandria in Late Antiquity, Topography and Social Conflict*, Baltimore.

Holum, K.G. 1983. *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity,* Berkeley.

Honigmann, E. 1950. "Juvenal of Jerusalem" *DOP* 5, 209-279.

Honigmann E. 1939a. "La Liste Originale Des Pères De Nicée" *Byzantion* 14, 17-76.

Jones, A.H.M., J.R. Martindale, J. Morris, 1971. *The Prosopography of the Later Roman Empire I,* Cambridge.

Jones, A.H.M. 1964. *The Later Roman Empire 284-602*, Londra (Yeni basım: John Hopkins University Press: Baltimore, 1992).

Kaçar, T. 2009. "Tarsuslu Nectarius'un İlk Constantinopolis Patriği Olarak Seçilmesi" *Olba* 17 (2009), 179-192.

Kaçar, T. 2002. "Eskiçağ İskenderiye Kilisesinde Politik Bir Araç Olarak Şiddet" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/2, 17-37.

Kelly, J.N.D. 1972. *Early Christian Creeds*, Londra.

Lee, A.D. 2000. "The Eastern Empire: Theodosius to Anastasius" *CAH* XIV, *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, s. 33-62, Cambridge.

Louth, A. 2009. "Why did the Syrians reject the council of Chalcedon?" *Chalcedon in Context Church Councils 400-700* (editörler: R. Price & M. Whitby), Liverpool.

Martindale, J.R. 1980. *The Prosopography of the Later Roman Empire II*, Cambridge.

McGuckin, J.A. 1994. *St Cyril of Alexandria, The Christological Controversy, Its History, Theology, and Texts*, Leiden.

Meyendorff, J. 1989. *Imperial Unity and Christian Divisions, The Church 450-680 A.D.*, New York.

Millar, F. 2006. *A Greek Roman Empire, Power and Belief Under Theodosius II 408-450*, Berkeley & Londra.

Mitchell, S. 2007. *A History of the Later Roman Empire, AD. 284-641*, Oxford.

Price, R. & M. Gaddis, 2005. *The Acts of the Council of Chalcedon* (Çeviri, giriş ve notlar), Liverpool.

Price, R. 2009. "The Council of Chalcedon (451): A Narrative" *Chalcedon in Context Church Councils 400-700* (editörler: R. Price & M. Whitby), Liverpool.

Raven, C.E. 1923. *Apollinarianism, An Essay on the Christology of the Early Church*, Cambridge.

Sellers, R.V. 1953. *The Council of Chalcedon*, Londra.

Ste. Croix, G.E.M. de 2006. "The Council of Chalcedon" (M. Whitby tarafından ilavelerle), *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*, s. 259-319, Oxford.

Tanner, N. 1990. *Decrees of the Ecumenical Councils*, c. 1, Washington.

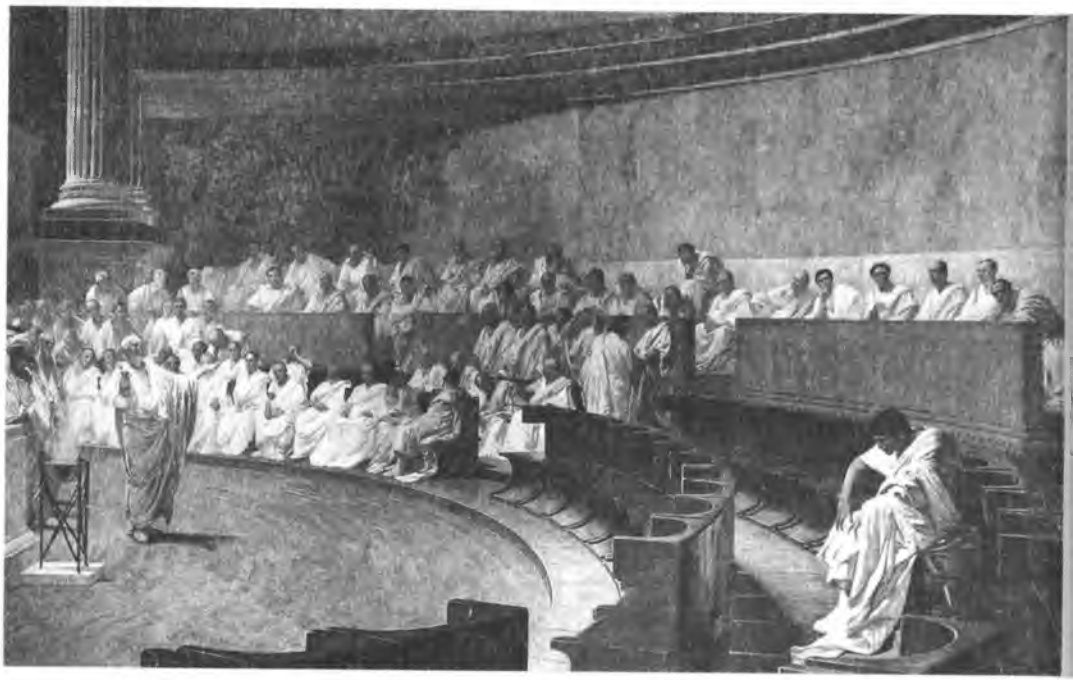
Van Rompay, L. 2005. "Society and Community in the Christian East" M. Maas (editör), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, s. 239-66, Cambridge.

Vööbus, A. 1973. "The Origin of the Monophysite Church in Syria and Mesopotamia" *CH* 42/1, 17-26.

Young, F.M. 1996. *From Nicaea To Chalcedon, A Guide to the Literature and its background*, Londra.

Wallace-Hadrill, D.S. 1982. *Christian Antioch. A Study of early Christian Thought in the East*, Londra.

EDEBİYAT

Cicero Sanato'da birinci Philipica söylevini verirken.
Cesare Maccari'nin 1980'de yaptığı fresk.

ROMA EDEBİYATI: BAŞLANGICI, SINIRLARI, ÖZELLİKLERİ

Bedia Demiriş*

Bir zamanlar Roma'da, kuşkusuz kültürsüz ve de savaşçı bir millet olarak o zamana kadar özgür kişilere yönelik öğretim için henüz çok fazla zamanları olmadığından, dil ve edebiyat çalışmaları ne bilinirdi ne de bu türden çalışmaların saygınlığı vardı. Dil ve edebiyat çalışmalarının başlangıcı da sıradan olmuştur.

Bu sözler Roma'nın İmparatorluk dönemi yazarlarından Gaius Suetonius Tranquillus'un *de grammaticis et rhetoribus* adlı eserinden alınmıştır[1]. Roma edebiyatının biyografi türünde eserler vermiş yazarı olarak bilinen, İmparator Traianus zamanında (MS 98-117) bilimsel çalışmalar sekreterliği, imparatorluk kütüphanesi müdürlüğü, İmparator Hadrianus zamanında (MS 117-138) imparatorluk yazışmaları sekreterliği yapmış olan Suetonius'un ifadesinden anlaşıldığı üzere, kültürsüz ve savaşçı bir topluluk olarak dil ve edebiyat çalışmalarıyla önceleri hiç uğraşmamış olan Romalılar bu türden çalışmalara yöneldiklerinde de sıradan bir başlangıç yapmışlardır. Suetonius, sözünü ettiğimiz eserinde ayrıca, Roma'da edebiyatın başlangıcı ile ilgili olarak iki isim vermektedir: Livius ve Ennius.

---

* Prof. Dr. Bedia Demiriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

[1] Suetonius, *de grammaticis et rhetoribus* 1, 1-2.

Suetonius'un söylediğine göre, her ikisi de Grek yazarlarını yorumlamaktan başka bir şey yapmamışlardı, eğer kendileri Latince olarak bir şey yazmışlarsa, öğrencilerine onu okutuyorlardı[2].

Suetonius'un ismini verdiği Livius Andronicus (Andronikos) Roma'ya MÖ 272 yılında savaş esiri olarak Tarentum'dan getirilen Grek asıllı bir köle idi. Bilgili ve yetenekli bir köle olması sebebiyle, kendisini satın alan efendisi Livius Salinator tarafından azat edildikten sonra, yazılar yazarak, öğretmenlik yaparak yaşamını sürdürmüştü. Roma'da gerçek anlamda yazılı edebiyatın başlangıç tarihi geleneksel kabule göre, MÖ 240 yılı olarak bilinir. Bu yıl, Livius Andronicus'un Grek tragedyalarından Latinceye çevirdiği oyunları Birinci Kartaca Savaşı'ndan (MÖ 264-241) elde edilen zaferin kutlanmasıyla ilgili olarak düzenlenmiş *ludi Romani* denen oyunlarda sahneye koyduğu yıldır. Habinek, Roma'da edebiyatın ilk yıllarının tarihinde, bir kriz anındaki toplumsal kenetlenmenin önemli bir rol oynadığını belirtirken Livius Andronicus'un oyunlarının Kartaca Savaşı'nın ardından düzenlenen *Ludi Romani*'de sahnelenmesini bu tezine örnek olarak vermektedir[3]. Cicero[4] iki ayrı eserinde tarih vererek Livius Andronicus'tan söz etmektedir[5]. Aulus Gellius[6] da *noctes Atticae* eserinde bu konuda bize tanıklık etmektedir: Livius Andronicus, Sophokles[7] ve Euripides'in[8] ölümünden yaklaşık yüz altmış yıl sonra, Menandros'un[9] ölümünden yaklaşık elli iki yıl sonra Roma'da oyunlar sahneye koymuştur[10]. Andronicus Eski Roma'da bir gösteriyi bir öykü dizgesinde sunan ilk kişi olarak kabul edilir. Yazdığı tragedyalardan günümüze, sonraki yazarlar vasıtasıyla dokuz oyununun başlığı ve oyunla-

---

[2] Suetonius, *de grammaticis et rhetoribus* 1, 1-2.

[3] Habinek, 1998, s. 39-40.

[4] Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43), Cumhuriyet dönemi Roma'sının ünlü hatip, devlet adamı ve yazarıdır. Hukuki nitelikli söylevlerinin yanı sıra hitabet, felsefe alanında çalışmaları ve mektupları günümüze ulaşan eserleri arasında yer almaktadır. Cicero'nun ayrıca Latincenin bir edebiyat dili olarak gelişmesinde ve klasik Latincenin standart şeklini almasında diğer bir devlet adamı olan ünlü Gaius Iulius Caesar (MÖ 100-44) ile birlikte çok büyük katkıları olmuştur.

[5] Cicero, *Brutus* 72-73; *Tusculanae disputationes* 1, 3.

[6] Aulus Gellius, Roma edebiyatının MS 2. yüzyıl yazarlarındandır. Grek ve Roma edebiyatından eserler ve yazarlar üzerine yazdığı, deneme niteliğindeki yazılarının bir toplamı olan *noctes Atticae* eseriyle tanınmaktadır.

[7] Sophokles (MÖ 496-406), üç büyük Grek tragedya şairinden biridir. Zamanımıza yedisinin ulaştığı 120 tragedya yazdığı bilinmektedir.

[8] Euripides (MÖ 480-406), üç büyük Grek tragedya şairinden biridir. Zamanımıza on sekizinin ulaştığı 80-90 tragedya yazdığı bilinmektedir.

[9] Menandros (MÖ 342-292), Grek komedya şairlerindendir. Yazmış olduğu yaklaşık yüz oyundan dördü parçalar halinde günümüze ulaşmıştır.

[10] Aulus Gellius, *noctes Atticae* 17, 21, 42.

rından da 40 dize kalmıştır[11]. Tragedyalarının zamanımıza kadar ulaşmış başlıklarından anlaşıldığı üzere, bunların yarısının Troia ile ilgili söylenceler çevresinde dolaşması sebebiyle, Livius Andronicus'un Grek tragedyalarından yaptığı konu seçiminde, Romalıların Troia'ya dayanan soyunun etkili olduğu ileri sürülmektedir[12]. Zira Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'un, Troia yıkıldıktan sonra bu kentten kaçıp yeni bir yurt kurmak üzere ülke ülke dolaşan kraliyet ailesi mensubu Troialı Aeneas'ın soyundan geldiğine inanılıyordu. Livius Andronicus Grek tragedyalarından yaptığı uyarlamaların yanısıra, Homeros'un *Odysseia* destanını da, eserin orijinal vezni olan, Greklerin *heksametron* veznini kullanarak değil, Romalılara özgü, ancak zamanımıza fazla örnek kalmadığı için özellikleri tam olarak bilinemeyen yerel bir vezin olan *saturnius* veznini kullanarak Latinceye çevirmişti. Böylece ders verdiği öğrencilerine okutabileceği Latince bir metin oluşturmuş oluyordu, Andronicus. Onun yapmış olduğu bu çevirinin iki yönden büyük önemi vardı: Homeros'un *Odysseia* eserinin Latinceye çevirisiyle[13] Roma'da hem Grek kültürünün yayılmasını başarmıştı, hem de edebiyatın ilerlemesini sağlamıştı; ayrıca bir edebî metnin yabancı bir dile çevirisinin yapılması açısından Livius Andronicus'un girişimi kültür tarihi bakımından da önemliydi[14]. Zira çeviri Mezopotamya ve Mısır toplumlarında bilinen ve yapılan bir faaliyet olmakla birlikte, çevirisi yapılan metinler hukukî ve dinî metinler olmaktan ileriye gitmemişti. Kendileri dışındaki toplumları *barbaroi* diye adlandıran ve yabancı bir dile ihtiyaç duymayıp kendi dilleri ve edebiyatlarıyla yetinen Grekler ise yabancı bir dilden kendi dillerine çeviri yapma ihtiyacını da hiç hissetmemişlerdi.

Suetonius'un sözünü ettiği diğer isim Quintus Ennius (MÖ 239-169) ise İtalya'nın güneyindeki Calabria bölgesindendi. Bu bölge İtalya'nın yerli halklarının konuştuğu dillerden[15] biri olan Osk dilinin konuşulduğu ve aynı zamanda Grek kültürünün de hâkim olduğu bir bölgeydi. Bu sebeple Osk dilini, Grekçeyi ve Latinceyi bilen Ennius kendisinin üç be-

[11] Ribbeck, 1962, s.1-6.

[12] Baier, 2002, s. 741.

[13] Homeros'un *Odysseia* eserinin Livius Andronicus tarafından yapılan Latinceye çevirisi Roma Edebiyatında *Odusia* adıyla günümüze parçalar halinde ulaşmıştır.

[14] Conte, 1994, s. 40.

[15] MÖ 500 yılı civarında İtalya yarımadasında Latince dışında konuşulan diller şunlardı: Roma'nın 60 km. kuzeyinde bulunan Falerii'de konuşulan Faliski; Güney İtalya'nın batısında Umbria bölgesinde yaşayan Samnitlerin konuştuğu Osk-Umbria grubu diller; Patavium civarında kuzeydoğulu kavimlerin konuştuğu Veneti dili; Güney İtalya'nın doğusunda konuşulan Messapi dili; Güney İtalya'da ve Sicilya'da kurulmuş Grek kolonileri tarafından konuşulan, Ion ve Dor Lehçeleriyle Grekçe; Orta İtalya'nın batısında yer alan Etruria'da konuşulan Etrüsk dili.

yinli (*tria cordia*) olduğunu söyleyerek övünürmüş[16]. Sardinia'da o sıralar *quaestor*[17] olarak görevli bulunan Yaşlı Cato ile tanışan Ennius, onunla birlikte Roma'ya gelmiş ve burada yaşamını kısmen öğretmenlikle kısmen de edebî etkinliklere katılarak sürdürmüştü. Çok yönlü bir şair olan Ennius tragedyanın yanısıra komedya, destan, didaktik (öğretici) şiir, *satura*, epigram türleriyle de uğraşmıştı. Grek tragedyalarından aktardığı oyunlarından yirmisinin başlığı ve 405 dizesi günümüze kalmıştır[18]. Onun oyunlarının konuları da tıpkı Andronicus'un oyunları gibi ya Troia söylencesiyle ya da Grek mitolojisinden geleneksel konularla ilgiliydi. Kendisine Grek trajedi şairlerinden Euripides'i örnek almış olan Ennius'un oyunlarından günümüze ulaşan başlıklara bakıldığında, bunların yarısından fazlasının Euripides'in oyunlarından olabileceği ileri sürülmektedir[19]. Grek tiyatro eserlerinden çeviri ve uyarlamalarının yanısıra, Ennius çeşitli konuları farklı vezinler kullanarak kaleme aldığı *saturae* isimli düzyazı-şiir karışımı yazı dizisiyle Grek edebiyatında olmayan bir türü başlatmış oluyordu. Quintilianus[20] bir Romalı hatibin eğitiminin nasıl olması gerektiğini anlattığı *institutio oratoria* eserinin, Greklerin ve Romalıların edebî türlerinden söz ettiği onuncu kitabında "*satura quidem tota nostra est / satura* bütünüyle bizimdir") diyerek bu türün Romalılara özgü bir yazınsal tür olduğunu ileri sürmektedir[21]. Ennius *saturae* eserinden zamanımıza kalan parçalardan birinde kendi alışkanlıklarını anlatmaktaydı; bir diğerinde ziyafete giderken yapılması gerekenler üzerinde duruyordu; bir başkasında ahlâki konulara değinmekteydi. Ennius aynı zamanda, Roma edebiyatına yerleştiği şekliyle destan türünün kurucusu olarak kabul edilir. Bir Grek şiir ölçüsü olan, Homeros'un kullandığı *heksametron* ölçüsüyle Roma'mn ilk günlerinden kendi yaşadığı zamana kadarki tarihini şiir şeklinde *annales* adlı eserinde anlatmıştı. Bu eseri yazarken Ennius'a kendisinden yaklaşık otuz yaş büyük olan şair Gnaeus Naevius önderlik etmişti.

Naevius (MÖ 270-199) yaşamının büyük bir bölümünü Roma'da geçirmişti. Grek komedya ve tragedya eserlerinden yaptığı uyarlamaların yanısıra konusunu Roma tarihinden alan oyunlar da yazan ve gençliğinde Birinci Kartaca Savaşı'nda (MÖ 264-241) dövüşmüş olan Naevius, Roma

[16] Aulus Gellius, *noctes Atticae* 17, 17, 1.
[17] Eski Roma'da *quaestor*'lar mali işlere bakan ve devletin hazinesini idare eden yüksek memurlardı.
[18] Ribbeck, 1962, s.15-74.
[19] Beare, 1968 (3), s. 74.
[20] Quintilianus MS 1. yüzyılda yaşamış, Roma'nın İspanya kökenli edebiyat eleştirmenidir.
[21] Quintilianus, *institutio oratoria*, 10, 1. 93.

ile Kartaca arasında geçen ve yaklaşık 25 yıl sürmüş olan bu savaşı Roma'nın geleneksel vezniyle (*saturnius*) anlatmıştı. Böylece Naevius *bellum Punicum* adlı bu eserinde Roma ve Kartaca arasında yıllarca süren savaşın kahramanlık ve savaş öykülerini Roma'nın ilk ulusal destanını yazmak için malzeme olarak kullanmış oluyordu. Gerek Ennius'un gerekse Naevius'un *Ilias*'ta ve *Odysseia*'da Akhalar ve Troialılar arasındaki savaşları anlatan şair Homeros'u kendilerine örnek aldıkları yadsınamaz bir gerçektir. Naevius'un tragedyaları başlıkları itibariyle mitolojik konulara işaret etmekle birlikte, şairin, öyküneceği oyunların seçimini yaparken zaman zaman dönemin güncel olaylarıyla da bağlantı kurduğu söylenebilir. Örneğin *Lucurgus* başlıklı oyunu, Bacchus kültüne karşı olan Trakya kralı Lykurgos'un trajik sonunun sahnede sergilenmesidir ve Naevius tarafından bu konunun seçilmiş olması, o sırada güncel bir konu olan Bacchus bayramlarına karşı Roma'da duyulan rahatsızlığı yansıtmak amacıyla bağlantılı olabilir. Cinsel sapkınlıklara ve törenlerle gerçekleştirilen insan öldürme olaylarına kadar varan ve geceleri kutlanan Bacchus bayramları sonradan, MÖ 186 yılında çıkarılan senato kararı[22] ile yasaklanmıştır[23].

Gerek Naevius gerekse Ennius Grek tragedya şairlerinden çeviriler ve uyarlamalar yapmanın yanısıra Roma'ya özgü bir tür olan *fabula praetexta(ta)*yı da geliştirmişlerdi. Mitoloji konulu tragedyada Troia konusu üzerinde duran Livius Andronicus dışındaki diğer tragedya şairleri *fabula praetexta(ta)* türünde oyunlar kaleme almışlardı. İsmini Romalı soyluların giydiği bir elbise olan ve *toga praetexta(ta)* denen kenarı mor çizgili elbiseden alan *fabula praetexta(ta)* "Romalı giysisiyle oynanan oyun" anlamına gelmekte olup kahramanları Roma söylencesinden, tarihinden kişiler ya da yaşayan kişilerdi. Böylece *fabula praetexta(ta)* Romalı şairlerin Grek tragedyasından esinlenerek İtalya'nın geçmişini olduğu kadar yakın geçmişini de konu edinip yücelttikleri Romalı özelliği taşıyan oyunlardı. Naevius'un *Romulus* ya da *Lupus* başlıklı oyunu en eski Roma'yı, *Clastidium*'u Marcus Claudius Marcellus'un Galya yengisini; Ennius'un *Ambracia*'sı Fulvius Nobilior'un Ambracia adındaki kenti alışını sahneye taşımaktaydı. Ne yazık ki bu oyunlardan da sadece birkaç dize günümüze ulaşmıştır. Söz konusu tragedya şairleri bu türde, örnek aldıkları Grek tragedya şairlerinin oyunlarında olduğu kadar başarılı ola-

[22] "Senatus consultum de Bacchanalibus" için bkz. Livius, *ab urbe condita*, 19, 8-18. ve *ILLRP* 511.

[23] E. Lefevre, "Die Literatur in der Blüte der Republik", s. 166-168, şurada: F. Graf (yay.) *Einleitung in die lateinische Philologie*, Stuttgart ve Leipzig 1997.

mamakla birlikte, yine de kendi yeteneklerini ortaya koyma olanağını bulmuşlardır[24].

Roma'da yazılı edebiyatın başlangıcında tragedya, komedya, destan ve *satura* türünde verilen eserler bir vezinle yazılmış metinler iken düzyazıyla yazılmış edebi metinler arasında ilkin söylevler ve tarih eserleri yer alıyordu. Hitabet yeteneğinden antik kaynaklarda sözü edilen ilk hatip Birinci Kartaca Savaşı sırasında konsüllük yapmış olan Marcus Cornelius Cethegus idi[25]. Cicero, *Brutus* adlı eserinde Brutus'un, Marcus Valerius' un, Appius Claudius'un, Manius Curius'un, Marcus Popilius'un, Gaius Fannius'un isimlerini en eski hatipler arasında sayarken, söylevleri dikkate değer olan tek kişi olarak Marcus Porcius Cato'dan (Yaşlı Cato) söz etmektedir[26].

Devletin önemli kademelerinde resmî görevlerde bulunmuş bir devlet adamı olan Marcus Porcius Cato (MÖ 234-149) eserleriyle Roma Edebiyatında düzyazının gelişmesine ve tarih yazıcılığının ulusal bir nitelik kazanmasına büyük katkıda bulunmuştu. Olayları tarih sırasına göre yıl yıl kayda geçirerek yazan yıllık yazarları Cato'dan önce tarih yazmış, hepsi de senatör olan devletin ileri gelenleriydi. Roma tarihinin ilk yüzyıllarını kısaca anlatıp asıl kendi zamanlarındaki olaylara değinen ve anlatım biçimi olarak düzyazıyı kullanan Roma'nın bu ilk yıllık (*annales*) yazarları başlangıçta eserlerini Grekçe yazmışlardı. Çünkü bu yazarların gözleri önünde örnek olarak, Grekçe yazılmış tek tek kentlere ait tarihler bulunuyordu. Roma'mn tarihini Latince olarak yazmayı başlatan ilk kişi, *origines* adlı eseri ile Cato olmuştur. Cato, günümüze bazı parçaları kalmış olan bu çalışmasında Roma'nın başlangıcından, yaklaşık MÖ 150 yılına kadarki tarihini anlatmıştı. Yaşamı boyunca Greklere, Grek düşüncesine karşı çıkmış olmakla birlikte, Yaşlı Cato'nun kendisi Grekçe biliyordu ve Grek yazarlarının eserlerini de okumuştu. *Origines* eserini yazarken Grek usullerinden etkilendiği açıktır. Cato, Grek tarihçilerinin örneğine uyarak tarih eserinde coğrafi türden ve etnografya ile ilgili ayrıntılara yer vermiş, söylevler kullanmıştır. Anlatımda söylevlere yer verme eğilimi ilkin Grek tarih yazarlarında görülen bir eğilimdi. Ancak Cato söylevlerin bir tarih eserinde kullanılması konusuna yenilik getirmiştir: Konuşmalardan bazıları bizzat kendisinin yaptığı konuşmalardır.

Görüldüğü üzere, Roma'da edebiyatın başlangıcında edebi türlerin şekillenmesinde Grek kültürünün büyük etkisi olmuştur. Bu etkilenme

[24] E. Lefevre, "Die Literatur in der Blüte der Republik", s. 169, şurada: F. Graf (yay.) *Einleitung in die lateinische Philologie*, Stuttgart ve Leipzig 1997.
[25] Hadas, 1962 (3), s. 58.
[26] Cicero, *Brutus* 53-60.

hangi koşullar altında, nasıl meydana gelmiştir? Romalılar neden Grek edebiyatına öykünme ihtiyacını hissetmişlerdir? Kendileri bir edebiyat kültürü geliştirecek potansiyele sahip değiller miydi?

Roma'nın siyasî tarihine bakıldığında, MÖ 280 yılı Roma için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu yıl Roma'nın Yunanistan ile doğrudan temasa geçmek durumunda kaldığı yıldır[27]. Romalıların Greklerle teması başlangıçta doğrudan Yunanistan aracılığıyla olmamıştır; Romalılar ilkin ya Etrüskler aracılığıyla ya da İtalya'nın güneyinde ve Sicilya'da MÖ 8. yüzyıl ortalarından başlayarak kurulmuş olan koloniler aracılığıyla Greklerle temasa geçmişlerdir. İtalya'nın güneyindeki (Magna Graecia) bu büyük, zengin ve uygar kentler aracılığıyla Grekler, Etrüsklerle ve sınır komşuları olan diğer İtalya kavimleriyle temasa geçmiş ve bu kavimleri etkilemişlerdi. Böylece Romalılar kısa sürede Grek kentlerinin bütün özelliklerini kendine geçirmiştir. Grek üslûplu tapınaklar, Grek modelli kurumlar, yasaların dayandığı temeller v.s., Romalıların üzerindeki Grek etkisini gösterir. Her şeyden önce Grekler İtalya kavimlerine yazıyı öğretmişlerdi. Etrüsklerin yarımadaya gelirken kendi yazılarını da beraberinde getirmiş oldukları sanılmaktadır, ancak İtalya'daki diğer kavimler yazıyı doğrudan doğruya Greklerden öğrenmiş, yazı Campania'dan İtalya'nın diğer bölgelerine böylece yayılmıştır. İtalya'nın Calabria bölgesinin güney batısında Spartalılar tarafından MÖ 708 yılında kurulmuş bir Grek kolonisi olan Tarentum, Latium bölgesinde ve Orta İtalya'nın güneyinde güçlenen Roma'nın tehditleri karşısında kendini savunacak kadar güçlü olmadığı için, kıta Yunanistanı'ndan Epirus kralı Pyrrhos'u yardıma çağırınca, Romalıların Yunanistan ile doğrudan teması ilk kez gerçekleşmiş olur. MÖ 272'de Romalılar Tarentum'u ele geçirirler ve bu tarihten sonra kıta Yunanistanı ile sürekli ve yakın temas içinde olurlar. Romalı tacirler ticaret amacıyla, özellikle de köle ticareti için, Ege'ye, Delos adasına, Küçük Asya'ya gidip gelmeye başlarlar. Yukarıda Roma edebiyatının ilk yazarı olarak sözünü ettiğimiz Livius Andronicus'un Tarentum ile yapılan bu savaşta ele geçirilmiş bir köle olduğunu burada bir kez daha vurgulamak gerekir.

Afrika'nın kuzeyinde bir Fenike kolonisi olan Kartaca ile Roma arasında cereyan eden Akdeniz'deki üstünlük savaşları, bilindiği gibi tarihe Kartaca Savaşları olarak geçmiştir. Birincisi MÖ 264-241 yılları arasında yapılan bu savaşlar sebebiyle Roma, Yunanistan ile daha da yakından temasa geçmişti. Roma, Kartaca ile savaşta Greklerin desteğini kazanmak istemiştir. İkinci Kartaca Savaşı'nda (MÖ 218-201) Kartacalı komutan

[27] Ogilvie, 1980, s. 19.

Hannibal, Makedonya Kralı V. Philippos'u Romalılara karşı cephe açmaya ikna edince, Romalılar T. Quinctius Flamininus'un komutasında, MÖ 197 yılında Kynoskephalai'da Philippos'a karşı zafer kazanırlar. Seleukos kralı III. Antiokhos, Kartaca yenilgisinden sonra Hannibal'e dostluk göstererek onu Yunanistan'a davet edince, Scipio Africanus'un komutasındaki Roma ordusu Küçük Asya'ya geçerek Antiokhos'a karşı MÖ 190 yılında Magnesia'da (Manisa) yapılan savaşta zafer kazanır. Bu iki savaştan sonra Romalılar Yunanistan'da sürekli bir hâkimiyet kurmayı başarmış olurlar. Kartaca'nın kesin bir yenilgiye uğratıldığı III. Kartaca Savaşı'ndan (MÖ 149-146) sonra MÖ 146 yılında Roma, hem Afrika eyaletini hem de Makedonya eyaletini kurarak Doğu Akdeniz'de Mısır dışında tek egemen güç haline gelir. Roma, Yunanistan'ı egemenliği altına alır, ama bu siyasi üstünlüğü, onun kültürel açıdan Yunanistan'ın egemenliği altına girmesini engelleyemez. Bu durumla ilgili olarak şair Horatius'un[28] (MÖ 65-8) şu ünlü sözünü hatırlamak gerekir[29]:

Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio.
(*"Mağlup Yunanistan vahşi galibini zaptetti ve kaba Latium'a sanatları getirdi."*)

Grek kültürüyle yakınlaşmanın bir sonucu olarak Cumhuriyetin ilk yıllarının Roma'sında bu yabancı kültürden etkilenme konusunda iki ayrı görüş gelişmiştir: Bir tarafta Grek kültürünün etkisine şiddetle karşı çıkan Yaşlı Cato, diğer tarafta ise Grek kültürüne büyük hayranlık duyan ve bu kültürün yayılmasını destekleyen, Roma'nın önde gelen ailelerinden Cornelius ailesi. Bu aileden yetişmiş bir soylu olarak İkinci Kartaca Savaşı'nda Hannibal'i yenilgiye uğratan komutan Publius Cornelius Scipio Africanus, Yaşlı Cato'nun temsil ettiği, geleneklere bağlı, bir sıkıntı anında sabanını tarlasında bırakıp devlete hizmet etmek için koşan, işi bittiğinde yine tarlasına, sabanına dönen, yüksek ahlâk ideallerini, Romalılığı savunan geleneksel Romalı tipi karşısında, Hellenistik kültürü savunan, Roma geleneklerine meydan okuyan, yeniliklere açık, atılganlığı ile şahsiyetini ön plana çıkartan, geniş bir hayal gücüne sahip kişiliği ile Romalılar için, "yeni Romalı" tipine örnekti. Yine aynı aileden Genç Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor arkadaşı Gaius Laelius Sapiens ile birlikte, o zamanın Roma toplumunun edebiyat ve düşünce yaşamının çekirdeği olan kültürel bir çevrenin merkezini oluştu-

[28] Quintus Horatius Flaccus (MÖ 65-8), İmparator Augustus'un hükümranlık döneminin önemli şairlerindendi.
[29] Horatius, *epistulae* 2, 156-157.

ruyordu. Genç Scipio babasının Makedonya seferinden (MÖ 168) dönerken ganimet olarak Roma'ya getirmiş olduğu kral Perseus'un zengin kütüphanesi sayesinde Grek edebiyatı ve felsefesiyle ilgilenme olanağı bulmuştu. Kendisi de yetenekli bir hatip ve araştırmacı olan Genç Scipio, çevresinde Grek edebiyatıyla, Grek kültürünün bireyi geliştiren yönüyle ilgilenen İtalya'nın bilgili, kültürlü kişilerinden bir grup oluşturarak dönemin şairlerini, sanatçılarını, tarih yazarlarını yapıcı eleştirilerle yönlendirmek suretiyle Roma'da Grekleri taklitle başlayan edebî faaliyetlere büyük katkıda bulunmuştu[30].

Roma'da yazılı edebiyatın başlangıcı olarak her ne kadar MÖ 240 yılı gösterilse de edebî eserlere ilgi duyulması ve bunların okunmasıyla ilgili tarih 240 yılından çok sonra, MÖ 160'lı yıllarda başlamıştır[31]. Suetonius'tan öğrendiğimize göre,[32] dil ve edebiyat çalışmalarını Roma'da başlatan Mallos'lu Krates olmuştur. İkinci Kartaca Savaşı ile Üçüncü Kartaca Savaşı arasında Bergama kralı II. Attalos'un elçisi olarak Roma'ya gelen Stoa filozofu Krates İtalya'nın Palatium bölgesinde bir lağım çukuruna düşüp bacağını kırınca, iyileşene kadar Roma'da dinlenmek zorunda kalır ve bu süre zarfında edebi konularda verdiği dersler ve düzenlediği tartışmalarla Romalılardan kendisine dinleyici toplamayı başarır ve en önemlisi de sonrası için, Romalıların yapacakları benzer türden çalışmalarda onlara örnek olur.

Romalılar edebiyatın başlangıç yıllarında Akdeniz'deki egemenlik savaşının zorunlu bir sonucu olarak yakın temasa geçtikleri zengin Grek kültürüne öykünürken yazdıklarının bir dereceye kadar ulusal nitelikli olmasına da özen göstermişlerdi. Yabancı bir köle tarafından çeviri ile başlayan Roma edebiyatının ilk şair ve yazarlarını etkileyen sadece Greklerin artık belli bir düzeye ulaşmış edebiyat kültürü değildi, kuşkusuz. Yeni başlayan ve zaman içinde gittikçe gelişen Roma'nın edebiyat etkinliğinin arkasında Roma'nın gelişen siyasî ve toplumsal koşullarının yanında, İtalya'nın yerli halklarının sözlü geleneğini yansıtan etkinliklerinin de payı büyük olmuştur. Bilinen bütün ulusların edebiyat tarihlerine baktığımızda yazılı edebiyatın başlamasından çok önce bir sözlü edebiyat geleneğinin varlığından söz edildiğini görürüz. Her ne kadar edebiyatı taklit yoluyla Greklerden öğrendikleri bilinen bir gerçek ise de, Romalılar için de durumun bundan farklı olmadığını söylemek doğru olur. Roma'nın, yazılı edebiyatın başlangıcı olarak kabul edilen MÖ 240 yılın-

[30] Barrow, 1961, s. 59-60.

[31] Harrison, 2007, s. 19.

[32] Suetonius, *de grammaticis et rhetoribus* 2, 1.

dan çok eskiye, hattâ kentin efsanevi kuruluş tarihine kadar geriye giden bir sözlü edebiyat geleneğinin olması çok muhtemeldir. Eski Roma'nın bu en eski çağlarında Homeros'un destanlarının arka planını oluşturan türden bir sözlü geleneği bulunmasa da, yine de bir sözlü edebiyatın varlığından söz edebilmemize olanak sağlayan veriler mevcuttur.

İtalya yarımadası tarih öncesi çağlardan başlayarak iskân görmüş bir coğrafi mekândır. Yarımadada insanoğluna ait bilinen en eski izler Eski Taş Çağı'na kadar gitmektedir. Yeni Taş Çağına gelindiğinde arkeolojik buluntuların sayısında artış olduğu gözlenmiştir. İtalya'nın erken dönem kültürleri ile ilgili en temelli bilgilerimiz MÖ 2. bini kapsayan Tunç Çağına aittir. Bu çağda yarımadanın Hint-Avrupalı kavimlerce istilası başlamış olup kuzeyde, özellikle de Po ovası civarında kulübelerini kazıklar üzerinde yükselttikleri toprak zeminler üzerine kuran ve ölülerini yaktıktan sonra toprak kaplar içine koyarak toprağa gömen *terramare* kültürünün izleri; güneye doğru, Apenin dağları eteklerinde ise mağaralarda ya da kulübelerden oluşan köylerde yarı göçebe olarak yaşayan, hayvancılıkla uğraşan, tunç işçiliğinde ve çanak-çömlek yapımında ileri bir düzeyde olan, ölülerini gömen ve bilim adamları tarafından Apenin kültürü olarak adlandırılan kültürün izleri görülmektedir. Böylece bugün Roma kentinin bulunduğu bölge MÖ 2. binden başlayarak yerleşime sahne olmuştu ve kesin olmamakla birlikte, bu bölgede Hint-Avrupa dil grubundan bir dil konuşuluyordu. Demir Çağı'nın başladığı MÖ 1. bin yılının başlarında, bir başka görüşe göre 2. bin yılın sonlarında yarımadaya yeni göçler olmuştur. Bu yeni gelenler Apenin dağlarını aşarak güney-batı yönünde ilerleyip Latium'a, Campania'ya ve Bruttium'a yerleşirler. Daha sonra bu kavimlere köken olarak yakın olan başka kavimler de MÖ 1200-1100 civarında İtalya'ya gelerek dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Bunlardan Umbria bölgesine yerleşenlerin, bugünkü Bologna yakınlarındaki bütün Umbria'ya yayılmış olan, demirden ilk aletlerin ortaya çıktığı, kent tipi yerleşim yerlerinin görüldüğü, tarım ve hayvancılığa kesin olarak geçildiği, komşu kavimlerle ticarî ilişkilerin başladığı Villanova kültürünün kurucuları olduğu kabul edilmektedir. Yarımadaya göçler MÖ 8. yüzyılda da devam etmiş olup yüzyılın başında gelenler, kendilerine Rasenna diyen, Romalıların ise Etrusci dedikleri ve İtalya'nın Etruria bölgesine yerleşen kavimdi. Bu kavmin kökenleriyle ilgili görüş ayrılıkları bugün de bulunmakla birlikte İtalya'ya kültürel bakımdan çok büyük katkıları olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Katkıları arasında tanrılar kültünün şekillenmesini, şehir planlamacılığını, askerî, politik, ekonomik meselelerin düzenlenişini sayabiliriz. İlkin köy ya da kasaba niteliğindeki yerleşimler yerine kent-devleti kurma kültürünü

yarımadaya getirmiş olan Etrüskler MÖ 7. yüzyıl başlarında, İtalya'nın güneyinde MÖ 740 yılında Khalkidiki'den gelen Grekler tarafından kurulmuş bir koloni olan ve sonradan kültürün merkezi haline gelen Cumae' dan aldıkları alfabeyi kullanmaya başlamışlardır. Daha sonra bu alfabeyi, Etrüsklerin sonradan işgal ettikleri Latium bölgesinde yaşayan Latinler bazı değişikliklerle kullanmışlardır[33]. Hattâ Roma'yı bir süre Etrüsk kökenli krallar yönetmiştir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, Roma asla bir Etrüsk kenti olmamıştır[34]. Roma'nın sosyal ve kültürel yapısının şekillenmesinde Etrüsklerden başka, İtalya dışındaki kavimlerden Keltlerin ve en çok da Greklerin etkisi olmuştur, öyle ki İtalya'daki bazı kentler efsanevi kuruluşlarını Troia Savaşı'ndan dönen Grek kahramanlara dayandırmışlardır[35].

İtalya'da yaşayan bütün kavimlerin, yazılı kültüre geçmeden önce buna bir başlangıç sayılabilecek bazı etkinliklerinin olması doğaldır. Yarımadanın batı kıyısının ortalarına düşen Latium bölgesinin halkı Latinlerin kurduğu kentlerden biri olan ve zaman içinde güç kazanarak öne çıkan Roma'da da bu tür edebiyat öncesi birtakım etkinlikler bulunmaktaydı. Başlangıcı belirlenemeyen çok uzak geçmişten kalma geleneksel ilahiler, tanrılara yapılan yakarı ve dualar, ünlü kişilerin başarılarını anlatan, onları öven ve şölenlerde erkek çocukları tarafından söylenen şarkılar, zafer kazanmış bir komutanı övmek için, zafer alaylarında askerler tarafından söylenen şarkılar (*carmina triumphalia*), iyilik, uğur getirsin, kötülüğü uzaklaştırsın diye söylenen tekerlemeler, bir flüt eşliğinde ölünün arkasından söylenen ağıtlar (*nenia* ya da *naenia*) az çok ölçülü dizeler halinde söylenirdi. Etruria bölgesinde Fescennium kentinde düğünlerde ya da başka sevinçli günlerde, bayramlarda, şenliklerde dans eşliğinde söylenen *versus Fescennini* denen yarı dinsel nitelikli şarkılar vardı[36]. Bunun yanısıra, *satura* denen ve söyleyen kişi tarafından şarkının gerektirdiği hareketler ve işaretler yapılarak söylenen şarkılar da vardı. Profesyonel oyuncular tarafından söylenen *satura*'ların belirli bir konusu olurdu. Belirli tanrı ve tanrıçalar için söylenen ilahiler vardı: *Fratres arvales* denen dinî bir topluluk tarafından tarımsal verimlilikle ilgili bir tanrı olduğu tahmin edilen Dea Dia'ya söylenen ilahiler (*carmina arvalia*); *Salii* dinî topluluğunun savaş tanrıları Mars ve Quirinus için söyledikleri *carmina saliaria*; İtalya'nın Campania bölgesinde bulunan bir Osk kenti olan Atella'da Oskça konuşan halkın *fabulae Atellanae* adıyla bilinen ve

[33] Tekin, 2003, s. 30-31; Tekin, 2008, s. 186-188; Diakov, Kovalev, 2008, s. 37-39.
[34] Hadas, 1962 (3), s. 7.
[35] Hadas, 1962 (3), s. 6.
[36] Horatius, *epistulae* 2, 1, 139-163.

amatör göstericiler tarafından geliştirilen, her oyunda belli bir karakterin bulunduğu doğaçtan gösteriler olan fars niteliğindeki halk oyunları günümüze hiçbir örnekle ulaşmamış olsalar bile, Roma'da Grek kültürü etkisiyle ortaya çıkan yazılı edebiyatın edebi türlerinin gelişmesinde etkili oldukları düşünülmektedir. Bütün bu etkinlikler yazılı edebiyat düşünüldüğünde Grek etkisinin yanısıra Roma edebiyatı üzerinde özellikle de bir vezin kullanılarak yazılan metinlerin yaratılmasında, şiir şeklinde yazılmış metinlerin oluşturulmasında doğrudan ve önemli etkide bulunmuş yazılı edebiyat öncesi etkinliklerdir[37].

Etrüsklerin köyden kente dönüştürdüğü Latium bölgesindeki Roma kenti civarında konuşulan bir dil olan Latincenin zamanımıza ulaşmış ilk yazılı örnekleri MÖ 7.-6. yüzyıla kadar geri gitmektedir. En eski yazı örneği MÖ 6. yüzyıla ait olup Forum'da *lapis niger*'in altında bulunmuş olan, Latince yazıtlı anıtsal mezar taşıdır (*cippus*). Bir diğer buluntu MÖ 5. yüzyıla ait olup Praeneste'deki Bernardini mezarında bulunmuş ve üzerindeki sağdan sola yazılmış yazıda objenin kimin için kim tarafından imâl edildiği belirtilen, altından yapılmış bir elbise iğnesidir (*fibula*). Diğer bir örnek MÖ 4. yüzyıldan kalma olup Quirinalis ve Viminalis tepeleri arasında bulunmuş olan ve üzerindeki yazıda kimin tarafından yapıldığı ifade edilen bir vazodur (Duenos Vazosu)[38]. Buradan anlaşılmaktadır ki Roma'nın çok eski zamanlarından beri yazı, toplumun ortalama bir yaşantısı olan bireyleri tarafından günlük yaşama ait bazı eşyaların üzerinde kullanılıyordu[39].

Edebi metinlerin ortaya çıkışına kadar yazının ticarî kayıtlar, mezar yazıtları ya da yasalar gibi pratik amaçla oluşturulan metinler için kullanıldığını biliyoruz. Yazının, edebiyata daha yakın sayılabilecek kullanım alanı ise din görevlileri tarafından ya da resmî görevliler tarafından tutulan kayıtlardı. Bu kayıtların arasında dinî merasimlerle ilgili, resmi görevlilerin aldıkları görevlerle ilgili ya da gerçekleşen önemli olaylarla ilgili kayıtlar bulunuyordu. Edebiyat öncesi döneme ait, çok sayıda parçalar halinde günümüze ulaşmış olan tek metin *leges duodecim tabularum*, yani 12 levha yasalarıdır. MÖ 5. yüzyılın ortalarına ait olan bu yasa metninden başka, Roma'da bir kayıt tutma geleneğinin varlığından da söz edilmektedir. Memurların kendi memuriyetleriyle ilgili kişisel kayıtları, din görevlilerinin tuttukları ve olayların yıl yıl kayda geçirildiği yıllıklar (*annales*), ataların büstleri altında yer alan ve onların başarılarından söz eden epigramlar, önce sözlü olarak söylenen, sonra da yazılı ola-

[37] Beare, 1968 (3), s. 25.
[38] Hadas, 1962 (3), s. 15.
[39] Conte, 1994, s. 14.

rak aile arşivlerinde saklanan cenaze söylevleri edebiyat öncesi dönemde Roma'da bir kayıt tutma geleneğinin varlığına işaret etmekle birlikte bunlardan günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Roma'nın yazı ile başlayan bu kayıt tutma geleneği, düz yazı metinlerinin ve edebi türlerin gelişmesinde, Grek örneklerine öykünmenin yanısıra etkili olmuştur.

Roma'da, yabancı bir edebiyatı taklit yoluyla başlayan ve zaman içinde gelişen yazılı edebiyatın başlangıç yılı MÖ 240 olarak kabul edilmekle birlikte modern çağlarda araştırmacılar bu edebiyatın kapanış tarihi olarak farklı tarihler göstermektedirler. Roma edebiyatını konu alan zamanımızda mevcut edebiyat tarihlerine bakıldığında Roma edebiyatının son sınırı olarak bazı kitapların MS 5.-6. yüzyılı gösterirken, bazı kitapların da Roma edebiyatını MS 2.-3. yüzyılda sonlandırdıkları görülür. Kaynaklardaki bu ayrılığın sebebi kuşkusuz Hıristiyanlığın MS 3. yüzyıldan başlayarak gittikçe artan etkisini bir pagan edebiyatı olan Roma edebiyatı üzerinde göstermesi olmuştur. Klasik Roma Edebiyatı olarak nitelendirilen Roma'nın edebiyat yaşamı MS 3. yüzyıl sonrasında da 6. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Ancak Roma edebiyatının bu son üç yüzyıllık dönemi Hıristiyanlığın etkisinin kuvvetli bir biçimde görüldüğü yüzyıllar olduğu için, Orta Çağın, dili Latince olan edebiyat eserlerine bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmektedir[40]. Manfred Fuhrmann, yazdığı Roma edebiyatı tarihinde, anlatısını MS 3. yüzyılla sınırlarken Roma edebiyatını "klasik" kelimesini ölçüt alıp, "klasik öncesi", "klasik" ve "klasik sonrası" olmak üzere üç döneme ayırarak incelemektedir[41].

Türkçeye Batı dillerinden geçmiş bir kelime olan "klasik" kelimesi Latince *classicus* kelimesinden gelmektedir. "Donanmaya ait" anlamına gelen bu sıfat, köken olarak yine Latince bir kelime olan *classis* kelimesinden gelir. Kelimenin ilk anlamı bir toplumun, bazı özelliklerinden dolayı seçilmiş bir parçasını, sınıfı gösterir. Eski Roma'da bu kelime varlıklı sınıf için, vatandaşların ileri gelenleri için kullanılırdı. Kelimenin bir diğer anlamı da askerî alandadır: Önceleri kara kuvveti anlamında kullanılan kelime, sonraları deniz kuvveti, yani donanma anlamında kullanılır olmuştur. Burada da özelliklere göre bir gruplama, bütünün belli özellikleri olan bir parçasını belirleme, seçme söz konusudur. *Classicus* sıfatı Rönesans'ta Grekçe ve Latince eserlere duyulan ilginin ve Antik Çağ'ın yeniden canlandırılışının bir sonucu olarak, "örnek oluşturan, kusursuz olan" anlamını kazanmıştır. Okullarda okutulan yazarlar ve eserleri 16. yüzyılda *classici* olarak adlandırılıyordu. Bu yazarlar ve

[40] Erim, 1987, s. 218.
[41] Fuhrmann, 1999, s. 13-14; s. 44-47.

eserleri Rönesans için Grek ve Roma yazarları ve onların eserleriydi[42]. Nitelikleri sebebiyle bu yazarlar da ideal (örnek) kabul ediliyorlardı. Böylece belirli kurallara bağlanmış ölçüler ortaya koyanı, örnek oluşturanı, kusursuz olanı "klasik" sıfatı nitelemektedir.

Fuhrmann, Roma edebiyatının en yüksek ve en karakteristik eserlerinin verildiği dönemi "klasik dönem" olarak nitelendirmek suretiyle, Livius Andronicus'u başlangıç noktası sayarak *satura* şairlerinden Lucilius'un ölümüne (MÖ 102) kadarki dönemi "klasik öncesi dönem" olarak adlandırmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği Roma edebiyatının biçim ve içerik olarak Grek edebiyatını taklit ettiği dönem olmasıdır. Grek edebiyatının arkaik ve klasik dönemlerinin eserlerinden çok Hellenistik döneminin eserlerinden uyarlamaların yapıldığı[43] klasik öncesi dönem Roma edebiyatının şair ve yazarları arasında, yazımızın başında kısaca değindiğimiz Tarentum'dan Grek asıllı Livius Andronicus, Roma'lı Naevius, Calabria bölgesinden Ennius ve Tusculumlu Yaşlı Cato'dan başka, *satura* türünün gelişmesinde önemli bir yeri olan İtalya'nın Campania bölgesinden şair Gaius Lucilius'un (MÖ 180-102), sadece komediler yazmış olan şairler Umbria bölgesinden Titus Maccius Plautus'un (MÖ 254-184) ve Kartacalı Terentius Afer'in (MÖ 195/185-159), tragedya şairleri Brundisiumlu Marcus Pacuvius'un (İ.Ö. 220-130) ve Umbria bölgesinden Lucius Accius'un (MÖ 170 - MÖ 86) isimlerini saymak gerekir. Accius, Roma tragedyasını gelinebilecek en üst düzeye çıkarmış olması sebebiyle, Roma'da tragedya şairlerinin sonuncusu olarak kabul edilir.

Roma edebiyatının "klasik dönemi" Lucilius'un ölümünden (MÖ 102) şair Ovidius'un ölümüne (MS 17) kadar devam etmiştir. Bu dönem Roma'nın siyasî tarihinde arka arkaya iki yönetim biçiminin hüküm sürdüğü dönemdir: MÖ 509/508 yılında başlayan cumhuriyet rejiminin sona ermesinin ardından İmparator Augustus'un sağladığı barış ve huzur ile MÖ 27 yılında *principatus* yönetimi başlamış olur. Yaklaşık seksen beş yıl süren Roma edebiyatının bu klasik döneminin oldukça hareketli siyasî yaşantısı içinde, bir yandan var olan edebi türler çeşitlenip gelişirken diğer yandan bunlara yenileri eklenmiştir. Bireysel girişimlerin, kendini iyi ifade edebilmenin ve savunmanın, siyasal rekabetin önemli olduğu cumhuriyet döneminde siyaset ve devlet adamlarının hitabet alanında gösterdikleri başarı ile söylev sanatı gelişmiştir, Roma'da. Roma'nın yazıyla tanıştığı ilk dönemlerden beri kayıt tutma geleneğine dayanan,

[42] Jaeger, 1990, s. 11-16.
[43] Albrecht, 1992, cilt 2, s. 1458.

ancak biçimsel olarak Grek örneklerini taklit eden tarih yazıcılığı cumhuriyet döneminde işlenerek gelişmiştir. Cumhuriyet döneminin ikinci yarısında düzyazı alanında ilerleme kaydedilirken, şiir biraz daha geride kalmış görünmekle birlikte önemli iki şair, didaktik şiir türünde Romalı Titus Lucretius Carus (MÖ 99-55) ve lirik ve elegia şiirinin en büyük temsilcisi Veronalı Gaius Valerius Catullus (MÖ 84-54) Roma'nın cumhuriyet dönemi şiirinin en önemli temsilcileridirler. Roma'da şiir sanatı MÖ 1. yüzyılda İskenderiye şiirinin etkisi altında, başlangıçtaki çalışmalardan oldukça gelişkin bir görünüm sergiler. Bu dönemde Catullus, İskenderiye şairlerinin ele alıp geliştirdiği epigram türünün Roma'da temsilcisi olmuştur.

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında yine İskenderiye edebiyatının etkisiyle bilim, sanat, retorik, gramer vb. konuları eserlerinde işleyen yazarlar ortaya çıkmıştır. Bunların başında bir Sabin kenti olan Reate'de doğmuş olan Marcus Terentius Varro (MÖ 116-27) gelir. Varro matematik dışındaki bütün bilimlerle ilgilenmiş ve 600'ün üzerinde eser vermiştir.

Roma edebiyatının klasik döneminin MÖ 80 yılından MS 14 yılına kadar geçen yaklaşık doksan beş yıllık zaman dilimi, Roma'da edebiyatın doruk noktasına ulaştığı en parlak yıllar olduğu için, "altın çağ" olarak adlandırılmaktadır. Roma edebiyatının altın çağı kendi içinde ikiye ayrılarak incelenir: Latium bölgesinden Arpinumlu ünlü hatip, devlet adamı, edebiyatçı Marcus Tullius Cicero'nun (MÖ 106-43) adıyla anılan Cicero dönemi (MÖ 80-43) ve İmparator Augustus'un adıyla anılan Augustus dönemi (MÖ 43-MS 14). Cicero dönemi, başta Cicero'nun hitabet ve felsefe alanındaki yazılarıyla, bir başka ünlü devlet adamı Romalı Gaius Iulius Caesar'ın (MÖ 100-44), kendi icraatını anlattığı notları ve yorumlarıyla, Amiternum'lu devlet adamı Gaius Sallustius Crispus'un (MÖ 86-35) tarih eserleriyle, Ticinum'lu Cornelius Nepos'un (MÖ 100/99-25/24) biyografi türündeki yazılarıyla Roma edebiyatında hem düzyazının hem de bir edebiyat dili olarak Latincenin geliştiği ve doruk noktasına ulaştığı dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde yazınsal bir tür olarak mektup türünün de geliştiğini görmekteyiz. Siyasi ve toplumsal yönüyle dönemin Roma'smı yansıtması açısından Cicero'nun mektupları çok önemlidir.

Augustus dönemi, Roma edebiyatının en üstün ve en güzel eserlerinin verildiği dönemdir. Dönemin yazarlarının çoğunluğunu şairler oluşturmaktadır. Bu dönemin önemli şairlerinin isimlerini vermekle yetineceğiz: Mantualı ünlü destan şairi Publius Vergilius Maro (MÖ 70-19), lirik şiirleri ve *satura*ları ile ünlü Venusialı Quintus Horatius Flaccus (MÖ 65-8), elegia şairleri Umbrialı Sextus Propertius (MÖ 50-16), Albius Tibullus (MÖ 48-19), Sulmolu Publius Ovidius Naso (MÖ 43-MS 17). Şiire göre

daha az bir gelişme gösteren düzyazının en önemli temsilcisi tarih yazarı Padualı Titus Livius'tur (MÖ 59-MS 17).

Augustus'un Roma'da sağladığı barış ve huzur ortamı Roma edebiyatının veriminin artmasında önemli bir etken olmuştur. İmparator Augustus üç koldan giriştiği reformların bir kolunu da edebiyat alanında yenilikler yapmaya ayırmıştı. Siyasal ve ekonomik gelişmenin yanısıra kültür ve düşünce yaşamının da ilerlemesine önem veren Augustus Romalılık ulusal bilincinin, Roma'ya özgü unsurların işlenmesini, geliştirilmesini değerli bulmuş, bunu yaparken de danışmanı Maecenas'ın aracılığıyla edebiyata milli ve siyasi temaların girmesini sağlayarak yazarları bu amaç için bir dereceye kadar görevlendirmişti. Ancak bu görevlendirme hiçbir zaman zorla değil, yazarın rızası alınarak olmuştur. Bu dönemde edebî türler biçimsel olarak Grek edebiyatından ithal edilen türler olmakla birlikte bu biçimsel kalıplar içinde işlenen temalar Roma'ya özgü kalmıştır. İşlenen belli başlı temalar şunlardı: Augustus'un sağladığı barış ve huzurun güzelliği ve bunun vurgulanması; Roma'nın genişleme ve yayılma politikası çerçevesinde yapılan savaşlar sırasında, bütün İtalya'da kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalınacak kadar çok ihmal edilmiş olan tarımın yeniden canlandırılması için, edebiyatta tema olarak işlenmesi; milli duyguların, ülkülerin edebiyat yoluyla canlandırılması, Romalı erdemlerinin (*mos maiorum*: atalardan kalma gelenekler; *pietas*: aileye, atalara, dine ve dinsel âdetlere, geleneklere bağlılık, devlete ve devlet otoritesine itaat; *virtus*: yüreklilik, yiğitlik; *clementia*: hoşgörü ve bağışlama; *iustitia*: adalet) yeniden canlandırılması ve yüceltilmesi.

Şair Ovidius'un ölümünden (MS 17) MS 3. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemi Fuhrmann "klasik sonrası dönem" olarak adlandırır. İmparator Augustus'tan sonra gelen İmparatorluk döneminde Roma edebiyatı bir değer yitimine uğramış ve bunun bir ifadesi olarak modern dönemlerde bu çağın edebiyatı "gümüş çağı" edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Tabii ki altın çağından gümüş çağına geçiş birden bire olmamış Roma edebiyatının uğradığı değer yitimi yavaş yavaş ilerleyerek gümüş çağına ulaşılmıştır. Bu çağ edebiyatının en belirgin özelliği şiir ya da düzyazı olarak yazılmış eserlerin tümünde görülen aşırı bir retorik eğilimidir. Etkili ve parlak sözler söylemeye olan eğilim bu dönemin edebî eserlerinin yapay bir görünüm sergilemesine sebep olmuştur. Düzyazı ve şiir kendi ayırt edici özelliklerini kaybederek birbirine yaklaşmış, şiiri andıran düzyazı örnekleri, düzyazıyı andıran şiirler yazılmaya başlanmış ve böylece şiir de düzyazı da yapay bir görünüm kazanmıştır. Ancak bu demek değildir ki bu çağda hiç değerli eser verilmemiştir. Örneğin tarih yazarı Publius Cornelius Tacitus (MS 55-117) gibi bazı yazarlar retoriğin

yapay bir biçimde kullanılmasına fazla kapılmayarak eşsiz eserler verebilmişlerdir. Retoriğin aşırı bir biçimde kullanılmasından en fazla etkilenen şiir olmuştur. Bu çağda edebiyatı etkileyen bir başka etken ise başa geçen imparatorların yazarlara yönelik endişeli ve kuşkucu tavırlarıdır. Bundan dolayı birçok edebi eserin yasaklandığı, hattâ yok edildiği, yazar ve şairlerin cezalandırıldığı, sürgüne gönderildiği ya da öldürüldüğü bilinen bir gerçektir. Uygulanan baskı rejimi karşısında yazarlar ya yazılarını ihtiyatla kaleme alıyorlardı ya da baştaki yöneticilere dalkavukluğa varacak derecede iltifatlarda bulunarak yazıyorlardı. Bu durum da edebî eserlerin değer kaybına uğramalarına yol açmıştır. Ancak dönemin bu baskıcı özelliği ve Roma'da gittikçe bozulan siyasî ve sosyal koşullar Gaius Petronius Arbiter (ölümü MS 65), İspanya'nın Bilbilis kentinden Kelt asıllı Marcus Valerius Martialis (MS 40-104) ve Aquinumlu Decimus Junius Juvenalis (doğumu MS 60/70) gibi hiciv ustalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dönemin diğer önemli yazarları arasında Trakyalı bir köle olan fabl yazarı Gaius Iulius Phaedrus'un, İspanya'nın Corduba kentinden hatip Lucius Annaeus Seneca'nın (MÖ 55-MS 37) ve onun aynı isimli oğlu Stoa filozofu ve yazar Genç Seneca'nın (MÖ 4-MS 65), onun yeğeni şair Marcus Annaeus Lucanus'un (MS 39-65), Etruria bölgesinden Aulus Persius Flaccus'un (MS 34-62), Napoli'den Publius Papinius Statius'un (MS 40-96), epik şairler Gaius Valerius Flaccus'un (ölümü MS 90) ve Padualı Silius Italicus'un (MS 25-101), İspanya'dan Calagurris'ten eğitimci, eleştirmen Marcus Fabius Quintilianus'un (MS 35-95), Comum'dan Gaius Plinius Secundus'un (İS 23/24-79) ve onun yeğeni mektuplarıyla ünlü Gaius Plinius Caecilius Secundus'un (MS 61/62-113) ve son olarak da Madauralı Lucius Apuleius'un (MS 125-180) isimlerini saymak gerekir.

Kapsamına antikçağda Latince olarak yazılmış eserlerin girdiği Roma edebiyatı, MS 2. yüzyılın sonunda Suetonius ve çağdaşları ile sona erer. Bundan sonra da Latince olarak edebî eserler verilmeye Ortaçağa kadar devam edilmişse de, bu eserlerin üzerinde Hıristiyanlığın gittikçe artan etkisi sebebiyle, Romalı unsurları taşıyan, ulusal nitelikli bir edebiyattan söz etmek mümkün değildir. Zira Roma edebiyatını besleyen şairlerin ve yazarların, çoğunun kökeni İspanya, Afrika, Galya ve Yunanistan gibi İtalya dışından olduğu, dilleri Latince olmadığı, Roma kökenli yazar çok az olduğu halde, farklı kökenlerden yazarların bir tek ırmağı besleyerek kendi ülkelerine duydukları yurt sevgisini Roma yurtseverliği ile birleştirerek yazdıkları görülmektedir[44]. Romalılar kendi olanaklarını keşfet-

[44] Hadas, 1962 (3), s. 5.

meye zaman bulamadan yabancı bir ulusun, Greklerin edebiyatını taklit etmiş, onlardan öğrendiklerini Roma'ya özgü unsurlarla yoğurarak Romalı kimliği taşıyan, Roma'ya özgü ulusal nitelikli bir edebiyat oluşturmayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

Albrecht, Michael von, *Geschichte der römischen Literatur I-II*, Bern, Münih 1992.

Baier, Thomas, "Tragödie . II. Römisch", şurada: *Der Neue Pauly Enzyklopaedie der Antike Band 12/1*, Stuttgard, Weimar, 2002 s. 741.

Beare, W., *The Roman Stage. A History of the Latin Drama in the Time of the Republic*, Londra 1968 (3).

Barrow, R. H., *The Romans*, Londra 1961.

Conte, Gian Biagio, *Latin Literature. A History*, çev. Joseph B. Solodow, Baltimore, Londra 1994.

Diakov, V.; S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi. Roma* Cilt 2, çev. Özdemir İnce, İstanbul 2008.

Duff, J. W. *A Literary History of Rome in the Silver Age from Tiberius to Hadrian*, Londra 1953.

Erim, Müzehher, *Latin Edebiyatı*, İstanbul 1987.

Fuhrmann, Manfred, *Geschichte der römischen Literatur*, Stuttgart 1999.

Graf, F. (yay.) *Einleitung in die lateinische Philologie*, Stuttgart, Leipzig 1997.

Habinek, Thomas N., *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*, Princeton, New Jersey 1998.

Hadas, Moses, *A History of Latin Literature*, New York, Londra 1962 (3).

Harrison, Stephen (yay.) *A Companion to Latin Literature*, Malden, Oxford, Victoria 2007.

Jaeger, Gerhard, *Einführung in die klassische Philologie*, Münih, 1990, s. 11-16.

Ogilvie, R.M., *Roman Literature and Society*, Londra 1980.

Perek, Faruk Z., *Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları (Gramerin Doğuşu)*, İstanbul 1961.

Ribbeck, Otto, *Scaenicae Romanorum Poesis Tragicorum Romanorum Fragmenta. Vol. I*, Hildesheim 1962.

Riemer, P.; M. Weissenberger, B. Zimmermann, *Einführung in das Studium der Latinistik*, Münih 1998.

Tekin, Oğuz, "İtalya'nın En Eski Halkları ve Roma'nın Kuruluşu", *Toplumsal Tarih* (Ekim 2003: sayı 118), s. 30-33.

-------, -------, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2008.

CİCERO
TARİHİN AKIŞINI DEĞİŞTİREN SÖYLEVLER: *ORATIONES PHILIPPICAE*

F.Gül Özaktürk*

Roma'nın en büyük devlet adamlarından ve ünlü söz söyleme ustalarından biri olan Marcus Tullius Cicero'nun yaşamının son yılı gerçekten ilginç ve üzerinde durulmaya değerdir. Çünkü İÖ 43 yılında Marcus Antonius'a karşı *Orationes Philippicae* adlı söylevlerini verirken, farkında olmadan bir yandan Roma devletinin yazgısını değiştirmiş bir yandan da kendi ölümünü hazırlamıştır. Onun yol açtığı bu gelişimi incelemeden önce, Cicero'yu daha yakından tanıyabilmek için onun politik yaşamına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Babasının daha iyi bir eğitim alması için Arpinum'dan Roma'ya getirdiği Marcus Tullius Cicero, o zamanki dünyanın siyaset ve uygarlık merkezi bu kentin aristokratlarının eğitim ve yaşam tarzını çabucak benimsemiş ve onlar gibi büyük oynamak için her türlü politik ve toplumsal girişimde bulunmuştur. Plutarkhos'un ifadesiyle[1] ailesi içinde anılmaya değer ilk kişi olmuştur. Cicero'nun kendisi de bu durumu *Pro Plancio* adlı savunmasında[2] şöyle dile getirmiştir: "Ben benden doğdum ve kendime dayanarak yükseldim." Cicero iyi bir eğitim aldıktan sonra, devlet katında yükselmek isteyen her Romalı gibi, *forum*da avukatlık yaparak

* Prof. Dr. F. Gül Özaktürk, Ankara Üniversitesi DTCF Latin Dili ve Edebiyatı.

[1] Plutarkhos, *Cicero*, I.

[2] XXVII, 67

politik yaşamına başlamıştır. İlk kez İÖ 81 yılında *Pro Quinctio* davası ile kendinden söz ettirmiştir; ancak asıl ününü dönemin diktatörü Sulla'yı ve yönetimini dolaylı olarak eleştirdiği, ertesi yılki *Pro Sexto Roscio Amerino* davasına borçludur. Başkalarının politik nedenlerden dolayı savunma cesareti gösteremediği bu davanın avukatlığını üstlenmiş, halkın açıkça söylemeye korktuğu konuları mahkemede dile getirmiş, davayı kazanmış ve bir günde Roma'nın en ünlü kişisi olmuştur. Ancak ardından hem sağlık nedenleriyle hem Sulla'nın olası hışmından kurtulmak için hem de bilgisini arttırmak amacıyla İÖ 79 yılında Yunanistan'a gitmiştir. Atina'da ünlü felsefe hocalarının derslerini izledikten sonra, Anadolu'ya ve Rodos'a geçerek ünlü hocalardan hitabet dersleri almıştır. Bu arada Sulla, yönetimden çekilip kısa bir süre sonra da ender görülen bir hastalıktan ölünce, İÖ 77 yılında Roma'ya dönmüş, avukatlık yaparak kamu yaşamına yeniden girmiştir. *Cursus Honorum*una İÖ 75 yılında Sicilya adasında *quaestor*[3] olarak başlamıştır. İÖ 70 yılında ise Sicilya valisi iken zimmetine para geçirmekle suçlanan Q. Verres'e karşı ada halkının açtığı davayı üstlenmiş ve Verres'i mahkûm ettirmiştir; böylece kendisinden sekiz yaş büyük ve Roma'nm önde gelen avukatlarından Q. Hortensius'u alt etmiştir. İÖ 69 yılında *aedilis*, 66 yılında *praetor*[4] olmuştur. Aynı yılın halk temsilcisi Gaius Manilius'un, Anadolu'da VI. Mithridates ve I. Tigranes'e karşı yürütülen savaşın başına Pompeius'un tam yetkiyle getirilmesi için bir yasa önerisi vermesi üzerine, Senato sınıfı sert bir biçimde karşı çıksa da, *praetor* Cicero halkın önünde verdiği söyleviyle (*De Imperio Cn.Pompeio* ya da *Pro Lege Manilia*) bu yasa tasarısını desteklemiştir; bu konuşmasında politik yaşamı boyunca Caesar[5], Crassus, M. Antonius gibi tek kişi yönetimine eğilim gösterenlere karşı hep desteklediği Cn. Pompeius'a duyduğu hayranlığı ilk kez açıkça dile getirmiş ve onu üstün kişiliğinden ve başarılarından dolayı uzun uzadıya övmüştür. İÖ 63 yılındaki seçimlerde daha önce iki kez aday olmasına karşın seçilemeyen ve üçüncü kez aday olan Sergius Catilina'dan daha çok oy alarak *consul*[6] seçilmiştir; *consul*lüğü sırasında Catilina'nın düzenlediği bir ayaklanmadan adamları sayesinde haberdar olmuştur; öbür *consul* C.Antonius Hybrida, Cicero'nun girişimlerini engellemeye çalışmasına karşın, yine de Cicero sunduğu güçlü kanıtlarla ve verdiği etkili söylevlerle Senato'yu, Catilina'nın devlete karşı tertip düzenlediği (*coniuratio*)

[3] Mali işlerden ve hazineden sorumlu yüksek kamu görevlisi.
[4] Adalet işlerinden sorumlu yüksek kamu görevlisi.
[5] Bu çalışmada Iulius Caesar'dan yalnızca Caesar diye söz edilecektir.
[6] Roma'da devletin yönetimini bir yıllığına seçimle üstlenen iki yüksek kamu görevlisi

ve dolayısıyla vatan haini olduğu (*crimen maiestatis*) konusunda ikna etmiştir; M. Porcius Cato'nun Cicero'yu destekleyen konuşmasından etkilenen Senato, *senatus consultum ultimum* yetkisini Cicero'ya vermiştir. Catilina Roma'dan çıkıp Etruria'daki ordusunun yanına gitmek zorunda kalmıştır; Cicero olağanüstü durumlarda *consul*lere verilen bu yetkiyi kullanarak bu tertibe katılan, aralarında bir de *praetor*un bulunduğu beş saygın kişiyi tutuklatıp mahkemeye çıkartmadan öldürtmüştür; Catilina ise ardından orduyla gelen öbür *consul* C.Antonius Hybrida ile aralarında çıkan çatışmada ölmüştür. Roma vatandaşlık haklarıyla çelişen bu yetkiyi kullanması daha sonra Cicero'nun düşmanları tarafından aleyhine kullanılacak ve sürgüne gitmesine neden olacaktır. Cicero yapıtlarında bulduğu her fırsatta bu tertipten söz etmiş, devleti yıkımdan kurtarmış olmakla övünmüştür; Roma'yı bir felaketten kurtardığı için *pater patriae* (vatanın babası) olarak esenlendiğini sık sık vurgulamıştır.

İÖ 60 yılında Caesar, Pompeius ve Crassus'u politik çıkarları için uzlaştırmış, onlara kendisinin *consul*lüğe aday olmasını desteklerlerse, istediklerini elde etme olanağını sağlayacağı sözünü vermiştir. Böylece kendisinin de yer aldığı I. *Triumvir*lik (üç adamın yönetimi) diye adlandırılan birliğin kurulmasında (İÖ 59) büyük rol oynamıştır. Cicero, Caesar'ın kendisini politik yandaş olarak yanına çekme çabalarına karşın, politik bağımsızlığı yeğlemiş, böylece kamu yaşamından bir ölçüde uzak durmuştur.

İÖ 58 yılında halk temsilcisi P. Clodius Pulcher, bir Roma yurttaşını mahkemeye çıkartmadan ölüm cezasına çarptıran birinin sürgüne gönderilmesi gerektiğini öngören bir yasa tasarısı sunmuştur. Bunun kendisi için çıkarıldığını anlayan Cicero, Roma'dan Makedonya'ya kaçmıştır. Clodius ise Cicero'yu sürgün cezasına çarptıran ikinci bir yasa sunmuştur; Cicero, Senato'dan aldığı yetkiye dayanarak suçluları haklı olarak ölüm cezasına çarptırdığını söyleyerek sürgüne gönderilmesinin anayasaya aykırı olduğunu yaşamının sonuna dek savunmuştur.

Cicero sürgündeyken, Palatium tepesindeki evi, Clodius'un adamları tarafından yakılıp yıkılmış, arazisinin bir kesimi özgürlük tanrıçası Libertas'a adanmıştır. Tusculum'daki evine de çok zarar verilmiştir. Cicero, Pompeius'un ve halk temsilcisi T. Annius Milo'nun desteği ile 4 Ağustos 57'de halk meclisinden çıkarılan bir yasa ile sürgünden çağrılmıştır. İtalya'ya geldiğinde ve 4 Eylül'de Roma'ya ulaştığında oldukça iyi karşılanmıştır. Önce Senato'da (*Post Reditum in Senatu*), sonra halkın önünde (*Post Reditum ad Quirites*) bir tür teşekkür söylevi vermiştir; evini geri almak (*De Domo Sua*) ve mallarına verilen zararın geri ödenmesi için (*De*

Haruspicum Responsis) Senato'da ve mahkemelerde söylevler vererek bir süre uğraşmıştır.

Pompeius ile Caesar arasındaki politik bağın çözüleceğine ilişkin umutlar ve Caesar'ın bu bağı bozması için Clodius aracılığı ile görevlendirdiği kişilerin girişimleri, Caesar'ın, Crassus'un ve Pompeius'un 56 yılının Nisan ayında Luca'da bir araya gelip aralarında yeniden anlaşmaları ve evlilik[7] yoluyla bu birliği güçlendirmeleriyle suya düşmüştür. Bunun üzerine Cicero da pes etmiş gibi görünmektedir: Politik yaşamda sanki uzun zamandır yandaşıymış ya da arkadaşıymış gibi Senato'da Caesar'ı *consul*lük eyaletleri konusunda destekleyen bir söylev vermiştir. Üç kişinin mutlak hâkimiyetini kabul etmenin bir *sapiens* (bilge kişi) için gerçekçi ve akıllıca bir iş olduğunu ileri sürmüştür; öte yandan, bu tür konuşmaları yaparken, gururunun incindiğini Atticus gibi yakın bir arkadaşına yalnızca mektuplarında açıklamıştır. Bundan sonra cumhuriyetçilerin yanında yer almamış ve kendisini edebiyat çalışmalarına vermiştir. Caesar'dan ve Pompeius'tan gelen baskılarla bazı kişilerin davalarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan Vatinius'u başarıyla savunmuştur. İÖ 52 yılının başında Appia Yolundaki bir çatışmada Clodius'u öldürmekle suçlanan Milo'yu, askerî güçlerle çevrilmiş *forum*daki mahkemede savunmuş, ama davayı kazanamamıştır. Sürgünden dönmesinde büyük payı olan Milo'yu hakkıyla savunamadığı için de eleştiriye uğramıştır; Milo suçlu bulunup sürgüne gönderildikten sonra, Cicero, savunmasını gözden geçirip düzeltmiş ve okuması için ona yollamıştır. Milo, 'Beni o zaman böyle savunsaydın, şimdi Massilia'da tekir balıklarını yiyemeyecektim' yanıtını vermiştir[8]. Bu dönemde onu avutan tek olay, genç yaşta Carrhae savaşında ölen Licinius Crassus'tan boşalan yere *augur* seçilmesi olmuştur.

İÖ 52 yılında Pompeius'un çıkardığı eyaletler yasasına göre (*lex de provinciis*) Kilikia'ya *proconsul*[9] seçilmiştir. İÖ 51'de bir yıl orada yönetimde kalmıştır. Her ne kadar modern araştırmacılar arasında onun başarılı bir yönetici olmadığı görüşü yaygın ise de, korsanlara karşı kazandığı yengiler nedeniyle zafer töreni kutlama umuduyla Roma'ya döndüğünde kendisini Caesar ile Pompeius arasında patlak veren iç savaşın içinde bulmuştur. Önce Pompeius'un ardından gitmemiştir. Caesar onunla 28 Mart 49'da Formiae'da buluşup görüşmüştür; Pompeius ve arkadaşlarının ayrılmalarının ardından Caesar onu Roma'da Senato'ya davet etmiştir, ancak Cicero son derece kararlı bir biçimde bu çağrıyı geri çevirmiştir.

[7] Pompeius, Iulius Caesar'ın kızı Iulia ile evlenmiştir.
[8] Dio Cassius, XL, 54, 3.
[9] Eyalet valisi.

Uzun süren kararsızlığından sonra bir gece aniden Roma ve İtalya'dan kaçıp Yunanistan'da savaş hazırlığında olan cumhuriyetçilere, yani Pompeius ve arkadaşlarına katılmıştır; onların cumhuriyetçilik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olmadıklarını görünce hayal kırıklığına uğramış ve eleştirileriyle cumhuriyetçilerin önderlerini tedirgin etmiştir. Cicero'nun yer almadığı, Caesar ile Pompeius arasındaki Pharsalia savaşında cumhuriyetçiler yenilince, Cato, Cicero'ya cumhuriyetçilerin ordusunun komutanlığını önermiştir, ama Cicero bunu geri çevirmiş ve Caesar'ın bağışlaması üzerine Roma'ya dönmüştür, ancak politik yaşamdan ve tek adam yönetimine doğru ilerlediğini sezdiği Caesar'dan uzak durmuştur. Bu dönemde tek önemli söylevini İÖ 46 yılında Senato'da vermiştir: Bu, iç savaşın patlamasını hızlandıran İÖ 51 yılı *consul*ü M. Claudius Marcellus'un Caesar tarafından bağışlanmasını öven bir konuşmadır (*Pro Marcello*).

İÖ 44 yılının Mart ayında Caesar'ın Senato'da Pompeius heykelinin yanında cumhuriyetçilerce birçok kama darbesiyle öldürülmesi, Cicero' nun yaşamında çok önemli yeni bir dönemi başlatmıştır; çok kısa sürecek olan bu dönemde Cicero politik yaşamında o ana dek hiç görülmemiş ölçüde yoğun çaba göstermiştir; yıllardır özlemini duyduğu cumhuriyet yönetimini yeniden Roma'da kurmak için çok uğraşmasına karşın, ne yazık ki çabaları boşa gitmiş, üstelik hep tek adam yönetimine karşı mücadele etmesine karşın, tek adam yönetimini kendi elleriyle, gencecik bir insana sanki altın tepside sunmuştur:

15 Mart 44 günü Caesar'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıkan durum, Eskiçağ kaynaklarına göre cumhuriyetçilerin kimi konuları önceden planladıklarını ama korkuya kapılınca, uygulamada başarısız olduklarını göstermiştir. Suetonius[10] tertipçilerin Caesar'ı öldürdükten sonra yapacakları konusunda şu bilgileri vermektedir: "Tertipçilerin niyeti, öldürdükleri Caesar'ın bedenini Tiber ırmağına sürüklemek, mallarını kamulaştırmak, *acta*sını[11] geçersiz kılmaktı, ancak *consul* Marcus Antonius'tan ve atlı birliği başkanı Lepidus'tan korktukları için vazgeçtiler." Dio

[10] Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, s.38, (Türkçeye Çevirenler: Fafo Telatar, F.Gül Özaktürk), T.T.K. Yayınları, VII. Dizi - Sayı 232, 2008.

[11] Cumhuriyet döneminde yüksek kamu görevlilerinin, daha sonraki dönemlerde de imparatorların yapmak istedikleri işleri ya da çıkarmak istedikleri yasaları içeren belgeler, bunlar görüşülmek üzere senatoya sunulur, oylandıktan sonra onaylanır ya da geri çevrilirdi. Marcus Antonius, Caesar'ın öldürülmesinden sonra, onun *acta*sını ele geçirmiş ve onda yazılı olmayan birçok şeyi, sanki Caesar ölmeden önce yapacağı işler arasına yazmış gibi göstererek gerçekleştirmiştir; örneğin bazı kişileri sürgünden çağırmış, Roma'ya bağlı yerel yönetimlere (*municipium*) Roma yurttaşlık hakkını para karşılığında vermiştir; bk. Cicero, *Birinci Philippica Söylevi*, 16., (Türkçeye çeviren F.Gül Özaktürk), Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Cassius'a[12] göre Antonius da Caesar'ın öldürülmesinden hemen sonra dikkat çekmemek için resmî giysisini çıkararak kaçmış ve o geceyi saklanarak geçirmiştir. Anlaşılan her iki taraf da birbirinden korkmuştur. Tertipçilerin böyle büyük bir işi gerçekleştirdikten sonra korkmaları ve geri adım atıp tasarılarını uygulayamamaları büyük bir hatadır. Cicero 11 Mayıs 44 tarihli mektubunda[13] bunu şöyle dile getirmiştir: "Bu iş erkeklere özgü bir cesaretle, ama çocukça bir planla yapıldı." Cumhuriyet yanlısı tertipçiler Senato'da konuşmak istemişler, ama içeride kimse kalmayınca, onlar da ayrılmak zorunda kalmıştır. Dışarıda toplanmış halka korkmamalarını bağırarak söylemelerine karşın, kimse onlara inanmamış ve kolay kolay yatışmamıştır; halk toplantısında Caesar'ı herhangi bir çıkar için değil özgür olabilmek için öldürdüklerini açıklamışlardır; böylece halkı yatıştırdıktan sonra kendilerine karşı bir tertip hazırlanmasından korkarak Capitolium'a çıkmışlardır.[14] Aralarında Cicero'nun da bulunduğu birçok cumhuriyetçiye haber yollayıp çağırmışlar, uzun tartışmalardan sonra, halkı kendi yanlarına çekmek için para dağıtmayı kararlaştırmışlardır; para verdiklerinin kendilerini övmesini istemişler, ama Caesar halk arasında çok sevildiği için, kimse bu işi yapmaya cesaret edememiştir. Yalnızca 'barış' diye bağırmışlardır; yüksek kamu görevlilerine bunu önermişler, böylece tertipçilerin güvenliğini sağlamak istemişlerdir. Barış da ancak genel af çıkarılarak sağlanabilirdi. Caesar'ın evlilik yoluyla akrabası *praetor* Cinna, ortaya çıkmış, resmî giysisini çıkarıp atmış, Caesar'ı 'tiran', onu öldürenleri de 'tiranı öldürenler' diye nitelendirmiştir. Bu arada Dolabella, Caesar'dan boşalan *consul*lük makamına geçmiş, halka durumu açıklamak üzere kısaca konuştuktan sonra, Capitolium'a çıkmıştır. Tertipçiler, Dolabella'nın Caesar karşıtı bir konuşma yaptığını duyunca, *consul* Dolabella'nın ve *praetor* Cinna'nın kendi yanlarında olduğunu düşünüp sevinmişlerdir. Cicero Capitolium' daki tartışmalar sırasında tertibin önderleri olan M. Brutus ve Cassius'un, saklanmakta olan öbür *consul* M. Antonius'un görevini üstlenmelerini, Senato'yu toplayıp halkı da kendi yanlarında birlik olmaya çağırmalarını önermiş, ama kabul edilmemiştir. Bu da cumhuriyetçilerin çekingen davranarak yaptıkları ikinci hatadır. Uzun tartışmalardan sonra Antonius'un Capitolium'a çağrılmasına, cumhuriyetin geri getirilmesi ve korunması konusunda onunla görüşülmesine karar verilmiştir.[15] Antonius ise

---

[12] Dio Cassius, XLIV, 22

[13] *ad Atticum*, XIV, 21, 3

[14] Appianos, *Bellum Civile*, II, XVII, 119-120.

[15] Tyrrel and Purser, *The correspondence of M.T.Cicero*, cilt V, Introduction, XLIX., Dublin University Press, 1933.

tertipçilerin sayıca çok olduklarını düşünerek korkmuş, Capitolium'a giderse yazgısının Caesar'ınkiyle aynı olacağını ve tertipçilerin her şeyi çok iyi tasarladıklarını sandığı için, oyalanma amacıyla bir günlük zaman istemiştir[16]. Cicero ise buna karşı çıkmış, Antonius'a gönderilecek heyette yer almayı da reddetmiştir; çünkü Antonius korku içindeyken söz verirdi, ama korkusu geçince yine eski Antonius olurdu.[17] Antonius'un evine bir heyet gitmiş ve görüşmelerden sonra, Antonius özel düşmanlıktan ötürü bir şey yapmayacaklarını, konuyu Senato'da ele alacaklarını ve varılacak kararı kentin iyiliği için dikkate alacaklarını söylemiştir.[18] O gece muhafız alayı başkanı Lepidus toplayabildiği kadar erle *forum*u ele geçirmiş, Antonius da Caesar'ın dul karısı Calpurnia'dan Caesar'ın özel yazılarını (*acta*), ve dört bin *talentum* tutarındaki parasını, ertesi gün de kardeşleri *praetor* Gaius ve subay Lucius Antonius'un yardımlarıyla Ops Tapınağındaki devlet kasasından yedi yüz milyon *sestertium*u almıştır. Antonius bu davranışlarıyla tek adam olma isteğinin belirtilerini vermeye başlamıştır. 17 Mart sabahı da Senato'yu, gladyatörlerden yardım alan tertipçilerin bulunduğu Capitolium'un altındaki Senato binasına gitmekten korktuğu için, evinin yakınındaki Tellus Tapınağı'nda toplantıya çağırmıştır. Tartışmalarda kimileri tertipçilerin cezalandırılmasını, kimileri de bir tiranı öldürdükleri için onurlandırılmalarını istemiştir. Antonius ise her iki öneriyi de geri çevirerek, önce Caesar'ın yüksek kamu görevlisi mi, yoksa bir tiran mı olduğuna karar verilmesini istemiş ve şöyle konuşmuştur: "O yüksek kamu görevlisi ve devletin seçilmiş bir yöneticisi ise, onun tüm *acta*sı ve kararları yürürlükte kalacaktır; ama devleti zorla ele geçirdiğine karar verilirse, cesedi yakılmadan atılmalı ve *acta*sı geçersiz sayılmalıdır." Antonius konuşmasının bu kesiminde çok akıllıca sözler söylemiş ve çoğu kişiyi can evinden vurmuştur; çünkü elde edilmiş görevleri kimse bırakmak istemediği için, bu öneri geri çevrilmiştir ve Antonius hatırı sayılır bir barış ve anlaşma bahanesini zorla kabul ettirmiştir.[19] Cicero da uzun bir konuşmayla genel af önermiştir ve "Hiç kimsenin bir başkasına kin bağlamaması gerekir" biçimindeki öneriyi kabul ettirmiştir[20]. Caesar'ın kayınbabası Calpurnius Piso da Caesar'ın vasiyetinin halk önünde okunması ve ona resmî cenaze töreni yapılması için karar aldırtmıştır[21]. Bundan sonra tertipçiler Capitolium'dan aşağıya

[16] Tyrrel and Purser, cilt V, Introduction, L.
[17] Cicero, *İkinci Philippica Söylevi*, 89.
[18] Appianos, *Bellum Civile*, II, XVII, 124.
[19] Ronald Syme, *The Roman Revolution*, s.98, Oxford, 1952.
[20] Cicero'nun konuşması için bk. Dio Cassius, XLIV, 23-24.
[21] Appianos, *Bellum Civile*, II, XIX, 136.

çağrılmışlar, Antonius ve Lepidus kötülük yapmayacaklarına söz vermişler ve kendi oğullarını güvence olarak onların yanma yollamışlardır; böylece bir güven ortamı yaratılmıştır. Cicero Antonius'un bu davranışını övgüyle anlatmıştır[22]. Antonius'un bundan sonra yaptıklarını Plutarkhos şöyle anlatır: "Üstelik o gece kendisi Cassius'u, Lepidus da Brutus'u yemekte eğlendirdi. Bunun üzerine Antonius Senato'yu topladı, genel af çıkarılmasını, eyaletlerin de Brutus ve Cassius taraftarları arasında pay edilmesini destekleyen bir konuşma yaptı. Senato bunları onayladı ve Caesar'ın *acta*sının hiçbir değişiklik yapılmadan yürürlükte kalması gerektiğine karar verdi. Böylece Antonius Senato binasından dışarı çıktığında artık çok yüce ve saygıdeğer biriydi; çünkü onun iç savaşı önlediği, büyük ve olağanüstü sıkıntılarla dolu sorunları akıllıca ve bir devlet adamına yakışır bir biçimde çözmüş olduğu düşünülüyordu."[23]

Caesar, Tiber ırmağı boyundaki bahçelerini halka bırakmıştı ve her Roma vatandaşına da üç yüz *sestertium* dağıtılmasını vasiyet etmişti. Bu iyi haberlerin ardından Caesar'ın cenaze töreninde geleneksel söylevi Antonius verdi ve Caesar'm öldürüldüğünde üzerinde bulunan kanlı giysisini göstererek halkı kışkırttı. Böylelikle o ana dek yolunda giden işler karışmaya başladı; törenin ardından çıkan karışıklıkta Brutus'un ve Cassius'un evine yönelen ve zorla engellenen halk, Caesar yanlısı ozan Cinna'yı, ad benzerliğinden dolayı *praetor* Cinna ile karıştırdı ve linç etti; sonra halk Numidia mermerinden bir sütunu *forum*a dikerek üzerine "Vatanın Babasına" diye yazdı[24].

Bu arada Nisan ayının başında Büyük Marius soyundan geldiğini söyleyen, Herophilus ya da Amatius adında biri ortaya çıkmıştır. Bu adam Caesar'm İspanya seferi sırasında Roma'da kendisini halka sevdirmiş, ama Caesar'm Roma'ya dönmesi üzerine sürgüne gönderilmişti. Cenaze töreninden sonra halkın arasına karışan bu pseudo-Marius halkın diktiği sütunun önüne bir sunak yaptırmış ve bir tanrı gibi Caesar'a sunu sunmaları için halkı buraya çağırmıştır.

Caesar'ı çok seven halkın, tertipçilere ve onun öldürülmesine böyle tepki göstermesi üzerine tertipçilerin tümü Nisan ayının ortasına dek başkentin yakınlarındaki küçük kasabalara sığınmışlar, Caesar'dan eyalet yönetimi görevini alanlar ise görev yerlerine gitmişlerdir. Senato'nun gözde kişileri ve tertipçilerin önderi olan Cassius ve M. Brutus de kent *praetor*u oldukları için kentten ayrılmamaları gerekirken, kentten çabu-

---

[22] *Birinci Philippica Söylevi*, I-II; *İkinci Philippica Söylevi*, 90.

[23] Plutarkhos, *M.Antonius*, (Türkçeye çeviren Mehmet Özaktürk) s.19, T.T.K. Yayınları, VII. Dizi-sayı 115, 1992.

[24] Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, s. 40.

cak kaçmışlar, durumun değişebileceğini ve bir gün yönetimi ele geçirebileceklerini ummuşlardır. Antonius'un, Caesar'ın cenaze töreninden sonra karışıklık çıkmasına neden olan Amatius'u yakalatıp öldürtmesine senatörler çok şaşırmışlar, ama seslerini de çıkartmamışlardır, çünkü Cassius ile M. Brutus'un başka türlü güven içinde olamayacaklarını düşünmüşlerdir[25]. Ama halk, Amatius'un öldürülmesine tepki göstermiştir. Bu arada Antonius, Sextus Pompeius'un İspanya'dan çağrılması, babasının el konan malı mülkü için devlet kasasından kendisine elli milyon *drakhme*[26] ödenmesi ve babası gibi deniz komutanı atanması için harekete geçmiştir. Şaşkınlık içindeki Senato, tüm bunları onaylamıştır. Brutus ve Cassius da Antonius'un bu davranışlarına kanarak kendilerini güven içinde hissetmişlerdir. Cicero ise bu davranışlarından ötürü Antonius'u sürekli olarak övmüştür[27].

Antonius, Mart'ın sonu ile Nisan'ın ilk haftasında Senato'nun güvenini kazanmaya çalışmıştır. Devletin ileri gelenlerini alınacak önemli kararları tartışmak üzere evinde ağırlamıştır[28]. Umutsuz bir durumda İtalya'da dolaşmakta olan ve kente dönmeyi göze alamayan *praetor*lar M. Brutus ve Cassius için özel bir ayrıcalık sağlamıştır: *Praetor* olmalarına karşın[29], yerine getirmek zorunda oldukları yargı görevlerini yerine getirmeyebileceklerdi[30]. Bu, ilk bakışta Brutus ile Cassius'un can güvenliği için Antonius'un iyi niyetle aldığı bir karar gibi görünse de, aslında Antonius'un Roma'da tek başına kalmak için oynadığı bir oyun olarak düşünülmelidir.

Antonius, Roma'da her şeyi elinde tutan tek kişi olarak kalınca, Caesar'ın *acta*sına dilediğince eklemelerde bulunmaya başlamıştır: Örneğin, sanki Caesar öldürülmeden önce yapmayı tasarlamış ve *acta*sına yazmış gibi, para karşılığında[31] istediği kişileri sürgünden çağırmıştır.

Yaklaşık Nisan ayının ortasında Antonius, Campania'da ve başka yerlerde emekli askerlere toprak dağıtılması için çıkarılan yasanın uygulanmasını denetlemek ve onları kendi buyruklarına uyacak bir güç olarak

---

[25] Appianos, *Bellum Civile*, III, 1, 3.

[26] Romalıların bir *denarius*una denk gelen Yunan parası.

[27] Appianos, *Bellum Civile*, III, 1, 4.

[28] H. Frisch, *Cicero's Fight for the Republic*, s.64, Gyldendalske Boghandel, Kopenhag, 1946, karş.M.Cary, *History of Rome*, s. 424, Macmillan, Londra, 1967.

[29] MÖ 44 yılında M. Brutus *praetor urbanus*, Cassius ise *praetor peregrinus* idi; *praetor*lar kentle ilgili çeşitli görevlerinin yanısıra hukuki davalara da bakarlardı; Roma dışına çıkmaları izne bağlıydı; Roma yurttaşlarım ilgilendiren davalara *praetor urbanus*, Roma yurttaşı olmayanların davalarına da *praetor peregrinus* bakardı.

[30] M.Cary, *History of Rome*, s.424; karş., Appianos, *Bellum Civile*, III, I, 6.

[31] J.D. Denniston, *M. Tulli Ciceronis Orationes Philippicae I & II*, intr.X., Oxford University Press, 1970.

düzene sokmak amacıyla Roma'dan ayrılmış ve Mayıs ayının ortasına dek Roma'ya dönmemiştir.

Cicero ise, Nisan ayının 6'sında Napoli körfezine doğru yola çıkmak üzere Roma'dan ayrılmıştır; doğruca Napoli'ye gitmemiş, ayın 8'inde Tusculum'a, 9'unda Lanuvium'a, 11'inde Astura'ya, 12'sinde Fundi'ye, 14'ünde Caieta'ya, 15'inde Formiae'a ve Sinuessa'ya, 16'sında Puteoli'ye gitmiştir. Yolculuğu boyunca kasabalardaki halkın, tertipçilere karşı duyduğu sevgiyi ve siyasal durum konusunda kendisinin ortaya koyduğu düşüncelere gösterdiği aşırı ilgiyi sezmiştir. Puteoli'de iki gün geçirdikten sonra, 18 Nisan'da Cumae yakınındaki çiftliğine ulaşmış ve orada Mayıs ayının başına dek kalmıştır.

Bu arada Nisan ayında Caesar'ın kız kardeşinin torunu ve Antonius'un planlarını altüst edecek olan 18 yaşındaki Octavius sahneye çıkmıştır. Caesar, erkek çocuğu olmadığı için, onu evlat edinmiş ve kalıtından en büyük payı ona bırakmıştır. Genç Octavius annesinin dayısı olan Caesar öldürüldüğünde, Makedonya'nın Apollonia kentinde askerî eğitim görmekteydi. Büyük dayısının ölüm haberini alınca, çabucak Apollonia'dan ayrılmış, Brundisium yakınlarındaki Lupia'da[32] gizlice İtalya'ya ayak basmıştır. Gaius Caesar Octavianus adını almış ve oradaki lejyonlara Caesar'ın kendisini evlat edindiğini, dolayısıyla kalıtçısı olduğunu söyleyip onların desteğini kazanmıştır. Bu noktada Cicero ya Genç Caesar'ın[33], lejyonların desteğini aldığından haberdar olmamıştır, ya da haberi varsa, yaptığı hatalar zincirine bir halka daha eklemiştir; çünkü Genç Caesar'ın kendisini Caesar'ın oğlu olarak tanıttığı için lejyonlardan destek aldığını göz ardı etmesi büyük hatadır.

Genç Caesar'ın İtalya'ya ayak bastığı sırada Cicero da Puteoli'de bulunmaktaydı. Genç Caesar 19 Nisan'da Cicero'yu görmeye gitmiş, ona *pater* diyerek çok saygılı ve dostça davranmıştır. Gelecekte Roma'nın imparatoru[34] olacak olan Genç Caesar'ın, Caesar'ın oğlu olarak lejyonlardan destek alması ve ardından da babasının karşıtı olan Cicero'ya gidip, çok saygılı ve dostça davranarak onun da desteğini elde etmesi bu gencin çok kurnaz ve işini bilen biri olduğunun kanıtı sayılmalıdır.

Genç Caesar üvey babası L. Marcius Philippus ile de görüşmüştür; üvey babası ona kalıtı almamasını öğütlemiş, ama onu ikna edememiştir. Oğlunun kararlı olduğunu gören annesi ise ona açık davranmaktansa, hünerini ve sabrını göstermesini salık vermiştir[35]. Genç Caesar, Roma'ya

---

[32] Bugünkü Lecce.
[33] Bu çalışmada Gaius Caesar Octavianus'tan 'Genç Caesar' diye söz edilecektir.
[34] Augustus.
[35] Appianos, *Bellum Civile*, III, 4.

doğru ilerlerken, eski komutanları Caesar'ın öcünü alması için yolunu kesen emekli erleri yatıştırmıştır. 22 Nisan'da Roma'ya vardığında, ilk olarak, Roma'dan ayrılan M. Brutus'un yerine *praetor urbanus* olan Antonius'un kardeşi Gaius Antonius'a başvurmuş, Caesar tarafından evlat edinilmesini ve kalıtı kabul ettiğini tanıkların huzurunda kararlı bir biçimde açıklamıştır. İkinci olarak da Antonius'un halk temsilcisi olan öbür kardeşi Lucius Antonius'a başvurmuştur. Lucius Antonius onu bir halk toplantısında halka sunmuş ve bir söylev vermesini sağlamıştır. Genç Caesar konuşmasında Caesar'ın her Roma vatandaşına bıraktığı parayı ödeyeceğine ve büyük dayısının kazandığı zaferlerin onuruna Temmuz ayında oyunlar düzenleyeceğine söz vermiştir, ancak tertipçilerden ve genel aftan hiç söz etmemiştir. Genç Caesar'ın bu ölçülü davranışını Cicero ve Atticus kuşkuyla karşılamışlardır. Antonius Roma'ya döndüğünde, Genç Caesar'ı çok soğuk karşılamış, sert davranmış, yerine getirmesi gereken görevlerden korkutarak caydırıp sindirmeye çalışmıştır. Caesar'ın vasiyetinde Antonius ve Decimus Brutus ikinci sırada yer alıyorlardı; Genç Caesar bu baskıya boyun eğip kalıttan cayacak olursa, Antonius, Caesar'm yasal kalıtçısı olacaktı, çünkü Decimus Brutus bu konudaki hakları için direnecek gibi görünmüyordu. Caesar'm vasiyetinde yer alan öbür adaylar Pinarius ve Pedius da son derece önemsiz kişilerdi. Hattâ Genç Caesar bile o denli önemli biri sayılmıyordu; Tyrrell ve Purser Cicero'nun bu döneme ait mektuplarında bu yüzden ondan çok söz etmediğini yazar. Antonius, Caesar'ın parasını Genç Caesar'a vermemiş ve Caesar'ın kalıtçısı olsa bile, Roma'da kazandığı gücü böyle genç bir delikanlıyla paylaşmak istememiştir.[36]

Nisan ayının ortalarında Antonius Roma'dan ayrıldıktan sonra, Roma'ya gelen Dolabella, ayaklanan Caesar yanlılarına karşı harekete geçmiş, kimilerini Tarpeia kayalığından aşağıya atmış, kimilerini de çarmıha gererek[37] öldürtmüştür. Caesar'ın onuruna Amatius'un yaptırdığı sunağı yıktırmıştır. Dolabella'nın bu tutumu genel olarak onaylanmıştır[38]. Cicero 3 Mayıs'ta damadı Dolabella'ya, Caesar'm ölümünden sonra yaptıkları için teşekkür mektubu yazmış, övgüler yağdırmıştır; Onu Roma devletinin ve halkının, aynı zamanda da tertipçilerin yeni önderi olarak esenlemiştir[39]. Bu olanlardan sonra Roma'da durum iyiye gidiyor gibiydi ve Brutus'un Roma'ya dönme olasılığı doğmuştu[40]. Buna karşın Cicero 3

[36] Tyrrell and Purser, *The Correspondence of M.T.Cicero*, cilt V, intr.lxxv.
[37] *ad Atticum*, XIV, 15, 1.
[38] *ad Atticum*, XIV, 15, 2 ve 16, 2.
[39] *ad Atticum*, XIV, 17a = *ad Familiares*, IX, 14.
[40] *ad Atticum*, XIV, 16, 2.

Mayıs tarihli Cassius'a yazdığı mektupta Antonius'un yaptıklarını ad vermeden anlatıp yakınmıştır; yakındığı konular arasında uydurma belgeler, vergi muafiyetleri, büyük ölçüde para dağıtılması, sürgünlerin geri çağrılması, uydurma Senato kararlarının düzenlenmesi vardır[41]; ama 2 Eylül'den başlayarak vermeye başladığı *Philippicae Söylevleri*'nin birincisinde uzlaşmacı bir tutum sergilemişse de, daha sonrakilerde Antonius'un adını vererek yaptıklarını açıkça anlatmıştır[42].

Bugünlerde Cicero'nun ruh durumu ve tutumu günden güne değişiyordu; Yunanistan yolculuğunu ciddi olarak düşündüğü gibi, "Yurdu tehlike içindeyken, kaçıp gidiyor" denmesinden de korkuyordu[43]. Bir yandan yakın dostu Atticus onaylamadan Yunanistan'a gitmeyeceğini söylüyordu[44], öte yandan da Atina'da öğrenim gören oğlunu görebilmek için bu yolculuğa artık çıkması gerektiğini düşünüyordu[45]. 11 Mayıs tarihli mektubunda umutsuzluğa kapıldığı görülmektedir; çünkü ona göre iç savaş patlamak üzeredir, Cicero ise savaş istememektedir, yaşını başını almıştır, savaş gençlerin işidir[46]. Maria Bellincioni, Cicero'nun Yunanistan'a yapmak istediği yolculuğu iki ana nedene dayandırmaktadır. Birincisi kamu yaşamından zorla uzak tutulması, ikincisi Yunanistan'daki oğlunu görmek ve yaptıklarını yakından izlemektir; Maria Bellincioni bunlara üçüncü bir neden daha eklemektedir: "Silahlı bir çarpışmadan, daha da kötüsü kişisel olarak uğrayacağı şiddetten duyduğu korku"[47].

Bu arada Antonius'un Senato toplantısı için saptadığı 1 Haziran yaklaşıyordu. Antonius'un Roma'ya gönderdiği Caesar'ın emekli erleri Mayıs ayının sonuna doğru Roma'ya gelmeye başlamışlardı. Bu durumdan tedirgin olan cumhuriyetçiler Senato toplantısına katılmama kararı almışlardı. Cicero da Roma'ya döneceğine, önce Arpinum'a, bir hafta sonra da oradan, 25 Mayıs'tan 27 Haziran'a dek ara ara kaldığı Tusculum'a gitmiştir. Mayıs ayının sonuna doğru M. Brutus ve Cassius, Antonius'a bir mektup[48] yazıp Roma'ya gelirlerse, güven içinde olup olamayacaklarını sormuşlardır, çünkü orada Caesar'ın çok sayıda emekli eri bulunuyordu ve bunlar Caesar'ın yıktırılan sunağını yeniden yapmayı

---

[41] *ad Familiares*, XII, 1, 1; Cicero, aynı konulardan *Philippicae* Söylevlerinde de söz etmiştir. Antonius'a karşı uzlaşmacı bir tutum içinde olduğu için, 2 Eylül'de senatoda verdiği birinci söylevinde de (I, 2-3) bu konulardan Antonius'un adını vermeden söz etmiştir.

[42] Örneğin V, 9 – 12.

[43] *ad Atticum*, XIV, 13, 4.

[44] *ad Atticum*, XIV, 15, 3.

[45] *ad Atticum*, XIV, 16, 3.

[46] *ad Atticum*, XIV, 20, 4; 21, 3; XV, 4, 1.

[47] Maria Bellincioni, *Cicerone Politico nell'Ultimo Anno di Vita*. S. 193, Paideia, Brescia, 1974.

[48] *ad Familiares*, XI, 2

tasarlıyorlardı. Sonuç olarak ne Cicero ne de M. Brutus ile Cassius ve ileri gelen cumhuriyetçiler 1 Haziran'daki Senato toplantısına katılmışlardır[49].

Cicero'nun söylediği gibi, Caesar'ın ölümünden sonra uzlaşmacı bir tutum[50] sergileyen Antonius, 1 Haziran'daki Senato toplantısından başlayarak tutumunu tümüyle değişmiştir[51]. Caesar'ın öldürülmesiyle boşalan *consul*lük görevini üstlenen Dolabella'yı, Syria eyaletini, Parth savaşı için hazırlanan lejyonların komutası ile birlikte Senato'dan istemesi için kışkırtmıştır; Caesar'ın Cassius için düşündüğü ve ölümünden sonra Cassius'a verilmesi Senato'da onaylanan Suriye eyaletinin, Senato'nun gönülsüz olmasına karşın, halk meclisinden çıkardığı yasa ile Dolabella'ya verilmesini sağlamıştır. Aynı biçimde M. Brutus'a verilen Makedonya eyaletini de Senato'dan 5 Haziran'da kendisi için elde etmiştir. Yine aynı günkü Senato toplantısında M. Brutus'a Anadolu'dan, Cassius'a da Sicilya'dan buğday satın alıp Roma'ya yollama görevi verilince, Brutus'un bu konudaki düşüncesini sorduğu Cicero, onlara sakin olmalarını öğütlemiştir[52].

Bu arada Cicero istediği gibi Roma'ya girip çıkma olanağını sağlayan serbest elçilik hakkını[53] damadı Dolabella'dan elde etmiştir. Cicero'nun bu elçilik görevini elde etmeye çalışmasının altında yatan en önemli amaç böylesine kötü ve tehlikeli bir ortamda İtalya'dan kaçmak istemesidir.

Cicero, 8 Haziran'da Tusculum'dan ayrılıp Antium'a gitmiştir. Burada M. Brutus, Cassius ve öbür tertipçilerle buluşmuştur; bu toplantıyı *ad Atticum*, XV, 11'de çok canlı bir biçimde Atticus'a anlatmıştır. Hartwig Frisch bu mektubun birinci sınıf tarihî kaynak olduğunu yazar[54]. Bu mektuptan M. Brutus ile Cassius'un buğday toplama işini kabul etmelerinde Cicero'nun etkisinin çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Devletin esenliği Brutus'a dayandığı için, kendi güvenliğini düşünerek tahıl toplama görevini kabul etmesini salık vermiştir. Yine aynı nedenlerle Brutus'un de Roma'ya gitmemesini ve bir *praetor* olarak düzenlemek zorunda olduğu oyunlardan (*Ludi Apollinares*) caymasını öğütlemiştir. Gözlerinden cesaret okunan Cassius önce bu görevi kabul etmeyeceğini belirtmiştir, çünkü Antonius onlara bu görevi vererek sanki iyilik yapı-

---

[49] Cicero, *Birinci Philippica Söylevi*, 6.
[50] Cicero, *Birinci Philippica Söylevi*, 2-5.
[51] Cicero, *Birinci Philippicae Söylevi*, 6.
[52] *ad Atticum* XV, 10, 1.
[53] *Ius legationis liberum*, senatörlerin özel işleri için istedikleri zaman Roma'dan ayrılmalarına olanak tanıyan bir görevdi. Cicero bu görevi damadı Dolabella'dan elde etmeden önce (*ad Atticum*, XV, 11, 4) Antonius'a da bu görev için başvurmuştur (*ad Atticum*, XV, 8, 1).
[54] Hartwig Frisch, *Cicero's Fight for the Republic*, s.102.

yormuş gibi görünmesine karşın, küçük eyaletleri vererek onları aşağılıyor ve Roma'dan uzak tutmak istiyordu. Cassius kaçırılan fırsatlardan yakınarak Decimus Brutus'u suçlamıştır: Kendisine bağlı bir ordusu olan Decimus Brutus, Antonius, Caesar'ın emekli erlerini toplayıp düzene sokmadan önce, ordusuyla Roma'ya yürümemiş ve fırsatı kaçırmıştır. M. Brutus, Cicero'nun öğüdünü tutarak Roma'ya gitmemeye, oyunları kendisinin adına öteki *praetor* Gaius Antonius'un düzenlemesine karar vermiştir. Cicero'ya göre toplantının sonucu, tertipçilerin davasının artık tümüyle çıkmaza girdiğini göstermiştir. Cicero da görevinin ve yurduna duyduğu sevginin gereklerini ve elinden geleni yaptığına göre artık kaçabilirdi: "Gerçekten gemiyi çatlamış ya da daha doğrusu dağılmış buldum. Düşünce, mantık, düzen diye bir şey yok. Bu konuda daha önce de kuşku duymuyordum, ama şimdi buradan olabildiğince çabuk uçarcasına gitmek için daha az kuşku duyuyorum."

Cicero, 15 Haziran'a dek Astura ırmağı dolaylarında bulunduğu sırada, güven içinde olduğunu düşünmüyordu[55]. Savaşın yaklaştığını hissediyordu[56]. Uzun zamandır kafasını meşgul eden Yunanistan yolculuğuna bir an önce çıkmak istiyordu; dönüş tarihini de 1 Ocak 43 olarak belirlemişti ve Atticus'un onayını istiyordu[57]. Görev süreleri 31 Aralık'ta dolacak olan Antonius ile Dolabella'nın yerine 43 yılı *consul*leri Hirtius ve Pansa göreve başlayacaklardı. Bu ikisi her ne kadar Caesar yanlısı olsalar da, konuşulabilecek kişilerdi; fakat Cicero'yu yola çıkmaktan alıkoyan parasal sorunlar da vardı. *Ad Atticum*, 20, 4'te ve Atticus'a Temmuz ile Ağustos aylarında yazdığı mektuplarda bunlardan söz etmektedir.

Yola çıkış günü yaklaştıkça, duyduğu kuşkular ve tedirginliği daha da artıyordu. Caesar yanlısı Oppius'a bile mektup yazıp onun onayını istemişti[58]. Sanki kendi başına vereceği karardan korkuyor gibiydi. Çevresindekilerin onu yüreklendirmesini istiyor, gitmekle gitmemek arasında bocalıyordu[59]. Ayrıca Yunanistan'a gitmemesi için üzerinde büyük bir baskı oluştuğunu hissediyordu. Bu yolculuğa çıkması durumunda tehlike içindeki yurdunu yüzüstü bırakıp gitti diye suçlanacağını bildiği için karar vermekte zorlanıyordu. Ayrıca başta M. Brutus ile Cassius olmak üzere kimi tertipçiler onun gitmesini istemiyorlardı; tersine Roma'ya dönmesi için baskı yapıyorlardı. Cicero sonradan Roma'ya dönüşü sıra-

---

[55] *ad Atticum*, XV, 18, 1: *Prorsus non mihi videor esse tutus.*
[56] *ad Atticum*, XV, 19, 1: *De armis nihil vidi apertius.*
[57] *ad Atticum*, XV, 25: *An probas, si ad Kal.Ian.cogitamus?*
[58] *ad Familiares*, II, 29.
[59] *ad Atticum*, XV, 27, 2.

sında 19 Ağustos 44 günü Atticus'a yazdığı mektupta[60] bu yolculuğa çıkmasıyla ilgili bir *apologia*[61] yazacağını ve bu davranışını Atticus'a karşı değil de, onun bu yolculuğunu onaylamayan kişilere (M. Brutus ve öbür tertipçiler) karşı savunacağını belirtmiştir. 1 Ocak 43'te dönmesi koşuluyla bu yolculuğa onay vermiş olan Atticus da son anda düşüncesini değiştirmiş gibi görünmektedir[62]; fakat Cicero tüm bu baskıları göz ardı edip Yunanistan'a gitmeye karar vermiştir.

1 Haziran'dan 1 Ağustos'a dek geçen iki ay içinde Antonius'un gücü doruğuna erişmiş ve Roma'da tek egemen güç olmuştur. Deneyimli erlerden oluşan, iyi düzenlenmiş askerî gücü ve erlere ödemek üzere devlet kasasından aldığı bir hayli parası vardı. *Consul* olmasının sağladığı ayrıcalıkları da kullanıyordu. Tertipçiler ise bu olanaklardan yoksundu; er toplayacak ve onları besleyecek paraları yoktu. Antonius tertipçilerin önderi durumundaki Brutus ve Cassius'u başlarına gelebilecek bir tehlikeden koruyormuş gibi, görevlendirip Roma'dan uzaklaştırmıştı. Cicero'ya da istediği elçilik görevi, Dolabella tarafından verilmiş ve İtalya dışına çıkmasına göz yumulmuştu. Böylece tertipçiler lehine konuşması engellenmişti.

Ancak Antonius, Caesar'ın mirasçısı Genç Caesar'ı hesaba katmamıştı. Cumhuriyetçiler ise, Caesar'ın kalıtçısı olmasına karşın, onu kendi yanlarına çekebileceklerini umuyorlardı, çünkü koşullar ve onun cumhuriyetçilere davranış biçimi bunu gösteriyordu. Genç Caesar'ı İÖ 50 yılı *consul*ü Gaius Marcellus'un aracılığı ile kendi yanlarına çekebileceklerini düşünüyorlardı, çünkü Marcellus kısa bir süre önce, Genç Caesar'ın kız kardeşi Octavia ile evlenmişti; iki kardeşin arası da çok iyiydi. Cicero ise, Genç Caesar'm isteği ve çağrısı ile gerçekleşen buluşmalarından sonra (18 Nisan), onun hakkında şunları düşünüyordu: "Gördüğüm kadarıyla, Octavianus'ta yeterince yetenek ve cesaret var, bizim kahramanlarımıza karşı, arzuladığımız gibi bir tutum içinde olacağı görülüyor. Ancak yaşma, adına, aldığı kalıta ve yetiştirilme biçimine nasıl güvenileceği büyük bir sorundur. Astura'da gördüğüm üvey babası ona hiç güvenilemeyeceğini düşünüyordu. Ancak yine de eğitilmelidir ve başka bir şey yapamasak bile, Antonius'tan uzak tutulmalıdır. Marcellus ilkelerimizi ona öğretirse, çok iyi olur, gerçekten ona bağlıymış gibi görünüyor."[63]

---

[60] *ad Atticum* XVI, 7, 3.
[61] Savunma.
[62] *ad Atticum* XVI, 7, 3.
[63] *ad Atticum*, XV, 12, 2.

Bu sırada Genç Caesar, Roma'da Caesar'ın anısını canlı tutmaya uğraşıyordu; onun bu çabalarını Ronald Syme şöyle anlatır[64]: "*Ludi Cerealis* sırasında Senato'nun Caesar'a vermiş olduğu altın iskemleyi ve çelengi halka sergilemek için girişimde bulunduğunda, cumhuriyetçi ya da Antonius yandaşı biri tarafından engellenmiştir. 7 Temmuz'da kent *praetor*u M.Brutus'un adına ve onun kesesinden düzenlenen *Ludi Apollinares* sırasında cumhuriyet yanlısı bir gösteri olmamasından cesaretlenmiştir. En sonunda şansı dönmüştür; Caesar'ın kimi arkadaşlarının sağladığı bol miktardaki parayı kendi parasıyla birleştirip Caesar'ın ordusu ve Iulius ailesinin yaratıcısı Venus Genetrix onuruna düzenlenen *Ludi Victoriae Caesaris*'te cömertçe harcamıştır (20-30 Temmuz). Bu oyunlar sırasında yine büyük dayısının altın iskemlesini ve tacım sergilemek istemiştir. Tanrısal bir güç ondan yana çıkmıştır: Geceleyin gökyüzünde kuzeyde bir kuyruklu yıldız gözükmüştür. Batıl inançları olan kalabalık, Caesar'ın ruhunun tanrılaştığını ileri sürmüştür. Genç Caesar da bunu fırsat bilip büyük dayısı Caesar'm heykelinin başına bir yıldızın yerleştirilmesini sağlamıştır."

Genç Caesar Roma'da oyunlarla uğraşırken, Cicero da yol hazırlığı yapıyordu. Atina'daki oğlunu görmek ve onunla ilgili endişelerini gidermek için çıkmak istediği bu yolculuk, ortamın karıştığı sırada, Cicero'nun Atticus'a sık sık yazdığı bir konu olmuştur. 17 Haziran tarihli mektubunda[65] açıkça 'kaçmak' fiilini kullanmıştır. Bu döneme tarihlenen başka bir mektubunda[66] ise şöyle yazmıştır: "Bizimkilerin Antonius'tan alabildikleri kadar yaşama hakkına sahip olduklarını gördükten sonra, umudumu yitirdim....kaçmak için değil de daha iyi bir ölüm umudu için bu tuzaktan kurtulmaya karar verdim" Bu mektuplardan Cicero'nun tüm umudunu yitirdiğini ve İtalya'da kalırsa, iç savaşta öldürüleceğini bir yıl öncesinden hissetmiş gibi davrandığını anlayabiliyoruz.

Cicero, 30 Haziran'da Arpinum'a gitmek üzere Tusculum'dan ayrılmış, yolu üzerindeki Napoli körfezine uğramış, burada kısa bir süre kaldıktan sonra, Yunanistan'a yola çıkmayı düşünmüştür. Anagnia üzerinden olasılıkla 1 Temmuz'da doğum yeri Arpinum'a ulaşmıştır. 6 Temmuz'da buradan ayrıldıktan sonra, güneye doğru yoluna devam ederek aynı gece Formiae'a varmıştır. Bu sırada Atticus ile mektuplaşmayı da sürdürmüştür. Bu mektuplardan birinde[67] Atticus'a, M. Brutus'un yazdığı bir mektupta onun adına Roma'da düzenlenen oyunları izlemesini rica

[64] Ronald Syme, *The Roman Revolution*, s.116 ve devamı.
[65] *ad Atticum*, XV, 19, 1: *fugiamus igitur...*
[66] *ad Atticum*, XV, 20, 1.
[67] *ad Atticum*, XV, 26, 1.

ettiğini anlatmaktadır. Cicero, M. Brutus'un bu dileğinin onun her zamanki sağduyusuna aykırı olduğu ve Roma'ya gidip oyunları izlemesinin tehlikeli olacağı yanıtını vermiştir.

Bu arada M. Brutus, Cassius ve ileri gelen cumhuriyetçiler Napoli körfezinde küçük bir ada olan Nesis'te bulunuyorlardı. Puteoli'de bulunan Cicero ise bu adaya hem 8 hem de 10 Temmuz'da Brutus'u görmeye gitmiş ve Atticus'a yazdığı mektuplarda, Yunanistan yolculuğuna Brutus ile birlikte çıkma niyetinden söz etmiştir; çünkü bir yandan Antonius'un Makedonya'dan Brundisium'a dönmekte olan lejyonları, öte yandan da korsanlar söz konusudur. Bu nedenlerden M. Brutus ile birlikte yola çıkmayı düşünmüş, ama onun da teknelerini küçük bulmuştur[68]. Oysa M. Brutus ile yola çıkmasını engelleyen başka nedenler vardır. 10 Temmuz'da Atticus'a yazdığı bir mektupta[69] bu nedenleri şöyle anlatır:

> Brutus'un çabuk davranmaması canımı sıkıyor. İlkin tamamlanan oyunlardan haber bekliyor; sonra da anladığım kadarıyla, pek çok yerde konaklayarak yavaş yavaş yol alacak. Yine de hiç yola çıkmamaktansa, yavaş yol almanın daha uygun olduğunu düşünüyorum.

Cicero'nun bir an önce İtalya'dan ayrılmak için nasıl bir telaş içinde olduğu bu sözlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Cicero, Atticus ve Balbus'tan Roma'daki işleriyle ilgilenmelerini ve gerekli durumlarda para yardımında bulunmalarını isteyerek 17 Temmuz'da Pompeii'den gemiyle yola çıkmıştır. Ayın 19'unda Velia'da Talna adlı bir tanıdığının evinde kalmıştır. 20'sinde güneye doğru ilerlemeye başlamış, yolculuğunun sekizinci gününde (24 Temmuz) Vibo'ya ulaşmış, arkadaşı Sicca'nın evinde konuk olmuştur. Buradan Atticus'a yazdığı mektupta[70] ondan, İtalya'dan ve çok sevdiği yazlık evlerinden ayrıldığı için duyduğu üzüntüyü "Bütün bu yolculuk ve sıkıntılar neden?" diye retorik bir soruyla açıklamaya çalışmıştır. 28 Temmuz'da Regium'a, 1 Ağustos'ta da Syracusae'a varmıştır. 2 Ağustos'ta Syracusae'dan denize açılmış, ama ters esen rüzgârlar ayın 5'inde onu Rhegium yakınındaki Leucopetra burnuna geri getirmiştir. Ayın 6'sında gemiyle yine denize açılmaya çalışmış, ancak ayın 7'sinde yine Leucopetra'ya sürüklenmiştir. Burada arkadaşı P. Valerius tarafından çok iyi ağırlanmıştır[71]. Bu sırada seçkin Rhegium yurttaşlarından bir grup kısa bir süre önce, yani Temmuz ayının

---

[68] *ad Atticum*, XVI, 1, 3.
[69] *ad Atticum*, XVI, 4, 4.
[70] *ad Atticum*, XVI, 6, 2.
[71] *ad Atticum, XVI, 7, 1; Birinci Philippica Söylevi*, 8.

sonlarında Roma'dan ayrılıp buraya ulaşmış ve Cicero'ya şu haberleri getirmişti: 1 Ağustos'ta Senato toplanacaktı, Antonius uzlaşma yoluna gidecekti. Cicero, Leucopetra'da Rhegium yurttaşlarından 1 Ağustos'ta olabilecek olayları haber aldığında tarih 7 Ağustos olmuştu; bu haberler üzerine Yunanistan'a gitmekten caydı; ama olaylar beklendiği gibi gelişmemişti. Cicero şunları anlatır[72]:

> Orada rüzgârı beklerken, Roma'dan henüz dönmüş, gerçekten seçkin *Rhegium*lular geldi. Bunların arasında bizim Brutus'un konuğu da vardı. Bu adam Brutus'u Napoli'de bırakmıştı. Brutus ve Cassius'un bildirisini, Senato'nun 1 Ağustos'ta toplanacağını, Brutus ve Cassius'un *consul* ve *praetor*lara gönderdikleri mektuplarda hazır bulunmalarını istediklerini aktardılar. Antonius'un boyun eğeceği, bir anlaşmaya varılacağı, bizimkilerin Roma'ya döneceği konusundaki umudun büyük olduğunu haber veriyorlardı. Ayrıca benim yokluğumun hissedildiğini ve suçlandığımı da ekliyorlardı.

Bu haberler Cicero'nun zaten gönül huzuru içinde çıkmadığı Yunanistan yolculuğundan caymasına neden olmuştur[73]:

> Bunları duyunca, yolculuk düşüncesini hiç kuşkusuz kafamdan çıkarıp attım, zaten daha önce de hoşuma gitmiyordu.

Aynı konudan *Philippicae Söylevleri*'nde de söz etmiştir[74]:

> Onlardan ilkin Antonius'un konuşmasını öğrendim, bu öyle hoşuma gitti ki, onu okuduktan sonra, dönmeyi ilk kez düşünmeye başladım.

1 Ağustos'taki Senato toplantısında Piso, verdiği söylevle Antonius'a saldırmış, ama Senato'dan gereken desteği alamamıştır. Senato'nun yapabildiği tek şey Brutus ve Cassius'a Girit ve Kyrene olmak üzere iki önemsiz eyaleti vermesiydi. Böylece Antonius 1 Haziran'daki Senato toplantısının sonunda olduğu gibi, karşı tarafın gerçek bir destekten yoksun olduğunu görmüş, M. Brutus ve Cassius'a karşı etkili önlemler alabilmek için artık harekete geçebileceğini sezmiştir. Bu nedenle 1 ya da 2 Ağustos akşamı onlara karşı sert bir bildiri kaleme almıştır. Onları görevlerinden kaçmakla ve savaş çıkartmaya çalışmakla suçlamıştır. Onlar ise 4 Ağustos günü çok ciddi ve saygın yazılarıyla ona karşılık vermişler-

---

[72] *ad Atticum*, XVI, 7, 1.
[73] *ad Atticum*, XVI, 7, 1.
[74] *Birinci Philippica Söylevi*, 8.

dir[75]. Cicero, Antonius'un yeniden duruma egemen olup M. Brutus ve Cassius'un İtalya'dan ayrılmak zorunda kalacağını, Piso'nun Senato'da hiç destek bulamadığını daha önce öğrenseydi, acaba yine de Roma'ya dönmeye karar verir miydi?

Bu arada Genç Caesar, yanlışlıkla öldürülen Helvius Cinna'dan boşalan halk temsilciliğine adaylığını koymuştur; Antonius ise, Genç Caesar'ın *patricius* olduğunu, yaşının küçük olduğunu ve *cursus honorum*un gerektirdiği ilk kamu görevi olan *quaestor*luğu bile daha yapmadığını söyleyerek seçimin ertelenmesini başarmış ve Genç Caesar ile aralarındaki düşmanlık doruk noktasına çıkmıştır.

Cicero dönüş yolculuğu sırasında 17 Ağustos günü Velia'ya ulaşmış ve M. Brutus ile karşılaşmıştır. Brutus 1 Ağustos'ta Roma'da olanları Cicero'ya anlatmış, Antonius'un bildirisinin ve kendilerinin de ona verdikleri yanıtın birer örneğini vermiştir. Cicero, M. Brutus ile konuştukları hakkında şunları anlatmaktadır[76]: 'Velia'ya hızla geldiğimde, M. Brutus'u gördüm; ne kadar üzüldüğümü anlatamam. M. Brutus'un ayrıldığı kente, benim dönmeye cesaret etmemin ve Brutus'un güven içinde olmadığı yerde, güven içinde olmak istememin benim için utanç verici olduğunu düşünüyordum.' Cicero'nun bu son tümcesinde, duyduğu korkunun izleri hissedilebilmektedir; ama tam dönmeye karar vermişken ve kararını da dostlarına duyurmuşken, durumun kötüye gittiğini öğrenince, yeniden İtalya'dan ayrılmayı da gururuna yedirememiş olmalıdır.

Cicero, 17 Ağustos'ta Velia'da Brutus'u gördükten sonra, gemiyle yola çıkmış 19 Ağustos'ta Pompeii'ye, 28 Ağustos'ta da Tusculum'a ulaşmıştır. 31 Ağustos'ta ise oldukça büyük bir kalabalık tarafından karşılanarak Roma'ya girmiştir. Böylece Cicero'nun yaşamında, ölümüne dek sürecek çok kısa, ama son derece hareketli bir dönem başlamıştır. Roma'ya dönmekle her geçen gün ölüme biraz daha yaklaştığını hissetmiş gibidir. Dönmeye karar verdikten sonra, Roma'daki durumun iyi olmadığını öğrenince, 19 Ağustos'ta Atticus'a yazdığı mektupta[77] şunları demiştir: "Bu yaştaki bir adamın mezardan çok uzak olmaması gerektiğini söylüyorlar."

Cicero, 1 Eylül'deki Senato toplantısına yol yorgunluğunu ileri sürerek katılamayacağını bir haberciyle Antonius'a bildirmiştir[78]. Cicero'nun katılmadığı 1 Eylül'deki Senato toplantısında, Antonius, Cicero'ya gözdağı vermiş, ertesi günkü, yani 2 Eylül'deki oturuma katılmazsa, onu

[75] Cicero'nun mektupları sayesinde bu bildiri günümüze ulaşmıştır: *ad Familiares*, XI, 3.
[76] Cicero, *Birinci Philippica Söylevi*, 9.
[77] *ad Atticum*, XVI, 7, 7.
[78] Cicero, *Birinci Philippica Söylevi*, 12.

zorla Senato'ya getirteceğini ve evini yıktıracağını söylemiştir[79]. Ertesi gün Antonius, Tibur'a gitmek üzere yola çıktığı için, Senato'yu öbür *consul* Dolabella toplamıştır. Cicero bu toplantıya katılmış ve *Birinci Philippica Söylevi*'ni vererek aktif politika yaşamına dönmüştür.

Cicero'nun yaşamının sonunda politikaya dönmesine neden olan *Philippicae Söylevleri*'nden günümüze on dört tanesi ulaşmıştır. Gramercilerin alıntı yaptıkları, ama bugün elimizdeki on dört söylev içinde bulunmayan ufak pasajlar vardır; bunlar *Dördüncü*, *On Dördüncü* ve *On Altıncı Söylevlere* aittir. Demek ki bu söylevler en az on altı taneydi; *Dördüncü ve On Dördüncü Söylev*'den alıntıların elimizdeki metinlerde yer almaması ise, Cicero'nun söylevlerini yayınlarken gözden geçirdiğini göstermektedir. Söylevlerden Dördüncüsü ve Altıncısı Cicero'nun Senato'da alman kararları halka duyurmak amacıyla halk toplantısında verdiği söylevlerdir; bunların dili, halka söylendiği için, öbürlerine göre daha kolaydır. Geri kalanlar Senato'da verdikleridir. *İkinci Philippica* ise yalnızca yayınlanmıştır. Tüm zamanların en iyi söylevi olarak değerlendirilen bu konuşmayı Iuvenalis 'tanrısal' olarak tanımlamıştır[80].

Bu söylevlere *Philippicus, a, um* sıfatı İÖ 4. yüzyılda Atinalı Demosthenes'in, Büyük İskender'in babası kral II. Philippos'a karşı verdiği söylevlerle (*Logoi Philippikoi*) arasındaki konu ve amaç benzerliği nedeniyle eklenmiştir. Cicero, Brutus ile mektuplaşmalarında bu konuşmalarını Demosthenes'in söylevlerine benzetmiş ve şaka olarak kendi söylevlerinden *Philippici* diye söz etmiştir[81]. Aulus Gellius ise bu söylevlere daha uygun olan *Antoninae*[82] adını vermişse de, Iuvenalis zamanında *Orationes Philippicae* adı benimsenmiştir.

Cicero, 2 Eylül'de Antonius'un katılmadığı Senato toplantısında verdiği *Birinci Philippica Söylevi*'nde Antonius'a uzlaşmacı bir tutumla yaklaşmıştır. Bu tutumunda 1 Eylül'deki senato oturumuna katılmadığı için, Antonius'un kendisine sert çıkması büyük bir olasılıkla etkili olmuştur. Dolayısıyla bu ilk söylevin öbür on üç tanesinden farkı tam bir hiciv olmamasıdır. Caesar'ın öldürülmesinden hemen sonra Antonius'un yaptıklarını övmüş, barışın temellerinin Antonius sayesinde nasıl atıldığını anlatmış (I, 2 ve 3), sonra da Antonius'un yaptığı yolsuzluklardan onun adını vermeden söz etmiştir. İtalya'dan ayrılmasının (I, 6) ve Roma'ya dönmesinin nedenlerini (I, 7 – 10) açıklamış, Antonius'a karşı sert bir söylev veren Piso'yu desteklemediği için Senato'yu kölelikle

---

[79] Ibidem.
[80] Iuvenalis, *Saturae*, 10, 125: *divina Philippica...*
[81] *ad Brutum*, II, 4 ve 5.
[82] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, I, 22, 17; VI, 11, 3; XIII, 1,1 ve 22, 6.

suçlamıştır (I, 14 – 15). Ayrıca Antonius'a yol göstermeye çalışmış, Caesar'ın düştüğü hataya düşmemesini salık vermiştir (I, 35).

Antonius, Cicero'nun 2 Eylül'de Senato'da verdiği birinci söylevden, ılımlı olmasına karşın, tedirgin olmuştur; döneminin en büyük söz söyleme ustasına karşı konuşabilmek için uzun sürecek bir hazırlık yapmak üzere Metellus Scipio'nun Tibur'daki evine gitmiş ve burada 19 Eylül'de Senato'da Cicero'ya yanıt niteliğindeki konuşmasının hazırlığını yapmıştır[83]. 19 Eylül'deki senato toplantısına, Antonius'un silahlı adamlarının *forum*u kuşatması yüzünden, yalnız Cicero değil, 1 Ağustos'taki toplantıda Antonius'a karşı konuşan Piso ve 2 Eylül'deki toplantıda Cicero'yu destekleyen tek senatör P. Servilius da katılamamıştır. Cicero, Antonius'un 19 Eylül'deki konuşmasını "Son derece pis ağzından bir konuşma kustu" diye betimlemiştir[84]. Antonius bu söylevini yayımlamıştır; özeti de *acta diurna*da[85] yer almıştır.

Ekim ayında Cicero, Roma dışına çıkmış, bu söylevler içinde en uzunu olan ünlü *İkinci Philippica Söylevi*'ni Antonius'un 19 Eylül'deki konuşmasına yanıt olarak kaleme almıştır. Eleştirmesi için Atticus'a bir örneğini yollamıştır[86]. Atticus'un söylevi beğendiği, Cicero'nun Atticus'a yazdığı 5 Kasım tarihli mektuptan[87] anlaşılmaktadır: "Yapıtımı beğenmenden dolayı gurur duyuyorum". Cicero, arkadaşları arasında elden ele dolaşan bu söylevi Senato'da ya da halk önünde vermemiş, yaklaşık Kasım ayının sonunda Antonius, Gallia Cisalpina'ya yola çıkmak üzere Roma'dan ayrıldığında yayımlamıştır. Söylev iki ana bölümden oluşmaktadır; ilk bölümde Cicero, kendisine yöneltilen suçlamaları yanıtlamıştır (I, 3 – 43). İkinci kesimde ise Antonius'un çocukluğundan başlayarak özel yaşamını ele almış ve yaptıklarını oldukça sert bir dille eleştirmiştir (I, 43 – 114).

Antonius, Brundisium'da bulunan lejyonları kendi yanına çekmek için, er başına 100 *denarius* vermiştir; ancak Genç Caesar'ın verdiğinden daha fazlasını uman erler ayaklanmıştır[88]. Cicero bir mektubunda[89] Genç Caesar'ın ordu kurmak için er başına 500 *denarius* vererek Casilinum ve Calatia'daki emekli erleri topladığını ve amacının Antonius ile savaşmak olduğunu anlatmıştır. Aynı mektupta Genç Caesar üç bin emekli erle Roma'ya gelmesinin mi, onları Capua'da tutarak Antonius'un ilerleyişini

---

[83] *Beşinci Philippica Söylevi*, 19; *ad Familiares*, XII, 2, 1.
[84] *Beşinci Philippica Söylevi*, 19: *orationem ex ore impurissimo evomuit.*
[85] *Acta diurna*.: Senato kararlarının halka duyurulması için çıkarılan gazete.
[86] *ad Atticum*, XV, 13, 1.
[87] *ad Atticum*, XVI, 11, 1: *Nostrum opus tibi probari laetor.*
[88] Dio Cassius, XLV, 13; Appianos, *Bellum Civile*, 3, 43.
[89] *ad Atticum*, XVI, 8.

engellemesinin mi, yoksa Kuzey Adriyatik denizine doğru ilerlemekte olan üç Makedonya lejyonuna doğru gitmesinin mi daha iyi olacağını Cicero'ya danışmıştır. Cicero ona Roma'ya gelmesini salık verince, Genç Caesar onun sözünü tutmuş, Cicero'ya mektup[90] yazarak onun da Roma'ya gelmesini, çünkü Senato aracılığı ile harekete geçmek istediğini belirtmiştir. Cicero, Genç Caesar'dan sık sık işe el koymasını, Capua'ya gelmesini, yeniden devleti kurtarmasını[91] ve bir an önce Roma'ya gelmesini isteyen mektuplar[92] almasına karşın, bu konuda yürekli davranamamaktadır. Atticus'a yazdığı 1 ya da 2 Kasım tarihli mektupta şöyle demektedir:

> Kimin ardından gideceğiz? Adına bak! Yaşına bak! Benden Capua'da ya da Capua yakınlarında bir yerde gizlice buluşup görüşmemizi istiyor. Bunun gizli olabileceğini düşünüyorsa, çok çocukça bir düşünce. Ona bunun ne gerekli olduğunu ne de gerçekleşebileceğini mektupla bildirdim.

3 ya da 4 Kasım tarihli başka bir mektupta[93] Genç Caesar'dan günde iki mektup aldığını, onun kendisini Roma'ya çağırdığını, vereceği karara göre Senato aracılığı ile işe el koymak istediğini anlatmıştır. Mektubunu şöyle sürdürmektedir: "Ben ise zaman kazanmaya çalışıyorum. Onun yaşına güvenmiyorum, niyetinin ne olduğunu bilmiyorum. Pansa *consul* olmadan bir şey yapmak istemiyorum. Antonius'un üstün gelmesinden korkuyorum". Bu mektuplarda oldukça karamsar görünen Cicero'nun, 5 Kasım'da yazdığı mektupta[94] düşüncesini değiştirmiş olduğu çok açıktır:

> Yine de o çok çabuk davrandı ve davranıyor. Büyük bir grupla Roma'ya gelecek, ancak o tam bir çocuk. Senato'yu çabucak toplayabileceğini düşünüyor. Kim gelecek? Gelse bile, işler kesinleşmemişken, kim Antonius'u gücendirecek? 1 Ocak'ta belki bizi koruyacak ya da daha önce savaş çıkacak. Kasabalar şaşırtıcı bir biçimde bu çocuğu destekliyor; çünkü Samnium'a yolculuğu sırasında Cales'e geldi ve Teanum'da kaldı. Orada onu şaşırtıcı bir kalabalık karşıladı. Sen bunu düşünür müydün? Bu yüzden kararlaştırdığım günden daha önce Roma'ya döneceğim.

---

[90] *ad Atticum* XVI, 9.
[91] Cicero Catilina tertibini ortaya çıkararak devleti bir kez yıkımdan kurtarmıştır.
[92] *ad Atticum*, XVI, 11, 6.
[93] *ad Atticum*, XVI, 9.
[94] *ad Atticum*, XVI, 11, 6.

Caesar'ı çok seven halkın, onun manevi oğlunu da çok sevmesi ve desteklemesi, anlaşılan Cicero'yu çok etkilemiştir. Ayrıca akıllı bir genç olan Genç Caesar, kararsızlığını anladığı Cicero'ya nasıl yaklaşacağını çok iyi bilmiş ve "Yurdu ikinci kez kurtar" diyerek onu can evinden vurmuştur. Genç Caesar, Cicero'nun önerisiyle Roma'ya gelmiş, halk toplantısında Antonius'a karşı çok sert bir söylev vermiştir[95]. Antonius, 28 Kasım'daki senato toplantısının ortasında Mars Lejyonu ile Dördüncü Lejyonun Genç Caesar'ın yanına geçtikleri haberini alınca, görüşmeleri yarıda kesip oylamaya geçmiş, sonra da er giysisi giyip Alba'ya yola çıkmıştır. Oradaki lejyonlarla uzlaşamayınca, Tibur'a gidip oradaki erlerine Genç Caesar gibi er başına beş yüz *denarius* vererek kendi yanında kalmalarını sağlamıştır. Büyük bir olasılıkla Cicero, Mars Lejyonu ile Dördüncü lejyonun Genç Caesar'ın yanma geçmesinden ve Antonius'un bu haber üzerine apar topar Roma'dan ayrılmasından yüreklenip, bu sırada *İkinci Philippica Söylevi*'ni yayımlamıştır. 20 Aralık 43 günü halk temsilcilerinin çağrısı üzerine toplanan Senato'nun gündeminde, Senato'nun 1 Ocak 43 günü güven içinde toplanabilmesi, göreve başlayacak *consul*lerin güvenliğinin sağlanabilmesi ve önemli devlet işleri konusunda düşüncelerin özgürce söylenebilmesi için alınacak önlemleri görüşmek vardı. Cicero'nun da toplantıya katıldığı görülünce, Senato tam sayıyla toplanmıştır. Oturum Cicero'nun *Üçüncü Philippica Söylevi*'ni vermesiyle açılmıştır.

Bu söylevin Genç Caesar açısından önemi çok büyüktür. Genç Caesar'ın ileride imparator Augustus olmasını sağlayacak gelişmelerin temelleri bu söylevle atılmıştır. Cicero ikinci söylevden başlayarak vatan haini ilân ettirmeye çalıştığı Antonius'un karşısına koyduğu Genç Caesar'dan ilk kez ve çarpıcı bir biçimde *Üçüncü Philippica Söylevi*'nde söz etmeye başlamıştır[96]: "İnanılmaz ve tanrısal bir zekânın yanısıra erdeme de sahip olan Caesar Octavianus, neredeyse çocuk denecek yaşta...." sözleriyle Genç Caesar'ı överek Roma devletinin kurtarıcısı olarak Senato'ya sunmuştur. Elinden geldiğince onu överek devleti savunması için ona yetki verilmesini istemiştir.

Cicero, 20 Aralık'taki Senato toplantısı bittikten sonra *forumda* toplanan halka, Senato'da görüşülenler hakkında bilgi vermek amacıyla *Dördüncü Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Ayrıca halkı Antonius'a karşı kışkırtıp yanma çektikten sonra, onu düşman ilân ettirmek amacıyla senato

[95] Dio Cassius, XLV, 12; *ad Atticum*, XVI, 15, 3
[96] *Üçüncü Philippica Söylevi*, II.

üzerinde baskı oluşturmak için Antonius'u yermeyi, Genç Caesar'ı yüceltmeyi sürdürmüştür.

1 Ocak 43'te *consul*lük görevi sona eren Antonius, eyalet valisi olarak görev yapacağı bir yıl öncesinden yasal olarak belirlenmiş Gallia Cisalpina'yı Decimus Brutus'tan teslim almak üzere Mutina'ya gelmişti; eyaleti Antonius'a teslim etmeyeceğini bildiren Decimus Brutus'u kuşatıp sıkıştırmıştır[97]. Genç Caesar ise topladığı ordularıyla Mutina'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Olasılıkla Cicero'nun Antonius'u düşman ilân ettirme çabalarına katkıda bulunmak amacıyla Decimus Brutus'un eyaleti Antonius'a teslim etmemesi de cumhuriyetçilerin yaptığı başka bir hatadır; çünkü Antonius, yasal olarak kendisine verilen eyaleti alamayınca, Mutina'yı kuşatmıştır; böylece Senato ile Antonius arasında savaş başlamıştır.

1 Ocak'ta görevlerine başlayan yeni *consul*ler Aulus Hirtius ve Vibius Pansa devlet işlerini görüşmek üzere Senato'yu toplamışlardır. Yeni *consul*lerin konuşmasından sonra Antonius yanlısı Calenus, Antonius ile savaşa girişilmeden önce, kuşatmayı kaldırması ve Senato'nun yetkisine boyun eğmesi için, ona elçi gönderilmesini istemiştir. Bu öneri Senato'da destek bulmuştur. Bunun üzerine Cicero *Beşinci Philippica Söylevi* ile bu öneriye karşı çıkıp, Antonius'a savaş açmayı önermiştir. Bu öneriyle ilgili tartışmalar dört gün sürmüştür[98]. Antonius'a savaş açma önerisine yalnız Calenus değil, cumhuriyetçilerden de karşı çıkanlar olmuştur. Tartışmalar oldukça sert geçmiş, ilk gün gece yarısından sonra bitmiştir; Senato, iki gün tan ağarırken toplanmıştır[99]. Sonunda barış şartlarını görüşmek üzere değil de, Antonius'tan Mutina kuşatmasına son vermesini, Gallia Cisalpina'dan çıkmasını, Roma'dan iki yüz mil uzakta durmasını ve Senato'nun yetkisine boyun eğmesini bildirmek üzere elçi gönderilmesine karar verilmiştir. Elçi olarak S. Sulpicius, L. Piso ve Genç Caesar'ın üvey babası L. Philippus seçilmiştir.

Cicero, *Beşinci Söylevi*'nin 42. paragrafından başlayarak Genç Caesar'ı ele almış, Antonius'a karşı nasıl ordu topladığını, Genç Caesar sayesinde Antonius'un egemenliğinin ezildiğini anlatmıştır. Genç Caesar'a yetki verilmesini önermiş, tam yetkiyle *propraetor* olmasını istemiş ve ardından da yaşı tutmamasına karşın senatör olmasını içeren bir kararı senatoya sunmuştur. Konuşmasının geri kalan kesiminde ise Genç Caesar'a bu yetkileri ve görevleri vermemek için herhangi bir neden bulunmadığını geçmişten örneklerle anlatmıştır. Cicero'nun, Genç

[97] Appianos, *Bellum Civile*, III, 49 - 50
[98] Appianos, *Bellum Civile*, III, 50 - 61
[99] Appianos, *Bellum Civile*, III, 50; Dio Cassius, XLV, 17, 2.

Caesar'a *propraetor* yetkisini verdirtmek istemesinin amacı, kurduğu orduyu yasallaştırmaktı; çünkü *consul, proconsul, praetor* ve *propraetor* yetkisi olmayan birisi, kendi parasıyla da olsa, ordu kuramazdı ve kuracak olursa, cezası ölüm olan bir suç işlemiş olurdu. Öbür amacı ise kurulmuş olan bu orduyu Senato'nun kontrolü altına alıp Antonius'a karşı kullanmaktı; Konuşmasının en sonunda da Mars Lejyonunun ve Dördüncü Lejyonun erlerine, *consul* Antonius'u terk ettikleri için, toprak dağıtılmasını önermiştir.

Senato'da Antonius'a elçi yollanmasına karar verilmesinden sonra, *forum*da toplanan halk, Senato'da görüşülenleri anlatması için Cicero'yu çağırmış, Cicero da *Altıncı Philippica Söylevi*'ni vermiştir: Antonius'a elçi yollamanın işe yaramayacağını söyledikten sonra, halktan elçilerin dönüşünü sabırla beklemelerini ve özgürlüklerini korumaları konusundaki kararlılıklarını sürdürmelerini istemiştir. Konuşmasını çarpıcı bir tümce ile tamamlamıştır: "Öbür uluslar köleliğe katlanabilir, ama özgürlük Roma halkına özgüdür."

Elçiler Roma'dan yola çıktıklarında, Antonius Mutina kuşatmasını sürdürüyordu. Senato'da Calenus önderliğindeki Antonius yanlıları Antonius adına yanıtlar vererek onu korumaya çalışmışlardır. Ocak ayının aşağı yukarı ortalarında senato bazı önemsiz konuları görüşmek üzere toplanınca, Cicero bunu fırsat bilip *Yedinci Philippica Söylevi*'ni vermiş ve konuyu Antonius'a elçi yollama konusuna getirmiştir; onunla barış yapılırsa, Roma'ya gelecek olan Antonius ile barış içinde yaşayamayacaklarını anlatmıştır. Senatörleri 'Baş belası canavarı elinizden kaçırmayınız' diyerek uyarmıştır.

Bundan sonraki dönem Mutina'ya giden üç elçiden ikisinin Şubat ayının başında Roma'ya dönmesiyle başlamıştır. Elçilerden Servius Sulpicius hastalanıp yolda ölmüştür. 2 Şubat'ta Piso ve Philippus Senato'ya giderek arkadaşları Sulpicius'un ölümünü ve Antonius'un isteklerini bildirmişlerdir. Cicero'nun dedikleri doğru çıkmıştır[100]. Antonius kuşatmayı kaldırmamış, elçileri kente sokmayarak Brutus ile görüşmelerine izin vermemiştir. Cicero elçilerin davranışını utanç verici olarak değerlendirmiştir[101], çünkü Piso ve Philippus, Senato'nun kesin buyruklarını bildirmek üzere Antonius'un yanına yollanmalarına karşın, onun katlanılamaz istekleriyle geri dönmüşlerdir. Bunun sonucunda Cicero'nun dediği olmuş[102], kendisini halk kahramanı olarak bulmuştur. 2 Şubat'taki

[100] *Beşinci Philippica Söylevi*, 25.
[101] *ad Familiares*, XII, 4, 1.
[102] *Altıncı Philippica Söylevi*, 16.

senato oturumunda ayın dördünde *sagum*[103] giyilmesi de onaylanmış, ama Calenus'un Antonius'a ikinci kez elçi gönderme önerisi kabul edilmemiştir. Cicero ertesi günkü oturumda *Sekizinci Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Bu konuşmasında genel durumu özetledikten sonra, Antonius'tan yana olanların silah bırakarak ya *consul*lere ya Decimus Brutus'a ya da *propraetor* Genç Caesar'a teslim olmaları durumunda herhangi bir zarar görmemeleri, ödüle layık bir iş yaparlarsa, *consul*lerin uygun görmesi koşuluyla ödüllendirilmeleri için karar alınmasını önermiştir.

Cicero, *Sekizinci Philippica Söylevi*'nden bir gün sonra, yolda ölen elçi Sulpicius'a hangi onurların verileceği konusunda görüşme açılınca, Sulpicius'a övgü niteliğindeki *Dokuzuncu Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Senato'nun sonraki oturumlarında Antonius'un çıkardığı yasalar ve Caesar'ın çıkarmayı tasarladığı ileri sürülen uydurma yasalar ortadan kaldırılmıştır. Antonius devlet parasını zimmetine geçiren biri olarak ilân edilmiştir[104]. Caesar'ın gerçek *acta*sının korunması, emekli erlere toprak verilmesi ve diktatörlüğün ortadan kaldırılması gibi Antonius'un işe yarayan yasaları güvence altına alınmıştır.

M. Brutus, 44 Ağustos'unun ikinci yarısında Cicero ile görüştükten sonra Yunanistan'a gitmiş ve orada savaş hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Makedonya'nın yöneticisi Hortensius Hortalus, M. Brutus'un hizmetine girmişti; Illyricum'un yöneticisi Vatinius da askerî kuvvetlerini ona teslim etmişti. M. Brutus ayrıca Dolabella'nın kuvvetlerinden iki taburu ve Thessalia'da hâlâ çok sayıda oldukları bilinen, Pompeius'un eski erlerinden bazılarını elde etmişti. Büyük miktarda parayla Roma'ya dönmekte olan Anadolu'nun yöneticisi M. Apuleius ve Syria'da Caecilius Bassus'a karşı savaşanlardan biri olan Antistius Vetus, ellerindeki parayı Brutus'a vermişlerdi. Kasım ayının sonunda Makedonya yöneticiliğine atanan M. Antonius'un kardeşi C. Antonius'un (20 Aralık'ta bu atama geçersiz kılınmıştır) elindeki güçler Brutus'unkilerden zayıf kalınca Apollonia'ya sığınmıştı. Bu haberler Roma'ya ulaşınca, *consul* Pansa Senato'yu toplamış ve Brutus'un mektubunu okumuştur[105]. İlk sözü alan Antonius yanlısı Calenus, M. Brutus'un Makedonya'da hiçbir hakkı olmadığını, Caesar'ın katillerinden biri onurlandırılacak olursa, emekli erlerin kesinlikle güceneceğini söyleyerek başkomutanlığın M. Brutus'tan alınmasını önermiştir. Cicero ise M. Brutus'un Illyricum, Makedonya ve Yunanistan'ı korumayı sürdürmesini, ordusunu olabildiğince İtalya'ya yakın tutmasını öneren bir yasa sunmuş ve yaklaşık 13 Şubat'ta bu yasa tasarısını des-

[103] Savaşa hazır olunduğunu göstermek için giyilen asker giysisi.
[104] *On İkinci Philippica Söylevi*, 12.
[105] *Onuncu Philippica Söylevi*, 1.

tekleyici nitelikte olan *Onuncu Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Bu konuşmasında M. Brutus'un kurduğu orduyu yasallaştırma amacını güttüğü için, M. Antonius'un Makedonya'yı ele geçirmeye çalışan kardeşi C. Antonius ve onu engelleyen M. Brutus hakkında konuşmuştur. Senato, Cicero'nun bu yasa önerisini onaylamıştır.

Mart 43'te Senato'ya ulaşan haberler hiç de iç açıcı değildi: Ekim ayında Syria yöneticiliğini üstlenmek üzere Roma'dan ayrılan Dolabella, iki ay Yunanistan'da kaldıktan sonra, 43 yılı başında bir lejyonla Anadolu'ya çıkmış, Smyrna'da bulunan Anadolu'nun yöneticisi Trebonius, Dolabella'nm askerî güçlerinin kente girmesine izin vermemişti. Dolabella, elçisini Trebonius'a[106] yollamış, ardından da kendisi giderek Trebonius ile dostça görüşmüştür. Gece yarısı Dolabella'nın erleri kente habersiz girmiş ve iki gün boyunca Trebonius'a işkence ettikten sonra, kafasını keserek denize atmışlardı. Ardından Dolabella kendisini tüm Anadolu'nun yöneticisi ilân etmişti. Bu haberler Roma'ya ulaşır ulaşmaz, senato toplanmıştır; Dolabella, Calenus'un oy birliğiyle[107] kabul edilen önerisi üzerine düşman ilân edilmiş[108] ve mallarına el konmuştur. Dolabella'nın düşman ilân edilmesi üzerine onun yerine kimin geçeceği ve ona karşı kimin savaşacağı sorusu gündeme gelmiştir. Çeşitli önerilerin yanında Calenus bu savaşın *consul*lere verilmesini, Anadolu ve Syria eyaletlerinden hangisinin kime düşeceğinin ad çekme yoluyla saptanmasını önermiştir. Cicero, buna karşı çıkmış ve Caesar'ın *acta*sına göre, 43 yılı için Syria'nın yöneticiliğini üstlenmesi gereken, cumhuriyetçilerden Cassius'un *maius imperium*[109] ile bu göreve getirilmesini önermek amacıyla *On Birinci Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Bu konuşmasında tüm ustalığını ortaya koymasına karşın, *consul* Pansa Dolabella'ya karşı yürütülecek savaşın başına geçmek istediği için, Calenus'u desteklemiş, böylece onun önerisi onaylanmıştır.

Bu sırada Antonius Mutina'daki kuşatmayı sürdürüyordu. D. Brutus Mutina'da zor durumda olduğu için, arkadaşları onun güvenliğinden endişelenmeye başlamışlardı. Antonius Mutina'yı alırsa, D. Brutus'un Trebonius ile aynı yazgıyı paylaşacağından korkuyorlardı. Bu durumda Antonius yanlısı Piso ve Calenus ona ikinci kez elçi göndermek için en uygun zaman olduğunu düşünmüşlerdir. Öbür *consul* Pansa'nm da desteği elde edilince, Cicero, Servilius Isauricus, L. Caesar, Piso ve Calenus'tan oluşan beş kişilik bir elçi kurulu oluşturulmuştur. Bu elçiler

[106] Trebonius'un öldürülmesi *On Birinci Philippica Söylevi*, 4-8.
[107] *On Birinci Philippica Söylevi*, 9.
[108] *On Birinci Philippica Söylevi*, 15.
[109] Olağanüstü yetki.

Antonius'a Senato'ya boyun eğmesi durumunda eski saygınlığını koruyabileceğini bildireceklerdi. Ertesi gün Servilius Senato'da konuşarak düşüncesini değiştirdiğini belirtmiştir. Bu önerinin sunulduğu gün sesini çıkarmayan Cicero da düşüncesini değiştirmiş ve nedenini *On İkinci Philippica Söylevi* ile açıklamıştır: Para ve silah yardımı için söz veren *municipium*ların ve kolonilerin elçi gönderme işine ne diyeceklerini, Capua'nın bu kararı nasıl onaylayacağını, Antonius'u düşman gördükleri için, komutanlarını bırakan lejyonların ne düşüneceklerini sormuştur. Antonius'a karşı savaşmakta olan A. Hirtius'un ve Genç Caesar'ın bunlardan haberi yokken, üstelik barış yapılmasını istemezken, barış kararı almanın büyük haksızlık olacağını anlatmıştır. Yaşamının kendisi için önemli olmadığını, ama devlet ve Roma halkı için bir şeyler ifade ettiğini söylemiştir. Roma'da kendi evinde bile saldırıya uğradığını, elçi olarak böyle uzun bir yolculukta başına bir iş gelmeyeceğini ve öldürülmeyeceğini kimin garanti edeceğini sormuştur. Kazasız belasız Antonius'un kampına ulaşsa bile, kendisini onun yanında güven içinde hissetmeyeceğini söylemiş, bu konunun yeniden iyice görüşülmesini isteyerek konuşmasını bitirmiştir.

Mart ayının ikinci yarısının başında İspanya'nın yöneticisi Lepidus Senato'ya yazdığı mektupta[110] Senato'nun Antonius ile barışmasını istemiştir. Cicero da ona kölelikle karışan barışın katlanılamaz olduğunu belirterek barış işine karışmamasını öğütlemiştir[111]. Servilius 20 Mart'ta Lepidus'a teşekkür eden, ancak barış sorununun Senato'ya bırakılması gerektiği biçiminde bir yanıt verilmesini önermiştir. Cicero da bu öneriyi destekleyen *On Üçüncü Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Bu konuşmasında gerçek barış umuduyla Lepidus'u övmüş, ancak Antonius gibi bir adamla barış yapmanın olanaksız olduğunu savunup kanıtlamıştır. Bu sırada Antonius, Hirtius ve Genç Caesar'a küstahça bir mektup yazmıştır; Hirtius da bu mektubu kuzey İtalya'ya yola çıkmadan önce az önce Cicero'ya ulaştırmış, Cicero da konuşmasında bu mektubu satır satır aktarmış ve Antonius'a yanıt vermiştir.

Cicero, *On Üçüncü Philippica Söylevi*'ni verdiği günün akşamı Gallia Transalpina'nın eyalet valisi Munatius Plancus'a ve Lepidus'a, Senato'nun Antonius ile barışması için araya gelmelerinden dolayı kızgınlığını gösteren kısa ve sert birer mektup[112] yazmıştır. Bunun üzerine Plancus Nisan ayının başında resmî bir mektup yazarak tümüyle Se-

[110] Lepidus'un bu mektubu günümüze ulaşmamıştır.
[111] *ad Familiares*, X, 27.
[112] *ad Familiares*, X, 6 ve X, 27.

nato'nun hizmetinde olduğunu bildirmiştir[113]. Şimdiye dek gösterdiği kararsız tutumun yasal otoritelerden ödül beklemesinden kaynaklandığını da eklemiştir. Bunun üzerine Cicero ona onur ödülleri verilmesi için Senato'ya öneride bulunmuştur. 7 Nisan'daki Senato toplantısında birçok kişinin yanı sıra Servilius Isauricus, Plancus'un Senato'nun hizmetinde olmasının, görevi gereği olduğunu söyleyerek Cicero'nun önerisine karşı çıkmışlardır. Cicero da Isauricus'a karşı sert bir söylev vermiş –belki bu konuşma elimize geçmeyen başka bir *Philippica Söylevi*dir[114]– ve önerisi 9 Nisan'da onaylanmıştır.

Bu sırada Hirtius ve Genç Caesar, Antonius'un askerî güçlerinin elinde bulunan Bononia'yı kuşatmış, Pansa'yı bekliyorlardı. Pansa Nisan'ın ortalarında oraya vardığında, Antonius'un Mutina'daki durumu oldukça tehlikeliydi ve doğu yönündeki Aemilia Yolu'nda ilerlerken, 15 Nisan'da Pansa ile karşılaşmıştı. Burada ölümcül yaralar alan Pansa'yı yenmiş, sonra da kendisi Hirtius'a yenilmiştir. Bir hafta sonra 21 Nisan'da komutanlar Antonius ile Mutina surlarının dibinde savaşmışlar, Antonius tam bir yenilgiye uğramış ve kaçmıştır. Bu savaşta Hirtius, 22 Nisan gecesi de Pansa aldığı yaralar yüzünden ölmüştür.

Yaklaşık 17 Nisan'da Roma'ya Antonius'un zafer kazandığı ve kente doğru yürüyüşe geçtiği haberi ulaşınca Cicero sıkıntılı üç gün geçirmiştir. Bu haber yüzünden kentte heyecan artınca, halk temsilcisi Apuleius bir toplantı düzenleyerek haberlerin asılsız ve saçma olduğunu bildirmiştir. Birkaç saat sonra gerçek haberler gelince halk Cicero için bir gösteri düzenlemiştir. 21 Nisan'daki Senato toplantısında Servilius Isauricus savaş giysisinin çıkarılarak, *toga* giyilmesini ve kazanılan zafer için şükran günü düzenlenmesini önermiştir. Cicero da *On Dördüncü Philippica Söylevi*'ni vermiştir. Konuşmasında Isauricus'un birinci önerisine karşı çıkmış, Mutina kuşatması kalkıncaya dek savaş giysisi giyilmesini önermiş, şükran günü önerisini ise desteklemiştir.

21 Nisan'daki Mutina savaşının haberleri Roma'ya 25 Nisan akşamı ulaşmış ve ertesi gün Antonius ve yandaşları resmen kamu düşmanı ilân edilmişlerdir. Cicero 27 Nisan tarihli mektubunda[115] bu haberi M. Brutus'a bildirmiştir. Decimus Brutus ise Cicero'ya yazdığı mektupta[116] Antonius'un İtalya'ya ayak basmaması için elinden geleni yapacağını ve onu izleyeceğini söylemiştir; ama 10 Mayıs günlü mektubunda[117]

---

[113] *ad Familiares*, X, 8.
[114] Bk. Tyrrell and Purser, *The Correspondence of M.T.Cicero*, cilt VI, intr.xliii, dipnot 122.
[115] *ad Brutum*, I, 3,4.
[116] *ad Familiares*, XI, 9.
[117] *ad Familiares*, XI, 13.

Antonius'u izleyememesinin nedenlerini ve onun nasıl kaçtığını anlatmıştır. Bu olaylar üzerine Senato Lepidus ve Plancus'u İtalya'ya çağırmıştır. Bu arada Ventidius 3 ya da 4 Mayıs'ta üç lejyonla Antonius'a katılmıştır. Antonius 15 Mayıs'ta Forum Iulium'a ulaşmış ve Forum Voconii'de bulunan Lepidus'tan yirmi dört Roma mili uzaklıkta ordugâh kurmuştur. Lepidus Senato'ya yazdığı mektupta[118] iki ordunun birleşmesi için zorlandığını belirtmiştir. Birleşen iki ordunun er sayısı seksen bin olmuştur. Antonius'a karşı Lepidus'u desteklemek üzere Isara ırmağını geçen Plancus 4 Haziran'da D. Brutus'u beklemek için yeniden ırmağın öbür yakasına geçmiştir. Pansa'nın toplamış olduğu erler, Cicero'nun isteği üzerine, Antonius'a karşı savaşı yürütmekle görevlendirilen D. Brutus'un komutasına verilmiştir. Bu arada Cicero, D. Brutus'u ve Plancus'u birlikte hareket etmeleri için zorlamıştır. İkisinin güçlerini birleştirmesi ise Haziran ayının başında gerçekleşmiştir. Onların askerî gücü önceleri sayıca Antonius'unkinden fazlayken, uğradıkları saldırılar yüzünden azalmıştır. Asinius Pollio ise Senato'nun kendisini önemsemediğini düşündüğü için, hiçbir işe karışmadan İspanya'da oturmuştur. Bu arada Senato, Genç Caesar'a D. Brutus ile birlikte Antonius'a karşı girişilen savaşı üstlenmesini buyurmuştur[119]; ama Dördüncü Lejyon ve Mars Lejyonu D. Brutus'a katılmayı istememiştir[120]. Temmuz ayı boyunca Plancus ve D. Brutus'ta hiçbir hareket görülmemiştir. Bu arada M. Brutus, Senato'nun kendisini çabucak geri çağırmasına yanıt vermemiştir[121]. Cicero, Cassius'tan da çabucak geri dönmesini istemiş[122], Temmuz ayında da M. Brutus'u dört gözle beklemiştir[123]; fakat komutanlardan hiçbiri harekete geçmemiştir. Bu arada Genç Caesar kararlı bir adım atarak Roma'ya dört yüz askerden oluşan elçi grubunu yollamış, bunlar kendilerine söz verilen armağanları, komutanları için de *consul*lük istemişlerdir[124]. Senato, elçilerin *consul*lük isteğini geri çevirmiş, para konusunda ise kesin bir şey söylememiştir. Elçiler üçüncü olarak da Antonius'u düşman ilân eden kararın kaldırılmasını isteyince, Senato Genç Caesar ile Antonius'un bir araya gelip anlaştıklarını anlamıştır. Genç Caesar Ağustos başında sekiz lejyon, atlı birlikleri ve yardımcı güçlerle Rubico ırmağını geçmiş ve Roma'ya doğru yürümeye başlamış-

[118] *ad Familiares*, X, 35.
[119] Appianos, *Bellum Civile*, III, 85.
[120] *ad Familiares*, XI, 14, 2.
[121] *ad Brutum*, I, 12, 2.
[122] *ad Familiares*, XII, 8, 2.
[123] *ad Familiares*, XII, 10, 4.
[124] Appianos, *Bellum Civile*, III, 87.

tır[125]. Cicero'nun günümüze ulaşan son mektubu 27 Temmuz'da M. Brutus'a bir kez daha geri dönmesi için yazdığı mektuptur. Bu arada Asinus Pollio Antonius'a katılmış ve Antonius ile M. Plancus arasındaki uzlaşmaya da yardım etmiştir. Böylece Cicero bağlılıklarına güvendiği iki komutanını yitirince bir kez daha hayal kırıklığına uğramıştır. Bu sırada Senato'nun Afrika'dan çağırdığı iki lejyon Ostia Limam'na ulaşmıştır. Senato bu iki lejyonun komutanlıklarına *praetor* Q. Gallius ile M. Cecilius Cornutus'u atamıştır. Genç Caesar'a da Roma'ya on beş kilometreden fazla yaklaşmaması için haber yollanmış, ama bir işe yaramamıştır. Cicero'nun son umudu olan bu iki lejyon da Genç Caesar'ın yanına geçince, Senato savunmasız kalmıştır. Genç Caesar ordusunun başında Roma'ya girmiş, 19 Ağustos'ta kuzeni Q. Pedius ile birlikte kendisini *consul* seçtirmiştir.[126] İlk iş olarak kendisinin Iulius ailesine kabulünü onaylayan yasayı çıkartmıştır; sonra sırasıyla Dolabella'yı halk düşmanı ilân eden kararı kaldırmış, Caesar'm katillerini cezalandıracak bir yasa çıkartmış ve onları yargılayacak bir mahkeme kurmuştur. Antonius ve Lepidus'u kamu düşmanı ilân eden karar da öbür *consul* Q. Pedius tarafından kaldırılmıştır.

Bütün bunlar olurken Cicero Roma dışında bulunuyordu. Genç Caesar, büyük dayısı Caesar'ın öbür ordularını aramak ve D. Brutus'u bulup cezalandırmak için kuzeye doğru ilerliyordu. D. Brutus da Marcus Brutus'a katılmak üzere Makedonia'ya gitmeyi tasarlıyordu. Sonunda on adamıyla bir Galya kabilesine sığınmış, ama kabile başkanı Antonius'a haber verince, o da adamlarını gönderip onu öldürtmüştür.

Antonius, Lepidus ve Genç Caesar Bononia yakınlarında bulunan ırmaktaki bir adada buluşup kimlerin öldürüleceği üzerinde anlaşmışlardır. Listenin başında yer alan Cicero, 7 Aralık'ta Caieta'daki yazlık evinde yakalanarak öldürülmüştür. Plutarkos, Cicero'nun öldürülmesiyle ilgili şunları anlatır[127]:

> Antonius onun başını ve sağ elini kesmeleri için emir verdi, çünkü Cicero Antonius'a karşı verdiği söylevleri (*Orationes Philippicae*) bu eliyle kaleme almıştı; Cicero'nun kafası ve eli getirilip önüne konunca, Antonius bunları coşkulu bir hava içinde uzun uzadıya seyretti ve bu sırada birkaç kez zevkten kahkaha attı. Onları doya doya seyrettikten sonra, onların forumdaki konuşmacılar kürsüsü

[125] Dio Cassius, XLVI, 43; Appianos, *Bellum Civile*, III, 88.
[126] Dio Cassius, XLVI, 46, 1.
[127] Plutarkhos, Marcus Antonius, T.T.K. Yayınları, s.24.; Cicero'nun ölümüyle ilgili olarak ayrıca bk.Plutarkhos, *Vitae, Cicero*, XLVIII, 4; Appianos, *Bellum Civile*, IV, 19-20.

üzerinde bir yere konulmasını emretti; böylece sanki ölüyü incitip küçük düşürüyordu. Aslında talihinin onu yükselttiği bir anda, kendini küstahlığıyla küçük düşürebileceğini ve talihin ona vermiş olduğu gücü utanç verici bir biçimde kullanabileceğini kanıtlıyordu.

Cicero, Genç Caesar'ın yüreklendirmesiyle devleti ikinci kez kurtarmaya[128] çalışırken, çeşitli onur ödülleri ve görevler vererek yücelttiği ve umut bağladığı bu gencin kurbanı olmuştur. Cicero'nun Antonius'a karşı bu denli saldırgan olmasının nedeni bir ölçüde Genç Caesar'a çok güvenmesidir. Gerçi Genç Caesar'ın ortaya çıkmasından önceki dönemde de Cicero–Antonius ilişkilerinin iyi olduğu söylenemez. Sex.Clodius'un sürgünden çağrılması konusunda Cicero'nun Antonius'a yazdığı mektuba ve *Birinci Philippica Söylevi*'nde ona uzlaşmacı bir tutumla yaklaşmasına bakıldığında Cicero'nun Antonius'a karşı tutumuyla iç savaş sonrası Caesar'a karşı tutumu arasında bir benzerlik görülebilir. Ancak Cicero, Caesar'la arasındaki uzlaşmayı 15 Mart 44 gününe dek devlet adamlarına özgü nezaket kuralları çerçevesinde sürdürmüştür. Antonius ile olan uzlaşmacı tutumu ise, Antonius'un 19 Eylül 44'teki konuşması ile bozulmuştur ve yaşamının sonuna dek sürekli kötüye gitmiştir. Cicero bu konuşmaya yanıt olarak yazdığı, ama topluluk önünde hiç okumayıp yalnızca yayımladığı *İkinci Philippica Söylevi* ile ona karşı olan düşmanlığını açığa vurmuştur. Bu konuşmanın yayımlanma tarihi, Antonius'un, senato toplantısındayken, Mars Lejyonu ile Dördüncü Lejyonun Genç Caesar'ın yanına geçtiği haberini alıp Mutina'ya doğru yola çıktığı gün olan 28 Kasım ile Cicero'nun Roma'ya döndüğü 9 Aralık arasında, yani Antonius'un siyasî bakımdan oldukça zayıf olduğu bir dönemdir. Bu dönemde de Genç Caesar, Cicero'ya sık sık mektup yazıp Senato aracılığı ile hareket etmek istediğini[129], onun işe el koymasını, devleti ikinci kez kurtarmasını yazmıştır[130]. İşte Genç Caesar'ın kendisine böyle ilgi gösterip yaklaşmasıyla iyice yüreklenen Cicero, bu sırada daha önce Senato'da ya da başka bir yerde vermeye ya da yayınlamaya cesaret edemediği *İkinci Philippica Söylevi*'ni yayınlamış, 20 Aralık'taki Senato toplantısında da *Üçüncü Philippica Söylevi*'ni vererek ona karşı açtığı savaşı resmen başlatmıştır. Aynı söylevde Genç Caesar'dan da ilk kez övgüyle söz ederek, kimsenin pek dikkate almadığı bu gencin Roma politik yaşamına girmesini sağlamıştır. Üçüncü söylevini verdiği andan başlayarak tüm gücüyle Antonius'a karşı koymuş ve onu vatan düşmanı ilân ettir-

[128] *ad Atticum*, XVI, 11, 6
[129] *ad Atticum*, XVI, 9.
[130] *ad Atticum*, XVI, 11, 6.

meye çalışmıştır. En sonunda Mutina savaşının kesin sonucunun Roma'ya ulaşmasından bir gün sonra, yani 26 Nisan'daki senato toplantısında bu amacına ulaşmıştır. Cicero'nun tüm yaşamı düşünülecek olursa, yalnızca iki kişiye açıkça düşman olduğu görülür. Biri Clodius, öbürü Antonius. Catilina tertibinde devleti kurtarmış, ama düşmanı Clodius'un çıkarttığı yasa yüzünden sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Aynı amaçla üstlendiği, Antonius'a karşı olan davasını ise, tüm uyarılara karşın, Genç Caesar'a çok güvendiği için, yitirmiş, ama bu kez sürgün değil, ölüm cezasına çarptırılmıştır.

SYMMACHORVM

ROMA EDEBİYATINDA PASTORAL ŞİİR

Ü. Fafo Telatar*

Doğa güzellikleriyle dolu bir ortamda (*locus amoenus*) söylenen, doğa sevgisi ve kır yaşantısı konulu pastoral şiirler, eskiçağda Yunan ve Roma edebiyatlarında bukolik şiirler adıyla biliniyordu. Bu adlandırma MÖ III. yüzyılda yaşamış şair Theokritos'a dayanmaktadır. Şair, çobanların kırlarda söyledikleri ve onun öğeleriyle süslü şiiri Yunanca 'çoban' anlamına gelen *boukolos* adından türemiş *boukolikē* sıfatı ile nitelemiştir (Theokritos, *Eidyllion*, I, 64; VII, 49). Nitekim bukolik şiirlerde çobanların yeri ağırlıklıdır, şiirler onların yaşamları ve düşünceleri üzerine kurulmuştur. Genellikle çobanlar, politik kaygılardan ve sıkıntılardan uzak, geleceklerinden endişe duymayan, gününü yaşamayı amaçlayan doğayla başbaşa huzurlu bir yaşam sürerler. Çobanların bu yaşam biçimleri, kalabalık toplum yaşamı sürmek zorunda kalan ve onun katı kurallarının etkisinde olan insanların ilgisini her dönemde çekmiştir. Özellikle, zahmet, uğraş, didişme dolu dönemlerde çobanların yaşam biçimleri hatırlanarak, özlem duyulmuş ve doğa güzellikleri çoban kimliğinin arkasına gizlenerek sığınak olarak düşünülmüş ve alegorik anlatımla şiirlere yansıtılmıştır.

* Doç. Dr. Ü. Fafo Telatar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Eskiçağ bukolik şiirde işlenen öğelerin kökeni, söylencesel anlatıma, Sicilya adasında bulunan Arkadia bölgesindeki halk ezgilerine dek uzanmaktadır. Söylencesel anlatımda Arkadia bölgesinde çobanların ve sürülerin tanrısı Pan[1] (Latin mitolojisinde Faunus) pınarların serinliğinde, ağaçların gölgesinde dinlenmekten, flüt çalmaktan[2] hoşlanan tutkulu bir âşıktı. Pan'ın bu tutkusuna, doğada su kenarlarında, ormanlarda, dağlarda yaşayan, cazibeli *Nymha*lar da kayıtsız kalmıyorlardı. Öte yandan aşkta en az Pan kadar güçlü, tutkulu üstelik onun rakibi olarak düşünülen, bağ ve bahçeleri koruyan, bereketin simgesi tanrı Priapos[3] ve kırlarda eğlenen, dolaşan cinsel arzuları kuvvetli *Satyros*lar da *Nymha*ların peşinde idiler. Gerçek yaşamda çobanlar, kendilerine koruyucu tanrı olarak seçtikleri Pan'ın, bereket tanrısı Priapos'un, doğanın simgesi *Satyros*ların zevklerine ve niteliklerine sahip olduklarına inanırlardı. O halde söylencesel anlatımdaki tutkulu âşıklar Pan, Priapos ve *Satyros*lar edebiyatta da çobanların tutkulu âşıklar olarak görülmesinin kaynağıdır. Çobanların bu niteliği alegorik bir anlatımla şairler için de geçerlidir. Kısacası şairler bukolik (pastoral) şiirlerde tutkularının ve sıkıntılarının etkisindedirler.

Yine söylencesel anlatımda öldükten sonra tanrılaştırılan Sicilyalı çoban Daphnis, elinde balmumuyla birbirine yapıştırılan sazlardan yapılmış, hoş sesler çıkaran kavalıyla betimlenirdi. Kaval çalmayı çobanların tanrısı Pan'dan, ezgi söylemeyi Apollon'dan öğrenen Daphnis, gölgede dinlenirken kavalıyla çıkardığı güçlü ezgilerle hem gönlünü eğlendirir, huzur bulur hem de hayvanları üzerinde olumlu etki yaparak onların verimlerini artırırdı. Kendilerini çoban Daphnis'le özdeşleştiren bukolik şairler, yalnız söyledikleri hoş ezgilerle dinleyenlere mutluluk ve huzur verdiklerini değil, aynı zamanda ezgileriyle ölümsüzlüğü amaçladıklarını da vurgulamışlardır. Ayrıca şair, seçtiği bir kişiyi alegorik anlatımla Daphnis adıyla çağırarak, onun yaptıklarıyla hem halka huzur verdiğini, hem de ölümsüzleştirildiğini belirtmiştir. Bukolik şiirlerde adından çok söz edilen bir başka yarı tanrı da Adonis'tir. Özellikle Hellenistik dönemde hayal gücü üstün şairler, Adonis[4]'i *Nymha*lar tarafından büyütülmüş, yeraltında ve

---

[1] Çobanların tanrısı Pan'ın adı 'besliyorum, koruyorum, otlatıyorum' anlamındaki Yunanca *paō* ve Latince *pasco* fiillerine de anlamca uyar. Pan'm tapınımına ilk önce Arkadia'da başlanmış, ardından tapınım Yunanistan'a yayılmıştır (Vergilius, *Ecloga*, X, 26). Sürülerin (vahşi, uysal hayvanlar), ormanların, otlakların, çobanların tanrısı olduğu için mağaralarda yaşarlardı (Ovidius, *Metamorphoses*, XIV, 515).

[2] Tanrı Pan, söylencesel anlatımda çobanların çaldığı flütün bulucusu olarak kabul edilmektedir (Vergilius, *Ecloga*, I, 32; IV, 58).

[3] Tapının yeri Lampsakos'tur (bugünkü Lâpseki).

[4] Adonis efsanesinin doğu kökenli olduğu ve kökeninin Kıbrıs adasına dayandığı düşünülmektedir. Hellenistik dönemde Akdeniz dünyasına yayılmıştır. Adonis, baharda doğanın yeniden canlanmasının simgesi olarak düşünülmüştür.

yerüstünde sevilen, efsanevi bir çoban olarak düşünmüşlerdir. Şairler, onu kırlarda, ormanlarda sürüler güden ve avlanan biri gibi betimleyerek şiirlerinde doğa güzelliklerinin arasında sunmuşlardır.[5] Bukolik şairler kendilerini ona benzeterek sevilen bir kişi olduklarını üstü kapalı bir biçimde söylemişlerdir. Sicilya *Nympha*sı Arethusa da bukolik şiirlerde adı geçen bir su perisidir. Başka bir söylencede, Tanrıça Artemis (Latince Diana), Arethusa'yı ırmak kıyısında dinlenirken, ona âşık olup peşine düşen bu ırmaktan kurtarabilmek amacıyla pınara dönüştürmüştür. Bu pınar (Arethusa), şair Theokritos'un doğum yerinde bulunduğu için, Arethusa'nın, hem Theokritos'un bukolik şiirlerine hem de kır yaşantısı, çobanların yaşantıları konulu diğer şiirlere esin kaynağı olduğuna inanılır.

Arkadia, Sicilya, Lampsakos ve daha yaygın düşünüldüğünde Akdeniz halk ezgilerine girmiş olan çobanların huzurlu, zevk dolu, doğa ile iç içe dünyası, şairlerin dizelerinde de erken dönemde görülmeye başlamıştır. Şairler, ıstırap çekenleri kaygılardan ve sıkıntılardan uzaklaştırmayı amaçladıklarında, çobanların dünyasında var olan öğelere başvurmuşlardır. Doğa sevgisi, doğadaki dinlendirici ve huzur verici bu öğeler, MÖ VII. yüzyılda Homeros'tan başlayarak şairlerin dizelerinde görülen motiflerdir. Başlangıçta doğa betimlemelerine, kır yaşamına ve bu yaşamın içindeki gizli güzelliklerin hoş, saf, huzur veren yanlarına, işlenen ana temaların yanında şiirselliği artırıcı ve anlatımı süsleyici unsurlar olarak yer veriliyordu: Homeros'un *Illias* destanında, Akhilleus'un kalkanı sahnesinde[6] (XXII, 250-265) Hektor ile Akhilleus arasındaki düşmanlığın kurt ile kuzunun arasındakine benzetilmesi; *Odysseia* destanında domuz çobanı Eumaios'un misafirperverliği, Odysseus'a yardımı (XV, 389 ve dev.); keçi ve koyun besiciliğiyle uğraşan, zalim *Kyplop*ların arasında Odysseus'un yaşadığı serüvenlerin ayrıntılarında yer alan, onun beslediği hayvanlar sayesinde Polyphemos'un sarhoşluğundan da yararlanarak Odysseus'un kurtuluş öyküleri, kır yaşamından ve çobanların dünyasından destana yansıyan kesitlerdir. Daha sonra, Suidas'ın verdiği bilgilerden MÖ VI. yüzyılın sonunda yaşamış Sicilyalı lirik şair Stesikhoros'un da yapıtları arasında, *Daphnis* adlı bir bukolik şiirinin olduğunu öğrenmekteyiz. Ardından MÖ IV. yüzyılda yaşayan Peloponnesos adasının

[5] Aslında bir ölümlünün kızı olan ve babası ile yasak aşkından hamile kalan Smyrna'ya tanrılar acımış ve onu ağaca dönüştürmüşlerdir. Çocuğu Adonis de ağaç kabuğunun yarılmasıyla dünyaya gelmiştir. Aphrodite bu çocuğa hayran kalmış ve büyütmesi için Persephone'ye teslim etmiştir. Persephone de çocuğa âşık olunca, çocuk her ikisi tarafından paylaşılmıştır, çocuk birkaç gün biriyle, birkaç gün de öbürüyle kalmıştır.

[6] "Hektor, düşmanım, antlaşmadan söz açma bana, böyle şey olamaz insanla arslan arasında. Nasıl uyuşmazsa kurtla kuzunun gönlü, durmadan kin beslerler birbirlerine, bizim de dostluk yapmamız akla sığmaz." (*Illias*, XXII 250-265)

güneyinde küçük bir ada olan *Kytheralı dithyrambos* şairi Philoenos, *Kyklops* adlı şiirinde koyun sürüsü çobanı Polyphemos'un aşkını hoş doğa betimlemeleri içinde işlemiştir. Bu aşk daha sonra Theokritos'un altıncı ve on birinci şiirlerine de konu olmuştur. Stesikhoros'un ve Philoenos'un şiirlerinde pastoral öğelere Homeros'tan daha fazla yer vermiş oldukları düşünülebilir.

MÖ VI. ve IV. yüzyıllarda Sicilya ve Peloponnesos adalarında yaşayan şairlerin ilgi duydukları bukolik (pastoral) öğeleri, MÖ III. yüzyılın başlarında yaşamış *Tegealı*[7] kadın şair Anytē ilk kez bir bütün olarak şiirinde sergilemiş, ele aldığı konuyu Pan'ın tapınım yeri Tegea'nın ve Arkadia'nın doğa güzelliklerine, bitkilere, hayvanlara dayandırarak anlatmıştır. Yirmi iki *epigramma*sından birinde, sevdiği bir böceğin ölümünden üzüntü duyan genç kızın yasını işlerken, doğadaki rüzgârın, su seslerinin hoşa gittiğini ve üzüntüyü hafifletmeye yardımcı olduklarını hatırlatmıştır. MÖ III. yüzyılda Rodoslu Simias, hekim Nikias ve *Sikyon*lu[8] Mnasalkas ve *Tarentum*lu[9] gezgin Leonidas diğer bukolik şairlerdir. Leonidas, şiirlerinde gezip gördüğü bölgelerdeki halk ezgilerine yer vermiş, kır ve köy yaşamı, balıkçılık, denizcilik konularını işlemiştir. Leonidas, çobanların dünyasına duyduğu hayranlığı da şiirlerinde dile getirmiştir. Onların yaşamlarını dizelerine aktararak çeşitleme yapan Leonidas kendinden sonraki şairleri çok etkilemiştir. Yine MÖ III. yüzyılın sonlarında adından tragedya şairi olarak söz ettiren ve Suidas'm verdiği bilgilere göre, hem şiir hem de düzyazı yazarı Sositheos'nun *Daphnis* adlı yapıtından günümüze kalan parçalar, şairin kendinden önceki yazarların yapıtlarındakine benzer bukolik öğelere yer vermiş olduğunu göstermektedir.

Suidas ayrıca, Theokritos'un ve Moschus'un Sicilyalı, Bion'un ise İzmirli bukolik şairler olarak adlarını vermiştir[10]. MÖ III. yüzyılda Hellenistik dönemde[11] yaşamış Sicilyalı şair Theokritos' un, en önemli yapıtı sayılan ve türlü konuları içeren kısa şiirlerden oluşmuş

---

[7] Tegea, Peloponnesos adasında Arkadia bölgesinde bir kıyı şehridir.

[8] Sikyon, Peloponnesos adasında Arkadia bölgesinde bir kıyı şehridir.

[9] Tarentum, İtalya'da Apuleia bölgesinde bir liman kentidir.

[10] A. Lang, (1932: 7).

[11] Makedonyalı II. Philippos'un oğlu İskender'in MÖ 334 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Anadolu'ya girmesi ve buradaki Pers hâkimiyetine son vermesiyle başlayan dönemdir. Bu dönemde doğu ve batı arasında bir kültür etkileşimi yaratılmıştır. Doğu dünyası ile ilişkiler sayesinde İskenderiye, Rodos, Bergama ve Efes gibi başkentlerin önderliğinde hem canlı bir ticaret geliştirilmiş hem de kültürel alışveriş olmuştur. Bu arada zengin kütüphanesi ile Bergama da dönemin büyük bilim ve eğitim merkezlerindendir.

Eidyllion'larında[12] bukolik (pastoral) nitelikli şiirler ağırlıklıdır (I, III, IV, V, VI, VII, X, XI). Bu şiirlerin bazıları günlük yaşamda bir kişiyi ve onun ruh durumunu taklit ettiği için *mimos* öğelerini de içermektedir (*Eidyllion,* IV). Şair, bukolik nitelikli şiirlerini, iki çobanın karşılıklı konuşması biçiminde veya tek bir çobanın sözlerinden oluşturmuştur. Theokritos şiirlerinde çobanların, halk ezgilerinde var olan öğeleri, doğa sevgisi ve zengin hayal gücü ile birleştirip hoş ezgiler söylemelerinde Pan'ın, *Nympha*ların, yanısıra *Musa*ların etkisinde olduklarını nakarat biçiminde söyleyerek (*Eidyllion,* I) vurgulamıştır. Theokritos'un bukolik şiirlerinin çıkış noktası acı, ıstırap, üzüntüdür. I. şiir Pan'dan, Apollon'dan öğrendikleri ile güçlü ezgiler söyleyen ve çalan efsanevi çoban Daphnis'in ölümü üzerine söylenmiş bir ağıttır. Şiirde Theokritos, çobanın ölümüne üzülen vahşi hayvanların, karanlık ormanların çok etkilendiğini ve doğadaki düzende bozulma[13] olduğunu ifade etmiştir. III. şiirde, karşılıksız aşkın verdiği sıkıntı ve doğadaki güzelliklerden sevgiliyi etkilemek için nasıl yararlanıldığı anlatılmıştır. V. şiirde haksız yere hırsızlıkla suçlanmanın neden olduğu üzüntüyle çobanların aralarında, kendilerini haklı çıkarmak için yaptıkları yarışma işlenmiştir. Birbirlerinden üstün olduklarını doğadan örnekler[14] vererek ifade etmeye çalışmışlardır. Theokritos, VI. şiirini efsanevi çoban Daphnis ile başka bir çobanın karşılıklı konuşması biçiminde oluşturmuştur. Daphnis, güzel deniz *nympha*sın diğer çobana olan aşkını anlattığı için şiir, denizin ve kumsalın güzellikleriyle ilgili ayrıntılar[15] ile süslenmiştir. VII. şiirde yine bir aşk acısını çok güzel doğa betimlemeleri içinde dile getirmiştir. X. şiir ise tarlada çalışan Bukaios'un aşk acısını konu almıştır, Theokritos bu şiirde alaycı bir dille gerçekliği ön plana çıkarmıştır. Çünkü bir tarla işçisinin istediğinde aşkı ile beraber olmasının hemen hemen imkânsız olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. XI. şiirde ise yakın arkadaşı hekim Nikias'ın aşk acısını konu olarak seçmiş, bu acıya en iyi ilacın şiir ve doğa güzellikleri olacağını belirtmiştir.

MÖ II. yüzyılda yaşamış Sicilyalı şair Moschus'un *hexametron* vezni ile yazılmış bukolik şiirlerinin günümüze kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla şair bukolik öğelerden çok erotik ve mitolojik öğelere ağırlık vermiştir. Moschus şiirlerinde geleneksel bir konuyu da ele almış, arka-

[12] Suidas, Theokritos'un yapıtlarını sayarken onun yapıtı için *eidyllion* sözcüğünü kullanmamıştır.

[13] "çam armut versin, geyik köpekleri parçalasın, baykuşlar bülbüllerle dövüşsün" gibi doğa düzenine uygun olmayan ifadelere yer verilmiştir.

[14] "Ağustos böceği karşısında vızıldayan bir arıya benziyorsun; dağ elması meşe palamudu ile bir tutulur mu ?" gibi hem hayvanlardan hem de bitkilerden örnekler göstermişlerdir.

[15] "güzel dalgalar, tatlı tatlı hışırdayan kumsal"

daşı Bion'un ölümünden duyduğu üzüntüyü bukolik öğeleri kullanarak dile getirmiştir: Ağıtında, doğadaki bitkileri kişileştirerek onlara seslenmiş ve onlardan yas tutmalarını istemiştir. Moschus'un bu şiirdeki örneği Theokritos'un I. *Eidyllion*'udur. Moschus'un *Eros Drapetēs* (Kontrolsüz Aşk) adlı bukolik şiiri de Bion'u çok etkilemiştir. Aynı yüzyılın sonlarında yaşamış İzmirli Bion, *Epitaphios Adonidos* (Adonis'e Ağıt) adlı bukolik şiirinde mitolojik şair Adonis'in ölümünü ve Aphrodite'in onun için döktüğü gözyaşlarını[16], acıyı işlemiştir. Bion bu şiirde hem eski Yunan bukolik şairlerini hem de Hellenistik çağın son dönem şairlerini örnek almıştır. Bion'un işlediği konuya Theokritos da bir *mimos* örneği olan on beşinci *eidyllion*da yer vermiştir. *Epithalamium Akhillis et Deidameiae* (Akhilleus'la Deidameia'nın Düğün Türküsü) adlı şiirinde ise düğün törenini bukolik öğeler içinde işlemiştir. Tutkulu şair Moschus'un ona yazdığı ağıta (94.) dayanarak Bion'un düşmanları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü söylenmiştir.

MÖ III. yüzyıldan ve II. yüzyıldan kalma şiirler incelendiğinde hem konu olarak hem de anlatım olarak ortak yanlar bulunduğu görülmektedir: Şiire konu olanın gerçek kimliğinin, kırlarda dolaşan bir çoban kimliğinin içinde saklanması, o dönem şiiri için ortak özelliktir. Ölen, uzaklara giden veya kaybolan mitolojik ya da gerçek biri için gözyaşı dökme, ağıt yakma ve onlar hakkında övgülü sözler söyleyerek yaşam öykülerini[17] dile getirme, işlenen ortak konulardır. Doğada güzel, hoşa giden bir ortamda üzüntülü ruh haliyle dramatik bir giriş yaparak şiire başlanması, çobanın üzüntüsüne tüm doğanın katılması, ağaçların, hayvanların ortak olması ve gözyaşı dökmeleri sık görünen öğelerdendir. Ayrıca şairlerin, çobanların hem kendi hem de sevdiklerinin niteliklerini ve özelliklerini söylerken, retorik sanatını kullanarak hayvanlarla ve bitkilerle benzerlik kurmaları ya da karşılaştırma yapmaları gelenekselleşmiştir.

Roma döneminde MÖ I. yüzyılda bukolik (pastoral) şiire yeniden ilgi duyulmuştur. Bukolik öğeler, ilkin edebiyatçıların ve sanatçıların koruyucusu aynı zamanda kendisi de bir şair olan M. Valerius Messalla Corvinus'un Yunanca yazdığı dizelerde görülmüştür. Ardından devlet adamı, yazar Asinius Pollio da bukolik şiir yazmayı denemiştir. Yeni Ozanlar çevresinden ünlü dil ve edebiyat öğretmeni olmasının yanı sıra iyi bir şair de olan Valerius Cato'[18]nun yapıtlarından günümüze kalan

[16] Birçok çiçek efsanesi Adonis hikâyesiyle bağlantılıdır. Bion da bu şiirinde gözyaşlarından bir gülün, Adonis'in her damla kanından da bir dağ lâlesinin oluştuğunu anlatmıştır (Bion, I, 72).
[17] Bu noktada bukolik şiir öğeleri ile biyografik öğeler iç içe girmiştir.
[18] Ayrıntılı bilgi için bkz. Suetonius, *Viris Illustribus*, XI.

Lydia'da[19] ve *Dictynna*'da aşk öyküleri, doğa güzellikleri ile iç içe anlatılmıştır. Cato, *Lydia* adlı şiirinde doğa güzellikleri içinde tasvir ettiği sevgilisini tarlalardan kıskandığını ifade etmiştir. Çünkü sevgilisi kendi yanında değil, ormandaki ağaçlar altında, soğuk su kenarında, su, kuş sesleri ve hayvanlar arasındadır. *Dictynna*'da ise Nympha Britomartis'in Girit kralı Minos'tan kaçış öyküsü konu edilmiştir. Kızın denize atlayarak kraldan kaçtığını göz önüne alırsak anlatımda denizle ilgili doğa betimlemelerinin olduğu düşünülebilir.

Aynı dönemde Roma *elegeia* şiiri de bukolik öğelerle doludur. Roma *elegeia*sına klasik biçimini veren Cornelius Gallus da günümüze ulaşmayan *Amores* adlı yapıtında bukolik öğelere yer vermiştir. Yapıtta sevgilisi Lycoris'i yanına çağırırken, kırlarda, pınarların serinliğinde onunla birlikte oturma arzusunu dile getirmiştir. *Elegeia* ve aşk şairi olarak[20] bilinen Tibullus, şiirlerinde sevgiyi ön plana çıkarmış, doğa ve kır yaşamına ait öğelerle süsleyerek şiirlerinde hoş bir hava yaratmıştır. Şair, aşk öğeleriyle kırsal öğeleri kaynaştırmış, konularına uygun biçimde kır ve sevgi tanrılarının adlarını anmıştır. Tibullus, doğayı endişeden, kaygıdan, gürültüden uzak sessizliğin egemen olduğu bir sığınak olarak düşünmüştür. Şiirlerinden şairin kırlara geçici bir duyguyla, yazınsal bir kaygıyla değil, içten duygularla bağlı olduğu anlaşılabilir: Toprağı çapalamaktan, kuzuyu, keçiyi kucağına almaktan zevk duymuştur. Sevgilisinin ise yün eğirmekten, sürüleri beklemekten, yemişler toplamaktan hoşlandığını belirtmiştir. Şairin, kırlarda sevgilisi Delia ile birlikte olmak en büyük arzusu olmuştur. Roma *Elegeia* şairlerinden pastoral öğelere ağırlık vererek şiir yazan Gallus ve Tibullus, sevgililerine olan duygularını ifade ederken, doğa güzellikleriyle dolu bir ortamda onların yanında huzuru düşlemişlerdir. Şiirler, genellikle sevgi ve âşığı baştan çıkarma temeli üzerine kurulmuştur. Öte yandan bu şairler sevgililerine ulaşma ve onları ikna etme çabalarında şiirin değeri ve etkisinin olduğu bilincindedirler. Tibullus'un doğa ve kır sevgisi konularındaki düşüncelerinde Vergilius'un da etkisi olduğu görülmektedir[21].

Vergilius'un ilk yapıtı olan ve MÖ 41-37 yılları arası yazılmış *Bucolicae* ya da *Eclogae* adıyla bilinen şiirlerin hepsi doğa, kır ve kırla ilgili öğeleri içermektedirler. Vergilius, yapıtında büyük ölçüde Theokritos'u örnek alsa da, ondan bire bir alıntılar yapsa da hem yapıtın oluşturulması *Eidyllion*lardan farklıdır, hem de şiirlerine Romalılara özgü

[19] Şiirin Vergilius'a ait olduğunu düşünenler de vardır.
[20] Ovidius, Tibullus'un bir aşk şairi olduğunu onun ölümü üzerine yazdığı ağıtta vurgulamıştır (*Amores*, III, 9).
[21] Robert J. Ball, (1983: 161, 187).

nitelikleri sokmuştur. Theokritos'un *Eidyllion*ları bukolik türdeki şiirlerinin yanısıra lirik *mimos*u (II.), övgü şiirlerini (XVI., XVII.), *epyllion*u –küçük destan– (XIII., XXII., XXIV.), *epithalamion*u –düğün türküsü– (XVIII.), aşk şiirlerini (XII., XXIX., XXX.) kapsamaktadır. Oysa Vergilius'un *Bucolicae* adı altında toplanan on şiirinin hepsi bukolik niteliktedir. Bu şiirler daha yaygın biçiminde *Eclogae* (Seçmeler) adıyla da bilinmektedirler. Vergilius'un *Bucolica*ları alegorik –gerçek kişilerin çoban kimliği altına gizlenmesi– ve gizemli anlatımları, dönemin politik uygulamalarını ve kaygılarını, gelecekle ilgili yorumları, tam olmasa da bir ölçüde tarihî bilgileri içermektedir. Vergilius, geleneksel kullanımdaki çoban adlarının (Tityrus, Corydon, Damoetas gibi) yanısıra, Romalı yöneticilerin adlarını ve tanrı adlarında Romalıların kullandıkları biçimleri şiirlerine sokmuştur. Örneğin şiirlerde Roma kentinin adı (I.), Augustus' un ordu komutanı Varus'un adı (VI., IX.,), Asinius Pollio'nun adı (III.), Gallus'un adı (X.) doğrudan görülmekte ve esin perileri *Musa*lar yerine de Latince biçimi *Camena*lar (III.) geçmektedir. Vergilius'un *Eclog*aları Arkadia, Sicilya ve şairin doğum yeri olan kuzey İtalya ortamında geçen şiirleri içermektedir.

Vergilius, ilk *bucolica*sını (*Ecloga* I) biçim ve konunun ele alınışı bakımından bukolik olsa da dönemin politikalarına ve siyasî uygulamalarına dayandırmıştır. Bu şiirde toprakları elinden alınmış[22] birçok kişinin durumu iki çobanda toplanarak anlatılmıştır. Çobanlardan biri toprakları elinden alınmış çaresiz bir Romalıyı, diğeri kaygısız, huzurlu, elinde kavalı, kırsalda ağaç gölgesinde oturmuş bir Romalıyı temsil etmektedir. Ama her iki çoban da mutsuzdurlar, yakınırlar: Biri şimdiki durumundan, diğeri geçmişteki savurgan tutumundan. Vergilius, bu şiirini iki çobanın karşılıklı konuşması biçiminde düzenlemiştir. Şiirde çobanlardan biri Vergilius'un kendisidir. Çünkü Vergilius'un kuzey İtalya'daki babadan kalma toprakları ilkin elinden alınmış, sonra geri verilmesi Vergilius'u sıkıntıya sokmuştur. II. *Ecloga* alegorik anlatımla oluşturulmuş bir şiirdir. Şiirin hareket noktası aşk acısıdır. Âşık çoban, âşığının görüntüsünün hoş ve güzel olduğunu söylerken onun taş gibi hiç bir şekilde yumuşamayan yüreğinden ötürü can sıkıntısını dile getirmiştir. Yani şiirin teması aşk acısı ve bundan duyulan ıstıraptır. Bukolik bir anlatımla, Vergilius, sevgiliye sunulan doğadan toplanmış çiçek demetlerinin ve meyve sepetlerinin bile sevgilinin gönlünü almaya yetmediğini belirtmiş, âşığı dişisinin peşinde koşan bir aslana ve keçiye benzetmiştir. Vergilius bu şiiri umut-

[22] Philippi savaşından (MÖ 42) sonra Octavianus (Augustus) kuzey İtalya'da halktan aldığı toprakları emekli askerlere dağıtmıştır.

suzlukla sonlandırmıştır. III. *Ecloga,* iki çobanın aralarında kimin daha etkili ezgi söyleyebileceğini kanıtlamak için yarışmaları[23] biçimindedir. Şiirde iki çobanın yanısıra bir de yarışmaya hakemlik eden çobana yer verilmiştir. Şiir, çobanların birbirlerine söyledikleri hakaret sözcüklerini (kötü adam, cahil, sapık vs) de içermektedir. Hakemin gözetiminde yarışmaya başladıktan sonra çobanlar, birbirlerini yermek için değil, şiirsel yetenekleri bakımından kendilerini üstün göstermeyi amaçlayan ifadeler kullanmışlardır. Çobanlardan biri, kendisinin *Camena*ların (*Musa*ların) ve Asinius Pollio'nun, diğeri ise Apollon'un korumasında olarak ve onlardan aldıkları güçle sevgililerine türküler yaktıklarını belirterek övünmüştür. Vergilius böyle bir ifadeye yer vererek, kendinin Romalı bir şair olduğunu ve Romalıya özgü niteliklerle yazdığını vurgulamıştır. Çünkü Asinius Pollio Vergilius'u koruyan Romalı bir yönetici, mesen, *Camena*lar sözcüğü ise Romalıların *Musa*lar yerine kullandıkları Latince bir sözcüktür. V. *Eclogas*ı ise iki çobanın arasında geçen konuşmalar biçiminde hazırlanmıştır. Çobanlar arasında ne bir tartışma ne de bir yarışma söz konusudur. Vergilius, çobanları bukolik anlatımla meltem esintileri içinde, ağacın gölgesinde, bir mağaranın önünde otururlarken sunmuştur. Çobanlar, yakışıklı, iyi kaval çalan efsanevi çoban Daphnis'in ölümünden duydukları üzüntüyü belirtmişler ve mezarının ona yaraşır biçimde çiçeklerle süslenmesini, üzerine şu *epigramma*nın yazılmasını istemişlerdir:

> *Ormanların Daphnis'iyim, yıldızlara dek ünlü,*
> *Alımlı sürünün, sürüden alımlı bekçisi.*

Vergilius bu şiirdeki çoban Daphnis ile Caesar'ı ima etmiştir. Şiir iki çobanın birbirlerine övgü dolu sözler söylemesiyle sona ermiştir.

Vergilius, VI. *Ecloga*'da evrenin oluşumunu, doğanın yapısını, Prometheus öyküsünü, efsanevi aşk öykülerini, Apollon'un şairleri sevip, yücelttiğini anlatmıştır. Böylece Vergilius bukolik nitelikli bu şiirde ilk kez ciddi bir konu olan evrenin, doğanın oluşumu ile aşk ve şairlerin yüceliği konularını birlikte işlemiştir. VII. *Eclogas*ı da Arkadia ortamında işlenen bir şiirdir. Bukolik şiir öğelerinden olan Arkadia bölgesi, kaygılardan uzak, aşkın, sevginin egemen olduğu düşsel bir ortamdır. Bu ortamda çoban-şairler yanlarındaki sevgilileriyle kır tanrılarının da gözetiminde kaygılarından, sıkıntılarından uzaklaşıp huzur bulurlar. Şiirde Arkadialı bir çoban, diğer iki çoban arasındaki ezgi söyleme yarışmasına hakem olmuştur. Birbirleriyle yarışan çobanlardan biri, esin perileri *Mu-*

[23] Theokritos'un IV. *Eidyllion*'u da bu tarzda oluşturulmuş bukolik bir şiirdir.

*sa*ların yardımını doğrudan, diğeri ise dolaylı bir anlatımla *Libetra*lı *Musa*lar ifadesini kullanarak dilemişlerdir. Libetra, Boetia bölgesinde Apollo ve *Musa*ların kutsal dağı sayıldığı için dolaylı anlatımı yeğleyen çoban, esinini hem *Musa*lardan hem de Apollo'dan aldığı için diğerinden üstün olduğunu vurgulamamıştır. Şiirde, kır tanrılarının ve yanlarında olan sevgililerinin, güçlü ezgiler söylemelerinde çobanlara katkıda bulunmaları, dizelerin bukolik nitelikli olduğunun göstergesidir. Çobanlar gördüklerinin yanısıra hayal ettikleri doğa güzelliklerini ve doğadaki uyumu dile getirirek yarışmışlardır. VIII. *Ecloga*'da karşılıklı konuşan iki çoban yoktur. Vergilius bu şiirine çoban Damos'un karşılıksız aşkını terennüm edeceğini ve ezgilerinden ineklerin ve vaşakların, ırmakların çok etkilendiğini söyleyerek başlamıştır. Ardından alegorik anlamıyla ve sonu ölümle biten bir aşk acısını dile getirmiş, Pan'ı da dinleyenler arasında göstermiştir. Âşığın aşkını tüm doğa, ağaçlar, ırmaklar hissetmişlerdir. Aynı şiire Vergilius başka bir aşk öyküsünü de sokmuştur. Bu öyküde terk edilen erkek değil kadındır. Sevdiği erkeği kendine döndürmek için büyüye başvuran hırslı bir kadının aşkını işlemiştir. Kadın, sevgilisini kendine döndürmek için büyü yaparken, kendini haklı göstermek amacıyla büyücü Circe'yi örnek göstermiştir. Vergilius, bu şiirinde erkeğin üzüntüsüne katlanmaktan başka çaresiz kalması durumunu, buna karşın kadının her yolu denemesini işleyerek psikolojik bir olguyu ortaya koymuştur. Böylece hem bir büyü sahnesini hem de kadın ve erkek arasındaki davranış biçimlerinin farklılığını bukolik şiiri öğelerinin içine yerleştirmiştir. IX. *Ecloga* iki çobanın Vergilius'un doğum yeri Mantua'da karşılıklı konuşmaları biçiminde işlenmiştir. Anlatım alegoriktir. Vergilius, şiirin geçtiği ortam olarak Po ırmağı üzerindeki doğa güzellikleriyle dolu Mantua'yı seçmekle kendi durumunu vurgulamak istemiştir. Kendini çoban Menalcas kimliği altına gizleyerek topraklarının elinden alınmasından ve Varus'un buna kayıtsız kalmasından duyduğu üzüntüyü iki çobanın ağzından dile getirmiştir. Çobanlar, Menalcas'ın topraklarını kaybettiği için artık doğanın, onun hoş ezgilerini dinleyemediğinden ve yöneticiler hem Varus'un hem de Cinna'nın bunu engellemediğinden yakınmışlardır. Vergilius, X. *Ecloga*'da Gallus'un aşk acısını hafifletmeyi amaçlamıştır. Şiirine karşılıksız aşktan yakınmayı ifade eden dizelerle girmiş, ardından Gallus'a avunması için, değişmeceli bir anlatımla *Musa*ların ona bahşettikleri iyi ezgiler söyleyebilme gücünü hatırlatıp, ya bu gücü kullanmasını ya da doğada, Arkadia'nın sarp kayalıklarında yaban domuzu avlamayı önermiştir. Böylece Vergilius, geleneksel bukolik şiir teması olan sürülerin başında çobanlık yaparken ezgiler söylemenin sağladığı mutluluğa bir de avlanmayı eklemiştir. Vergilius, gözünde say-

gın bir kişi olan Gallus'a sıradan insanlarınki gibi çobanlık değil de avcılık yapmayı uygun görerek onu halktan ayırmıştır. Vergilius aynı şiirde kırlarda dolaşırken Apollon, Silvanus, Pan ile karşılaşmalarına ve Gallus'un onlarla karşılıklı konuşmalarına yer vererek onu yüceltmiştir. Öte yandan Gallus, sevgilisine seslenmiş, onu kıra çağırmış, karşılık alamayınca aşk acısına boyun eğmiştir. Vergilius şiirde bir yandan Gallus'un büyük bir şair olduğunu, öte yandan da doğanın güzelliklerinin bile kimi zaman âşığı yumuşatmadığını vurgulamıştır.

Vergilius'un bukolik şiirlerinin toplandığı *Eclogae* ya da *Bucolicae* adlı yapıtta şair, ele aldığı konuları, bir çobanın ya da karşılıklı konuşan iki çobanın kendi yaşadıkları ortamda söz söylemeleri biçiminde işlemiştir. Çobanlar kimi zaman kendi yerlerine konuşmuşlar, kimi zaman da alegorik olarak başkasının yerine konuşmuşlardır. Sözleri çoğu kez kaygı, yakınma, ilenti, kınama, ölüm ve ayrılık acısı doludur. Vergilius az da olsa sevinç ve övgü sözlerine yer vermiştir. Bukolik şiirin geleneksel konuları arasına doğanın ve nesnelerin oluşumunu anlatan dizeleri, büyü ve büyünün etkileri konulu dizeleri sokmuştur. Öte yandan Vergilius dizelerinde dönemin politikasını ve siyasî uygulamalarını, yöneticileri ile ilgili düşüncelerini çobanların sözleriyle yansıtmıştır. Vergilius'un *Eclogaları* incelendiğinde hoş, iç açıcı ve şık (Horatius, *Saturae*, 10,44)[24] dizelerin yanısıra şiirler, hem yapılarından hem de dilinden kaynaklanan büyük zorluklar içermektedirler. Şiirlerde ince ayrıntılar, dolaylı anlatımlar olduğu için rahatlıkla anlaşıldığını söylemek kolay değildir. Vergilius'un, Theokritos'un *eidyllion*larını örnek almış olduğunu ve onlardan yararlanmış olduğunu söylemiştik. Şairin ondan bire bir aldığı ifadelerin yanısıra içerik aynı, ama söylem biçimi farklı ifadeleri de vardır. Deniz *Nympha*sı Galatea (Galateia)'nın çobana tutkun olduğunu söylemek için her iki ozan da aynı deyimi kullanmışlardır: Vergilius, Theokritos'un dizelerinden bazı yerleri çıkarmış ya da değiştirmiştir[25]. Buna örnek olarak Gellius[26] şu örneği vermiştir: Theokritos kızın tutkulu âşık olduğunu "Klearista, keçileriyle geçtiği zaman, çobana elma atıyor, tatlı tatlı fısıldıyor" (*Eidyllion*, VI, 1) ifadesiyle yer verirken Vergilius aynı ifadeyi, "Şehvetli kız Galatea bana elma atıyor, hem söğütlüğe kaçar hem de görünmek istiyor" (*Ecloga*, 66-67) biçiminde oluşturmuştur. Ayrıca, Theokritos'un *Eidyllion* V, 78-83 iki çobanın karşılıklı konuş-

[24] "Kırlardan hoşlanan Camenalar, Vergilius'a yumuşaklık ve incelik bahşettiler."

[25] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, IX, 9,4

[26] MS 125-180 yılları arası yaşamış Aulus Gellius yazar ve gramerci olarak adından söz ettirmiştir. Afrika kökenli olan Gellius Roma'da gramer ve retorik eğitimi almış, Atina'da felsefe çalışmıştır. Gramer, geometri, felsefe, tarih kısaca bilimin çeşitli konularında yazmıştır.

malarında her ikisi de iyi ezgi söylediklerini belirtmek için tanrıların onları sevdiklerini karşılıklı açıklamışlardır. *Ecloga* III'de, iki çoban, karşılıklı atışırken ve ikisi de iyi ezgi söylediğini iddia ederken Theokritos'un çobanları gibi tanrıların onları sevdiğini söylemişlerdir. Her iki şairde de çobanların iyi ezgi söylemesini sağlayan tanrılar aynı olsa da (*Musa*lar ve Apollon) dizelerde farklılık görülmektedir: Theokritos'un şiirinde

-Komatas: Musalar beni şarkıcı Daphis'ten daha çok seviyorlar: geçen ben onlara iki oğlak kurban ettim.

- Lakon: Beni de Apollon çok sever; onun için güzel koç besliyorum:[27] ifadesi

Vergilius'un *Ecloga*'sında

"*-Damoetas: Her şey Iuppiter'le başlar, her şey, Musa'larla,/ Onlarla doludur. Toprakları süren de,/ türkülerim ile ilgilenen de o dur.*

-Menalcas: Beni de sever Phoebus, armağanlarını/ her zaman yanımda taşırım,[28]" biçiminde görülmektedir. Yine aynı şekilde Theokritos'un *Eidyllion* III, 3 "...keçilerim dağda otluyor, onlara Tityros çobanlık ediyor. Tityros, benim can dostum, keçilerimi otlat, onları subaşına götür." ifadesini Vergilius *Ecloga*, IX, 23'te "Otlat keçileri, Tityrus, ben gelinceye dek/ (yol kısa zaten) sonra da ırmağa sür onları" biçiminde oluşturmuştur.

Vergilius'la Theokritos'un söylem biçimlerinde az da olsa farklılıklar görülse de iki şairin dizelerinde görülen ortak bukolik şiir öğeleri, bu şiir türünün kendine özgü yapısının oluşmasına ve sürekliliğine katkı sağlamıştır.

Vergilius'un dizelerinde hemen hemen son şeklini alan Roma bukolik şiiri Roma edebiyatında Gümüş çağ olarak bilinen dönemde Calpurnius Siculus'un dizelerinde de devam etmiştir. Vergilius'u ve Theokritos'u örnek alan şair, Nero'nun imparatorluğu döneminde (MS 54-68) yaşamıştır. Vergilius gibi politik konuları ve yöneticileri şiirine sokmuştur. I., IV. ve VII. *Ecloga*lar politik niteliklidir. Politik açıdan çok önemli olduğu düşünülen I. *Ecloga*sında Calpurnius, karşılıklı konuşan iki çobanın kumsalda Tanrı Faunus'un (Pan) imparator Claudius'un öleceği ve yerine Nero'nun geçeceği hakkındaki kehânetini[29] (77-83) ve bu kehânetin imparatora duyurulması konusunu çobanların sözleriyle bukolik şiir türünde işlemiştir. Bu şiirde Calpurnius çobanlardan birinin, Corydon'un kimliğine bürünmüştür. Yine politikayla ilgili VII. *Ecloga*'da ise Nero' nun imparatorluğu zamanında, Mars Alanı'nda bir yıl gibi kısa bir sürede

[27] Çeviri, Theokritos (1949)'dan alıntıdır.
[28] Çeviri, Vergilius (1998)'dan alıntıdır.
[29] G. B. Towned (1980: 168).

inşa ettirilen tahta amfitiyatro'nun açılışı[30] ve kutlamaları şiire konu olmuştur. Calpurnius, çoban Corydon kimliğine bürünerek tiyatronun görkeminden ve kısa sürede tamamlanmasından ötürü şaşkınlığını ifade etmiştir. (23-24). IV. *Ecloga*'da çobanların ağzından Nero'nun imparator olmasıyla sağlanan huzurlu yaşamın (altınçağın) övgüsü vardır. Calpurnius'un politik nitelikli olmayan şiirlerinde Roma bukolik şiirine bazı yenilikler getirdiği görülmektedir. Şair, II. *Ecloga*'yı bir bahçıvanın bir çobanla karşılıklı konuşması biçiminde oluşturmuştur. Bahçıvanın bukolik dizelerin içine girmesi Calpurnius'un bukolik şiire yaptığı yeniliklerden biridir. III. *Ecloga*'da inatçı bir çoban ve inatçı bir düve, sevgilisi tarafından kıskançlığı yüzünden incitilmiş kız ve sevgilisini temsil etmiştir. Kız başka bir erkekle beraber olunca buna dayanamayan eski sevgilisinin, onu kendine döndürmek için ikna etmeye çalışması işlenmiştir. Bu şiirde bukolik ögelerle *elegeia* şiirinin öğeleri iç içedir. Şiirde, çoban bir *elegeia* şiirindeki âşık gibi sevgilisine yakarırken, aşkım kiraz ağacının gövdesine kazıyarak bukolik öğeleri şiire sokmuştur. Şiirde aşkın yazıya dökülmesi bu türde yazılmış bukolik şiirler için diğer bir yeniliktir. Calpurnius, V. *Ecloga*'da koyun ve keçi besiciliği hakkında bilgiler vermiştir. Yani bukolik şiirlere didaktik bir nitelik katmıştır. Hayvan yetiştiriciliğini bukolik şiirin konuları arasına sokmak o zamana dek alışılmış bir konu değildir. Bu nedenle Calpurnius'un bukolik şiire getirdiği yeniliklerden biri de böyle bir konuyu işlemiş olmasıdır. VI. *Ecloga*'da bukolik şiirin geleneksel temalarından iki çobanın aralarında yarışmaları konusu işlenmiştir. Fakat yarışma, alışılmışın dışında yarışmacıların şiddetli didişmeleriyle son bulmuştur. Bukolik şiirlerde çoban Corydon, Calpurnius Sicilus'u, çoban Meliboeus ise şairi koruyan ve destekleyen kişiyi temsil etmektedir. Calpurnius, mesenini yani Meliboeus'u cömert, imparatora yakın, tragedya şiirinden hoşlanan biri olarak sunmuştur[31]. Bu tarife uygun olarak mesenin Gaius Calpurnius Piso[32] olduğu düşünülmüştür.

MS III. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Nemesianus[33], şiirleri arasında bukolik şiir türüne de yer vermiştir. Şairin balıkçılık sanatı, suda yaşayan hayvanlar ve bitkiler üzerine yazdığı şiirlerinin yanısıra bukolik türde dört *Eclogas*ı günümüze ulaşmıştır. Şiirlerinde Calpurnius'tan daha

[30] Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Suetonius, (2008) *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Nero, XII.

[31] Yazarı belli olmayan *Laus Pisonis* adlı övgü.

[32] Bilgi için bkz. Suetonius, (2008) *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Nero, XXXVI.

[33] Marcus Aurelius Olympius Nemesianus yapıtlarını imparator Carius ve oğlu Numerianus'a (MS 283-84) sunmuştur.

fazla geleneksel bukolik öğelere bağlı kalan şairin, ele aldığı konularda ve sözcük seçiminde Vergilius'tan daha fazla etkilenmiş olduğu görülmektedir. I. *Ecloga*'da karşılıklı konuşan iki çoban, çoban Melibous'un ölümünden duydukları üzüntüyle ona ağıt söylemişlerdir. Çobanı övmüşler, ezgilerinin gücünü belirtmek için, onun becerilerini Apollon'un şiiri, Pan'ın flütü, Linos'un ya da Orpheus'un *lyra*sı ile karşılaştırmışlardır. Çobanlar, övgü dolu sözlerini tüm doğanın dinlemesini istemişlerdir. II. *Ecloga*'da ise Nemesianus, iki genç çobanın çiçek toplayan bir kıza aşklarını işlemiştir. Çobanlar, kızı tarım tanrıçası Proserpina'ya benzetmişlerdir. Şiirde tarım tanrıçası Proserpina'mn adı geçtiği için, Nemesianus, çobanları bakir, el değmemiş doğada değil, ekip biçilmiş bir bahçede konuşuyor olarak sunmuştur. Böylece bukolik şiir türünün gelenekselleşmiş bakir doğa kavramına, işlenmiş tarım arazisini de eklemiştir. III. *Ecloga* tanrı Pan'a övgü niteliğindedir. Şair, VI. *Eclogas*ında ise sevgilileri tarafından istenmeyen hüzünlü iki çobanın sevgililerinden yakınmaları konusunu işlemiştir. Bukolik şiir Nemesianus'un döneminden önce son şeklini aldığı için, Nemesianus, bukolik şiirlerinin genel yapısındaki anlatım biçimi bakımından öncekileri tekrarlamaktan öteye gitmese de, şiirlerinde yeni bir duyarlık ve tutum gözlenmektedir. Nemesianus, Calpurnius'un üçüncü *eclogas*ına çok benzeyen ikinci *eclogas*ında işlediği aşk öyküsünde, her iki çobanın önce kıza birlikte tecavüz etmelerini sonra birbirlerinden bağımsız olarak kızı ikna etmek için ona ayrı ayrı ezgiler söylediklerini belirtmiştir. Önce uyum içinde birlikte hareket eden çobanların sonra bireysel olarak hareket eder biçimde sunulması bukolik şiir türüne getirilen bir yeniliktir.

Roma edebiyatında bukolik (pastoral) şiir türü, Sicilya, Peloponnesos, Ege ve Akdeniz halk ezgilerine dayanan Klasik Yunan ve Hellenistik dönem bukolik şiiri üzerine kurulmuştur. MÖ I. yüzyılda Vergilius, *Eclogae* adı altında topladığı şiirlerde geleneksel bukolik öğeleri Roma'ya özgü niteliklerle birleştirmiş ve Roma bukolik şiirini yaratmıştır. Vergilius, doğanın huzur verici ortamında, kırlarda yaşayan sığır ve keçi çobanlarının neşeli, şenlik dolu ezgilerinin içine yaşadığı dönemin politik ortamından ötürü, hüzün ve acı günlerin izlerini yerleştirmiştir. Şair, bukolik şiirin mutluluk verici özelliğinden yararlanıp doğadan, çiçeklerden, hayvanlardan örnekler vererek, benzetmeler yaparak gelecekle ilgili umutlarını dile getirmiştir. Ardından Calpurnius ve Nemesianus Theokritos'u ve Vergilius'u kendilerine örnek alıp kırların güzellikleri arasına dönemin imparatorunu ve onun yaptığı işleri överek Roma bukolik (pastoral) şiir türüne son biçimini vermişlerdir.

KAYNAKÇA

A. Lang, *Theocritus, Bion and Moschus, rendered into English prose*, with an introductory essay, by London, Macmillan and Co., limited; New York, 1932.

E. J. Kenney, *The Cambridge History of Classical Literature II Latin Literature*, Cambridge, 1982.

G. B. Townend, "Calpurnius Siculus and the Munus Neronis", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 70, (1980), pp. 166-174, Society for the Promotion of Roman Studies.

Gian Biagio Conte, *Latin Literature*, Translated by Joseph B. Solodow, The Johns Hopkins University Pres, Baltimore, 1994.

Michael Von Albrecht, *A History of Roman Literature, From Livius Andronicus to Boethius*, Volume, One, New York, 1997.

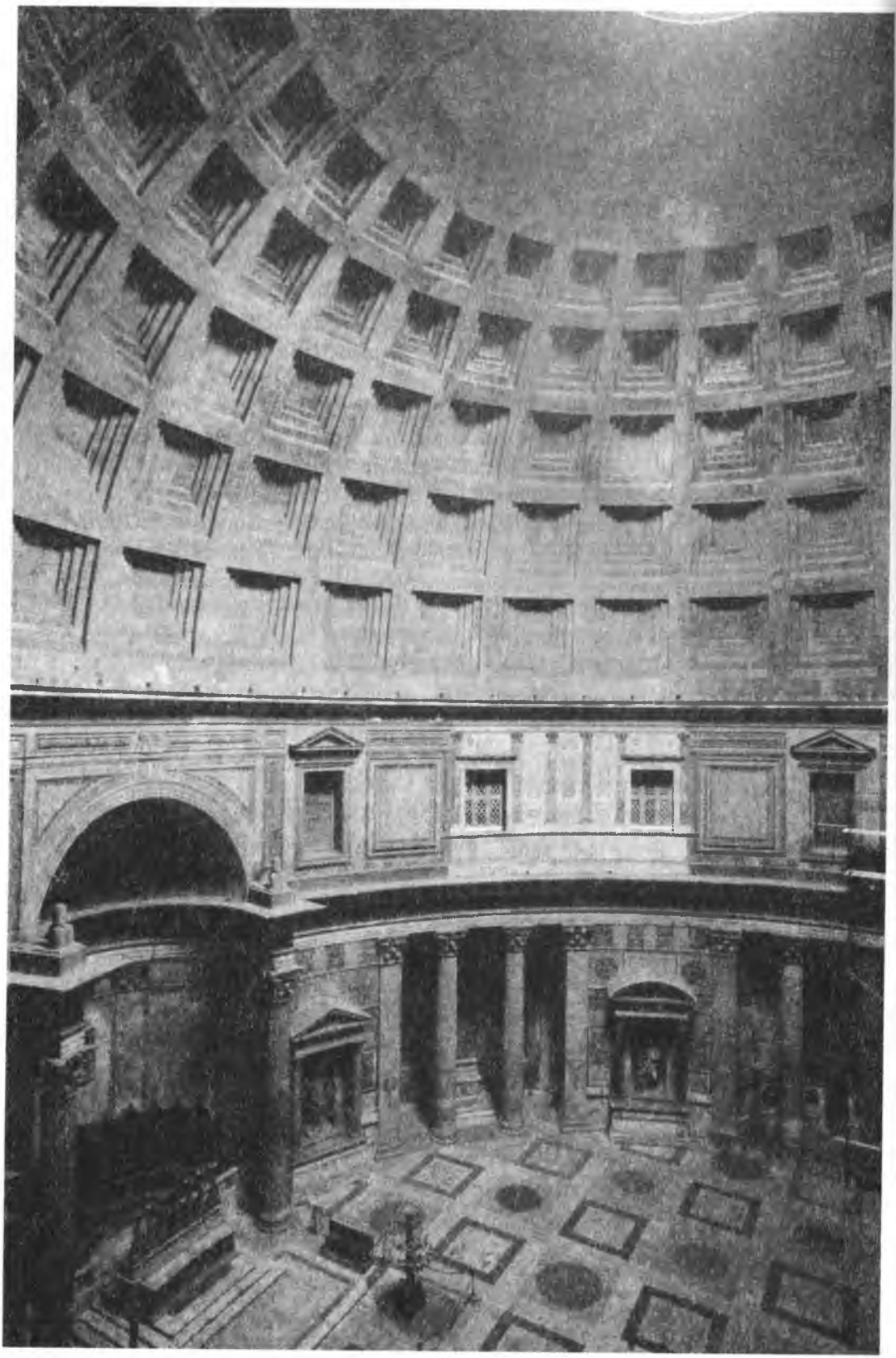
Robert J. Ball, *Tibullus the elegist: a critical survey*, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983

Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, çev. F. Telatar, G. Özaktürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı, 232, Ankara, 2008.

Theokritos, *Yunan Çoban Şiirleri I*, Yunan Klasikleri 76, Çev. Dr. Suat Sinanoğlu, M.E.B. Yayınları, 1949.

Theocritus, *Greek pastoral poetry; Theocritus, Bion, Moschus, the pattern poems*, translated with an introd. and notes by Anthony Holden Harmondsworth, Penguin, 1974.

Vergilius, *Bukolica'lar ve Georgica'lar*, çev. Türkan Uzel, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

"Pantheon, Roma"

Mimari

Resim 1: Zafer takı, Roma askerî başarısının güçlü bir sembolüdür. Resimdeki anıt, Constantinus'un Milvia Köprüsü'nde kazandığı zaferi (İS 312) kutlamak için senato tarafından inşa ettirilmiştir.

Resim 2: Kuzey Afrika'daki Timgad, İS ikinci yüzyılda eski lejyonerler için kuruldu. Sol tarafında tiyatro bulunan tipik ızgara planın merkezinde Forum yer alır. 50.000 seyirci alacak biçimde tasarlanan Roma'daki Colosseum, bataklık bir arazi üzerinde, tam on yılda (İS 70-80) inşa edilmiştir (Kaynak:Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma,* Çev: Suut Kemal Angı, Dost Yayınları, 2005).

ROMA MİMARLIĞINI ANLAMAYA ÇALIŞMAK

Suna Güven*

ROMA MİMARLIĞININ TANIMI

Roma mimarlığı denince akla ne gelir, bu sözcükler aslında neyi ifade eder? Roma mimarlığı nedir? Yalnızca Roma kentinin mimarlığı değildir kuşkusuz. Söz konusu olan Roma imparatorluğunun mimarlığı ise eğer, geniş de olsa belli bir coğrafyanın, belli bir zaman dilimindeki mimarlık üretiminin kastedildiği söylenebilir. Akdeniz'in tüm çevresini, irili ufaklı adaları –Sicilya (Sicilia), Kıbrıs (Cyprus), Sardunya ve Korsika (Sardinia ve Corsica), Girit (Creta), güneyde kuzey Afrika (Mauretania, Aegyptus), kuzeyde İngiltere (Britannia), batıda İspanya (Hispania), bugünkü Avrupa kıtasının merkezinde Fransa (Gallia), Almanya (Germania), Romanya (Dacia), Balkanlar (Illyricum), Yunanistan (Achaea, Epirus, Macedonia, Thracia), yakın doğuda Suriye (Syria), İsrail/Filistin/Lübnan (Judaea), Arabistan (Arabia Petraea), doğuda ise Anadolu (Asia, Cappadocia, Galatia, Bithynia, Pontus, Lycia, Cilicia) ile Mezopotamya'yı kapsayan bir coğrafyadır bu. İmparatorluğun birbirinden kilometrelerce uzak bölgelerindeki çöller, ovalar, dağlar, vadiler, nehirler, göller çok farklı iklimleri barındırır. Buralarda yaşayan değişik halkların kültürleri de birbirine benzemez. İmparatorluğun bir üyesi olmak dışında birbirleriyle bağları

* Prof. Dr. Suna Güven, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı.

pek yoktur. Sonradan kurulan ilişkiler merkeze, Roma'ya yöneliktir. Ama siyasal olarak Roma yurttaşı olsalar da, yerel aidiyetlerinin izdüşümleri mimariye yansır. Dolayısıyla Roma mimarisi genel anlamda imparatorluğun mimarisidir. Bazen geleneksel, bazen yenilikçi, çoğu zaman da yerel, hattâ başka hiçbir yerde bulunmayan özel koşulların şekillendirdiği eklektik deneyimlerin toplamından oluşan sentezleri barındıran özgün diyebileceğimiz yaklaşımlar içerir. Başka bir deyişle, Roma mimarisi ve Anadolu'da Roma dönemi mimarisi tanımları ile kastedilen ne ise, Mısır, Tunus ve İngiltere'deki Roma mimarisini tanımlarken benzer kıstasların geçerli olacağını, ya da olması gerektiğini söylemek yanlış olmaz.[1]

Diğer yandan, Roma imparatorluğunun kuruluşu ve sonu arasındaki zamandizinsel süreklilik, genellikle mimarlığın ortaya çıkışı, dönüşümü ve gelişmesindeki süreçlerle eş zamanlı bir güzergâh izlemediğinden, zamana bağlı mimarlık tanımları da mekâna bağlı tanımlar kadar karmaşıktır. Ana sorun, belli bir zaman veya mekâna odaklanan yaklaşımın, ortak kültürel değerler taşıyan mimarlık ögelerinin belli bir zaman kesiti öncesinde veya hemen sonrasında, ya da kalemle çizilmiş coğrafya sınırlarının içinde, dolaylarında veya çok dışında varolma oranının ölçülmesindeki niceliksel parametrelerin yetersizliğidir. Herhangi bir mimarlık yapıtının ne kadar Romalı, ne kadar yerel olduğunun algılanması da kolay değildir. Çünkü algı, nereden bakıldığına göre değişir. Roma kentinden bakışın algısı, imparatorluğun herhangi bir yerinden bakışın algısı, Roma'da yaşayan ama Roma kökenli olmayan birisinin algısı, veya Roma dışında yaşayan ama yaşadığı yerdeki yerli halkın kökenlerine sahip olmayan birisinin algısı –hepsi Roma yurttaşı olsalar da– aynı olmayacaktır. Hattâ birisinin Romalı olarak gördüğü, diğeri için Romalı bile olmayabilir. Ama hepsinin gördüğü kendi zihniyetinin Roma algısıdır. Bu nedenle, Romalılık tanımı ekseninde, bu farklı algıların hiçbiri diğerinden daha az geçerli değildir. Olamaz da. Çünkü o dönemin modern yapıları olan antik binaları Roma'nın mimarlık tarihini yazmak için irdelerken, kendi döneminde birinin Romalı olarak bile görmediği bir yapının, aynı binayı Roma'nın evrenselliğinin çarpıcı ve çağdaş varlığı gibi gören anlayışı, birlikte değerlendirmenin gerekliliği ortadadır.

[1] Roma döneminde Phrygia'daki kültür varlıklarının tanımlanmasında ortaya çıkan aidiyet, kimlik ve zamanla ilgili bazı sorular için bkz. French 1998. Batı ortaçağ sanatının kökenlerini araştırırken, Roger Hinks, Roma sanatı kavramının içeriğini ve sınırlarını tanımlamaya çalışmaktadır. Bkz. Hinks 1972: 1-23.

ROMA MİMARLIĞI TARİHYAZIMI: WINCKELMANN VE VITRUVIUS

Yeniden Roma mimarlığının tanımına dönersek, bu tanımın, antik Yunan mimarlığına kıyasla çok daha sonra ortaya çıktığını görürüz. Batı kültürünün beşiği sayılan klasik uygarlık sözkonusu olduğunda önceleri akla gelen estetik değerlerin kaynağı antik Yunan kültürü, özellikle de Yunan mimarlığı idi. Adından anlaşılacağı gibi, Avrupa'nın klasik mimarlık ögelerinin yeniden yorumlandığı neoklasik mimarlığında da izlenen, estetik yalınlığı ile ayrıntı ve oranlardaki kusursuzluğuna hayranlık duyulan antik Yunan mimarlığının formları idi. Sanat tarihi ve arkeolojiye yönelik bilimsel araştırmalarda da durum pek farklı değildi. Sanat tarihinin bir disiplin olarak kurucusu sayılan Alman arkeolog ve sanat tarihçisi Johann Joachim Winckelmann'ın onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru Yunan odaklı bir klasik sanat kültürünün önemini vurgulamasının, bu anlayışın oluşmasında ve yayılmasındaki rolü çok belirleyici olmuştur.

Yunan ve Roma sanatı arasındaki fark, modern sanat tarihinde ilk kez Winckelmann tarafından dile getirildi. Halbuki Roma'da uzun müddet yaşamasına ve daha güneyde Pompeii ile Herculaneum'da bilimsel incelemelerde bulunmasına rağmen değil Atina'ya, Yunanistan'a hiç gitmemiş, çok övdüğü klasik Yunan yapıtlarını yerinde görmemişti. Onun Yunan sanatına ilişkin düşünceleri, klasik çağ Yunan sanatının değişime uğradığı Hellenistik dönemin sanatı ile Roma döneminde üretilen ve kendisinin İtalya'da görmüş olduğu antik Yunan sanatının kopyalarına dayanıyordu. Dolayısıyla Winckelmann'ın 1764 yılında yayımladığı *Geschichte der Kunst des Altertums (Antik Çağ Sanatının Tarihi)* adlı yapıtında, Roma sanatı, Yunan sanatının "doruğa" eriştikten sonra artık "bozulmaya" başladığı bir aşama olarak değerlendirilmişti. Winckelmann'a ve onu izleyen sanat tarihçilerine göre, Roma sanatı, dolayısıyla da Roma mimarisi, Yunan sanatsal mükemmeliyetinin "gerileme" çağını temsil ediyordu.

Böyle bakıldığında, Roma mimarlığı için doğrudan kendine odaklı bir tanıma yer verilmediği gibi buna gerek de duyulmadığı anlaşılıyor. Çünkü Roma mimarlığı, yalnızca Yunan sanatının Roma dönemi olarak algılanıyor, özerk ve özgün değerler taşıyan özellikleriyle henüz bilinmiyordu. Hattâ Roma mimarlığının şimdi belki en bilinen yapısı olan ve Roma'da imparator Hadrianus döneminde inşa edilen Pantheon tapınağı bile Rönesans dönemi ve sonrasında, Yunan mimarlığının iyi bilinen ilkelerine ve kıstaslarına göre değerlendirildiğinden, binanın Roma'ya özgü tasarım mantığı anlaşılamamıştı. Bu yüzden, mimarlıkta teknolojik

devrim yaratan ve çağlar boyu ayakta kalmayı sürdürebilen bu binanın olağanüstü iç mekânında izlenen estetik "kusurlar" zihinleri karıştırıyor, bir türlü Romalı mimarların böylesine kabul edilemez "mimari hataları" nasıl işledikleri anlaşılamıyor, bina inşa edilirken neden bunları "düzeltme" yoluna gitmedikleri sıklıkla ve açıkça dile getiriliyordu.[2] Binanın kamusal önemi, eleştirenleri açıklayıcı ve hafifletici nedenler önerme arayışına yönlendirse de, tatmin edici açıklamaların eksikliği, eleştirileri bir türlü önleyemiyordu. Genç San Gallo, Michelangelo, Desgodetz ve Viollet-le-Duc gibi yüzyıllar sonra Pantheon'u inceleyen ünlü mimarlar, aynı tasarımın ayrıntılarında farklı ölçeklerin kullanımı, ya da aynı düşeydeki sütun, pilaster, alınlık gibi çeşitli tezyinat ögelerinin dizilişinde, zeminden başlayarak kubbenin tepesine kadar kesintisiz devam eden görsel bir sürekliliğin sağlanamamış olması gibi sorunların mimarca "çözülememiş" olmasını eleştirirken, Romalı mimarlık zihniyetinde bunların zaten pek önemli olmadığını kavrayamamışlardı. Bu eleştirmenler Roma gözüyle bakmadıkları ya da bakmayı bilmedikleri için, Yunan mimarlığının ana ilkelerinden çok farklı kıstaslara sahip olan özerk bir Roma mimarlığının farkına varamamışlardı. Ne var ki, Yunan mimarlığında uyulması gereken ilkeler, sütun mimarisinin ve mimari plastikte geometrik oranların egemen olduğu bir anlayışı temsil ediyordu.

Aslında Roma mimarları, Pantheon'da mekân odaklı bir anlayışın ürünü olan yepyeni bir mimarlık dili geliştirmişler, onu başarıyla uygulamışlardı. Roma mimarlığının, bu bakımdan mimarlık tarihine getirdiği özgün ama aynı zamanda çarpıcı katkısının kabulünün yaygınlaşması büyük ölçüde Winckelmann'dan sonra gelen Wickhoff, Riegl, von Gerkan ve Kashnitz von Weinberg gibi yine Alman ekolünden gelen araştırmacılar sayesinde olacaktı.[3] Lugli ve Bandinelli gibi İtalyan uzmanlarla, İngiliz John B. Ward-Perkins ve Amerikalı mimar kökenli tarihçi William MacDonald Roma mimarlığının Yunan mimarlığından farklı özelliklerini algılamakla kalmayıp Roma mimarisini özgün bir mimarlık üretimi olarak bir araştırma alanı haline getirdiler.

Mimarlık tarihini bir bütün olarak farklı evreleriyle ele alan kitaplarda artık Roma mimarlığı için bir bölüm mutlaka bulunuyor. Atina'da antik Yunan mimarlığı için Parthenon neyi ifade ediyorsa, Roma'da Pantheon

---

[2] William C. Loerke, Pantheon'un hem uygulamada, hem de mimarlık tarihyazını içinde geçirdiği evreleri ayrıntılı olarak açıklayan ilk yazardır (Loerke 1990). Klasik mimarlığın Avrupa kültürü üzerindeki etkileri için bkz. Bolgar 1971.

[3] Norberg-Schulz (1978:82) bu araştırmacılar yanında Oslo Üniversitesi'nden H.P. L'Orange ve İtalyan Lugli'nin isimlerini de bu kapsamda vermektedir. Roma mimarlığının özellikleri için bkz. L'Orange 1972: 9-18.

da Roma döneminin mimari özelliklerini yansıtan bir örnek olarak mimarlık tarihinde yerini çoktan almış durumda. Roma döneminin binalarını belgelemekle kalmayıp, o dönemin zihinsel yapısını temsil eden veriler olarak ele alan ve antik Yunan mimarlığı ile Roma mimarlığı arasındaki niteliksel ve niceliksel ilişkinin boyutlarını önceki araştırmalardan farklı bir bakış açısıyla irdeleyen Ward-Perkins'in mimarlık tarihinde yeni bir sayfa açtığının altını çizmek gerekir. En önemlisi, Ward-Perkins, bütün sanatlar içerisinde Roma yaratıcılığını en belirgin biçimde ifade edeninin mimarlık olduğunu söyler. Mimari üretimin Romalılar için önemini özellikle vurgular. Bunu söylerken batı kültürünün görsel sanatlardaki bazı temel öğretilerini hedef almaktadır. Ona göre, batılı araştırmacılar hâlâ Parthenon'un, eski çağın ayakta kalabilen en mükemmel yaratısı olduğuna inandırılarak yetişen bir neslin yaşamış olduğu dönemden arda kalan son izlerin etkisinden kurtulamamışlardı. O kadar ki, Parthenon'un tüm üstün mimari özelliklerine rağmen, hem döneminin özgün tasarım mantığı, hem de Avrupa mimarlığının gelişmesini etkileyen katkısı açısından Pantheon'un kuşku götürmez biçimde daha önemli bir yapı olduğunu dile getirmenin bile tutucu ve düşünsel geleneklerinden bir türlü kopmayan bu nesil tarafından bir sapkınlık ifadesi olarak algılanacağını belirtmektedir.[4] Ancak geçmişin bu sapkınlığının, günümüzün kabul gören doğrularına dönüşmekte olduğunu ifade etmekten geri durmaz.[5] Ward-Perkins'i, Roma mimarlığı üzerine yalnızca tanıtıcı ve belgeleyici değil, tasarım mantığını açıklayan bir kitap yazmaya iten neden, Roma mimarlığının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktı. Batı dünyası Ward-Perkins ve ardından William MacDonald'ın kapsamlı kitapları sayesinde Roma mimarlığını şimdi daha iyi anlamaya çalışıyor.

Ancak batının Yunan hayranlığının temellerinden birini oluşturan Yunan sanatı bilgisinin ana ögelerini tanımlayan Winckelmann'a çok yüklenmeyelim. Zamanımızdan ikibin yıl önce yaşamış olan Romalı mimar ve yazar Marcus Vitruvius Pollio'nun batıda oluşan Yunan merkezli mimarlık düşüncesine katkısı belki Winckelmann'dan fazladır. Elimizdeki en eski mimarlık kitabının yazarıdır Vitruvius. Mimarlığın da ilk kuramını geliştirmiştir.[6] Roma'da yaşamış, imparator Augustus'un emrinde çalışırken, orduyla katıldığı seferlerde pek çok değişik yer görmüş, mimarlıkta deneyim kazanmıştır. Ama en önemlisi, yazdığı kitap nedeniyle çağlar boyu antik mimarlığa açılan bir pencere olmuş, matbaanın daha ortaya çıkmadığı dönemlerde el yazmaları şeklinde birçok kopyası üre-

[4] Ward-Perkins 1977, s.9.
[5] Ibid.
[6] Güven 2004.

tilmiştir.[7] Tanınmış mimar ve koleksiyoncular, Vitruvius'un kitabının kopyalarına sahip olmaya çalışmışlardır. Örneğin, hepimizin tanıdığı, Roma'nın Barok mimar ve heykeltraşı Gian Lorenzo Bernini'nin kütüphanesinde üç adet Vitruvius yazmasının bulunduğu biliniyor.[8] Vitruvius'un günümüzde de yeni baskıları yapılmakta, antik çağ mimarlığının tek ve kapsamlı bir kaynağı olması nedeniyle üzerinde yeni yorumlar ve çalışmalar devam etmektedir.[9]

Ne var ki, mimarlık tarihinde yeni bir çığır açan Roma mimarlığını daha iyi anlamak için Vitruvius'a başvurmak konusunda ciddi bir pürüz var. İlk elden bilgi edinmek için onu kullanmak mümkün değil. Çünkü, Romalı olmasına karşın, imparatorluğun kuruluş yıllarında yaşamış, Roma mimarlığının gelişmesine tanık olmamıştı. Herşeyden önce, Roma'nın günümüzde en çok tanınan, Pantheon, Traianus'un Forumu ile Merkez Çarşısı, Caracalla Hamamları gibi kamu binalarını, hattâ Colosseum'u bile hiç görmemiş, çağdaş konut mimarisinde, imparator Neron'un Altın Konutu'nda veya Hadrianus'un Tivoli'deki villasında gerçekleştirilen yenilikleri tanıma fırsatı hiç olmamıştı. Aynı nedenle, eyaletlerdeki çok sayıda önemli mimarlık projelerinden haberdar değildi. Kısacası mimarlıkta gerçekleşen Roma devrimini göremeden yaşama veda etmişti. Bu yüzden, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (*De architectura libri decem)* değerli bir kitap olmasına ve çok yararlı bilgiler vermesine karşın, kimliğini oluşturmuş Roma mimarlığına ilişkin bilgiler içermemektedir.

Öte yandan, Roma mimarlık devriminin birdenbire ortaya çıkmadığını, uzun bir gelişim süreci geçirdiğini ve bu süreçlerin bazı somut izlerinin Vitruvius'un döneminde görülebilir olması gerektiğini düşünsek bile, kitapta bunlardan sözedilmiyor. Kendisinin volkanik bir toz olan pozzolana ile üretilen Roma betonunun özelliklerinden haberdar olduğunu biliyoruz. Malzemenin su ile temas sonucunda sertleşerek sağlamlaştığını, bazı binalarda ve mendireklerde kullanıldığını yazıyor.[10] Genellikle Napoli körfezi civarında Baiae'de bulunan ve o bölgede kullanılan bu inşaat tekniğinin kullanışlı ve yararlı olduğunu düşündüğünü anlamak zor değil. Fakat bir tasarım olgusu olarak, yeni mekân anlayışlarının boy göstermeye başlamasına ve Roma betonunun gittikçe daha çok yaygınlaşan potansiyeline nedense hiç değinmiyor. Sütun odaklı düzenlerin ilkele-

[7] Ebhardt 1962; Krinsky 1967.
[8] McPhee 1999, s. 456.
[9] Rowland ve Howe 1999. Vitruvius Türkiye'de de ilgi görmektedir. Şevki Vanlı Vakfı'nın 1990 yılında yayımladığı Vitruvius'un Türkçe çevirisinin 2005 yılında dördüncü baskısı yapılmıştır (Vitruvius 1990, 2005).
[10] Vitruvius II. Kitap 6.bölüm.

rine en ince ayrıntılarına kadar yer vermesine karşın, mimarlığın temel ilkelerinin derlenmesinde, ne kemerlerin, tonozların ve kubbelerin, ne de Romalıların çok önem verdikleri iç mekânların iyi bir mimarlık yaratmak için nasıl olmaları gerektiğine ilişkin hiçbir kural veya öneri Vitruvius'un kitabında yer almıyor. Hattâ çevresindeki mimari yeniliklerin uygulayıcısı genç meslektaşlarına ayak uyduramadığını bile düşünmek olası. Yeni kurulan imparatorluğun hızla değişen dünyasında, İmparator'un kadrolu baş mimarı statüsünün saygınlığını geleneklere tutunarak yitirmemek kaygısı da belki buna eklenebilir. Vitruvius'un erişkin yaşında bunalıma girdiğini düşünenler var.[11] Onun yaşamının son baharında, Roma kentinin yapılı çevresinde köklü değişimlerin yaşandığını ve bu değişimlerin bizzat İmparator Augustus tarafından onaylandığı biliniyor. Augustus kendi ağzından "Tuğla bir kent olarak devraldığı Roma'yı mermerden bir kente dönüştürdüğünü" ifade eder.[12] Doğaldır ki, imparatorluk yönetimi altında çehresi tamamen değişen bir kentte, değişen yaşam pratikleri yanında eskiden varolan hiyerarşi ve beklentilerin de sarsılması, toplumun hangi kesiminde bulunulduğuna göre tedirginlikler ve duruma göre bazı yeni kişisel ayarlamalar getirecektir.

Gene de, Vitruvius'un tutuculuğunun yalnızca kişisel kaygılardan kaynaklandığını söylemek doğru olmaz. Onun amacı, mimarlıkta yeni arayışların izini sürmekten çok, artık kaybolmaya yüz tutmuş eskinin, yani kanıtlanmış Yunan mimarlığı geleneklerinin tamamen kaybolmasını önlemekti. Gerçekten de, kitabında atıfta bulunduğu Yunanlı uzmanlardan hiçbirinin yapıtları günümüze ulaşmış değil. Bunlar arasında yalnızca mühendis ve mimarlar değil, doğa bilimcileri ve çeşitli bilim alanlarının temsilcileri de var. Çoğunun isimlerini ve uzmanlıklarını Vitruvius'un *De Architectura*'sı sayesinde biliyoruz. Vitruvius'a göre, mimarlık alanının özelliği, birçok bilim dalının öğretilerinden oluşması. Bir mimarın iyi mimarlık yapabilmesi için, derinlemesine olmasa da, bütün bu alanların bilgisinden haberdar olması beklenmelidir.[13] Bu bakımdan, Vitruvius'un bildiklerini ve bulduklarını biraraya getirerek mimarlık alanının, felsefe, müzik, tıp ve astronomi gibi bir bilim dalı olduğunu kanıtlamaya çalışmanın ve bunun kuramını ve kitabını oluşturmanın, onun için bina yapmaktan veya çağdaş gelip geçici mimarlık modalarına kapılmaktan daha öncelikli bir amaç olduğu görülüyor.

---

[11] Yegül 2005, s.xvi.

[12] Suetonius, *Sezarların Yaşamları* adlı yapıtında Augustus'u överken, onun Roma kentine yaptığı katkıları da dile getirir (28.3).

[13] Güven 2000.

Tarihin ilginç bir sonucudur ki, Vitruvius'un kitabı, yüzyıllar boyunca unutulmadı ve yazarını Romalı bir mimar olarak dünyaya tanıttı. Ama şu da gerçek ki, Vitruvius, kendinden sonra gelişen Roma mimarlığında etkili olmadı ve biçem olarak uygulanmadı. Bu da şaşırtıcı olmasa gerek. Çünkü Vitruvius Hermogenes'le devam eden Hellenistik öğretilerin takipçisi idi.[14] Augustus'un emrinde çalışmasına ve genellikle Romalı olarak bilinmesine rağmen, kitabında *graece* ve *Graecia* sözcüklerinin, *romanus* ve *Roma* sözcüklerinden beş kez fazla kullanılması,[15] onun belki de çağının yenilenen tasarım anlayışının dışında kalan Yunandan yana kültür tercihinin, ya da daha geleneksel kimliğinin açık bir kanıtıdır. Buna rağmen, Roma mimarlığını doruğa eriştikten çok sonra yorumlamaya çalışanlar, mimari incelemelerini yaparken Vitruvius'un da yakından tanıdığı Yunan mimarisinin ilkelerini kullandılar. Takipçisi olmadığı ve Yunandan kalma bir uygulama mantığının ona dayatılarak bu kalıplara sıkıştırılmaya çalışılan Roma mimarlığı, mimari kimliğinin olgunlaştığı dönemi değil, öncesini yazan Roma mimarı Vitruvius'un bir bakıma kurbanı oldu.

Roma Mekân Anlayışı

Roma mimarlığının Yunan mimarlığı ile karıştırılması Roma merkezli mimarlık tarihinin göreli olarak daha geç gelişmesine neden oldu. Hem Roma'da, hem de imparatorluğun genelinde sütun mimarisinin hâlâ kullanılıyor olmasının bu karışıklıkta kuşkusuz payı var. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, mimarlık tarihini ilk yazanlar, antik çağdan beri oluşturulan mimarlık kuramlarını sütun düzeninin en ince ayrıntısına kadar belirlenen oransal ve görsel estetiği üzerinden kurgulamışlardı. Rönesans ve Barok çağlarında da antik mimarlığın algılanmasında izlenen tutum farklı değildi. Bu anlayışa göre, mimarlık, taş yontu sanatı gibi dış görünüşe hitap ederken, matematiksel ve ölçülebilen somut geometrik uygulamaların yarattığı beklentiler tasarım anlayışını yönlendiriyordu. Daha mekânsal ve soyut bir tasarım zihniyeti ancak Roma mimarisinde yaygınlaşır. Sütunlar yanında, kemerler ve kubbeler devreye girer; görkemli dış cephe plastiği neredeyse tersine çevrilerek iç mekânların tanımlayıcılığını üstlenmeye başlar.

Bu arada malzeme ve yapı tekniklerindeki yenilikler, başta Roma olmak üzere, özellikle İtalya'daki kentlerin çehresini değiştirir. Varolan bina tiplerine, imparatorluğun getirdiği güncel gereksinim ve işlevlerle yenileri eklenir. Yeni heyecanların ve farklı yaşam biçimleriyle tanışıklı-

[14] Hersey 1992, s.3
[15] Ibid.

ğın, paranın ve imkânların getirdiği ivme, yeni geleneklerin oluşumuyla toplumsal değişime hız kazandırır. İmparatorluğun kentlerinin dünyası, klasik Yunan kentlerinin (*polis*) kendi içinde özerk olan ama daha sınırlı dünyasından çok farklıdır artık. Sınırları büyüyen bir dünyanın fokurdayan ve hızla gelişen düşünsel evreninde, tasarım kavramlarının da eskisi gibi aynı kalamayacağı açıktır. Mimarların beslendiği kaynaklar yanında, patronlarının onlardan beklentileri de çeşitlenmiştir. İmparatorluğun her yanından gelen imgeler bombardımanı, mimarlık projelerinde çok dilli ve teknik sınırları sıklıkla zorlayan senaryoların önünü açmıştır. Heykel gibi işlenmiş taş binalar, Roma öncesinde, Yunan kentlerinde estetik mükemmeliyetin gittikçe incelen ayrıntısında tıkanmışlar, yenilik ve bozulmanın arasındaki gerilimli güzergâhı aşamamışlardı.

Tüm zamanların en mükemmel Yunan yaratısı olarak bilinen ve Athena'ya adanan Atina akropolündeki Parthenon tapınağı buna güzel bir örnektir. Burada uygulanmış olan Dor düzeninin oranları, kurallara bakıldığında, Dor düzeninde görülmeyen, neredeyse İyon düzeninin oranlarını anımsatan incelikte, ve yükseklikte idi. Kabartmaların ve tezyinatın zenginliği, yalın ve "erkeksi" Dor düzeninden çok İyon düzenine yakındır. Hattâ daha ileri gidilerek, Parthenon tapınağının bazı yerlerinde İyon unsurlar kullanılmıştır. Düz bir mantıkla irdelersek, mükemmelin mükemmeli olamayacağına göre, sütun odaklı tasarım anlayışını sürdürmek ve eskisinden daha iyi bir şey yaratmak en azından bu dilin sınırları içerisinde havanda su dövmekle eş anlamlıydı. Parthenon'un ne taklidi, ne de benzeri antik çağda bir daha yapılmadı. Başka bir deyişle, Dor düzeninin gelişiminin Parthenon'da noktalandığı öne sürülebilir. Ama bunu söylemek, Dor düzeninin, veya herhangi başka bir sütun düzeninin daha sonra mimarlıkta kullanıldığında, bozulan veya yozlaşan bir mimarlığı temsil ettiği anlamına gelmez. Burada önemli olan tasarım zihniyetinin kendisidir. Eğer zihniyet değişimi varsa ve bu yeni zihniyet çerçevesinde sütunların kullanımına bilinçli olarak farklı bir anlam ve işlev yüklenmişse, bu farklılık algılanabildiği sürece, "bozulma"dan bahsetmek nesnel bir tavır olmayacaktır. Çünkü sözkonusu olan bozulma veya yozlaşma değil, yeniliktir. Mimarlıkta yenilik, Roma'yla gelen tasarımda belirgindir. Dolayısıyla bozulma ve yenilik ilişkisi çerçevesinde farklılaşan mimarlık üretimine bakıldığında, Roma mimarlığı eskinin devamı olmadığından, Yunan mimarlığının son aşaması değil, ondan sonra gelen özgün ve yeni bir mimarlık döneminin başlangıcıydı.

Kuşkusuz bu değişim ansızın bir gecede gerçekleşmedi. Roma mimarlığının sık kullanılan ögeleri olan kemer ve kubbeyi ilk kullananlar da Romalılar değildi. Kargir Yunan binalarında her iki ögenin kullanıldığı,

en azından teknik bilgisine sahip olunduğu biliniyor. Ama genel olarak Yunan mimarlığına bakıldığında bu ögelerin genel kullanılışındaki azlık, Yunan mimarlığını tanımlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilmeleri için yeterli değil. Aynı mantıkla, Romalıların tonozlu mekân yaratmada geliştirdikleri ustalık, birdenbire tek bir binada ortaya çıkmadı. Roma betonu resmi kamu yapılarında kullanılmadan önce, uzunca bir süre sıradışı yeniliklerin sınanmasında daha az riskli olan özel konutlarda, saraylarda ve hamamlarda kullanıldı. Yeniliklerin aykırılık olarak göze batmadan filizlenip gelişmesi ve teknik pürüzlerin giderilmesi için bir zaman gerekti.

Pantheon'un yapım aşaması, Ward-Perkins ve MacDonald'ın "Roma beton devrimi" diye niteledikleri mimarlık devrimini en üst düzeyde temsil eden örneklerdendir.[16] O kadar ki, tek bir kubbeden oluşan Pantheon'da ulaşılan kubbe genişliğinin (43.20 metre veya 143 ayak) benzerine o zamana kadar rastlanmamıştı. Ona en yakın açıklık, ancak 400 yıl sonra, Bizans döneminde İstanbul'daki Ayasofya'nın kubbesinde görülür. Roma'daki büyük ölçekli hamam yapılarının tonoz ve kubbelerinde de pozzolana kullanılmıştır. Kalın ve sağlam Roma duvarlarının malzemesi olan pozzolana içerikli Roma betonu, ortaçağ Gotik mimarisinde unutuldu. Çünkü Gotik mimaride masif duvar örtüsü yerine, yerçekimine meydan okuyan, şeffaf, kabuk gibi ince duvarların yaratılması önemliydi.[17] Hattâ Rönesans döneminin mimarlık kuramcısı Alberti'nin, incelediği Roma yapılarında betondan söz etmeyişi ilginçtir.[18] Daha ilginç olan ise, betonun üretiminin ve özelliklerinin yeniden ancak 18. yüzyılda İngiltere'de keşfedilmesidir.[19] Bugün İngiliz mimar Norman Foster'in Kazak Türkleri için yeni başkent Astana'da tasarladığı 1 milyar dolara mâlolacak Han Çadırı[20] veya Danimarkalı mimar Jorn Utzon'un tasarımı olan ve açılışı 1973'te gerçekleştirilen Sydney'deki Opera binası nasıl yeni bir mimarlık vizyonunu temsil ediyorsa, Pantheon da Roma döneminde benzer bir konumu temsil eder. Mimarlık tarihinde bir çığır açar. İmparatorluğun önceki yapılarında, daha küçük ölçeklerde ve ayrı ortamlarda denenmiş olan yeni yaklaşımların tümü Pantheon'da birleşerek bütüncül ve çağa damgasını vuran bir olgunluğa ulaştı.

---

[16] Boethius ve Ward-Perkins 1970, ss. 245-263; Ward-Perkins 1977, ss. 97-164; MacDonald 1982, ss. 41-46.
[17] Giedion 1971, s.260.
[18] Ibid.
[19] Ibid.
[20] Conceptplus 2009.

Bir noktayı daha anımsatmak yerinde olacak. Roma'nın, iç mekânın kurgu ve algısında yarattığı dönüşüm, yalnızca teknik bir atılımdan, yani pozzolana malzemesinin keşfinden mi kaynaklanıyor? Eğer pozzolana hiç olmasaydı veya onun yapısal bazı özellikleri Roma döneminde keşfedilmeseydi, mekânsal duyarlığın mimarlıkta yeni bir sayfa açması farklı mı gelişecekti? Pantheon, Roma kentindeki büyük ölçekli hamam yapıları veya imparator Hadrianus'un Tivoli'deki villasındaki kubbe ve tonoz uygulamaları, Roma betonunun önemli bir bileşeni olan pozzolana ile gerçekleşmiştir. Öte yandan, İtalya dışındaki Roma eyaletlerinde, özellikle Anadolu ve Yunanistan'da pozzolana olmadığından bu malzeme kullanılmamıştır. Buralarda kullanılan harçlı inşaat tekniği, Hellenistik dönemin geleneği olan harçsız kesme taş tekniğinin çağdaş Roma mimarlığının gereklerine uyarlaması olup aynı tasarım dilini kullanmaktadır. Roma'daki örneklerinden geri kalmayan, kemer, kubbe, beşik tonoz, çapraz tonozlara sahip görkemli kamu binaları buralarda harç, taş ve tuğla ile inşa edilerek gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, mimari dönüşümde yalnızca teknolojik olanakların belirleyiciliği değil, çağın getirdiği bir zihniyet değişimi sözkonusudur. Bu değişimin en belirgin yansıması ise mekân odaklı düşüncenin tasarımdaki önceliğidir.

Mekânsal duyarlığın yalnızca yeni teknolojik olanakların ürünü olmadığını anımsatmak için anıtsal olmayan ama görsel sınırları zorlayan mekânlara da bakmak yararlı olacaktır.[21] Fiziki boyutlarıyla büyük sayılamayacak bazı iç mekânlarda, Romalı mimar ve ressamlar duvar resimleri kullanarak duvarın varlığını neredeyse yok saymışlar, duvarın ötesinde uzayıp giden bir mekân duygusu yaratmışlardır. Pompeii'deki Villa di Misteri'nin, bir Dionysus âyinini betimleyen duvar resimlerinde gerçekle gerçek olmayan arasında yaratılan görsel ve zihinsel geçirgenlik, mekânın merkezindeki insanı etkilemeye yöneliktir. Görsel bir aldatmaca da olsa, onun mekân içindeki ve dışındaki algısını hedefler.

Mekân odaklı duyarlığı, mimarlık ve sanatta Roma çağının düşünsel izdüşümü olarak gören anlayış, yalnızca görsel ürünlerle sınırlı değildir. Mekânsallık, Roma yaşam biçiminin güncel pratiklerine de yansır. Roma mimarlığının dinamiklerini anlamaya çalışan Amerikalı mimar-tarihçi Frank Brown, bu konuda daha ileri gitmekte, dinî inanışlarla güncel yaşamda uygulanan ritüellerin, mekânsal düşüncede izini sürmektedir. Brown'a göre, ritüel, genelde bir eylem sanatıdır ama Romalılar için farklı bir sanatı –mimarlığı– ifade eder.[22] Bu bağlamda, ritüelin biçemi

[21] Güven 1990; Güven 2004.
[22] Brown 1975, s.10.

somut olmadığından genelde geçicidir; bir mekânda geçse de eylemin kendisinde barınır ve onu uygulayanın sinir sisteminde içselleşerek kodlanır.[23] Ancak Romalılar için ritüelin kendisi mimarlığın doğma nedenidir çünkü mekânda gerçekleşir ve mimarlığın mekânsallığı sayesinde kalıcılaşır. Kısaca yinelersek, mimarlık, güncel yaşamın temelinde yatan ritüelin somutlaşmasıdır. Oslo'dan Christian Norberg-Schulz ise, Brown'ın bu yöndeki görüşlerini Romalıların varoluş felsefesi ve devletin yönetsel erki ile ilişkilendirir. Norberg-Schulz'un yorumuna göre, yapılı çevre, evrenin kozmik kurgusunda, Roma devletinin ve tarihinin somutlaşmasını temsil eder ve dünyanın merkezini (*caput mundi*) vurgular.[24] Mimarlık, Romalılar için, tarihsel an ve onun zamansallığının hem metnini oluşturur, hem de bu metnin okunmasının anahtarıdır.

ROMA MİMARLIĞINDA FARKLILIĞIN ESNEKLİĞİ: TANIM OLARAK ÇEŞİTLİLİK

Mimarlık tarihinde genellikle belli bir dönemin mimarlık üretimini diğerlerinden farklı kılan ve saptanarak ayrıştırılabilen unsurlar o dönemin mimarlığının tanımlanmasında belirleyici olur. Dönemsel sınıflandırma veya kümelendirme mantığı ile üretilen bilginin elbette birçok sorunu var. Mimarlık tarihyazımında bu sorunları aşmak için arayışlar sürüyor.[25] Yazının başında da belirtildiği gibi, zaman ve mekân içerisinde mimarlık tarihinin metinlerini oluşturmak kolay değil. Çünkü mutlak doğrular yok. Nuray Mert'in, Cumhuriyet'in tarihini okumaya çalışırken dediği gibi "Tespit çabamız, tarih yazımını nesnelliğe, anlam kazandırma çabamız ise öznelliğe iter".[26] Tarihi yapan, yazan, okuyan denklemine, mimarlık tarihinde görselliğin algısı da eklendiğinden sorun daha karmaşıktır. Diğer yandan, mimarlığın ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar oluşan veri dağarcığı azımsanmayacak boyutttadır ve yeni binalar yapıldığı sürece daha da artacaktır. Dolayısıyla mimarlığın tarihini ele alınabilir ve incelenebilir kılmak için Yunan, Roma, Bizans, Romanesk, Gotik, Rönesans, Barok gibi hantal olsa da, epeyce kalıplaşmış sınıflandırma yönteminin sağladığı kolaylıktan vazgeçmek şimdilik kısa dönemde mümkün olmayacak gibi görünüyor. New York'taki Braziller Yayınevi'nin, mimarlık tarihini kitlelere tanıtmak için yayımladığı popüler amaçlı *The Great Ages of Architecture* (Mimarlığın Önemli Çağları) dizisinde, her kitabın kendi dönemini özetleyen bir kapak resmi var. Yunan mimarlığı

[23] Ibid.
[24] Norberg-Schulz 1978, s.114.
[25] Arnold, Ergut ve Özkaya 2006.
[26] Mert 2009, s. 125.

için sütun, Bizans mimarlığı için kubbe seçilirken, Roma mimarlığım temsil için kemer kullanılmış.

Şimdi "Roma mimarlığı dendiğinde akla ne gelir?" sorusunu tekrar soralım. Bu döneme damgasını vuran mimarlığın ortak bir özelliği olmalı ki, önceki veya sonraki, veya Romalı olmayan herhangi başka bir mimarlıktan ayrılabilsin. Yoksa yalnızca belli bir dönemde yapıldığı için –somut özellikleri hesaba katmadan– o dönemle özdeşleştirilmeye dayalı bir tanım çok yararlı olamayacaktır. Ama belli özellikler taşıyan bir mimarlığın, belli bir dönemde yapıldığı için başka türlü değil de öyle olduğunu açıklamak daha kolaydır.

Mimarlık tarihine Roma penceresinden bakıldığında beliren Romalılık göstergesinde, mekânsallık bir kriter olarak kullanıldığı zaman büyük bir sorun olduğu söylenemez. Ancak mekânı oluşturan mimarlık ögelerine farklı ölçeklerde ve imparatorluğun çeşitli bağlamlarda bakıldığında durum epeyce karışıktır. Yunan mimarisi dendiği zaman akla hemen sütunlu tapınakların gelmesine benzer bir kolaylık Roma mimarisi için geçerli değildir. Tipolojilere veya stillere dayalı geleneksel sınıflandırmaların, Roma mimarlık üretiminin çeşitliliğinde yeterli olamadığı gözlenmektedir. Çünkü bu türden bir tanıma karar verildiğinde ortaya çıkacak olan istisnaların çokluğu, kısa sürede tanımı işlevsiz hale getirecektir. Örneğin, kemer sistemini Romalılar yaygınlaştırmış olmalarına rağmen, Roma mimarisini kemerlerle simgelemek, kısa vadede cazip görünse de, pek doğru bir seçim olmayacaktır. Çünkü sütunların kullanımı da, Roma dâhil, imparatorluğun her yerinde çok yaygındır. Roma mimarisinde sütun seçeneği kullanıldığında ortaya çıkan çözümlerin yelpazesi insanın başını döndürür. Bina tipolojilerinde de durum aynıdır. Kamu yapıları yanında, resmî binaların bile sıklıkla alışılagelen plan tiplerine uymadıkları görülür. Hem bu çeşitlilik karmaşasında tanım sorununu çözebilecek, hem de Roma'nın zihniyetine uygun olabilecek bir tanım kriteri bulmak konusunda Bill MacDonald'ın ilginç bir önerisi var: Değişimin ya da çeşitliliğin kendisini norm olarak kabul etmek.[27] Böyle yapıldığında, eldeki verileri belli kalıplara giydirmedeki yapay zorlama ortadan kalkacağından, mimarlık tarihçisinin işi kolaylaşacaktır. Yine MacDonald'ın tanımla ilgili olarak ısrarla vurguladığı bir başka boyut, Roma mimarlığının tekil değil, kentsel boyutta incelenmesi gerekliliğidir.[28] Roma binalarının doğru algılanabilmesi için Roma kent dokusunun iskeleti (*armature*) içerisinde mevcut diğer binalarla olan ilişkilerinin ve kentin bütünü içindeki

[27] MacDonald 1986, s. 249.
[28] MacDonald 1986, ss. 248-273.

konumlarının bilinmesi önemlidir. Çeşitliliğin yarattığı esnekliğin bir tasarım yaklaşımı olarak önemi ancak bu şekilde anlaşılabilecektir. Aynı zamanda, bellek, başkaldırı, direniş, kabulleniş gibi ölçülebilirliği daha öznel olan kriterlerin, mimarlığı daha iyi anlamak için devreye girebilmesinin önü açılacaktır. Eğer bu yapılabilirse, mimarlığın, tarihin yalnızca arkaplanı veya sahnesi değil, bir öznesi olduğu da daha iyi algılanabilecektir.

Söz ve göz her zaman aynı şeyi söylemez. Mimarlık tarihinin, sözlerin anlattığına dayanarak kurgulandığı çok olmuştur.[29] Elbette her gözün gördüğüne yüklediği anlam, algının sahibine göre değişecektir. Ama görmeden, yalnızca yazılana dayanarak gözde canlandırılan mimarlığı anlamak herhalde eksikliklerle dolu olacaktır. Roma'yı anlamak için oraya gitmek iyi bir başlangıç olabilir.[30]

KAYNAKÇA

Anonim, *Conceptplus Sektörel Mimarlık ve İnşaat Dergisi*, Sayı 1, (Mart 2009), ss. 72-81.

Arnold, D., "Facts or Fragments? Visual Histories in the age of Mechanical reproduction" Dana Arnold ve Stephen Benting, der. *Tracing Architecture, The Aesthetics of Antiquarianism*, (Londra: Blackwell Publishing, 2003), ss. 30-48.

Arnold, D., Ergut, E.A., ve Özkaya, B., der. *Rethinking Architectural Historiography*, (Londra ve New York: Routledge, 2006).

Boethius, A. ve Ward-Perkins, J.B., *Etruscan and Roman Architecture*, (Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1970).

Bolgar, R.R., *Classical Influences on European Culture, A.D.1500-1700*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1971).

Brown, F.E., *Roman Architecture*, (New York: George Braziller, 1975).

Ebhardt, B., *Vitruvius*, (New York: William Salloch, 1962).

Edwards, C., *Writing Rome, Textual Approaches to the City*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

French, D., "Roman Phrygia" *Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism*, der. N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1998), ss. 106-109.

Giedion, S., *Architecture and the Phenomena of Transition*, (Cambridge: Harvard University Press, 1971).

Güven, S., "An Interpretation of Roman Spatiality" *Culture, Space, History, Proceedings of the eleventh biennial conference of the International Association for the Study of People and*

[29] Arnold 2003; Edwards 1996.
[30] Kahvecioğlu 2009.

their Physical Surroundings, Symposia and Papers, Cilt 5, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1990), ss.15-20

Güven, S., "Vitruvius'un Gözüyle Mimarın Yetki ve Sorumluluğuna İlişkin Güncel Saptamalar" *Olba, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları*, Cilt III, (2000), ss. 57-70.

Güven, S., "Mimarlığın İlk Kuramı", *Sanat Dünyamız*, Sayı 90, (2004), ss. 176-183.

Güven, S., "Bir Dionysus Ayininde Zaman ve Mekân" *Sanat ve İnanç I*, der. Banu Mahir ve Halenur Katipoğlu, (İstanbul: Mimar Sinan güzel Sanatlar fakültesi, 2004), ss. 187-194.

Hersey, G., *The Lost Meaning of Classical Architecture*, (Cambridge ve Londra: Cambridge University Press, 1992 , ilk basım 1988).

Hinks, R., *Carolingian Art*, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1971, ilk basım 1935).

Kahvecioğlu, S., *Memlekent, ülkeler kentler dergisi: Roma*, Sayı 2 (Temmuz, Ağustos, Eylül, 2009).

Krinsky, C., "Seventy-eight Vitruvian Manuscripts" *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Cilt 30, (1967), ss.36-70.

Loerke, W.C., "A Re-reading of the Interiıor Elevation of Hadrian's Rotunda" *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 69, Sayı 1 (Mart 1990), ss.22-43.

L'Orange, H.P., *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1972, ciltli basım 1965).

MacDonald, W.L., *The Architecture of the Roman Empire II: An Urban Appraisal*, (New Haven ve Londra:Yale University Press, 1986).

MacDonald, W., *The Architecture of the Roman Empire: An Introductory Study I*, genişletilmiş baskı, (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1982, birinci baskı 1965).

McPhee, S., "The Architect as Reader" *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 58, Sayı 3 (Eylül 1999), ss. 454-461.

Mert, N., "Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak" *Doğu Batı*, Yıl 11, Sayı 47 (Kasım, Aralık, Ocak 2008-9).

Norberg-Schulz, C., *Meaning in Western Architecture*, (New York: Praeger Publishers, 1978, birinci baskı 1974).

Rowland, I.D. ve Howe, T.N., der., *Vitruvius Ten Books on Architecture*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. Suna Güven, (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, dördüncü baskı, 2005, birinci baskı, 1990).

Ward-Perkins, J.B., *Roman Architecture*, (New York: Harry N. Abrams, Inc. Publishers, 1977, ilk baskı 1974).

Yegül, F.K., "Vitruvius ve De Architectura" *Vitruvius Mimarlık Üzerine On Kitap*, Türkçe baskıya önsöz, (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, dördüncü baskı 2005, birinci baskı, 1990), ss. ix-xvii.

TARİH

ANADOLU'DA ROMA EGEMENLİĞİ (İÖ 205-25)

Mehmet Ali Kaya*

GİRİŞ

Roma, İtalya yarımadasında genişlerken "divide et impera (=böl ve yönet)" ilkesi üzerine temellendirmiş olduğu bir egemenlik politikasını icra etti. Bu nedenle "fethetmek" Roma egemenlik politikasının önceliği olmadı. İÖ 265 yılına gelindiğinde tüm İtalya yarımadasının Roma merkezli bir siyasal mekân birliğinin kurulduğu konfedere devletler ülkesi haline gelmesinin ve Roma merkezli olan bu siyasal mekân birliğine Roma-İtalya konfederasyonu denilmesinin nedeni budur. Roma-İtalya konfederasyonunun üyeleri olan kentler ve topluluklar Roma'nın dostları (=amici) ve müttefikleri (socii) idiler. İttifak sisteminde tüm müttefikler Roma'nın çıkarlarına en azından istenildiğinde yardımcı askerî birlikler (=auxilia) sağlamak suretiyle hizmet etmekle yükümlüydü. Roma'nın dost ve müttefiklerine yükümlülüğü ise teoride onları himaye etmekti. Müttefiklerin Roma çıkarlarına sadakatsizliği, vergi, savaş tazminatı, özgürlüklerinin kısıtlanması ya da elinden alınması gibi yöntemlerle cezalandırılırdı. Roma vatandaşlığı hakkına sahip olmak ise sadakatini kanıtlamış olan kent ya da toplulukların ödülü olabilirdi. Latin kolonileri

* Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

kurarak, yollar inşa ederek elde etmiş olduğu egemen konumunu güçlendiren Roma, mağlup ettiği düşmanın haklı nedenle bile olsa savaşmasına izin vermeyebilirdi.

Roma, İtalya yarımadasına egemen olma sürecinde hiç eyalet kurmadı. İlk eyalet, I. Pön (Kartaca) Savaşı'ndan sonra kuruldu. Başka bir ifadeyle İtalya dışındaki Roma genişlemesi eyaletlerle oldu ve böylece Roma'mn egemenlik politikasına eyaletlerle yeni bir unsur daha eklenmiş oldu. Ancak dost ve müttefik edinmek, onları himaye etmek, Latin kolonileri kurmak, yollar yapmak, ittifakına sadakat göstermeyenleri cezalandırmak şeklindeki geleneksel egemenlik politikası İtalya dışında genişleme sürecinde de terk edilmedi. Roma'nın Anadolu ile ilk ilişkileri ve Anadolu'daki egemenlik politikası bu geleneğin bir devamı şeklinde gelişti. Zamanla bağımlı krallar tayin etmek, eyaletler, kentler ve koloniler kurmak, kentleşmeyi teşvik etmek Anadolu'da Roma egemenlik politikasının diğer unsurları oldular.

İLK İLİŞKİLER

Romalıların Küçük Asya dedikleri Anadolu'daki krallıklar ya da kentler hakkındaki ilk bilgilere Livius Andronikos adlı bir Yunanlı kölenin Romalı öğrencilerini eğitmek için Homeros'un Odysseia destanını Yunanca'dan Latince'ye "Ulysses" olarak çevirdiği İÖ 241 yılından daha önce sahip olduklarım düşünmek zor. Fakat bu tarihten yaklaşık otuz beş yıl sonra Pergamon (Bergama) kralı I. Attalos ve efsanevi ataları Aeneas'm yurdu İlion (Troai = Hisarlıktepe), Roma Cumhuriyetinin dost ve müttefikleri arasındaki ilk Anadolululardı. Aynı yılda (İÖ 205) Romalılar, İtalya yarımadasını istila etmiş olan Kartacalı Hannibal'in yaşattığı sıkıntılardan kurtulmak isterlerken aradıkları tanrısal yardımı, Anadolu'da bir tapınak devleti olan Pessinus'ta bulacaklarına kehânetlerle inandırıldılar. Bu nedenle senatörlerden oluşturulan bir elçi heyeti I. Attalos'a gönderildi. Elçiler Attalos'un aracılığıyla Pessinus'taki Ana Tanrıça'nın sembolü olan siyah taşı Roma'ya götürüp muhteşem bir törenle Capitolium'a yerleştirdiler. Anadolu'nun batısı sonraki dört yıl boyunca Makedonya kralı V. Philippos'un saldırısına maruz kaldı. Romalılar, Attalos'un elçileriyle Rodos Cumhuriyetinin elçilerinin Roma'ya gelip Philippos ile Suriye (=Seleukoslar) kralı III. Antiokhos arasında yapılmış olan sözde gizli antlaşmayı senatörlere anlatmış oldukları İÖ 201 yılına kadar bu seferlere kayıtsız kalarak, Anadolu'da dostları ve müttefikleri olduğunu unuttular. Pergamon kralı ile Rodos'un elçilerinin amacı, korkutarak Romalıların dikkatini Hellenistik Doğuya çekmek ve Roma'yı Anadolu'daki savaşlarda müttefik olarak müdahil görmekti. Bu

işe yaradı ve Roma, müttefik ve dostları adına Anadolu'da müdahil olma hakkını kendisinde gören siyasal bir güç olarak ortaya çıktı.

Roma Himayesi

Roma senatosu İÖ 200 yılında hem Makedonya kralına hem de Suriye kralına elçiler gönderdi. Elçilerin Suriye kralıyla görüşmelerinin içeriği belli değil. Fakat kralın düşmanlığım üzerlerine çekecek bir görüşme yaptıkları muhtemeldir. Zira Roma ilk olarak Makedonya kralı V. Philippos'un gücünü yok etmek zorundaydı. Nitekim Philippos'a elçiler aracılığıyla beş yıl önce imzalamış olduğu Phoenike Antlaşması'nın koşulları hatırlatıldı; Pergamon kralına savaş tazminatı ödemesi söylendi ve o, Yunan kent devletlerine saldırmaması konusunda uyarıldı. Fakat Philippos, Roma'nın bu uyarısını dikkate almadı ve Kyzikos (Erdek) kentini kuşattı. Roma, kuşatmayı kaldırmayan krala savaş ilân etti. İÖ 198 yılında Roma'nın zaferiyle sona eren bu savaş (II. Makedonya Savaşı) Roma'nın müttefiki olan I. Attalos'un sınırlarını az da olsa genişletti. Anadolu'daki kent devletleri açısından bu zaferin önemi ise onların bağımsız kalabilmelerini garanti edecek yeni bir koruyucu bulduklarına inanmalarıydı. Nitekim İÖ 197 Lampsakos (Lapseki), İÖ 195 yılında Smyrna (İzmir) ve Alexandria Troas, Roma'ya elçiler gönderip, Antiokhos'a karşı Roma'dan himaye istediler. Bu üç kentten ikincisi Roma himayesini garantilemede etkili olabileceğini düşünerek "Tanrıça Roma" kültü kurdu. Fakat Roma, bir kentin koruyucu tanrıça olabileceği düşüncesine henüz sahip değildi.

Roma senatosu, Hellenistik doğunun en büyük krallığına (Suriye/Seleukoslar) hükmeden ve atalarının topraklarını geri almak arzusuyla Makedonya'nın başkentini hedefleyen "büyük" unvanlı III. Antiokhos'a karşı Yunan kent devletlerinin bu inancını güçlendirecek siyasal tavrını, II. Makedonya Savaşından sonra, İÖ 196 yılında, Yunanistan'ın Korinthos kentinde düzenlenen konferansta açıkça sergiledi. Bu konferansta Antiokhos'un elçileri, kralın daha önce Philippos'a ve Mısır kralı Ptolemaios'a ait olan tüm Yunan kentlerinden elini çekmesi, onlara saldırmaması, şahsen ya da ordusuyla Avrupa'ya geçmemesi konusunda uyarıldılar. Fakat Roma, Korinthos'ta ortaya koyduğu bu kararlı tavrına rağmen İÖ 192 yılına kadar III. Antiokhos'un Anadolu'daki birçok kent devletini zor kullanarak ele geçirmesi karşısında savaşı göze alamadı. Çünkü Roma, Anadolu'nun Suriye krallığının kontrolüne girmesinden daha çok Avrupa'ya geçmesinden korkuyordu. Nitekim Roma ile Antiokhos arasındaki soğuk savaşın sıcak savaşa dönüşmesi, ikincisinin İÖ 192 yılında Yunanistan'a bir ordu göndermesi üzerine gerçekleşti.

Yunanistan'daki savaşlarda Pergamon'un yeni kralı II. Eumenes, Roma müttefiki olarak Antiokhos'a karşı savaştı. Anadolu'nun batısındaki birçok kent devleti, Roma'yı destekledi. Antiokhos, İÖ 190 yılında Roma'ya karşı savaşından yenik ayrılarak Yunanistan'ı terk edip, Anadolu'ya çekildi. Fakat Roma ordusu kralın peşini bırakmadı.

ASKERÎ MÜDAHALE: MAGNESIA SAVAŞI VE MANLIUS'UN GALAT SEFERİ

İÖ 190 yılında Consul Lucius Scipio ile Kartacalı Hannibal'i yenen ağabeyi Publius Scipio Africanus'un emrindeki Roma ordusu, Pergamon Kralı II. Eumenes'in yardımıyla Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) Anadolu'ya geçti. Böylece ilk kez bir Roma ordusu Anadolu'ya ayak basmış oldu. Artık Roma, Toros Dağlarının kuzeyinde kalan tüm Anadolu'yu nüfuz alanı olarak görüyordu. L. Scipio'ya tayin edilmiş olan *Provincia*'nın, yani görev-eylem alanının adı koyulurken bu nüfuz alanından anlaşılması gerekenin ne olduğu zaten kabaca ifade edilmişti. Roma senatosunun Scipio'ya tayin ettiği *Provincia*'nın adı *Asia*'ydı. Scipio, Roma'nın savaş öncesi taleplerini ve savaş tazminatı ödemeyi kabul ettiğini ve bu koşullarda barış talebinde bulunduğunu kendisine ileten Antiokhos'un elçilerine verdiği şu yanıtla Provincia Asia'nın kapsadığı coğrafi bölgenin sınırlarını kabaca tanımladı: *Kral, yalnızca Ionia ve Aiolis'teki garnizonlarını çekmekle kalmayacak, Yunanistan'da olduğu gibi Anadolu'daki tüm kent devletleri özgür olacak ve Toros dağlarının kuzeyindeki tüm Anadolu'yu boşaltacak.* Scipio'nun bu koşulu Suriye'nin "büyük=Megas" unvanlı kralı III. Antiokhos için çok ağırdı ve bu nedenle Roma ile savaşmayı bir kez daha göze almak zorundaydı. Bu kez savaş meydanı Magnesia ad Sipylos (Manisa) yakınıydı. İÖ 190 yılında yapılan bu savaş, Roma'nın zaferiyle sonuçlandı ve Antiokhos, Toros dağlarının kuzeyindeki tüm Anadolu'yu Roma'ya terk etti.

Roma ordularının komutanı olan Consul L. Scipio, kendisini kutlamaya gelen pek çok kentin elçisini Sardeis'te (Sart) kabul etti. Onlar kentlerinin anahtarlarını teslim edeceklerini ve Roma egemenliğini tanıyacaklarını bildirdiler. Ancak barış antlaşmasının koşullarını belirleme yetkisi Scipio'nun değil, Roma senatosunundu. Bu nedenle savaşın tüm tarafları, elçilerini Roma'ya gönderdi. Başka bir ifadeyle Roma'yı Anadolu'ya bağlayan bir Roma yolu henüz yapılmamıştı, fakat siyasî anlamda hemen hemen tüm Anadolu'nun yolu şimdiden, yani Roma'nın Anadolu'da ilk kez dostluk ve ittifak ilişkileri kurduğu tarihten takriben yirmi yıl sonra Roma'da buluşmuş oldu.

Roma Cumhuriyeti'nin ordularına komuta etmek yetkisi bir yıl görev yapmak üzere halk tarafından seçilen iki Consul'e aitti. Fakat iki Consul'den hangisinin orduya komuta edeceği veya iki cepheli bir savaş varsa hangi cepheye hangi Consul'ün gideceğine Roma senatosu karar veriyordu. Consul Scipio'nun bir yıl olan görev süresi İÖ 189 yılı baharı başında sona erdi. Bu nedenle onun emrindeki Roma vatandaş ordusunu, bu yılın yeni Consullerinden birisi alacaktı. Yeni Consul, İÖ 189 yılı baharına doğru Roma'dan ayrılan Gn. Manlius Vulso'ydu. O, Anadolu'daki Roma ordularının komutasını İÖ 190-189 kışını Ephesos'ta geçiren Scipio'dan teslim aldı. Magnesia Savaşı'nın muzaffer komutanı Scipio, bu devir-teslimin ardından kendisine tayin edilmiş olan *Provincia*'nın adını, yani *Asia*'yı zafer unvanı (Asiaticus) olarak kendi adına eklemek üzere Roma'ya döndü.

Manlius Vulso, Magnesia Savaşı'nda Suriye kralını destekleyen Galatları cezalandırmak için bir sefer düzenledi. Fakat o bu seferi için doğrudan Galatya'ya gitmeyi düşünmedi. Takip ettiği güzergâh oldukça dolambaçlıydı. Karia, Pamphylia, Isauria, Pisidia ve Phrygia onun içinden geçtiği bölgelerdi. Böyle yapmasının üç nedeni vardı. Bunlardan birincisi, Scipio'nun Magnesia Savaşı öncesinde ilân etmiş olduğu Roma nüfuz alanı içinde olan kent, kasaba ya da kabilelere –bunlardan bazıları Suriye kralının ordusunda hizmet etmişti– Roma otoritesine boyun eğdirmek, ikincisi zenginleşmesini sağlayacak ganimet ve vergiler toplamak, üçüncüsü ün kazanmaktı. Yaklaşık yarım asır sonra görmeye başlayacağımız emperyalist Roma Cumhuriyetinin açgözlü ve kendi vatandaşına bile mağrur olan Roma senatörlerinin prototiplerinden olan Manlius, Phrygia'ya kadar içinden geçtiği her bölgenin halklarından ya da hükümdarlarından gerektiğinde zor kullanarak vergi aldı. Gordion da dâhil bazı yerleşim birimleri Roma ordusunun geldiğini öğrenince sakinleri tarafından boşaltıldı.

Manlius Vulso, Galatlarla birisi eski adı Olympos olan, ancak bugün yeri bilinmeyen dağda, diğeri Magaba'da (Elmadağ) olmak üzere iki kez savaştı. Her iki savaştan da Roma ordusu zaferle ayrıldı. Savaşlarda 50 binden daha fazla Galat öldürüldü. Anadolu'nun kent devletleri Roma'nın hem Galatlara karşı zaferini hem de Suriye kralına karşı zaferini alkışladılar. Ancak Roma açısından Suriye kralına karşı kazanılan zafer daha değerli ve büyük olmasına rağmen Manlius'un Galatlara karşı kazanmış olduğu zafer kent devletlerini daha çok sevindirdi. Zira Magnesia zaferi kent devletlerinin özgürlüklerini garanti etmiş, Galatlara karşı kazanılan zafer ise onlara korkusuzca yaşama olanağı vermişti. Consul Manlius, İÖ 390 yılından beri düşmanları olan Avrupa'daki Keltlerin akrabalarını

Anadolu'da yenerek büyük bir ün kazandı ve Manlius'un bu seferi, Roma'nın daha sonra hemen hemen hiç değişmeyecek olan Doğu sınırının Fırat ırmağı ile nihayetlendirileceğinin de müjdecisiydi. Zira ilerleyen satırlarımızdan göreceğimiz gibi her ne kadar Manlius, emrindeki orduyla eski adı Halys olan bugünkü Kızılırmak'ın doğusuna geçmemiş olsa da Apameia Antlaşması'nın maddelerinden birisi Kızılırmak ile Fırat Irmağı arasındaki ülkenin, yani Kappadokia'nın kralı olan IV. Ariarates'i 600 talanton savaş tazminatı ödemeye mahkûm etmiştir. Muhtemeldir ki Roma senatosu, Magnasia Savaşı fatihi Scipio'ya *Provincia* olarak Asia'yı tayin ederken, *Provincia Asia*'nın doğu sınırını da Fırat Irmağı olarak düşünmüştü. Nitekim Magnesia Savaşı'ndan takriben bir asır sonra bir Roma promagistratı olan Sulla, Kappadokia kralını tahtına oturtmak göreviyle gittiği Kilikia'da Parth kralının elçileriyle görüşecek, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı Parth Krallığı ile Roma nüfuz alanın sınırının Fırat ırmağı olduğu konusunda bir iradeyi sözlü olarak elçilere yansıtıp ortaya koyacaktır.

APAMEIA BARIŞI: DOST VE MÜTTEFİKLERİNİ ÖDÜLLENDİREN ROMA

Anadolu'daki Roma ordularının komutanı Consul Scipio'nun Roma senatosuna yönlendirdiği Anadolu'daki kral, kent ya da halkların elçileri yapılacak barış antlaşmasından ülkeleri adına en iyi koşulu elde etmek istiyordu. Roma senatosu, elçileri dinleyip, Suriye kralı Antiokhos'un boşalttığı ülkede yapılacak yeni siyasî düzenlemeleri ve savaşın sonucunun gereği olan diğer koşulların çerçevesini belirledikten sonra kesin düzenleme yetkisini senatörler arasından atadığı on kişilik elçiler kurulu ile bu kurula başkanlık yapacak olan İÖ 189 yılı Consulü Gn. Manlius'a bıraktı. Elçiler İÖ 188 yılı baharında Pergamon Kralı II. Eumenes ile birlikte Ephesos'a geldi ve oradan o tarihte adı Apameia olan bugünkü Dinar'a geçtiler. Magnesia Savaşı'yla ve Suriye Krallığının boşalttığı topraklarla ilgili olan krallar ve kentlerin elçileri Apameia'da toplandı. Romalıların Anadolu'da imzaladıkları ilk yeminli antlaşma olarak tarihe geçen Apameia'daki barış antlaşması, Anadolu'nun yeni siyasi yapısını şekillendirdi. Antlaşma, Antiokhos'un Anadolu üzerindeki tüm iddialarını sona erdirirken, Mısır (=Ptolemaioslar) Krallığı'nın da –her ne kadar antlaşma metninde bu krallıktan söz edilmese de– Anadolu'nun güney batısındaki hâkimiyetini bitirdi. Bu arada Yunan kent devletlerinin özgür olma beklentilerine ilişkin karar verme yetkisi itiraz görmeksizin Romalılara bırakıldı. Böylece İskender'in ölümünden sonra İskender imparator-

luğuna sahip olmak idealinden hiç vazgeçmeyen İskender'in ardıllarının geleneksel siyaseti tarihin karanlık sayfalarına gömülmüş oldu.

Apameia barışında, Magnesia Savaşı'ndan önce Roma'nın dostu ve müttefiki olan kral ve kentler ödüllendirildi. En büyük ödülü İÖ 205 yılından beri Roma'nın müttefiki olan Pergamon kralı aldı. Her iki Phrygia, Galatia, Khersonesos (Gelibolu), Mysia ile güneydeki Karia'ya kadar Batı Anadolu –özgürlüğü Apameia barışı ile garanti edilmiş kentler dışında– Pergamon Krallığına bırakıldı. Karia ve Lykia bölgeleri Rodos'a verildi. Bythynia kralı I. Prusias, savaşta tarafsız kalmış olmasına rağmen Mysia'yı Pergamon kralına terk etti. Savaştan önce Roma'nın müttefiki olan ya da savaş sırasında Roma'yı destekleyen kentler özgürlüklerini muhafaza ettiler. Hattâ bunlardan bazıları hem özgürlük hem de vergi muafiyeti bağışlanmak, ek topraklar verilmek suretiyle ödüllendirildi. Suriye kralına silah zoruyla kapılarını açmak zorunda kalan kentlerin özgürlüklerine son verilmedi. Kralın müttefikleri olan kentlerin ise özgürlüğü ellerinden alındı ve bu kentler Pergamon krallığına ya da Rodos'a tâbi kılınmak suretiyle cezalandırıldılar. Roma, savaşlardan elde ettiği ganimet ve savaş tazminatı dışında Anadolu'dan hiçbir şey götürmedi.

Roma hakemliği

Magnesia (=Manisa) zaferiyle yalnızca Anadolu'nun değil, aynı zamanda Hellenistik Doğunun efendisi olan Roma Cumhuriyeti, kent devletlerinin siyasî statülerini krallıklarla aynı seviyeye çıkardı. Zira bu tarihten sonra krallar, aralarındaki sorunu, tıpkı kent devletleri gibi, Roma senatosuna danışıp onun onayını alırlarsa çözebileceklerinin veya en azından Roma'ya rağmen bir başarı elde edemeyeceklerinin farkındaydılar. Artık onlar, Roma müttefiki kent devletlerine asla saldıramayacaklardır. Öte yandan Roma, özellikle kendisinden müdahale istenmemişse Anadolu'daki krallıklar ya da kentler arasındaki ittifak ilişkilerine karışmak, düşmanlıkları gidermek ya da sorunları çözmek gibi bir görevi olduğunu düşünmedi.

Apameia Antlaşmasından sonra Romalı senatörlerin önlerine getirilen ilk sorun, Suriye kralı ile Pergamon kralı arasında İÖ 186 yılında ortaya çıkan sınır anlaşmazlığı oldu. Roma senatosu, anlaşmazlık nedeni olan sorunu yerinde görüp kararını vermek üzere Magnesia Savaşı'nın muzaffer komutanı Cornelius Scipio Asiaticus'u Anadolu'ya gönderdi. Scipio'nun raporuna göre çıkarılan senato kararına (senatus consultum) taraflar uydular. İkinci sorun iki yıl sonra aynı nedenle ortaya çıktı. Pergamon kralı, bu kez Bithynia kralı II. Prusias ile Galatların Pergamon sınırlarına haksız saldırılarda bulunduklarından şikâyetçi olmuştu. Roma,

dört yıl devam eden ve İÖ 182 yılında Pergamon kralı Eumenes'in zaferiyle son bulan savaşa hiçbir müdahalede bulunmadı. Fakat Romalılar, zaferin ardından Roma'ya gelen Bithynialı elçilerden Kartacalı Hannibal'in Bithynia'da olduğunu öğrendiler. Roma senatosu bu haber üzerine bir elçi heyetini, Hannibal'i yakalayıp Roma'ya getirmekle görevli olarak Bithynia'ya gönderdi. Fakat Hannibal, kendisini sığmağında kuşatan Romalı elçilere teslim olmaktansa intihar etmeyi yeğledi. Elçiler, bu arada Bithynia kralını sınırları içerisinde kalması gerektiği konusunda uyardılar. Üçüncü sorun İÖ 183 yılında Pontos kralı Pharnakes'in Galatya'ya girmesiyle patlak verdi. Pergamon kralı, öyle görülüyor ki Pharnakes'in Galatya'ya girmesini, Apameia Barışının ihlali olarak değerlendirdi. Bu nedenle Pharnakes'i Roma senatosuna şikâyet etti. Romalı senatörler, şikâyeti dikkate almalarına rağmen sorunu çözmek için elçiler göndereceğine söz vermekle yetindiler. Bu sözün gereğini de gecikmeyle, yani savaş başladıktan bir yıl sonra yaptılar. Roma elçileri, İÖ 182 yılında Kappadokia'ya gidip, ordusuyla bu ülkeye girmiş olan Pharnakes'i ikna etmeye çalıştılar. Fakat elçilerin netice alma konusundaki başarısızlıkları Romalı senatörlerin savaşa daha etkin müdahil olmayı değil aradan çekilmeyi yeğlemelerine neden oldu. Pharnakes ile Pergamon kralı arasındaki savaş, İÖ 179 yılında ikincisinin zaferiyle sona erdi. Ayrıca bu savaşta Pergamon kralı yalnız değildi. Bithynia kralı II. Prusias, Kappadokia kralı Ariarathes ve Gangra beyi Morzios, onun müttefikleri ya da destekçileriydiler. Galatlar ise Pontos kralı Pharnakes'in müttefikiydi. Bu arada Pergamon kralı Eumenes'in Galatlara karşı zaferi, Yunan kent devletlerince bir kez daha coşkuyla karşılandı. İÖ 183 yılında Girit'in otuz bir kenti ile dostluk ve ittifak antlaşması yapan Eumenes, bu tarihten birkaç yıl sonra da taht için kardeşiyle savaşan Suriye kralı IV. Antiokhos'a yardım etti. Roma Cumhuriyeti, kendisine danışılmadan gerçekleştirilen bu ittifak ve yardım ilişkilerinin lehine ya da aleyhine siyasal bir tutum sergilemedi.

MAĞRURLAŞAN ROMA SENATÖRLERİ: ANADOLU'DA ROMA EMPERYALİZMİ

İÖ 172 yılında Makedonya kralı Perseus'un güçlenerek yeniden savaş için hazırlıklara başlaması III. Makedonya Savaşı'nın patlak vermesine neden oldu. Perseus'un savaş hazırlıklarını II. Eumenes'ten öğrenen Roma senatosu, senatörlerden oluşturduğu iki ayrı elçi heyetini, aynı yıl, Hellenistik krallıkların ya da devletlerin Perseus hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, müttefiklerinin sadakatini anlamak, ittifakları yenilemek göreviyle Yunanistan, Adalar ve Anadolu'ya gönderdi. Elçilerin senatoya

sunduğu rapor olumluydu. II. Makedonya Savaşı'nda olduğu gibi eski müttefikleri Pergamon ve Rodos, Yunanistan'da Perseus'a karşı Roma'nm yanında savaştı. Apameia barışı öncesi ve sonrasında Roma müttefiki olan kentler de Roma'nın destekçileriydiler. Bithynia kralı II. Prusias da bu kez Roma müttefikleri arasındaydı. Fakat bu savaşın sonlarına doğru Pergamon ile Rodos'un Roma ile Perseus arasında barış olmasını isteyip arabuluculuk yaptıkları söylentisi çıktı. Söylentinin doğru olup olmadığı belli değil. Fakat Pergamon ve Rodos'un savaşın uzaması dolayısıyla Perseus'un başarılı olabileceğinden korkmaları ya da ekonomik çıkarlarının bozulması, bu iki devleti arabuluculuğa itmiş olabilir. Roma bu söylentiyi ciddiye aldı.

Roma Cumhuriyeti, III. Makedonya Savaşı'm İÖ 168 yılında Pydna Zaferiyle sonuçlandırdıktan sonra iki eski müttefikini, yani Pergamon ve Rodos'u cezalandırmaya yönelik bir politika takip etmeye karar verdi. Bu kararın alınma nedeni öyle görülüyor ki yalnızca Pergamon kralı II. Eumenes hakkında çıkarılan olumsuz söylenti değildi. Gerçek neden artık Roma Cumhuriyeti'nin senatörlerinin mağrurlaşmış olmalarıydı. Her senato .kunuşmasında "Kartaca yerle bir edilmelidir" diyen, tüm kralları "leş yiyiciler" olarak tanımlayan M. Porcius Cato, yeni nesil senatörlerin en sivri örneğiydi. Roma, Cato'nun temsil ettiği mağrur senatörlerinin etkisi altında emperyalist bir güç olma yönünde gelişecek bir politik değişim sürecine girmişti. Bu değişim yalnızca müttefiklerine karşı değil, kendi vatandaşlarına karşı da gelişmişti. Roma senatosunun vatandaşlarına karşı değişiminin tarihî bir olay olarak kayıtlara yansıyacak olgunluğa ulaşması, Anadolu'daki eski müttefiklerine yansıtmasından yaklaşık 35 yıl sonra, Tiberius Sempronius Gracchus'un İÖ 133 yılında toprak reformu sloganıyla Halk Temsilcisi (=Tribunus Plebis) seçilmesi ve ertesi yıl öldürülmesiyle gerçekleşti.

Roma'nın eski müttefiki Pergamon'a karşı tavır değişikliğini ilkin İÖ 169 yılında patlak veren ve İÖ 166 yılına kadar devam eden Galatlar ile II. Eumenes arasındaki savaşlar sırasında sergiledi. Pergamon krallığına saldıran Galatlar, Tralleis (Aydın) ve Sardeis (Sart) kentlerine kadar gelip, bu kentlere zarar vermişler, Pisidia'da ise eski adı Amblada olan bugünkü Asar Tepe'ye ulaşmışlardı. Eumenes, ilk Galat saldırısının ardından Galatları Romalı senatörlere şikâyet edip, müdahale ya da izin istemek için kardeşi Attalos'u Roma'ya gönderdi. Roma senatosu, hem Attalos'u hem de Prusias'm yönlendirmesiyle diplomasiye başvuran Galatların elçilerini dinledi. Eumenes suçlu bulunmasına rağmen, kardeşi Attalos'un senatörler arasındaki saygınlığı, arabulucu olarak bir elçiler kurulunun tayin edilmesini sağladı. Bir eski Consul olan senatör P.

Licinius Crassus başkanlığındaki elçiler kurulu, İÖ 167 yılında Attalos ile birlikte Roma'dan ayrıldı ve Anadolu'da eski adı Synnada olan bugünkü Şuhut'ta barışı temin adına bir konferans düzenledi. Fakat Galatların öfkesini artırmaktan başka bir işe yaramayacağı gerekçesiyle Eumenes'i bu konferansa davet etmedi. Konferansta neler konuşulduğu belli değil. Fakat Licinius Crassus başkanlığındaki Roma elçilerinin Anadolu'ya gelişi senatonun Eumenes'i suçlu bulan kararını değiştirmedi. Dahası aynı yılda Eumenes, kendisine muhalif olan yeni Roma politikasını yumuşatmak umuduyla ülkesinden ayrıldı. Roma'da senatörlere kendisinin ve selefinin sadakatini anlatmak istiyordu. Fakat senatonun görevlendirdiği bir magistrat, Brundisum limanında Eumenes'i karşılamış ve ona hiçbir kralın İtalya'ya kabul edilmeyeceğini ilan eden senato kararını tebliğ etmişti. Bu çok sert ve onur kırıcı muamele üzerine Kral Eumenes, İtalya topraklarına ayak basamadan geri dönmek zorunda kaldı. Oysa kısa bir zaman önce Eumenes'in düşmanı olan Bithynia kralı Prusias Roma'ya gelmiş ve Quaestor L. Cornelius Scipio tarafından resmi bir ziyafet verilerek onurlandırılmıştı. Ertesi yıl Galatlar, Synnada'da Eumenes'e yenildiler ve kendi sınırları içine çekildiler. Eumenes'in Galatlar karşısındaki bu zaferi de Anadolu'nun batısındaki kent devletlerini sevindirdi. Fakat bu zafer ve kentlerin sevinci, Eumenes'in Galatya'yı yeniden kazanmasına yetmedi. Çünkü İÖ 166/165 yılında Roma'ya gelip Eumenes'ten şikâyetçi olan Galat elçilerini dinleyen senatörler, sınırları içinde kalmak koşuluyla Galatların bağımsız olduklarını ilân etti. Senato bu kararını bir kez de İÖ 164 yılında Roma'ya gelerek Eumenes'in Galatya'dan elini çekmediğini iddia eden Prusias'ın şikâyeti üzerine yineledi. Bu kararın ardından Eumenes'in düşmanı olan Gaius Sulpicius adlı senatörün başkanlığındaki bir elçi heyetini Anadolu'ya gönderdi. Sulpicius, Anadolu topraklarına ayak bastıktan sonra bir bildiri yayımlayarak, Eumenes'ten şikâyetçi olanların kendisini Sardeis'te beklemesini emretti. Bu kentin Gymnasium'unda on gün boyunca şikâyetleri dinledi. Ancak umduğunu bulamadı. Çünkü yapılan baskıların Eumenes'in kent devletleri arasındaki saygınlığını artırmaktan başka bir işe yaramadığını görüp geri döndü. İÖ 159 yılında Pergamon tahtına oturmuş olan II. Attalos, kendisine mektup yazarak Galatların saldırılarından şikâyetçi olan Pessinus'un baş rahibi Attis'e yardım edebilmeyi çok istemesine rağmen Romalıları kızdıracağını düşünerek hareketsiz kalmayı yeğledi.

Roma, Pergamon krallığına karşı takip ettiği cezalandırma politikasını İÖ 157 yılında terk etti. Bu tarihte Bithynia kralı II. Prusias ile Pergamon kralı II. Attalos'un arasında yeniden anlaşmazlık çıkmış ve bu anlaşmazlık İÖ 154 yılına kadar devam edecek olan bir savaşın nedeni olmuştu. P.

Cornelius Lentulus başkanlığındaki bir elçi heyeti, Attalos'un şikâyetini araştırmak için görevlendirildi. İddiaya göre Prusias, Attalos'un topraklarına saldırmıştı. Lentulus, İÖ 156 yılında Prusias'ın saldırılarını doğrulayan bir raporla geri döndü. Roma senatosu, Roma müttefiki kentlerden Prusias ile ilişkilerini koparmalarını, Attalos'a destek vermelerini istedi. Fakat bu da işe yaramadı ve Roma, savaşı sona erdirmek için sonraki iki yıl boyunca elçiler tayin etmeye devam etti. Nihayet İÖ 154 yılında görevlendirilen bir elçi heyeti, savaşı durdurmayı başardı. Onlar, Prusias'ı, Attalos'a, Kyme'ye, Ionia'daki Herakleia'ya ve Lesbos (Midilli) adasındaki Methymna'ya tazminat ödemeye zorladılar. Ancak Prusias, Roma senatosunun kararına rağmen Pergamon topraklarına saldırmak düşüncesinden vazgeçmedi. Bu nedenle Roma senatosu, Prusias ile Attalos arasındaki sorunlarla ilgili şikâyetleri dinlemeye devam etti. Nitekim senatonun görevlendirdiği bir elçi heyeti İÖ 149 yılında Anadolu'ya geldi. Onların görevi, Prusias'ın isyancı oğlunu durdurmak, Attalos'un Bithynia ile savaşa girmesini engellemekti. Fakat elçi heyeti bir karar alamadan geri döndü. Aynı yıl, Prusias'ın oğlu Nikomedes Bithynia tahtına çıktı ve onun kral olmasıyla Bithynia ile Pergamon arasındaki savaşlar da son buldu. Bu tarihte Roma, hem Makedonya'ya hem de Kartaca'ya savaş ilân etmişti. Roma senatosunun İÖ 140 yılında tayin ettiği bir elçi heyetinin görevi ise, Roma'nın Doğu'daki müttefiklerinin, özellikle Mısır, Rodos, Pergamon ve Suriye'nin durumlarını öğrenmekti.

Roma senatosu, III. Makedonya Savaşı öncesinde olduğu gibi krallar ve kentler arasındaki ve kentlerin kendi aralarındaki ittifak ve dostluk ilişkilerine ya da kentler arasındaki anlaşmazlıklara bu savaştan sonra da senatoya bir başvuru olmadıkça müdahale etmedi. Kent devletleriyle ilişkilerinde geleneksel nezaket ilkelerini sürdürmeye özen gösterdi. İÖ 163 yılında Karia kenti Kalynda (Şerefler Köyü), Kaunos'a (Dalyan) bağımlı olmak istemeyerek başkaldırıp Rodos'tan yardım istedi. Rodos müdahale için Roma senatosunun onayını almak zorunluluğunu hissetti. Sonuçta Kalynda, Roma'nın müdahalesiyle Rodos'a bağışlandı. Aynı yıl bir eski Consul olan M. Iunius'un başkanlığını yaptığı elçi heyeti, Kappadokia kralı IV. Ariarathes'in ülkesine haksız yere saldıran, fakat yenilen Galat boyu Trokmelerin şikâyeti üzerine görevlendirildi. Elçiler, Trokmeleri haksız buldular. İÖ 160 yıllında Magnesia ad Maeandrum (Ortaklar) ile Priene (Güllübahçe) arasında yaklaşık on beş yıldır devam etmekte olan bir sınır anlaşmazlığı Roma senatosuna götürüldü. Fakat Roma senatosu dost ve müttefik ilân ettiği bu iki kentin sorunuyla ilgilenecek bir elçi heyeti tayin etmedi. İki kent arasındaki sorun Mylasa'nm (=Milas) hakemliğiyle Magnesia'nın (Ortaklar) lehine çözüldü. İÖ 150 yılında benzer bir

sınır anlaşmazlığı Lesbos (=Midilli) adasındaki Methymna ile Erasus arasında ortaya çıkmıştı. Bu anlaşmazlık da Roma senatosu tarafından değil, Miletos (Milet), Samos (Sisam) adası ve Aiolis kenti Aigai'dan (Köseler Köyü) gelen arabulucular tarafından giderildi. Daha sonra Phokaia (Foça) ve Smyrna (İzmir) kentleri arasında bir anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık da Roma senatosu tarafından değil, Ionia kenti Priene'nin (Güllübahçe) gönderdiği bir arabulucunun hakemliği ile sonlandırıldı. Aynı yıllarda Aiolis kenti Pithane'nin (Çandarlı) Suriye kralı I. Antiokhos'tan almış olduğu toprak yüzünden Lesbos adasındaki Mytilene ile arası açıldı. Anlaşmazlık Pergamon'un arabulucu olarak devreye girmesiyle sona erdirildi.

ROMA EMPERYALİZMİNE İLK BAŞKALDIRI: ARISTONIKOS İSYANI

Pergamon kralı III. Attalos, İÖ 133 yılında öldü. Onun ölümü Roma'nm Anadolu'da egemenlik politikası bakımından yeni, ancak egemenlik politikası geleneğinden tamamen farklı olmayan bir dönemin başlangıcı oldu. Attalos, ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetname ile krallığının vârisi olarak Roma halkını tayin etmişti. Vasiyet kralın ölümünden sonra Eudemos adlı bir Pergamonlu tarafından Roma'ya götürüldü. Tam on üç yıl önce Makedonya'yı eyaleti yaparak Cumhuriyetin sınırlarına dâhil eden Romalılar arasında vasiyetin gereğini yapmaya isteksiz olan hiç kimse yoktu. Zira vasiyetname Roma halkının sosyal ve ekonomik bakımdan farklı statülere sahip olan üç sınıfının, yani Optimates (senatörler sınıfı), Equites (Atlılar sınıfı) ve Populares'in (Halk) temsilcileri için çok cazipti. Optimates'e yeni bir kazanç ve itibar elde etme fırsatı sunuyordu. Atlı sınıfına yeni iş, yatırım ve kazanç sağlayacağı için iştah kabartıcıydı. Populares denilen yoksul halkın temsilcisi olan Tiberius Sempronius Gracchus'un toprak yasasıyla (lex agraria) sahip oldukları arazileri işleyebilmeleri için ihtiyaç duyacakları nakit para kaynağı kralın hazinesi sayesinde sorun olmaktan çıkacaktı. Sonuncusunun talebi Roma'da yeni bir anayasal krizin nedeni oldu. Zira anayasal teamüle göre kralların vasiyeti de dâhil Roma'mn dış işleriyle ilgilenen kurumu Roma senatosuydu ve senato, Gracchus'un toprak reformuna muhalifti. Bu yüzden Attalos'un vasiyeti Roma senatosu ile Halk tribunu Tiberius Sempronius Gracchus arasında bir kavganın nedeni oldu. Gracchus, senato muhalefetine ve vetosuna rağmen Attalos'un hazinesinin devlet arazisinden (Ager Publicus) toprak almış olan yoksul vatandaşlara dağıtılmasını sağlayan yasayı Halk meclisinden çıkardı. Fakat Gracchus senatörler tarafından öldürüldü ve yasa amacına ulaşamadı. Senato geleneksel olduğu gibi senatörler arasından seçtiği beş kişilik bir elçi heyetini İÖ 132

yılında Anadolu'ya gönderdi. Bu kurulun başkanı yaşlı bir senatör olan Scipio Nasica'ydı. Gracchus'un öldürülmesinde en etkili şahsiyet olan Scipio Nasica, *legatio libera* (özgür elçilik) statüsüyle tayin edildiği bu görevle aynı zamanda halkın nefretinin ona vereceği zarardan korunmuş oluyordu.

Scipio Nasica ve arkadaşlarının görevi Attalos'un vasiyetiyle Roma'nın olan Pergamon Krallığını eyalete dönüştürecek düzenlemeleri yapmaktı. Fakat yaşlı Scipio Nasica, Anadolu'ya ayak bastıktan çok kısa bir süre sonra öldü. Diğerleri ise Roma senatosunun hiç beklemediği kadar büyük olan bir başkaldırıyla karşı karşıya kaldılar. İsyanın lideri Pergamon kralı II. Eumenes'in gayri meşru oğlu olan Aristonikos'tu. Kraliyet tahtının vârisi olduğu iddiasıyla vasiyete itiraz eden Aristonikos'un isyanı, her ne kadar Pergamon aristokratları arasında destek görmemiş, Phokaia (Foça), Lydia'daki Stratonikeia (Siledik) ve Tralleis (Aydın) dışında hiçbir kentin desteğini alamamış olsa da kısa sürede Pergamon krallığı sınırları içindeki kentlerin avamı, köylüler ve kölelerden destek görerek büyümüştü.

İzmir körfezinin kuzeyindeki Leukai'da (Çamaltı) başlayan isyanı destekleyenlerin sosyal ve ekonomik statüsü, aynı tarihte Roma'da toprak reformu yasasını çıkaran Halk Tribunu Tib. Sempronius Gracchus'u destekleyenlerinkinden çok farklı değildi. Aradaki fark Gracchus'un köleleri temsil etmiyor olmasıydı. Öte yandan Aristonikos ve Gracchus'un liderliklerinin büyük destek gördüğü bu tarihte Sicilya'da da bir köle ayaklanması olmuştu. Pergamon Krallığını doğrudan Roma yönetimine bağlayacak düzenlemelerin yapılmasını üç yıl geciktiren isyan karşısında Roma senatosunun görevlendirdiği elçilerin emrinde bir Roma vatandaş ordusu yoktu. Bu nedenle elçilerin isyanı bastırmak adına askerî çare üretebilmeleri zordu. Roma'nın dostu ve müttefiki olan krallardan askerî yardım isteyebilirler, Pergamon kent meclisinden isyanın yeni katılımlarla büyümesine engel olacak bir karar çıkarılmasını sağlayabilirlerdi. İlki beklenilmesi gereken bir zaman gerektiriyordu. İkincisi ise uygulandı. Pergamon kent meclisi, kent sınırları içindeki herkese vatandaşlık verileceğini, kenti terk edenlerin vatandaşlık hakkının elinden alınacağını, mal ve mülklerine el konulacağını ilân eden bir karar çıkardı. Fakat bu karar yalnızca Pergamon kentinin Aristonikos'un eline geçmesi olasılığını ortadan kaldırmakta başarılı olabildi. Aristonikos isyanı Pergamon kent sınırları dışında giderek güçlendi. Kolophon (Değirmendere), Myndos (Gümüşlük), Ephesos (Efes), Thyateira (Akhisar), Apollonis (Mecidiye) kentleri Aristonikos'un saldırısına maruz kaldılar. Son ikisi Aristonikos tarafından ele geçirildi. Ephesos ise bir deniz savaşında Aris-

tonikos'u yenmeyi başardı. Roma'nın askerî yardım istediği dört müttefik kralın çabaları da isyanı bastırmada başarılı olamadı. Bu krallardan birisi Kappadokia kralı V. Ariarathes, ikincisi Pontos kralı V. Mithridates, üçüncüsü Bithynia kralı II. Nikomedes ve dördüncüsü Paphlagonia kralı Pylaimenes'ti. Bu arada isyanın ciddiyetini kavrayan Roma, Anadolu'ya tam 60 yıl sonra ikinci kez bir Roma vatandaş ordusu göndermek zorunda kaldı. Ordunun komutanlığına İÖ 131 yılının Consullerinden biri olan Publius Licinius Crassus Mucianus tayin edildi. Fakat o da isyanı bastırmada başarılı olamadı. Yenildi ve öldürüldü. Ertesi yıl Aristonikos'a karşı savaşacak Roma vatandaş ordusunun komutanlığına Consul Marcus Perperna atandı ve o, Aristonikos'u Lydia'daki Stratonikeia'da (Siledik) yendi. Canlı olarak yakaladığı Aristonikos'u Attalos'un hazinesi ve köleleriyle birlikte Roma'ya gönderdi.

ANADOLU'DA İLK ROMA EYALETİ (PROVINCIA ASIA=ASIA EYALETİ)

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Roma senatosunun Magnesia'da (=Manisa) Suriye (=Seleukoslar) kralı III. Antiokhos'u yenen Consul L. Scipio'ya tayin ettiği *Provincia*'mn adı *Asia* idi. Fakat o zaman *Provincia* terimi, yönetim bakımından bağımsız, sınırları belli bir coğrafik alanı değil *magistratus* (=magistrat) denilen yüksek kamu görevlilerinin görev-eylem alanını, özellikle Praetor ve Consullerin savaş hareket alanını tanımlıyordu. L. Scipio'ya tayin edilen *Provincia Asia*'nın kapsadığı coğrafik alandan yukarıda söz ettik. Roma senatosu, Aristonikos isyanının bastırılmasından sonra, İÖ 129 yılında Pergamon Krallığı topraklarını doğrudan Roma Cumhuriyetinin sınırlarına dâhil etmekle görevlendirdiği on kişilik elçi heyetinin başkanı olan Consul M. Aquilius'a tayin ettiği *provincia*'nın adı da *Asia* idi. Bu durumda ertesi yıl görev süresi uzatılan ve *proconsul* unvanıyla İÖ 126 yılına kadar Anadolu'da kalan M. Aquilius'un görev-eylem alanı, altmış bir yıl önce Suriye kralına karşı savaşan Roma ordularının komutanı Consul L. Scipio'nunkinden farklı değildi. Bu nedenle M. Aquilius, Toros dağlarının kuzeyi ile Fırat Irmağı'nın doğusunda kalan tüm Anadolu'nun kralları, kentleri ve halklarıyla ilgilenme yetkisine sahipti. Nitekim geleneksel olduğu gibi bu isyan sırasında sadakatın sorumluluğuna bağlı kalan müttefikler, M. Aquilius ve arkadaşları tarafından ödüllendirildi. Pontos kralı V. Mithridates, Roma'ya sadakatinin ödülünü Büyük Phrygia'nın kendisine bağışlanmasıyla aldı. Phrygia'mn Epiktetos denilen kuzeybatı kesimi Bithynia kralı II. Nikomedes ile Paphlagonia hükümdarı Pylaimenes'e bırakıldı. Aristo-

nikos'a karşı savaşırken yaşamını yitiren Kappadokia Kralı V. Ariarathes'in vârisleri olan oğullarına ise Lykaonia bölgesi verildi.

Pergamon Krallığının sözünü etmiş olduğumuz bu krallara verilen bölgeleri dışında kalan toprakları bir yıllığına görev yapmak üzere Roma senatosu tarafından tayin edilecek olan Roma valilerinin (=Proconsul) *imperium*'una (emir /emretme gücü) tâbi kılındı. Bu bölgeler kuzeyden güneye doğru şunlardır: Troas, Mysia, Aiolis, Lydia, Phrygia'nın güneybatı kesimi, Ionia ve Karia. Böylece İÖ 190 yılında L. Scipio'ya görev-eylem alanı olarak tayin edilen *Provincia Asia*, Pergamon Krallığı toprakları üzerinde kurulan sınırları belli bir Roma eyaleti'nin adı oldu.

Anadolu'daki bu ilk Roma eyaletinin (=Provincia Asia) sınırları içinde bulunan kentler, Aristonikos isyanına destek vermiş olan Phokaia (Foça), Stratonikeia (=Siledik) ve Tralleis (Aydın) dışındakiler *civitas libera*, yani *özgür kent* statüsüne sahiptiler ve teoride Roma'nın dostu ve müttefikiydiler. Aristonikos'u desteklemiş olan kentler ise özgürlüklerini kaybetti. Stratonikeia tahrip edildi. Phokaia'nın aynı akıbete uğramasına ise kolonisi Massilia'nın (Marsilya) aracılığı engel oldu. Eyalet sınırları içerisinde *civitas libera* statüsüne sahip olmayan kentler, eyalet valisinin yönetimine (imperium'una) tâbi kılındılar. Onların statüsü Roma hazinesine vergi ödemekle yükümlü (civitates stipendariaria) kentlerdi. *Civitates liberae* statüsünde olan ve Roma valisinin yöetimine tâbi olmayan Roma dostu ve müttefiki kentler, teoride vergiye de tâbi değildi. Kraliyet arazileri (Khora Basilike) ise vasiyetin gereği olarak Roma halkının mülkü (*ager publicus*) oldu. Bu araziyi işleyen ya da kullanan köylülere ondalık ödeyen kiracılar olarak itibar edildi. Pergamon krallarının diğer gelir kaynakları, yani taş ve maden ocakları, göl, tuzla, orman, imalathaneler ve kişilerin daha önce Pergamon krallarına ödemekle yükümlü oldukları vergiler de vasiyetin gereği olarak Roma yönetimine geçti.

M. Aquilius ve arkadaşlarının yapmış olduğu bu düzenlemeden anlaşılmaktadır ki Asia Eyaleti'nin (=Provincia Asia) sınırları belirlenirken doğal kaynaklar ve ticaret imkânları dikkate alındı. Zira Asia Eyaleti içerisinde yer alan bölgeler, müttefik krallara bırakılan bölgelerden doğal kaynaklar ve ticaret olanakları bakımından Anadolu'nun en değerli bölgeleriydi. Ayrıca Asia Eyaleti, Hellenizasyon ve kent yoğunluğu yüksek olan bölgeleri içeriyordu. Demek ki M. Aquilius ve arkadaşları, eyaletin sınırlarını belirlerken üç önemli unsuru göz önünde bulundurmuştu. Bunlardan birisi eyaletten Roma hazinesine akacak gelir, ikincisi İtalyan tüccarların yatırım olanakları, üçüncüsü eyaleti yönetmek için her yıl tayin edilecek valilere çok fazla sorun çıkarmayacak yönetimsel imkân. Bu üç unsurdan sonuncusunun önemi Roma eyaletine tayin edilen Romalı

yöneticilerin sayısı dikkate alındığında çok açık olarak görülebilir. Zira eyaletin en üst Roma yöneticisi *Proconsul* denilen valiydi. Valinin *Legatus* denilen üç yardımcısı vardı. Onlar valiye askerî ve adli işlerde yardımcı olmak üzere senato tarafından atanıyordu. Eyaletin mali işleriyle ise yine senato tarafından tayin edilen bir *Quaestor* ilgileniyordu. Hepsinin görev süresi bir yıldı. Asia Eyaleti'nin vergileri, İÖ 123 yılına kadar Quaestorlar tarafından toplandı. Bu yılda Halk tribunu Gaius Sempronius Gracchus'un çıkardığı yasayla (lex Sempronia) eyaletlerden toplanacak vergiler konusunu yeniden düzenledi. Bu yasa gereği vergiler artık Atlı sınıfı mensubu şirketlerin temsilcileri olan *Publicanus*lar (=Vergi mültezimleri) tarafından toplanacaktı. Atlı sınıfı bu vergileri toplama yetkisini, Roma'daki *Censor*ler tarafından beş yılda bir düzenlenen açık artırmada satın alırdı.

ROMA EMPERYALİZMİNE İKİNCİ BAŞKALDIRI: MITHRIDATES SAVAŞLARI

Pontos kralı V. Mithridates, İÖ 120 yılında öldürüldü. Anadolu'daki Asia Eyaleti'nin sınırlarını genişletmek arzusunda olan Roma senatörleri, kralın ölümünü fırsat bilerek, yaklaşık on yıl önce Pontos Krallığına bağışlamış oldukları Büyük Phrygia'yı Asia Eyaleti'nin sınırları içine dâhil ettiler. Phrygia'nın hiçbir haklı gerekçe olmaksızın Pontos Krallığından geri alınması, bu tarihte on bir yaşında olan kralın oğlu VI. Mithridates'in Roma düşmanı olmasına neden oldu. Bu düşmanlık sonradan Dionysos ve Eupator takma adlarıyla anılacak olan VI. Mithridates'in kendi adıyla anılan üç aşamalı savaşın, yani Mithridates Savaşlarının patlak vermesine kadar giden sabırlı ve planlı yolun aşılmasında ve zamanın yükselen yeni bir gücü olarak ortaya çıkmasında tükenmeyen enerjisi oldu.

VI. Mithridates, babası bir saray entrikası sonucunda öldürülünce yaşamını hedef alan komplolardan kurtulmayı başararak Pontos dağlarına sığınmış ve yedi yıl sonra dağlardan inip babasının tahtını ele geçirmişti. Tüm Anadolu'yu içine alacak bir krallık kurarak, Anadolu'nun batısındaki Roma egemenliğine son vermek idealiyle yola çıkan genç kral, yaklaşık beş yıl tüm ilgisini krallığının kuzeydoğusunda yoğunlaştırdı. Bu süre içerisinde askerî ve ekonomik açıdan yönünü batıya çevirecek kadar güçlenmişti. İÖ 107 ya da 106 yılında, önce Kappadokia'yı ele geçirdi, sonra güvenilir birkaç arkadaşıyla birlikte kılık değiştirerek, Yunan kent devletlerinin Roma emperyalizmine karşı tepkisini görmek için Batı Anadolu'da gezdi. Gezisi sırasında Roma yönetiminin kötü uygulamaları yüzünden halkın büyük sıkıntı içinde olduğunu gördü. Sıkıntının yaşanmasına Roma yönetiminden ziyade İtalyan tüccarları (negotiatores) neden

olmuştu. Onlar, Roma lejyonlarının peşinden giderler, kazanılan her Roma zaferini kendileri adına yeni yatırım olanağının başlangıcı olarak görürlerdi. Bu anlamda Anadolu, en azından zengin kent devletlerinin içinde bulunduğu batı Anadolu, Romalı bu tüccarlar tarafından İÖ 188 yılında imzalanan Apameia Barışından itibaren farkedilmişti. Asia Eyaletinin kurulması, bu kişiler için Batı Anadolu'yu daha cazip hale getirmişti. Ayrıca eyaletten toplanan onda bir ürün vergisi, tuzla, otlak ve gümrük vergilerinin İÖ 123 yılından itibaren Roma'daki atlı sınıfının temsilcileri olan vergi mültezimleri (=publicani) tarafından toplanması da eyaletteki Roma vatandaşı İtalyanların sayısının artmasına katkıda bulunmuştu. İş adamları ve vergi mültezimleri Asia Eyaleti'nde yerleşmiş oldukları her kentte *conventus civium Romanorum* denilen Roma vatandaşları birliklerini kurmuşlardı. Bu sivil birlikler içinde bulundukları kentin yönetiminden bağımsızdılar. Kendi birlik meclisleri, memurları ve hazineleri vardı. Ancak içinde bulundukları kentin meclisi ile ortak kararlar çıkarabiliyorlar, diğer kentlerdeki Romalı vatandaş birlikleriyle ortak hareket edebiliyorlardı. Kendi aralarındaki ya da Roma vatandaşı olmayanlarla kendileri arasındaki davalara eyaletin valisi bakıyordu. Asia Eyaletinde yalnızca Roma vatandaşlarının davalarına bakılması için adına *conventus Iuridicus* (Yunanca: *Dioikesis*) denilen on üç mahkeme bölgesi kurulmuştu. Tüm duruşmalar, bu mahkeme bölgelerinin merkezlerinin her birinde yılda bir kez, valinin ya da valinin tayin edeceği bir *Legatus*'un başkanlığında kurulan mahkemelerde yapılıyordu. Eyalet valisi mahkeme jürilerini de bu örgütlü Roma vatandaşları arasından tayin ediyordu. Bu tür örgütlü İtalyanların eyaletteki sayısı Mithridates'in Asia Eyaletinde kılık değiştirerek gezmiş olduğu zamanda öylesine çoktu ki, her bakımdan onların varlığı Asia Eyaleti halkı için huzursuzluk vericiydi. Özellikle vergi mültezimlerinin haksızlık ya da zorbalıkları halkın kin duygusuna kapılmasına neden olmuştu.

Pontos Kralı VI. Mihtridates, Batı Anadolu'daki Roma emperyalizminin olumsuz sonuçlarını görmüş ve bu durum Roma'ya karşı savaşmak adına onun cesaretini artırmıştı. Bu nedenle komşu krallıkları hâkimiyeti altına almaya yönelik planlı hareketine devam etti. İÖ 106 yılında Bithynia kralı III. Nikomedes ile ittifak yaptıktan sonra Paphlagonia'yı istila edip ele geçirdi ve Nikomedes ile paylaştı. Üç yıl sonra Galatya'yı ele geçirdi ve onun askerleri buradan Pessinus tapınak devletinin kutsal topraklarına saldırmaya başladılar. Bu arada Roma senatosu, geleneksel olduğu gibi, Mithridates'in komşu krallıklara saldırılarının nedenini krallar arasındaki anlaşmazlıklar olarak düşünüyor, Mithridates tarafından tahtından indirilen bir kralın yeniden tahtına oturtulması için karar

(senatus consultum) çıkarıp, bu kararın gereğini yapması için bir Roma senatörünü ya da senatörlerden oluşan bir elçi heyetini görevlendirmekle yetiniyordu. İÖ 92 yılında Mithridates tarafından tahtından indirilmiş olan Kappadokia kralını yeniden tahtına oturtan Roma senatörü, kendisine *provincia* olarak Cililicia (=Kilikia) tayin edilen Praetor Sulla'ydı. Mithridates, yaklaşık on yıl sonra ününü Roma diktatörü olarak kazanacak olan Sulla'ya itiraz etmedi ve Kappadokia'nın kralı tahtına yeniden kavuştu. Bu arada Sulla, Fırat Irmağı'nın doğusunda, eski Pers Krallığının topraklarında kurulmuş olan Parth (Arsaklar) Krallığının elçileriyle görüştü. Romalılarla Parthlar arasındaki bu ilk resmî görüşmeden anlaşılmaktadır ki, Romalılar, Parthlar hakkında henüz hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değildiler. Sulla, Parth Kralının elçilerine küçümseyici bir tavır sergilemiş ve bu tavrın muhatabı olan elçiler Parth Kralı tarafından cezalandırılmışlardı. Görüşmeden çıkan sonuç, Parth Krallığı ile Roma Cumhuriyeti'nin nüfuz alanı sınırının Fırat Irmağı olduğuydu.

Mithridates, İÖ I. yüzyılın ilk on yılı tamamlandığında Anadolu'nun en güçlü kralı olmuştu. Artık o, Romalıları yenebilecek güçte olduğunu düşünmeye başlamıştı. Komşu kralları entrikalarla ya da bizzat silaha başvurarak tahtlarından indirme ve onları kovma politikasından bu nedenle hiç vazgeçmedi. Zira Roma'yı kışkırtmaya yönelik, bir ileri bir geri şeklindeki bu politikası tek amaca hizmet ediyordu: Romalıları açıkça saldırgan, kendisini haksızlığa uğrayan olarak göstermek. Mithridates'i bu amacına ulaştıracak süreç İÖ 90 yılında tahtından indirdiği Bithynia kralı IV. Nikomedes'in Roma'ya gidip senatörlerden koruma istemesiyle başladı. Romalı senatörler kendilerine sığınmış olan Nikomedes'in tahtına yeniden oturtularak hakkının teslim edilmesini sağlamak için Asia Eyaleti'nin kurucusu Manius Aquilius'un aynı adlı oğlunun başkanlığında bir elçi heyetini görevlendirdiler. Mithridates, Romalı elçilere yine zorluk çıkarmadı. Ancak para ve ün kazanma hırsına kapılmış olan Manius Aquilius ve arkadaşları, Nikomedes'i Pontos Krallığı'na saldırmaya zorladılar. Mithridates, Nikomedes'in Pontos kentlerine saldırarak yağma ve talan etmesine bilerek göz yumdu. Zira Roma egemenliğindeki Batı Anadolu'yu ele geçirmek için başlatmayı planladığı savaşın iyi ve yeterli nedenini böylece sağlamış olacaktı. Son kez bu haksız saldırıyı hem Manius Aquilius başkanlığındaki elçilere, hem de Roma'ya elçiler gönderip, senatoya şikâyet ederek protesto etti. Ancak protestosu dikkate alınmadı ve o, Asia Eyaletini ele geçirmek üzere harekete geçti. Böylece tarihe kendi adıyla geçecek olan savaşların ilki, yani I. Mithridates Savaşı başlamış oldu.

İÖ 88 yılında Asia Eyaletini ele geçiren Mithridates, Efes'e geldiğinde Anadolu'daki tüm Romalıların öldürülmesi emrini verdi ve bu emir üzerine en az 80 bin Romalı ve İtalyan doğumlu sivil, yaş ve cinsiyet ayırımı yapılmaksızın bir günde katledildi. Katliam, eyaletin aristokratları tarafından değil, yoksulları ve köleleri tarafından gerçekleştirildi. Kölelere bu hizmetlerinin karşılığında Mithridates tarafından özgürlükleri bağışlandı. Bu bağışla özgürlüğünü kazanan köle sayısı 15 bini bulmuştu. Katledilen Romalı ve İtalyanların mallarına el konulması nedeniyle olağanüstü zenginleşen Mithridates, kent devletlerinin ödedikleri tüm vergileri beş yıllığına kaldırdı. Bazı kentlere içinde bulundukları sıkıntıları atlatabilmeleri için para bağışlarken, kentlerin gösteri ve oyunlarının masraflarına katkıda bulundu; tapınaklara ve kutsal alanlara para bağışlamak, onarım yapmak gibi iyiliklerde bulundu. Tüm bu iyilikçi yaklaşımına rağmen, bazı kentler Mithridates'e direnmeye devam ettiler. Bu arada savaşın kışkırtıcısı olan Romalı elçilerin başkanı Manius Aquilius da, Mithridates tarafından yakalanarak, para hırsını tatmin etmeye yönelik anlamlı bir ölüm cezasına çarptırıldı. Mithridates onu, boğazına eritilmiş altın dökerek öldürdü.

Mithridates'in zafer keyfi, İÖ 86 yılında Avrupa'ya geçen ordusunun Khaironiea'da Romalı general Sulla'ya yenilmiş olduğu haberiyle bozuldu. İçine düşen korkuyu yenemeyen Mithridates, bir taraftan yeni bir ordu kurmak için acele ederken, diğer taraftan bu yenilgi dolayısıyla kimlerin kendisine ihanet ederek Romalılar tarafına geçmeye eğilimli olabileceğini düşünmeye başladı. Onu en çok kuşkulandıran Galat beyleri (=tetrarkhes) idi. Bu nedenle Mithridates, kendisine dost olsun ya da olmasın hiç ayırt etmeksizin kadınları ve çocuklarıyla birlikte tüm Galat beylerini Pergamon'daki kraliyet sarayında vereceği şölene davet etti ve burada üçü hariç onların tümünü öldürdü. Katliam Galatları, duygusal anlamda Roma'ya daha fazla yakınlaştırdı. Hayatta kalmış olan üç Galat beyi, Pontos Kralının Galatya'daki garnizonlarına savaş açtılar ve onları yenip Galatya'dan kovdular. Böylece Pontos Kralının, öldürdüğü Galat beylerinin paraları dışında, Galatya'daki kazanımlarının tümü elinden alınmış oldu.

Mihtridates'in ordusunun Khaironeia Savaşında yenilmesi, kralın paraya ve askere olan ihtiyacını artırmıştı. Bu nedenle kral, yönetici olarak tayin ettiği tiranlar sayesinde kent devletlerini yağmaladı. Mithridates'in bu tavrı, savaşın başındaki cömertliğin yaratmış olduğu memnuniyeti bitirdi. Kentlerin varlıklı kesimini bu şekilde karşısına almış oldu. Yine de Asia Eyaletinde insanlar, Mithridates yanlıları ve Roma yanlıları olmak üzere iki taraf oldular. Kentlerin soylu ve zengin sınıfı, Mithridates tara-

fından kışkırtılan avama karşı güvensizlik duyuyor, onların isyan edebileceğinden korkuyordu. Nitekim Ephesos'un aristokratları, bu güvensizlik ortamında vuku bulması olası tehlikeyi önlemek için kent avamını memnun edecek bir yasa çıkarmak zorunda kaldı. Bu yasayla Artemis tapınağına borcu olanların borçları silindi, sınır ve miras davaları dışındaki davalara son verildi, vatandaşlık hakkıyla ilgili sınırlamalar esnekleştirildi. Fakat bu savaşta kentler yalnızca Mihtridates dolayısıyla değil, Roma ordularının kendi arasındaki savaşlardan da etkilendi. Sulla'dan ordu komutanlığını anayasal teamüllere uymayarak iptal eden başkent Roma'daki siyaset, Sulla'nın yerine Consul L. Valerius Flaccus'u tayin etmişti. Flaccus'un ordusu, kendisini öldüren Legatusu (lejyon komutanı) Fimbria'nın eline geçmiş ve Fimbria, Mithridates'in bir ordusunu Miletopolis (Mustafa Kemalpaşa) yakınında yendikten sonra Mihtridates'e yardım ettikleri gerekçesiyle bazı kentleri yağmalamıştı.

İÖ 85 yılında Romalı komutan Sulla, Mithridates ile Dardanos (Maltepe) Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla Mithridates, savaştan önceki sınırlarına çekildi. Galatya üzerindeki tüm taleplerinden vazgeçti. Bithynia'yı Nikomedes'e, Kappadokia'yı Ariobarzanes'e bıraktı. Ayrıca Roma'ya 2000 talanton savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı.

Roma Diktatörü Sulla: Roma Emperyalizminin İntikamı

Dardanos Antlaşmasından sonra rakibi Fimbria'ya karşı savaşan ve onu intihara sürükleyen Sulla'nın başarısı, Asia Eyaleti açısından yıkımdı. Zira Sulla, kendisini Pergamon Kralının vasiyeti üzerine Roma eyaleti yapılan Asia'ya fethedilmiş ülke muamelesi yapma hakkına sahip olarak görüyordu. Mithridates'e isteyerek destek veren, eyaletteki İtalyanları öldüren kentlerin özgürlüklerini geri aldı. Özgürlüğü elinden alınan kentlerin vatandaşlarının davaları artık kendi kentlerinin mahkemelerinde görülmeyecek, onlar davalarını bağlandıkları kentlerin ya da devletlerin mahkemelerine götüreceklerdi. Ödenecek savaş tazminatı da çok ağır oldu. 20 bin talanton olarak belirlenen savaş tazminatının bir yıl içinde Sulla'nın özel olarak tayin ettiği vergi memurları tarafından toplanması gerekiyordu. Ek olarak eyaletten toplanan üç vergiden, yani onda bir ürün vergisi (decuma), gümrük vergisi (portoria) ve otlak vergisinden (scriptura) son ikisini ve Roma arazisi (ager publicus) yapılmış toprakların kira gelirlerini Publicanuslar toplamaya devam edeceklerdi.

Mithridates'in adıyla tarihe mâl olan savaşların sonuncusunda Roma ordusuna komuta edecek olan Licinius Lucullus, bu vergileri toplaması için Sulla'nın eyalette bıraktığı Legatuslarından birisiydi. Onun iyi niyetli

yaklaşımı bile eyaletin ekonomik anlamda maruz kaldığı büyük sıkıntıya bir çare olmadı. Dahası savaş sona erince kış boyunca eyalette kalan Sulla'nın takriben 44 bin askerden oluşan sekiz lejyonluk ordusunun barınma ve yemek ihtiyaçları da eyalet kentlerinin halkı tarafından karşılandı. Uygulama çok acımasızdı. Zira eyalette dağılan askerlerin her biri bir evde kalmış ve evin sahibi evinde kalan askerin yiyecek, içecek ve giysisini bedava temin etmek ve askere günlük 16 drahmi ödemekle yükümlü kılınmıştı. Eğer evde kalan asker bir subay (centurion) ise onun için ödenecek günlük para miktarı 50 drahmiydi. Böyle bir ortamda sivil halkın ahlâki anlamda mağduriyetini de tahmin etmek zor değildir. Ancak ekonomik sıkıntının verdiği büyük yıkım bunları gölgelemiş görünüyor. Zira bu kadar büyük bir tazminatın ödenmesi çok zordu. Ödenecek paranın temini için hemen her yola başvuruldu. Kimi aileler erkek ve kız ayrımı yapmadan çocuklarını köle olarak satmak zorunda kaldılar, kentler kamuya ait taşınmazlarını ipotek ettiler, tefecilere başvurdular. Talep edilen para miktarının büyük olması nakit para sıkıntısına yol açmış, faizleri artırmış, İtalyan iş adamlarına tefeci/banker olarak yeni bir kazanç imkânı sunmuştu. Bu nedenle Asia Eyaleti'ndeki Roma vatandaşlarının sayısı VI. Mithridates'in katliamı nedeniyle her ne kadar azalmışsa da savaşın Roma zaferiyle son bulmasından sonra çok daha hızlı bir şekilde arttı. İtalyan bankerler eyalette yüksek faizlerle ihtiyacı olanlara borç para verdiler. Böyle bir ortamda paradan para kazanma olağanüstü kazançlıydı. Bazı kentler, kentin yetenekli, aydın kişilerini ya da Dionysos sanatçıları gibi Sulla'yı etkileyebilecek olanları Roma'ya gönderip, onlar sayesinde vergi yüklerini azaltabilmeyi umdular. Kimi kentlerin bu umudu hepten boşa çıkmadı.

I. Mithridates Savaşının muzaffer komutanı Sulla'nın Asia Eyaleti valisi olarak bırakmış olduğu generali (Legatus'u) Licinius Murena'nın İÖ 84-82 yılları arasında Mithridates'in ülkesi Pontos'a yapmış olduğu saldırıyla II. Mithridates Savaşı patlak verdi. Fakat savaş, bu sırada *Diktator* olarak Roma Cumhuriyetine tek başına hükmeden Sulla'nın müdahalesiyle sona erdirildi. Roma, Murena'nın valiliği sırasında Tigranes'in Kilikia'yı ele geçirmesine sessiz kalırken, öyle görülüyor ki Pamphylia bölgesi yeni bir Roma eyaleti olarak düzenlendi. Eski adı Kybiratis olan bugünkü Horzum vadisindeki Tetrapolis'inin merkezi olan Kibyra (Horzum) da Murena tarafından Asia Eyaletine eklendi. Murena bu arada Tetrapolis'in Moagetes adlı Tyranını tahtından indirdi, diğer üç kenti Lykia konfederasyonuna bağladı. Kibyra'nın Asia Eyaletine eklenmesi Roma'nın korsanlarla mücadelesi için bu eyaletin valisinin sorumluğunu artırmış, yetkisini genişletmişti. Tüm bu düzenlemeler, muhtemelen artan

korsanlık faaliyetlerine karşı alınan önlemlerdi. Zira yeni kurulan ve Asia Eyaletiyle komşu olan Pamphylia Eyaleti ile birlikte Anadolu'nun batı kıyılarını güney kıyılarına bağlayan yol da Roma kontrolüne girmişti. Yeni eyalet ve Asia Eyaletine eklenen verimli Horzum vadisi, Romalı tüccarların da Anadolu'daki sayılarının artmasına neden oldu. Tahtından indirilen Tetrapolis'in Tiranı Moagetes'e ait olan araziler ise *Ager publicus* yapıldı.

BITHYNIA EYALETİ (=PROVINCIA BITHYNIA)

Roma Cumhuriyeti, Pergamon kral III. Attalos'un ölmüş olduğu tarihten 58 yıl sonra, eğer geçici olarak kurulmuş bulunan küçük Pamphylia Eyaletiyle korsanlara karşı savaşmaları için kimi üst düzey Roma senatörlerinin *Provincia*'sı (=görev-eylem alanı) olarak tayin edilmiş olan Kilikia'yı saymazsak, Anadolu'daki ikinci eyaletini kurdu. Bu eyalet, Bythynia Eyaleti'dir. Bithynia, daha önce hiçbir Roma magistratma *Provincia* olarak tayin edilmemişti. Bu bakımdan eyaletin adı, kurulduğu bölgenin adından farklı olmadı. Fakat Bithynia Krallığının toprakları da bir fetih sonucunda Roma sınırlarına dâhil edilmiş değildi. İÖ 75 yılında ölen Bithynia kralı IV. Nikomedes, III. Attalos gibi ölmeden önce krallığının vârisinin Roma halkı olduğunu ilân eden bir vasiyetname hazırlayıp bırakmış ve Roma senatosu, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan bu meşruiyet zemininden hareketle Bithynia Krallığının topraklarını Roma sınırlarına dâhil etmeye ve krala ait olan her şeyi Roma halkı adına almaya karar vermişti. Yine Pergamon'da olduğu gibi IV. Nikomedes'in ikinci karısı olan Kappadokialı Nysa'dan doğma oğlu olduğunu iddia eden bir taht iddiacısı ortaya çıktı. Fakat o, Aristonikos gibi tahtı isyanla elde etmek yolunu tercih etmedi. Krallığın yasal vârisinin kendisi olduğunu Roma senatosunda dile getirdi. Senato, taht iddiacısını ciddiye aldı ve iddianın doğru olup olmadığını öğrenmek için Bithynialıların tanıklığına başvurdu. Fakat Bithynialılar taht iddiacısını doğrulamadılar ve Roma senatosu, Bithynia Krallığının topraklarını Roma eyaletine dönüştürecek düzenlemeleri yapma görevini bu tarihte Asia Eyaleti valisi olan Marcus Iunctus'a verdi. Fakat çok geçmeden bu eyalete vali olarak İÖ 74 yılı Consullerinden birisi olan M. Aurelius Cotta atandı ve onun *imperium*'u ertesi yıl uzatıldı. Başka bir ifadeyle Bithynia Eyaletine, Asia Eyaleti gibi bir *Proconsul* eyaleti olarak itibar edildi. Anadolu'daki bu yeni Roma eyaleti de Hellenizasyon ve kent yoğunluğu bakımından Roma sınırlarına dâhil edilmemiş olan Anadolu'nun diğer bölgelerinden üstündü. İlerleyen satırlarımızda görüleceği üzere bu eyalet, İÖ 63 yılında Pompeius'un

Anadolu'da yapmış olduğu siyasal düzenlemeler çerçevesinde Pontos bölgesiyle birleştirilecek ve Bithynia-Pontos Eyaleti adıyla anılacaktır.

KORSANLAR VE PROVINCIA CILICIA

Korsanlık, öyle görülüyor ki Roma Cumhuriyetinin Akdeniz dünyasına egemen olma sürecinde ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak suretiyle gelişmişti. Roma'nın denizaşırı genişlemeye başlamasından önce Batı Akdeniz'e Pönler (Kartacalılar), Doğu Akdeniz'e Hellenistik krallıklar ya da devletler egemendi. Kartacalı Hannibal'in İÖ 201 yılında Romalılara yenilmesiyle Kartaca donanması yok oldu. Suriye (=Seleukoslar) Krallığının donanması, İÖ 190 yılında Magnesia (Manisa) yenilgisinin ardından elinden alındı. Mısır'daki Ptolemaiosların deniz gücü de İÖ II. yüzyılın ilk yarısında Roma müdahalesiyle zayıfladı. III. Makedonya Savaşından sonra bir başka deniz gücü olan Rodos'un ekonomisi çökertildi. Zira hem Lykia ve Karia bölgeleri Rodos'un elinden alınmış hem de Delos adası açık liman ilân edilerek büyük ölçüde deniz ticaretine bağlı olan ekonomisi Roma tarafından çökertilmek istenmişti. Delos adasının bu şekilde deniz ticaretinde öne çıkması, Atina'nın Pire Limanını da önemsizleştirdi. Suriye (Seleukoslar) ve Mısır (Ptolemaioslar) krallıklarıyla Rodos'un bir deniz gücü olmaktan çıkması, Kilikia ve Pamphylia bölgelerini korsanlık faaliyetlerine açık hale getirdi. Bu bölgelerin dağlık olan hinterlandı da korsanların kendilerine sığmak ve adam bulma konusunda uygun bir coğrafya sundu.

Roma Cumhuriyeti, İÖ 2. yüzyılın tüm yılları boyunca Akdeniz'deki korsanlara ilgisiz kaldı. Kilikia'nın Roma nüfuz alanı dışında olması, bu ilgisizliğin nedeni konusunda önemli bir etken olabilir. Zira Toros Dağlarının güneyi, İÖ 190 yılında Consul Scipio'ya tayin edilen *Provincia*'nın (Provincia Asia) dışındaydı. Ancak korsanlık, İÖ II. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Asia Eyaletini de etkilemeye başladı ve Roma senatosu bu nedenle korsanlara karşı önlem almayı gündemine aldı. Korsanlara karşı savaşması için Roma senatosunun görevlendirdiği ilk Romalı magistrat İÖ 102 yılı Praetorü Marcus Antonius oldu. Senatonun ona tayin ettiği *Provincia* (Görev-eylem alanı), Kilikia (=Cilicia) idi. Böylece Kilikia, Roma Cumhuriyetinin nüfuz alanına dâhil edilmiş, gelecekte Kilikia'nın bir eyalet olarak Roma sınırlarına dâhil edilebileceğinin kararı verilmişti.

Marcus Antonius'un korsanlara karşı savaşının ayrıntıları bilinmiyor. Fakat başarısız olarak İÖ 101 yılında Roma'ya döndüğü, korsanlığın giderek artan bir şekilde huzursuzluk kaynağı olmaya devam ettiği ve Roma'nın korsanlara karşı mücadelede etkili olacağı düşüncesiyle Praetor

eyaletleri yasasını (lex de proviciis Praetoris) çıkarmış olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Roma, Kilikia'daki korsanlara karşı mücadelede çok kararlı değildi. Zira İÖ 92 yılında Kilikia bir kez daha Praetor rütbeli bir Roma magistratının, yani geleceğin diktatörü olarak ünlenecek olan Sulla'nın *Provincia*'sı olarak tayin edildi. Fakat o zaman Sulla'nın asıl görevi, korsanlarla savaş değil, Mithridates tarafından tahtından indirilmiş olan Kappadokia Kralının tahtına yeniden oturtulmasının sağlanmasıydı. Korsanlara karşı savaşması için Kilikia'ya gönderilen bir başka Roma magistratı Cornelius Dolabella'ydı. Fakat İÖ 80/79 yılında Kilikia'da görev yapan Dolabella ve onun Legatusu Verres, korsanlarla yaptığı savaşla değil birçok kent ve tapınağı soymuş olmakla ünlendi. Onların zorbalıklarından kaçanlar korsanlara sığındılar ve bu koşullar içerisinde güçlenme olanağını elde eden Zeniketes adlı bir korsan, merkezi Olympos kenti olan Doğu Lykia'da kendisini "kral" ilân etti. Roma senatosu, korsanlığın giderek güçlenip huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmesi üzerine eski bir Consul olan P. Servilius Vatia'yı Kilikia'ya gönderdi. Servilius'a tayin edilen *Provincia Cilicia*'nın sınırları oldukça genişti. Görev süresi de beş yıl olarak belirlendi.

Kilikia'da beş yıl boyunca Korsanlarla savaşan Servilius Vatia, özellikle Isauria bölgesindeki korsan yuvalarını temizledi. Bu başarısı ona *Isauricus* zafer unvanını takma ad olarak alıp isminde taşıması hakkını kazandırdı. Fakat korsanlık henüz bölgenin huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarılmış değildi. Dahası Servilius Vatia Isauricus'un Roma'ya dönmüş olduğu zamanda III. Mithridates Savaşları patlak vermiş, aynı adlı önceki savaşlar gibi bu savaş da korsanlığı beslemişti. Nihayet Romalılar, halk meclisinden çıkarılan Gabinius yasasıyla (=Lex Gabinia) korsanlara karşı güçlü bir mücadelenin yapılmasına karar verdiler. Bu yasayla korsanlara karşı savaşın komutanlığına Gn. Pompeius atandı ve o, üç ay gibi kısa bir sürede Kilikia da dâhil tüm Akdeniz'i korsanlardan temizledi. Kilikia, ilk kez Pompeius tarafından adıyla kastedilen tüm bölgeyi içine alacak şekilde bir Roma eyaleti olarak kuruldu. Her iki Kilikia, yani ovalık (Kilikia Pedias) ve Dağlık Kilikia (Kilikia Thrakheia) artık eyaletin sınırları içindeydi. Ayrıca Pamphylia bölgesi, Khelidonia (=Kırlangıç) burnundan Issos'a (=Yumurtalık) kadar kıyı bölgesi ve iç kesimde Isauria, başkenti Tarsus olan bu eyaletin parçalarıydılar. Pompeius bu Roma eyaletindeki Soli (Viranşehir) kentinin de adını değiştirerek Pompeiopolis yaptı.

III. MITHRIDATES SAVAŞI

Pontos Kralı VI. Mithridates, tarihe kendi adıyla mâl olan ilk iki savaştaki başarısızlığından dolayı yılmış değildi. İÖ 75 yılma kadar yeniden savaş için hazırlandı ve Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in ölümünün hemen ardından Roma ile üçüncü savaşa karar verdi. Roma senatosu, Mithridates'e karşı savaşın komutanlığım İÖ 74 yılı consulü L. Licinius Lucullus'u tayin etti. İÖ 66 yılına kadar Anadolu'da Mithridates'e karşı savaşan Lucullus, İÖ 73 yılında Kyzikos'ta (Erdek) Mithridates'in bir ordusunu yenip, Bithynia'yı Pontos ordusunun istilasından kurtardı. Ertesi yıl Pontos'a girdi ve iki yıl içinde Amisos (Samsun), Kabeira (Niksar), Sinope (Sinop) ve Amaseia (Amasya) kentlerini ele geçirdi. İÖ 69/68 yılında Armenia Kralı Tigranes'i yendi. Bu yenilgi üzerine Tigranes, Sulla ile Mithridates arasında imzalanan Dardanos Antlaşmasından iki yıl sonra ele geçirdiği ve o tarihten itibaren kontrolü altında bulunan Dağlık Kilikya'yı boşaltmak zorunda kaldı. İÖ 68 yılında yeniden Pontos'a dönen Mithridates'e karşı savaşan Lucullus'un orduları, başarılı olamadılar ve Mithridates, İÖ 67 yılında yeniden krallığının başına geçti. Buna rağmen Lucullus'un Mithridates'e karşı savaşı, zafer adına başarıya oldukça yakındı. Fakat Lucullus'un İÖ 70 yılında Asia Eyaleti'nin ekonomik sıkıntısını faizleri düşürmek gibi yollarla hafifletecek önlemler alması, eyaletteki vergi mültezimlerini (=publicani), bankerleri memnun etmemiş ve bu durum başkent Roma'da Lucullus'un komutanlığını sonlandıracak siyasî iradenin güç kazanmasına neden olmuştu. Bu siyasî iradenin güçlenmesinde Pompeius'un Akdeniz'de korsanlara karşı yaptığı savaşta elde ettiği zafer de çok etkili oldu. Pompeius, korsanlara karşı yaptığı savaş sırasında Suriye'nin son kralı Antiokhos'u tahtından indirmiş, Kilikia Thrakeia ve Kilikia Pedias'ı kendisine tayin edilen *Provincia*'nın, yani Kilikia'nm sınırlarına dâhil etmiş, esir aldığı korsanları Kilikia Thrakeia kasabalarına ve daha önce iskânın bulunmadığı yerler ile Mallos (Kızıltahta), Adana, Epiphaneia (Osmaniye-Erzin) ve muhtemelen Soli'ye yerleştirmiş, Soli'nin adını değiştirip Pompeio-polis (Viranşehir) yapmıştı. Pompeius'un korsanlara karşı kazandığı zaferinden etkilenen sabırsız Roma halkı, Lucullus muhaliflerine destek verdi.

Pompeius, İÖ 66 yılında çıkarılan bir kanunla (Lex Manilia) Lucullus'un Mithridates ve Armenia Kralı II. Tigranes'e karşı sürdürmekte olduğu savaşın komutanlığına tayin edildi. Pompeius bu yasanın kendisine verdiği yetkiyle aynı yılın baharında Galatların Trokme boyunun bir kalesi olan Danala'da (ya da Posdala) selefi Lucullus ile buluştu ve orada Roma ordularını teslim aldı. İÖ 66-64 yıllarını Mithridates ve Tigranes ile

savaşarak geçirdi. Ancak Mithridates'i ele geçirmek ona nasip olmadı. Çünkü Mithridates, İÖ 63 yılında Kırım'dayken düşmanın eline düşmektense yaşamına son vermenin daha onurlu olacağını düşündü ve intihar etti.

Mithridates, kendi adıyla tarihe mâl olan savaşların sonuncusunda Anadolu'nun yerlilerince desteklenmedi. Roma eyaletlerinin ve Pontos Krallığının komşusu olan Galatlar ise Licinius Lucullus'un hep yanında oldular, Romalılara her türlü yardımı vererek, onların işlerini kolaylaştırdılar. İÖ 73 yılında Phrygia'yı istila ederek pek çok Romalıyı katleden, Kilikia'ya kadar olan tüm bölgeleri istila edip, Pisidialılara ve Isauria-lılara boyun eğdiren Mithridates'in generali Eumakhos'u geri püskürtenler Deiotaros'un komutasındaki Galatlardı. Onlar Eumakhos'un ordusunun büyük bölümünü kılıçtan geçirdiler ve Pontos ordusu bir daha güneye inmedi. İÖ 72 yılında Pontos'taki Amisos'a (=Samsun) saldırmak üzere Bithynia'dan hareket eden Romalı proconsul Licinius Lucullus'un beş lejyonu için gerekli olan hububat, çuvallarla 30 bin Galat'ın omuzlarında taşındı. Galat süvarileri, İÖ 71 yılında meydana gelen Kabeira'daki (=Niksar) savaşta da Licinius Lucullus'un emrindeydi. Onlar, İÖ 69 yılında ülkesinden kaçan Mithridates'i Armenia'daki Tigranokerta'ya kadar takip ettiler. Pompeius, selefi Lucullus gibi savaşları sırasında Galatlardan çok yararlandı. Özellikle Tolistobogların beyi Deiotaros ve Trokmelerin beyi Brogitaros'un büyük yardımlarını gördü.

POMPEIUS'UN EGEMENLİK POLİTİKASI: BAĞIMLI KRALLAR, KENTLEŞME VE EYALETLER

Mithridates'in İÖ 64 yılında ölmesi, bu kralın adıyla tarihe mâl olan yaklaşık çeyrek asırlık savaşı sona erdirdi. İÖ 64-63 yılları arasında Anadolu'da kalan Pompeius, kendisini Mithridates'e karşı savaşın komutanlığına atayan Manilius yasasına (lex Manilia) binaen bu ülkede istediği düzenlemeyi yapma hakkına sahip olarak, Mithridates'in ülkesi Pontos' un büyük bir bölümünü Roma toprağı yaptı ve İÖ 74 yılında kurulmuş olan Bithynia Eyaleti ile birleştirdi. Kralın Pontos'taki tüm kalelerini yıktırdı ve monarşik yönetimin özelliklerine uygun olarak yapılanmış olan yerleşim birimlerinin yerinde Hellen kentleri (=polis) modelinde yeni kentler kurdu; yeni bağımlı krallar tayin etti. Pompeius, yapmış olduğu bu düzenlemelerle, yani eyalet kurmak, Yunan kentleri modelinde kentler kurarak Hellenizasyonun gelişmesini sağlamak ve Romalı yöneticilere sorun çıkaracak, onların sıkıcı idari ayrıntılarla boğuşmalarına neden olacak kabilesel yaşamın egemen olduğu bölgeleri ise bağımlı kral-lara bağışlamak suretiyle Anadolu'daki yeni egemenlik (domination) po-

litikasının temelini attı. Aynı politikayı korsanlara karşı savaşırken Kilikia'da da icra etmişti.

Pontos Krallığı sınırları içinde kurmuş olduğu yeni kentlerin (politeiai) sayısı on bir idi ve bu kentler şunlardı: Pompeiopolis (Taşköprü), Neapolis (Vezirköprü), Zela (Zile), Magnopolis (Kaleköy), Megalopolis (Sivas), Diospolis (Niksar), Nikopolis (Eskihisar/Pürük), Amastris (Amastra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Amaseia (Amasya). Bağımlı kral ya da hükümdarlardan birisi Pontos bölgesindeydi. Bu hükümdar Mithridates Savaşı sırasında Roma'yı desteklemiş olan Pontoslu Arkhelaos'tu ve Pompeius tarafından Komana (Gümenek) tapınak devletinin başrahipliğine atandı. Attalos ve Pylaemenes adlı hükümdarlar da Pompeius tarafından ödüllendirildiler. Onlara bağışlanan ülke merkezi Gangra (=Çankırı) olan Paphlagonia'nın bir kesimiydi. Fakat Pompeius, burada Pompeiopolis ve Nikopolis kentini kurarak Paphlagonia krallığının deniz ile bağını kopardı. İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısından beri Romalılara sadakatle bağlı kalmış olan Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'e Fırat Irmağı'nın doğusundaki Sophane'yi, Gordyene'yi, Hierapolis Kastabala'yı (Kazmacılar köyü) ve Lykaonia'nın doğusunda bulunan Kibyra'yı (Karaburun) içine alan bölgeyi bağışladı. Korsanlara karşı savaşırken kendisi tarafından kurulan Kilikia Eyaleti ile Kappadokia Krallığı arasında kalan Pamphylia'nın kuzeyindeki Lykaonia bölgesinde hüküm sürmesi için Derbeli Antipater'i tayin etti. Antipater'in Lykaonia'daki krallığı, Derbe (=Kerti höyük) ve Laranda'yı (=Karaman) içine alan küçük bir ülkeden ibaretti. Pompeius tarafından tayin edilen bağımlı krallardan birisi de I. Antiokhos'tu. Pompeius, onu Kommagene'nin (Adıyaman) kralı olarak atarken, Büyük Armenia'da II. Tigranes'in hüküm sürmesine izin verdi. Mithridates Savaşları süresince Roma'ya sadakatla bağlı kalmış, Romalı generallerin emrinde hizmet etmiş bulunan Galat beyleri (Tetrakhes) de Pompeius'un bağışlarından mahrum kalmadılar. Deiotaros, Brogitaros, Kastor Tarkondarios (ya da Saokondarios) ve Domnilaos (ya da Domneklaos) adlarını taşıyan bu beylerden ilki Tolistobogların beyiydi. Onun Roma'ya hizmeti, Pompeius tarafından ek topraklar ve "kral" unvanı verilmek suretiyle ödüllendirildi. İkincisi Trokmelerin beyi olarak atandı. Deiotaros gibi ek topraklar verilmek suretiyle onurlandırılmış olan Brogitaros, Pompeius'un vermediği "kral" unvanını İÖ 58 yılında, bu yılın halk tribunu (=tribunus plebis) olan P. Clodius Pulcher sayesinde alabildi. Tektosaglar ise Kastor Tarkondarios ve Domnilaos'un ortak yönetimine tâbi oldular. Bu beyler kendilerine bırakılan ülkeyi Ankyra (=Ankara) ve Gorbeus (=Oğulbey) kalelerinden yönettiler.

Pompeius'un Deiotaros'a bağışladığı krallık, dört parçalıydı. Bunlardan birisi Tolistobogların ülkesi, ikincisi Amisos'un (Samsun) batısındaki Gazelonitis bölgesi, üçüncüsü Amisos'un kent sınırlarının doğusundan itibaren Pharnakeia (=Giresun) bölgesi ile Trapezos'u (=Trabzon) da içine alan kıyı kesimi ve Kolkhis bölgesi, dördüncüsü Küçük Armenia'ydı. Deiotaros kendisine bırakılan bu parçalı krallığı mensubu bulunduğu Tolistobogların ülkesinde kendisine kraliyet merkezi olarak seçmiş olduğu Peion'dan (Tabanoğlu) yönetti. Tolistobogların komşusu olan Pessinus'un yine bağımsız bir tapınak devleti olarak kalmasına izin veren Pompeius'un Brogitaros'a bıraktığı ülke, Trokmelerin toprakları ile Karanitis bölgesini içine alıyordu. Brogitaros da krallığını Trokme boyunun merkezi olan Tavion'dan (Büyük Nefes Köy) yönetti.

KESİN BOYUN EĞİŞ: GALATLAR VE KRAL DEIOTAROS

Mithridates Savaşlarının Roma adına zaferle sonuçlanmasından sonra Anadolu'da Roma egemenliği kesin olarak kuruldu. Roma, Kilikia ve Bithynia-Pontos eyaletlerinin kurulmasıyla birlikte Anadolu yarımadasının iç kesimlerinin denizlerle bağlantısını büyük ölçüde koparmış oldu. Bithynia-Pontos Eyaleti, Karadeniz kıyılarını; Asia Eyaleti, Ege Denizi kıyılarını; Akdeniz kıyılarını ise Kilikia Eyaleti işgal ediyordu. Bu Roma eyaletleri ve Fırat Irmağı arasında kalan Anadolu'nun orta ve doğu bölgelerindeki bağımlı krallardan Kappadokia Krallığı, eski istikrarını koruyarak kendi sınırları içerisinde kaldı. Fakat Galatya bölgesi ve Galat kökenli kral ya da beyler açısından benzer bir istikrarın olamayacağı kesindi. Çünkü Deiotoros, parçalı bir krallığa hükmediyordu.

Galatları kendi liderliğinde birleştirmek ve bir Galatya Krallığı kurmak arzusunda olan Deiotaros, bu amacına yönelik olarak bir taraftan akrabalık ve dostluk ilişkilerini güçlendirmeye gayret ederken, diğer taraftan askerî örgütlenmede yenilikler yaparak Roma lejyonları tarzında teçhizatlandırılmış bir orduya sahip olmaya çalıştı. Yunan kentleriyle ve Romalı devlet adamlarıyla dostluklar kurdu. Bir kızını Trokmelerin beyi Brogitaros ile diğer kızını da Tektosagların iki beyinden birisi olan Kastor Tarkondarios ile evlendirdi. Fakat buna rağmen bu Galat beyleri, Deiotaros'un krallığına bağlı olmayı reddettiler. İlkin Deiotaros ile Brogitaros, Pessinus tapmak devletine egemen olmak konusunda birbirlerine rakip oldular. Sorun Roma'nın halk tribunu P. Clodius Pulcher'in müdahalesiyle İÖ 58 yılında Brogitaros'un lehine sonuçlandı. P. Clodius, Roma halk meclisinden çıkardığı bir yasayla Pessinus tapınak devletinin başrahibini atama ayrıcalığının Brogitaros'a verilmesini sağladı. Clodius'un yasası, Deoitaros gibi Yunan kentleriyle dostça ilişkiler geliştirmiş

olan ve Romalılar arasında dostları bulunan Brogitaros'a "kral" unvanının verilmesini de içeriyordu.

Brogitaros karşısında Roma müdahalesini aşamadığı için başarısız olan Deiotaros, Romalıların kararına boyun eğmekten başka çare bulamadı ve enerjisini krallığının kraliyet merkezinden kopuk ve uzak olan kesimlerindeki otoritesini güçlendirmek için harcadı. Küçük Armenia'da Sintion ve Sinoria (=Bayburt) adlı iki kale inşa ettirdi. Deiotaros'un kendisiyle aynı adı taşıyan oğlunu Büyük Armenia kralı Ariarathes'in (bazen adı Artabazes olarak görülür) kızıyla nişanladı. Ariarathes, babası II. Tigranes'in İÖ 54 yılındaki ölümünden sonra tahta çıkmıştı. Ertesi yıl "Roma dostu kral" unvanıyla altı yıl hüküm süren Brogitaros öldü. Onun ölümü üzerine tüm Galatya'ya egemen olmak için yeniden harekete geçen Deiotaros, bir süre sonra Trokmelerin ülkesini krallığının bir parçası haline getirmeyi başardı. Bu arada Pessinus'u da Romalı senatörlerin onayıyla kraliyet sınırları içine dâhil etti. Fakat Tektosagların ülkesini sınırlarına dâhil etmeyi başaramadı. Çünkü damadı Kastor Tarkondarios ile onun kardeşi Domnilaos, Deiotaros'un Galatya Krallığı'na tâbi olmak istemiyorlardı. Bu beylerin yönetimindeki toprakları silaha başvurarak elegeçirmesine ise Romalılar izin vermiyordu. Buna rağmen Deiotaros, emrindeki ordusuyla Romalılara hizmet etmekten geri kalmadı. İÖ 50'li yılların sonunda ordusuyla birlikte olası Parth saldırısına karşı kendisinden yardım uman Kilikia Eyaleti valilerinin yanında oldu. Nitekim Deiotaros'un ordusu Kilikia'ya girmiş olan bir Parth ordusunu yendi ve Fırat Irmağı'nı aşan bir diğer Parth birliğini de geldiği yere dönmek zorunda bıraktı.

ANADOLU'DA YENİ TEHDİT: ROMA İÇ SAVAŞLARI

Brogitaros öldükten sonra Deiotaros'un Galatya'ya tek başına egemen olmak yolunda iyi giden talihi, Roma'daki güçlü liderlerin iktidar mücadelesinin giderek bir iç savaşa dönüşmesiyle yeniden değişti. Zira Anadolu'daki krallar ya da kentlerin Roma cezasından kurtulabilmeleri için artık Roma'nın düşmanlarına karşı düşman olmaları, Roma'ya sadakatinde kusursuz olmaları yetmiyor, Romalıların Romalılara karşı savaşlarında kazanacak tarafı doğru tahmin etmeleri gerekiyordu. Başka bir ifadeyle Mithridates savaşlarından sonra Anadolu için en büyük tehdit, Roma'nın düşmanları değil Roma'nın kendisiydi. Bu savaşlardan ilki Pompeius ve Caesar arasında oldu. Deiotaros, Galat beyleri, Kappadokia kralı Ariobarzanes ve Kommagene kralı Antiokhos, bu savaşta Pompeius taraftarı olarak savaşa girmek zorunda kaldılar. Çünkü onlar tahtlarını Pompeius'a borçluydular. Hemen hemen tüm eyalet kentleri de Pom-

peius'u desteklediler. Gemi ve nakit para verdiler ya da vermek zorunda bırakıldılar. Böyle bir ortamda eyaletlerin halkı yine para sıkıntısı çekti ve yüksek faizlerle borçlanmak zorunluluğu ortaya çıktı.

Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaş, İÖ 48 yılında Yunanistan'ın Thessalia bölgesindeki Pharsalos'ta ikincisinin zaferiyle sonuçlandı. Savaşı kazanan taraf Caesar olunca Pompeius taraftarı olarak savaşa destek verenlerin tek dileği merhametti ve Caesar, onları şaşırtmadı. Zira Caesar'ın hem eyalet kentlerine hem de krallara çok zalimce davrandığı söylenemez. Nitekim Pharsalos Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'ya geçerek bir süre Efes'te oyalanan Caesar, burada Asia Eyaleti'nin vergilendirilmesine ilişkin bir takım iyileştirmeler yaptı. Kentlerin vergilerini de artık vergi mültezimleri (Publicani) toplamayacak, her kent ödeyeceği vergiyi kendisi toplayacak ve doğrudan eyalet Quaestorüne teslim edeceklerdi. Fakat dolaylı vergileri, yine vergi mültezimleri tarafından toplanılmaya devam etti.

Caesar, Pergamon (Bergama), Ilion (Hisarlıktepe) ve Knidos (Fethiye), Kilikia'daki Aigai (Yumurtalık), Pontus'daki Amisos (Samsun) gibi bazı kentlerin sahip oldukları özgürlüklerini sağlamlaştırdı ve onlara vergi muafiyeti ve hattâ bazılarına ek toprak bağışında bulundu. Sinope'ye (Sinop) ise Roma vatandaşlarını kolonist olarak yerleştirdi. Böylece kentin resmi adı *Colonia Iulia Felix Sinopensis* oldu. Caesar tarafından kolonileştirilen diğer kentlerden birisi Bithynia'daki Apameia Myrleia (Mudanya) bir diğeri de Marmara Denizi kıyısındaki Asia Eyaleti kenti Parion (Kemer Köy) idi. Koloni statüsüne sahip olan kentler Roma'ya ödenecek vergilerden muaf oluyor, kent yönetiminin başında bulunan iki yüksek kamu görevlisi de artık Yunan kamu görevi unvanlarım değil Roma kamu görevi unvanı taşıyorlardı. Kolonînin en üst iki yöneticisine *Duovir* deniliyordu.

Caesar, kral Deiotaros'u ise yüklü bir para cezasına çarptırdı. Deiotaros, kendisine kesilen cezayı ödeyebilmek için mallarını üç kez açık artırmayla satılığa çıkarmak zorunda kaldı. Caesar'ın Mısır'a gitmek için Efes'ten ayrılmış olduğu zamanda Pontos bölgesini ve Küçük Armenia'yı ele geçiren Bosporos (=Kırım) kralı II. Pharnakes'e karşı, Caesar'ın batı Anadolu'da bırakmış olduğu Legatus'u Cn. Domitius Calvinus ile birlikte hareket ederek savaşmasına, Nikopolis (=Pürük) kentinde Pharnakes'e yenilmesine rağmen Deiotaros'a kesilen para cezası affedilmedi. Bu yüzden Deiotaros, İskenderiye'deki işlerini başarıyla tamamladıktan sonra Mısır'dan ayrılıp, Suriye ve Toroslar üzerinden Kappadokia'daki Mazaka'ya (=Kayseri), oradan da Pontos'a doğru ilerleyen Caesar'ı Kappadokia-Galatia sınırına yakın bir yerde krala yakış-

mayacak alçakgönüllülükle karşıladı. Orada krallık giysilerini ve alametlerini çıkarmış olarak Caesar'ı karşılayan Deiotaros, Pompeius'u desteklemiş olması dolayısıyla özür diledi. Aynı özrü Caesar'ı Deiotaros ile aynı zamanda ve aynı yerde karşılayan Galat beyleri de dilediler. Pompeius'a verdiği destek dolayısıyla Caesar'dan özür dileyenlerden birisi de Kappadokia kralı Ariobarzanes'ti. Ariobarzanes affedildi. Galat beyleri ayrıca Deiotaros'tan şikâyetçi oldular. Caesar, Deiotaros'un önceden sahip olduğu topraklarından yalnızca Küçük Armenia'yı geri aldı ve bu ülkeyi Kappadokia kralı Ariobarzanes'e verdi. Fakat Deiotaros'un krallık giysilerini giymesine Caesar tarafından izin verildi ve Deiotaros, kral olarak emrindeki ordusuyla birlikte Caesar'ın Pharnakes'e karşı seferine katıldı. Pontos'taki Zela (=Zile) kenti yakınında karşılaştığı Pharnakes'i İÖ 47 yılının Ağustos ayında çok kolay bir şekilde yenerek Pontos'u yeniden Roma eyaleti yapan Caesar, zaferini Roma senatosuna yazdığı mektubunda şu sözlerle özetledi: *Veni vidi vici* (=geldim, gördüm, yendim). Bu sözleriyle o, senatörlere nedenli büyük bir komutan olduğunu vurguluyordu. Zira selefleri Sulla, Lucullus ve Pompeius, Pontos'u ele geçirmek için Pharnakes'in babası VI. Mithridates ile yıllarca savaşmışlardı.

Zela Zaferinden sonra emrindeki yardımcı birlikleri terhis eden Caesar, Galatya'ya döndü ve Deiotaros'un misafiri olarak Blukion (Karalar) ve Peion'daki (Tabanoğlu) kraliyet merkezlerinde bir süre kaldı. Sonra Bithynia'daki Nikaia (=İznik) kentinde daha önce sözünü etmiş olduğumuz kentler ve bağımlı kralların hâkimiyet sınırlarıyla ilgili düzenlemelerin bazılarını yaptı. Trokmelerin ülkesini, kral Brogitaros'un yaşayan en yakın mirasçısı Pergamonlu Mithridates'e bıraktı. Caesar, İskenderiye'de kuşatma altında bulunduğu sırada kendisine askerî destek getiren Pergamonlu Mithridates'i bu şekilde ödüllendirmiş oldu. Ancak Pergamonlu Mithridates çok yaşamadı. Bir yıl sonra (İÖ 46) Bosporos' taki (=Kırım) bir savaş sırasında öldü. Tektosagların iki beyinden birisi olan Domnilaos, Pharsalos Savaşında ölmüş olduğu için Kastor Tarkondarios mensubu olduğu boyun tek beyi olarak kaldı. Ancak o, Tektosagların ülkesinin tamamına değil merkezî Gorbeus (Oğulbey) kalesi olan küçük bir bölümüne sahip olmuştur. Zira Deiotaros, eski beylerin hâkimiyetindeki topraklarını, onların vârislerden satın almıştı. Sonraki iki yıl içinde Caesar, zamanını Pompeius taraftarlarıyla savaşarak geçirdi. Bu arada Deiotaros, Pompeius taraftarı olan ve Parthların desteğiyle Caesar'a isyan bayrağı çeken Suriye valisi Caecilius Bassus'a yardım eli uzatanlar arasında yer aldı. Ancak Caesar iç savaştan çok güçlü olarak çıktı ve

Deiotaros'un ona rağmen tüm Galatya'ya egemen olmak olanağı artık yoktu. Yine de Galatya Krallığını kurmak arzusundan vazgeçmedi.

Deiotaros, Caesar'ın Afrika'daki savaşları sırasında Pergamonlu Mithridates'in Bosporos'ta ölmesiyle sahipsiz kalan Trokmelerin ülkesini sınırlarına dâhil etmek için Caesar'ın onayına başvurdu. Bu arada Deiotaros, Kastor Tarkondarios'un ülkesini de krallık sınırları içine katmak için ona baskı yapmaya başlamıştı. Bu baskı Deiotaros'un Caesar'm düşmanlığını üzerine çekecek bir şikâyetin Roma'ya taşınmasına neden oldu. Zira Tektosagların beyi Kastor Tarkondarios, oğlu Kastor'un başkanlığındaki bir elçi heyetini Caesar'a göndermiş ve heyet, Caesar'a Deiotaros'un misafiri olarak Galatya'da bulunduğu sırada suikast düzenlendiğini ve Caesar'ın Deiotaros tarafından planlamış olan bu suikasttan mucizevî bir şekilde kurtulduğunu anlatmıştı. Bu suçlama üzerine Romalı senatör Cicero, İÖ 45 yılının kasım ayında, Caesar'ın evinde kurulan mahkemede "*pro rege Deiotaro*" (=kral Deiotaros adına) adh konuşmasıyla, Deiotaros'u savunmak zorunda kaldı. Mahkemenin sonucu hakkında hiçbir kayıt yoktur. Ancak Deiotaros aklanmamış olsa bile Caesar'ın onunla ilgilenecek kadar çok vakti yoktu. Parthlara karşı düzenlemeyi planladığı seferin hazırlıklarına yoğunlaşmıştı. Ancak bu sefere çıkmak Caesar'a nasip olmadı. Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğunu düşünen kimi senatörler, İÖ 44 yılının Mart ayında Caesar'ı senato binası içinde katlettiler.

Caesar'ın öldüğünü öğrenen Deiotaros, damadı Kastor Tarkondarios'a saldırdı, onu Gorbeus'taki (=Oğulbey) kalede öldürerek kaleyi yerle bir etti. Torunu Kastor, bu sırada Roma'da olduğu için katliamdan kurtuldu. Trokmelerin ülkesini daha önce ele geçiren Deiotaros, Gorbeus kalesindeki bu son muhalefeti de ortadan kaldırınca Galatya'nın tamamına egemen oldu. Fakat bu arada Trokmelerin ülkesine karşılık Marcus Antonius'a on milyon sestertius rüşvet vermek zorunda kaldı. Böylece Deiotaros, Galatya Krallığını kurdu. Fakat Roma iç savaşı henüz bitmiş değildi. Roma halkının desteğini alan Marcus Antonius, Caesar katili senatörleri Roma'yı terk etmeye zorlamış ve ardından, İÖ 43 yılında, Marcus Lepidus ve Caesar'm ölümünden sonra Iulius Caesar Octavianus adım almış olan Caesar'ın yeğeni Octavius ile birlikte II. Triumvirliği (=üç adam yönetimi) kurdu.

Triumvirlerle Caeasar katili Cumhuriyetçiler arasındaki savaşta bir kez daha taraf olmak gibi tehlikeli bir seçimle karşı karşıya kalındı. Galatya Kralı Deiotaros, İÖ 42 yılında Thrake'deki Philippi mevkiinde meydana gelen Roma iç savaşına, kendisi çok yaşlı olduğu için generali Amyntas'ın komutasında askerî bir güç gönderdi. Amyntas, savaşın baş-

langıcından hemen sonra, Deiotaros'tan herhangi bir talimat almaksızın Antonius ve Octavianus tarafına geçti ve böylece Deiotaros'un Romalılardan bir darbe daha yemesine engel oldu. Zira Philippi Savaşı Caesar katilleri Brutus ve Cassius'un yenilgisi ve ölümüyle sonuçlanmıştı. Buna rağmen Galatya'nın yaşlı kralı, Philippi Savaşını kazanan Triumvirler yönetiminin kendisini cezalandırabileceğini düşünmüş olmalı ki, Philippi Zaferinin anısına, ön yüzünde Antonius ve Octavianus'un portrelerinin yer aldığı sikkeler bastırarak, onlara bağımlılığını göstermek gereksinimi duydu. Ancak Philippi Savaşından bir ya da iki yıl sonra öldü.

Roma eyaletlerinin kentleri ve Lykia bölgesi kentleri, Triumvirler ve Caesar katileri olan Cumhuriyetçiler arasındaki savaşta Deiotaros kadar şanslı değildiler. Triumvirlere karşı savaşacak olan Cassius ve Brutus adlı iki lider, para, asker, mühimmat ve gemi ihtiyaçlarını kent devletlerinden temin etmeye çalıştılar ve bunun için zorlamalar oldu. Kentler yeni vergilere ve yağmalara tâbi tutuldu, hattâ birçok zenginin malları ellerinden zorla alındı. Kentlerin tüm kaynaklarını tüketen, yerli zenginleri fakirleştiren bu savaş ortamı, sonraki yıllarda ortadan kalkmadı. Zira bu savaştan zaferle ayrılan Triumvirlerin iki güçlü üyesi olan Antonius ve Octavianus'un iktidar hırsıyla araları açıldı. İki güçlü lider İÖ 40 yılında Brindisium'da yapılan antlaşmayla Roma Cumhuriyetinin yönetimini aralarında paylaştı. Anadolu, Antonius'un payına düştü. Aynı yıl kendi payına düşen Anadolu'ya geçen Antonius, askerlerinin ihtiyacı için gerekli olan parayı temin edebilmek adına eyaletlerden alınan vergileri artırma yoluna gitti. Asia Eyaleti'nde on yılda toplanması gereken verginin bir yılda ödenmesini talep etti. Fakat Antonius, bu çok acımasız ve gerçekleştirilebilirliği neredeyse olanaksız olan talebinden rica minnet üzerine vazgeçti ve dokuz yılda ödenecek verginin iki yılda ödenmesini istedi.

Antonius'un Anadolu'daki bağımlı krallarla ilgili uygulamaları da seleflerininkinden çok farklı değildi. İÖ 40/39 yılında yapmış olduğu ilk siyasî düzenlemelerinde Deiotaros'un torunu Kastor'u Galatya kralı olarak tayin etti. II. Pharnakes'in oğlu Dareios'u da Pontos'un bir bölümünün kralı olarak atadı. Laodikeialı Zenon'un oğlu Polemo, Antonius'tan "kral" unvanını alan bir başkasıydı. Antonius'un ona bağışladığı krallık, başkenti İkonion (=Konya) olmak üzere Lykaonia ovasını, Toros Dağlarını aşan geçitleri ve Kilikia kapılarını kapsadı. Philippi Savaşı'nda Triumvirlere değerli askerî bir hizmet sunmuş olan Deiotaros'un generali Amyntas, Antonius'un bağışından en fazla nasiplenen oldu. Zira Amyntas, Phrygia Paroreia ve Pisidia bölgeleriyle Kilikia'nm bir kesimini içine alan bir ülkenin kralı tayin edilmek suretiyle ödüllendirdi. Ona böylesi büyük bir krallık bağışlanmasının iki nedeni vardı. Birincisi İÖ I.

yüzyıl ortalarından itibaren Suriye ve Kilikia eyaletlerine saldıran Partların çok ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmış olmasıydı. Nitekim Antonius'un Anadolu'daki bu ilk düzenlemelerini yapmış olduğu zamanda *imperator Parthicus* unvanlı L. Labienus adındaki bir Roma eski senatörünün komutasındaki Parth ordusu, Anadolu'nun güneyini Karia içlerine kadar istila etmişti. İkincisi Amyntas'a bırakılan bölgelerin boyun eğdirilmesi güç kabilesel örgütlenmelerin hâkimiyetinde olmasıydı. Antonius, bu bölgelerin Amyntas tarafından Roma adına huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarılıp kazanılacağını düşünüyordu.

Kral olarak hüküm sürmekte olduğu zamanda Paphlagonia'yı sınırları içine dâhil edebilmeyi başarmış olan Kastor, Antonius'un Parth seferine hazırlanmakta olduğu İÖ 37/6 yılında öldü. Antonius, bu tarihte yapmış olduğu yeni düzenlemelerde Kastor'un deneyimsiz oğlu Deiotaros Philadelphos'u Paphlagonia'nm bir bölümünün kralı yaparken, Amyntas'm başarılarını ise onu Galatya kralı atayarak ödüllendirdi. Amyntas'm Galatya kralı atanmasıyla, bu krallığın sınırları güneyde Akdeniz'e ulaştı. Böylece Anadolu'nun en güçlü kralı haline gelen Amyntas, kendisinden beklenen hizmeti en iyi şekilde sunmaya çalıştı. Kilikia'nm dağlık kesimini Mısır kraliçesi Kleopatra'ya hediye eden Antonius, bu bölgedeki tapınak devleti Olba'yı da yerel bir hanedanın üyesi olan Zenopharos'un kızı Aba'ya bıraktı.

Antonius, Galatların soylu ailelerinden hayatta kalanları da belli bir bölgenin ya da kentin kralı yaptı. Bu onun Galatlar arasında çıkabilecek olası sorunları önceden önlemeye yönelik planıydı. Galat kökenli bu krallardan birisi, Pharsalos Savaşı'na katılmış olan Tektosagların beyi Domnilaos'un oğlu Adiatoriks'tir. Antonius, Adiatoriks'e daha önce özgür bir kent olan Herakleia Pontika'yı (=Karadeniz Ereğlisi) vererek, onu bölgedeki yerel hükümdarlar üzerine egemen kıldı. Antonius'un kral olarak atamış olduğu bir başka Galat soylusu Ateporiks adını taşıyordu. Ona bırakılan ülke, Trokmelerin ülkesinin doğusundaki Karanitis bölgesinin büyük bir bölümünü kapsadı. Karanitis bölgesinin geriye kalan kısmı Zela (=Zile) ve Komana Pontika (Gümenek) tapınak devletinin rahip kralları arasında pay edildi.

İÖ 31 yılındaki Actium Savaşı, Roma iç savaşının sonuncusuydu ve Antonius ile Octavianus arasında yapılan Cumhuriyet döneminin bu son iç savaşından zaferle ayrılan taraf ikincisi oldu. Eyaletlerin ekonomik anlamda sıkıntısının artarak devam etmesine neden olan savaşta yanlış tarafı destekleyen krallar, önceki iç savaşta olduğu gibi zarar gördüler. Savaşa Antonius taraftarı olarak katılmış, ancak sonradan, savaşın nasıl sonuçlanacağı henüz belli değilken Antonius'a ihanet ederek 2000 Galat

atlısıyla Octavianus tarafına geçen ve daha sonra Antonius'un Kyzikos'ta (=Erdek) bıraktığı gladyatörlerle Galatya'da savaşan kral Amyntas, krallığını muhafaza etti. Octavianus, Amyntas'a ek olarak Isauria ile Antonius tarafından Mısır kraliçesi Kleopatra'ya verilmiş olan Kilikia Trakheia'yı (Dağlık Kilikia) bağışladı. Böylece Octavianus, Roma eyaletleriyle Kappadokia Krallığı arasında kalan Anadolu topraklarının neredeyse tamamını Galatya Krallığı'nın toprağı yapmış oldu. Amyntas, krallığının özellikle güneyindeki kabilesel direnişi yok edip, onlar üzerindeki otoritesini güçlendirmek amacıyla sonradan *Augustus* (=kutsal) unvanını alan Octavianus'un onayını alarak seferler düzenledi. Augustus'un gerçekte ona yüklemiş olduğu misyon da zaten başta Pisidia ve Isauria bölgelerinde yaşayan inatçı, baş edilmesi zor kabileler olmak üzere krallık sınırları içerisindeki sorunlu kabilesel direnişleri etkisiz kılmaktı.

Actium Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kral olarak hüküm sürmesine müsaade edilen bir başkası Kappadokia kralı Arkhelaos'tu. Fakat küçük bir bölgeye ya da kente hükmeden kimi Galat kökenli kral ya da hükümdar dışındaki diğer tüm krallar, Antonius tarafından kendilerine verilmiş olan krallıkları Actium Savaşı'ndan sonra kaybettiler. Krallığını muhafaza eden Galat kökenli krallardan birisi, Adiatoriks'in oğlu Dyteutus'tu. Octavianus onu Komana Pontika'ya (=Gümenek) başrahip olarak atadı. Philomides'in oğlu olan ve Zmerzoriks adıyla bilinen bir Galat soylusuna ise Phrygia'daki Eumeneia (=Işıklı) kentini bağışladı. Bu siyasî yapı, İÖ 25 yılına kadar devam etti. Bu tarihte Galatya kralı Amyntas, Isauria bölgesindeki inatçı kavimlerinden birisi olan Homanadlara karşı savaşırken yaşamını yitirdi. Muhtemelen Amyntas da İÖ 133 yılında ölen Pergamon kralı III. Attalos ve İÖ 75 yılında ölen Bithynia kralı IV. Nikomedes gibi ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetnameyle bu tarihte Roma Princeps'i (=İmparator) olan ve Augustus adını almış bulunan Octavianus'u krallığının vârisi tayin etti. Augustus vasiyetin gereğini yaptı ve Galatya Krallığını Roma eyaletine dönüştüren düzenlemeleri yapması için bir vali (Legetus Augusti Propraetore) atadı. Yeni eyalet (Galatia Provincia), Anadolu'da senato eyaleti olarak kurulmayan ilk eyaletti. Zira Augustus, Roma eyaletlerini imparator eyaletleri ve senato eyaletleri olmak üzere ikiye ayırmıştı. Senato eyaletleri, yönetim bakımından bir değişikliğe tâbi tutulmadı. İmparator eyaletlerinin valilerini ise artık senato değil imparator atayacaktı. Bu nedenle imparator eyaletlerinin valilerine *Proconsul* denilmeyecek, *Legatus Propraetore Augusti* denilecek ve onun görev süresi bir yılla sınırlı olmayacaktır. Vergileri ise bir quaestor değil, imparatorun atadığı bir procurator toplayacaktır.

Galatya Eyaletinin sınırları, Amyntas'ın Galatia Krallığının tümünü içine aldı. Augustus bu eyaletin merkezî kısmını oluşturan Galatların ülkesinde kabilesel yapıyı kırmaya yönelik icraatlarda bulundu. Eyaletin güneyindeki dağ kavimlerinin kalelerini yıktırdı, kabilesel yapılanmayı ortadan kaldırdı. Eyaletin bu kesiminde yollar inşa edip, koloniler kurarken, Galatya'nın merkezî bölgesindeki Ankyra, Tavion ve Pessinus'u kentleştirdi. Fakat Augustus'un kurduğu bu kentlerin adı, Pompeius'un kurduğu kentler gibi değiştirilmedi ve Hellenistik geleneği de takip etmedi. Augustus, bu üç kentin mevcut adını değiştirmeden muhafaza ederken bu kentleri Romalılaştırmayı hedeflemişti. Eyaletin başkenti Ankyra'da kurulan Augustus ve Tanrıça Roma kültü de aynı amaca hizmet etti. Fakat Augustus'tan sonraki Roma imparatorları yeniden Augustus öncesi kentleşmeyi kendilerine örnek aldılar. Başka bir ifadeyle Romalılaştırma politikasından vazgeçildi. Latince her ne kadar resmî dil olarak kullanılsa da, Yunanca halk arasında egemen dil olarak kaldı. Bu arada Galatya'nın kuzeyindeki ve Paphlagonia'daki Galat kökenli hükümdarların ülkeleri Galatya eyaletine eklendi. Fakat Lykia bölgesi, İS 43 yılına kadar doğrudan Roma yönetimine tâbi kılınmadı. Galatya Eyaleti'nin kurulmuş olduğu tarihten yaklaşık 42 yıl sonra (İ.S. 17) Kappadokia Krallığı da Roma eyaleti yapıldı. Böylece Roma'mn doğrudan yönetimi altına giren Anadolu topraklarının sınırı Fırat Irmağına ulaşmış oldu. Artık Roma'nın Anadolu'daki egemenlik politikasında, II. Polemo gibi istisnai bağımlı krallar dışında, bağımlı krallar olmayacak ve Roma, Augustus ile başlayan ve yarı monarşik bir yönetim biçimi olan Principatus döneminin ilk iki yüz yılı boyunca da kentleşmeyi teşvik edecektir. Ancak kentler, İÖ I. yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi yine bir Roma iç savaşında taraf tutmak zorunda kalabilecek ve yanlış tarafı tutmanın bedelini çok acı bir şekilde ödeyecektir. Nitekim Augustus'un Principesliği (=Principatus) kurmuş olduğu tarihten 220 yıl sonra Byzantion kenti iç savaşta İmparator Septimius Severus'u değil de rakibi Pescennius Niger'i desteklemiş olmasının bedelini çok ağır ödemiştir. Zira Niger'i yenen Septimius Severus, Byzantion kentini yerle bir etmiş, özgürlüğünü elinden almış, kentin sakinleri ya kent içinde katledilmiş ya da deniz yoluyla kaçmaya çalışırken boğulup ölmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul 1989.

Allen, R.E., *Attalid Kingdom. A Constitutional History*. Oxford 1983.

Arslan, M., *Mithridates VI Eupator*, İstanbul 2007.

Aubert, J.J., *Business Managers in Ancient Rome*. Leiden-New York-Köln 1994.

Badian, E., *Roman Emperyalism in the Late Republic*. Oxford 1968.

Badian, E., *Foreign Clientalae* (264-70 B.C.). Oxford 1958.

Badian, E., "Rome and Antiochus the Great: A Study in Cold War". Şurada: *Studies in Grek and Roman History*. Oxford 1964, 112-139.

Badian, E., "Notes on the Provincial Governors from the Social War down to the Sulla's Victory". Şurada: *Studies in Grek and Roman History*. Oxford 1964, 71-104.

Bosch, M.E., *Helenizm Tarihinin Anahatları* II. Kısım: Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri (çev. S. Atlan). İstanbu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul 1943.

Braund, D., *Rome and the Friendly King*. The Character of the Client Kingship. New York 1984.

Broughton, T.R.S., "Roman Asia Minor". Şurada: *An Ekonomic Survey of Ancient Rome* IV (ed. T. Frank). Baltimore 1959.

Broughton, T.R.S., *The Magistrates of Roma Republic* I-II. Ohio 1968.

Brunt, P.A., *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971.

CAH The Cambridge Ancient History. Cambridge.

Çapar, Ö., "Roma'nm Asia Eyaleti'de Conventus (Dioicesis) Sistemi". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 37/1-2 (1995), 731-755.

Demircioğlu, H., *Roma Tarihi* I. Cumhuriyet. Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar. TTK Yayınları. Ankara 1987.

Errington, R., "Rome Against Philip and Antiochus". Şurada: *CAH* VIII (Cambridge 1989), 244-289.

Finley, M.I., *Antikçağ Ekonomisi* (çev. H.P. Erdemir). Arkeoloji ve Sanat yayınları. İstanbul 2007.

Flower, H.I., *The Cambridge Companion to the Roman Republic*. Cambridge 2004.

Gruen, E.S., *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-London 1995.

Hansen, E.V., *The Attalids of Pergamon*. Ithaka-London 1971.

Hassall, M., Crawford, M., Reynolds, J., "Rome and the Eastern Provinces at the End of Second Century B.C.". *JRS* LXIV (1974) 195-220.

İplikçioğlu, B., *Eski Batı Tarihi* I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya. TTK Yayınları, Anakara 1997.

İplikçioğlu, B., *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*. Arkeoloji ve Sanat yayınları. İstanbul 2007.

Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford 1971.

JRS The Journal of Roman Studies. London.

Kaçar, T., "Gesta Reipublicae Romanae. Klasik Roma'da Cumhuriyet'in Kısa Tarihi". *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 47 (2009), -11-35.

Kaya, M.A., "III. Makedonya Savaşına Kadar Roma'nın Anadolu Politikası". *TİD* XI (1996), 211-232.

Kaya, M.A., "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri". *TİD* XIII (1998), 63-173.

Kaya, M.A., "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi". *TAD* 24/38 (2005), 11-30.

Kaya, M.A., *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İlya Yayınları, İzmir 2005.

Kaya, M.A. *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul 2008.

Levic, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford 1967.

Levic, B., "Morals, Politcs and the Fall of the Roman Republic". *Greece and Rome* XXIX/1 (19882), 53-62.

Lintott, A., "The Last Age of the Roman Republic, 146-34 B.C.". Şurada: *CAH* IX (2. edition; ed. J.A. Crook, A. Lintott, E. Rawson). Cambridge 1994.

Lintott, A., *The Constition of the Roman Republic*. Oxford 1999.

Ma, J., *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*. Oxford 2002.

Magie, D., "Rome and the City-States of Western Asia Minor from 200 to 133 B.C.". Şurada: *Anatolian Studies Presented to William Hepburn Buckler* (Manchester 1939), 161-185.

Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ*. I-II. Princeton 1950.

Marek, C., *Pontus et Bithynia. Die Römische Provinzen im Norden Kleinasien*. Mainz am Rheim 2003.

McGing, B.C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*. Leiden 1986.

McGing, B.C., "Subjection and Resistance to the Death of Mithridates". Şurada: *Companion to the Hellenistic World* (ed. A. Erksine), Oxford 2005, 71-89.

Millar, F., *Rome, the Grek World and the East* I. London 2002.

Mitchell, S., *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor* I-II. Oxford 1993.

North, J., "Politics and Aristocracy in the Roman Republic". *Classical Philology* LXXXV/4 (1990), 277-87.

Özsait, M., "Anadolu'da Helenistik Dönem". Şurada: *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul 1982, 333-378.

Radt, W., *Pergamon*. Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları (çev. S. Tamer), İstanbul 2002.

Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. M. Pektaş). İstanbul 1961.

Raugh, N.K., *Merchants Sailor and Pirates in the Roman World*. Tempus publishing 2003.

Rosenstein, N., "War, Failure and Aristocratic Competition". *Classical Philology* LXXXV/4 (1990), 255-65.

Rostovtzeff, M.I.,*The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I-III,Oxford 1941.

Salmon, E.T., *Roman Colonization under the Republic*. London 1969.

Sayar, M.H., "Antik Kilikia'da Şehirleşme". *Türk Tarih Kongresi Bildirleri* XII/1 (1999), 193-216.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* I. TTK yayınları, Ankara 2001.

Sherwin-White, A.N., *Roman Foreign Policy in East 168 B.C. to A.D.1*. London 1984.

Sherwin-White, A.N., "Rome, Pamphylia and Cilicia 133-70 B.C.", *JRS* LXVI (1976), 1-14.

Sherwin-White, A.N., "Lucullus, Pompey and the East", *CAH* IX (1994), 265-274.

Shotter, D., *Rome and Its Empire*. Norfolk 2003.

Southern, P., *Pompey The Great*. Tempus puplishing, 2002.

Scullard, H.H., *A History of the Roman World 753 to 146 BC* . London-New York 2000.

Scullard, H.H., *A History of Rome from 133 B.C. to A.A. 68*. London-New York 1986.

Syme, R., *Roman Revolution*. Oxford 1939.

TAD Tarih Araştırmaları Dergisi. Ankara

Tekin, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İletişim yayınları, İstanbul 2008.

Tekin, O., *Eski Anadolu ve Trakya. Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*. İletişim Anadoulu Uygarlıkları. İstanbul 2007.

Thomasson, B.E.,"The Eastern Roman Provinces till Diocletian. A Rapid Survey". Şurada: *The Grek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium Organised by the Finnish Institute at Athens* (ed. O. Salomies). Helsinki 2001, 1-9.

TİD Tarih İncelemeleri Dergisi. İzmir.

Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İnkilap Kitabevi, İstanbul 1993.

Welles, C.B., *Royal Correspondance in the Hellenistic Period. A study in Grek Epigraphy*. New Haven 1974.

"Hagia Sophia: Kutsal Bilgelik"

H. Eudoxia İkonu, İstanbul Arkeoloji Müzesi.

GEÇ ANTİK DEVİR

Mustafa H. Sayar*

PRINCIPATUS'TAN DOMINATUS'A GEÇİŞ

19. yüzyıldan beri Eskiçağ Tarihçileri imparatorluk muhafız alayı komutanı Dalmaçya'nın Spalato (=Split) şehrinde doğmuş olan Diokletian'ın MS 284 yılı Kasım ayında Roma imparatorluğu tahtına geçmesiyle başlayan yeni döneme *Dominatus* dönemi adını verirken bu yeni yönetim tarzının aynı zamanda geç antik devrin de başlangıcı olduğunda hemfikirdirler. Bunun nedeni tahta çıkan kişinin *princeps* olarak artık eşitler arasında birinci (=*primus inter pares*) değil yaşarken neredeyse tanrı konumunda saygı gösterilmesini gerektirecek derecede yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümünü elinde tutmasıyla yeni bir devlet yönetme tarzının Roma dünyasına hâkim olmaya başlamasıydı. 20. yüzyılda yapılan birçok araştırma geç antik dönemin bir yandan neredeyse tümüyle Roma devletinin milattan sonraki ilk üç yüzyılına adını veren *Principatus* özelliklerini taşıdığını, ancak öte yandan da artık devletin ve toplumun tek tanrılı dinden etkilenmesiyle önce 379 ile 395 arasındaki dönemde hüküm süren Büyük Theodosius'un ölümüyle birlikte idari bakımdan doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündüğünü göstermektedir. Theodosius'un ölümü

---

* Prof. Dr. Mustafa H. Sayar, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı

sonrasında başlayan ve 527 ile 565 yılları arasında hüküm süren imparator Justinianus'un ölümüne kadar olan süreçte Justinianus'un Roma devletini tüm devlet kurumlarıyla son bir kez yeniden ayağa kaldırma çabalarına rağmen Justinianus sonrasında Roma devleti içinde ortaçağın tüm altyapısının oluştuğu anlaşılmaktadır.

GEÇ ANTİK DEVİR Mİ, GEÇ ROMA DEVRİ Mİ?

DIARKHIE'DEN TETRARKHIE'YE DOMINATUS YÖNETİM SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM

Diokletian'ın Nikomedia'da (=İzmit) Roma İmparatorluğu tahtına çıkmasıyla birlikte gerçekten de MS 3. yüzyıla damgasını vuran taht kavgaları ve siyasî cinayetler son bulmuş ve onun keşfedip Roma devlet sistemine uyarladığı yeni yönetim şekliyle radikal bir değişim gerçekleşmiştir. Diokletian'ın bulduğu sistem büyük ölçüde kendisinin tahta çıkışı öncesindeki yaklaşık 50 yıllık anarşi ve belirsizlik döneminden çıkardığı derslerin ve edindiği kişisel deneyimlerin devlet yönetimine yansımasıydı. Kendi öz oğlu olmayan Diokletian 285 yılında kendisiyle hemen hemen aynı yaşta olan general Maximianus'u önce Caesar ünvanı vererek kendisine ortak olabilecek bir konuma getirmiş ve birkaç ay sonra da 286 yılı ilkbaharında Augustus ünvanı ile onurlandırarak imparatorluğun batı eyaletlerinin yönetimini ona bırakmıştı. Bu yeni yönetim şeklinin adı ikili yönetim ya da iki kişinin yönetimi anlamına gelen *Diarkhie* idi. Ardan yedi yıl geçtikten sonra Diokletian 293 yılında ikili yönetim sistemini dörtlü yönetim sistemine (=*Tetrarkhie*) çevirdi. Bu yeni yönetim tarzında doğu ve batıyı yöneten iki Augustus'un yanlarına onlara yardımcı olmak üzere birer Caesar verilmekteydi. Batı eyaletlerini yöneten Maximianus yanına Caesar olarak Constantius Chlorus ismindeki generali aldı. Doğu eyaletlerini yöneten Diokletian ise yanına Caesar olarak Galerius'u aldı. Böylece 1. Tetrarkhie denilen ilk dörtlü yönetim ortaya çıktı.

MS 2. yüzyılın ikinci yarısından beri Marcus Aurelius'tan başlayarak Roma imparatorları, imparatorluğun sınırlarının Britannia ve Ren nehri boylarından Fırat boylarına kadar uzanması, güvenlik ve ekonomik sorunlarının artması ve devletin yönetilemez hale gelmesi sebebiyle ikili yönetim sistemini zaman zaman denemişler fakat bu sistemde devlet yönetimini genellikle kendi oğulları ya da kardeşleri ile paylaşmışlardı. Diokletian ilk kez kendisi ile aynı rütbede ve aynı yaşta bir subay ile devlet yönetimi paylaşmaya başlamış ve bunu daha sonra dörtlü yönetime çevirirken de kesinlikle yönetimde bulunanların öz oğulları tahta halef olabilecek şekilde dikkate alınmamıştı. Diokletian'ın kurduğu dörtlü yönetim sisteminde Tetrarkhlar kendilerini Jupiter = Zeus ve Hercules =

Herakles ile özdeşleştirerek onları tahttan indirmeye kalkışacak olanların ellerinden her türlü yasal dayanağı almaktaydılar. Propaganda amaçlı sikke darbı, yazıtlar ve heykeller imparatorluğun her tarafında Tetrarkhların arasındaki uyum (=*concordia*) ve kardeşliği (=*philadelphia*) vurgulamaktaydılar. Tetrarkhların birbirlerine olan bağlılıkları evlat edinmeler ve evlenmeler yoluyla da kuvvetlendirilmeye çalışılmıştı. Caesar rütbesindekiler Augustus rütbesindekiler tarafından evlat edinilmekte ve Augustusların kızlarıyla evlenmekteydiler. Diokletian MS 305 yılında kendisi tarafından bulunan bu yeni sisteme bir yenilik daha ekledi ve öldürülmeyi ya da ölmeyi beklemeden önce tahttan kendi isteğiyle çekildi. Çekilirken kendisi gibi Augustus olan Maximianus'u da tahttan çekilmeye zorladı. Böylece kendilerinden sonra Augustus olacaklara da ne kadar süre ile Caesar görevi yaptıktan sonra imparatorluğun en tepesindeki yönetici konumuna gelebileceklerini belirlemiş oldu. Her Caesar en az 10 yıl bu görevde kaldıktan sonra Augustus olabilecek ve kendilerine iki yeni Caesar belirleyebileceklerdi. Bu şekilde oluşturulan rotasyon sisteminin ilk adımı 1 Mayıs 305'te Diokletian ve Maximinus'un 20 yıllık bir hakimiyet döneminden sonra tahttan çekilmeleriydi. Onların yerlerine kendilerinin 293'ten beri Caesar'ları olan Constantius Chlorus ve Galerius Augustus olarak tahta çıktılar. Kendilerine Severus ve Maximinus Daia isimlerindeki subayları Caesar olarak seçtiler. Böylece 2. Tetrarkhie denilen ikinci dörtlü yönetim oluştu.

Yerel Yönetim Reformu:

MS 3. yüzyılın son çeyreğindeki ilk dörtlü yönetimin MS 3. yüzyılın daha önceki "Asker imparatorlar dönemi" olarak adlandırılan bölümünün aksine istikrarlı ve anarşiden uzak geçmesi MS 4. yüzyıl tarihçileri tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Tarihçiler hem Diokletian'ın tahta çıktığı 284 yılının ve hem de 293 yılında başlayan dörtlü yönetimin yeni bir başlangıç olduğunda hemfikirdirler[1]. Diokletian ve onunla birlikte hareket eden bir grup asker ve sivil yöneticinin reformları onların Roma devletine istikrar ve yeni bir hayat vermeyi samimiyetle hedeflediklerine herkesi ikna etmişti[2]. Diokletian'ın reformlarının büyük bölümü imparatorluğun yerel yönetim birimlerinin yeniden düzenlenmesine yönelikti. Bununla birlikte

---

[1] Bu görüşe bir örnek olarak bkz. Orosius (MS yaklaşık 418 yılı).

[2] Tek tanrılı din taraftarı Lactantius, *De mortibus persecutorum* (=inançsızlarin ölümleri hakkında) adlı eserinde Hıristiyanları en acımasız şekilde takip ettirip yok etmeyi amaçlayan Diokletian'ın uyguladığı reform politikasının samimiyetine inandığını eleştirel bir şekilde de olsa yazmaktadır; Bkz, *Lactantius, de mortibus persecutorum* 7, 1 – 4.

Tetrarkhlar arasında fiilen bir bölgesel paylaşım söz konusu değildi. Kâğıt üzerinde yapılan eyaletlerin yönetimi dağılımı daha çok Diokletian'ın denetiminde bir düzenleme ve yönetim sistemini içermekteydi. Kendisi doğu eyaletleri ile ilgilenmekteydi. Maximianus ise Tuna'mn batısındaki bölgenin, İtalya, İspanya ve Afrika'nın yönetim sorumluluğunu üstlenmişti. Constantius ise Galya ve Britanya bölgelerinin yönetimi ile ilgilenmekteydi. Diokletian'ın Caesar'ı Galerius ise Balkan yarımadasını ve Tuna nehri havzasının orta kesimlerini kontrolü altında tutmaktaydı. Ordunun Tetrarkhların sorumlu oldukları bölgelere göre dörde bölünmesi ise yeni ve daha hareketli askerî birliklerin kurulmasını gerektirmekteydi. Böylece tüm Roma ordusunun mevcudunun MS 4. yüzyıl başlarında 400.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Roma imparatorluğu sınırları içinde yaşayan nüfusun ise bu dönemde yaklaşık 50 milyon olduğu düşünülürse yarım milyonluk bir askerî gücün giderlerinin ve gereksinimlerinin halktan toplanan vergilerle rahatlıkla karşılanabileceği görülür.

Eyalet sayısının bir kat arttırılmasıyla sayının 50'ye ulaştığı görülmektedir. Bu yeni eyalet düzeninde imparatorluk başında *vicarus* adı verilen valilerin olduğu 12 *diocesis*'e ayrılmıştı. Bu 12 *diocesis*'te 4 *pretorianer praefectus*'u tarafından yönetilmekteydi.

Vergi Reformu:

Diokletian'ın yerel yönetim reformu ile askerî ve sivil yönetim tamamen ayrılmış ve halk üzerindeki vergi yükü daha âdil bir şekilde dağılmaya başlamıştı. Önceleri her beş yılda bir sonraları her on beş yılda bir matrahları yeniden belirlenen iş gücü (= *capitatio*) ve taşınmaz mal (=*iugatio*) vergisi alınmaya başlanmıştı. Bu şekilde çalıştırılan iş gücü ve taşınmaz mallardaki değişikliklerin vergi bildirimine düzenli aralıklarla yansıtılmasına imkân tanınmıştı. Buna rağmen yeni sistemi en acımasızca eleştiren Lactantius gibi yazarlar bu yeni vergi uygulamasını devlet eliyle uygulanan sistemli bir işkenceye benzetmekteydiler[3]. *Capitatio – iugatio* uygulamasının öncelikle devlet bütçesindeki açığın kapatılması amacıyla uygulanmaya başlandığına şüphe yoktur.

Para Politikası ve Mali Reform:

MS 3. yüzyılda imparatorluğun metal rezervlerinde ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak paranın değeri süratle

[3] Bkz. Lactantius, *de mortibus persecutorum* 7, 23.

düşmüş para birimine olan güven azalmış ve üretilen malların ve hizmetlerin ücretleri katlanarak artmıştı. Bu durum artık gündelik ticarette işlenmemiş metal kullanılmasına ya da mal değişimi uygulamasına geçilmesine yol açmıştı. Diokletian istikrarlı bir altın ve gümüş metallerinden sikkelerin darpedildiği yeni darphaneler açarak mali sistemi tümüyle yeniledi. Ayrıca *follis* adını taşıyan bakırdan yeni bir sikke de bastırarak günlük ticarî işlerde bu para biriminin kullanılmasını yeni para politikasının temeli yaptı. Bu yeniliklerin yanısıra Diokletian ve tahta onunla birlikte ortak olan Tetrarkhlar başka mali önlemler de aldılar. Örneğin birkaç yılda bir basılan yeni gümüş sikkelerin değerlerini genelgeler yayımlayarak arttırdılar. Tüm mal ve hizmetlerin ederlerini listeler halinde yayımlayarak bu malların üretici ve tüccarlar tarafından yüksek fiyatlarla tüketiciye sunulmasını engellemeye çalıştılar. Sonuçta bu mali önlemler devlet kasasına büyük gelir sağlarken geniş halk kesimlerinde çok büyük gelir kaybına neden oldu. Devlet, askerlerin ve memurların maaşlarının ödenmesinde büyük ihtiyaç duyduğu gümüş rezervlerini de bu önlemler sayesinde tazeleme olanağı bulmuştu. 301 yılında yayımlanan ve imparatorluğun tüm eyaletlerindeki bütün yerleşim yerlerinde ilân edilen her malın ve hizmetin en yüksek fiyatının tespit eden genelgenin kopyaları halen birçok antik kentte bulunmakta ve sonuçta başarılı olamamış bir mali politikanın uygulayıcılarının devleti yenilemeye nasıl kararlı olduklarının yazılı belgesi olarak günümüze ışık tutmaktadır.

TETRARKHIE DÖNEMİNİN DIŞ POLİTİKA BAŞARILARI

293 yılında başlayan dörtlü yönetim gösterdikleri dış politika başarıları ile imparatorluk sınırları içinde yaşayan halk ve Roma devletinin geleceği için daha önceki yıllarla kıyaslanmayacak kadar istikrarlı bir dönemin başlamasını sağlamışlardı. Diokletian ve ortağı Maximianus daha 286 yılında Gallia'da isyanları bastırabilmiş, 296 yılında Maximianus'un Caesar'ı Constantius Britanya adasının yeniden Roma imparatorluğuna dâhil etmeyi başarmış, Tuna sınırı Gotlar, Markomanlar ve Sarmat'lara karşı savunulabilmişti. Ayrıca tahtı ele geçirmek isteyenlere karşı Afrika ve Mısır'da büyük başarılar kazanılmıştı. Galerius ise doğu sınırında Sasaniler ile başarıyla savaşmış ve 298 yılında Sasani kralı Narses'i Roma'nın Fırat nehri doğusundaki çıkarlarını dikkate alma ve tanıma konusunda ikna edebilmişti.

Tetrarkhie'de dış politika başarısının iç politikaya yönelik değerlendirilmesi:

Diokletian ve taht ortakları bu çok başarılı dönemi halkın ve kendi yerlerine tahta çıkmaya cüret edeceklerin gözünde kendilerinde tanrısal güç ve yeteneklerin bulunduğu yönünde yararlanmaya dönüştürmüşlerdi. MS 4. yüzyıl tarih yazarlarından Ammianus Marcellinus'un yazdığına göre Diokletian diz çökme ve imparatorluk simgesi olan erguvan kumaşla çerçeveli mantoyu öpme gibi tamamen doğu geleneği olan "yaşarken tanrılaştırılmış hükümdar" görüntüsünü ve yönetim tarzını özellikle vurgulamaktaydı[4]. Gerçekte Diokletian bu tür bir "kesin hükümranlık" vurgusuna sadece yeni bir uygulama getirmişti. Kendisinden önceki bazı imparatorların da kendilerine yaşarken *dominus et deus* (= efendi ve tanrı) şeklinde hitap edilmesini zorunlu hale gitirdikleri bilinmektedir.

Tetrarkhie'nin Hıristiyanları imha faaliyeti:

Diokletian'ın ve diğer tetrarkhların çağdaşları tarih yazarları gözünde olumsuz izlenim bırakmalarına neden olan icraatlarının başında Hıristiyanlığa inanlara karşı yapılan eskiçağ tarihinin kaydettiği en büyük imha hareketidir. Diokletian, Hıristiyanların tanrıların Romalılara bahşettikleri tüm değerleri ayaklar altına aldıklarını ve bu nedenle en ağır şekilde cezalandırılmaları gerektiğine inanmaktaydı. 303 yılında yayımladığı genelge ile de bu inancını eyleme dönüştürdü ve imparatorluğun her tarafında Hıristiyan dinine inanan Roma vatandaşları yok edilmeye başlandılar. Kurban ve kült uygulamalarına yasak getirme, kiliselerin tahribi ve kitapların yakılmaları Hıristiyan din adamlarının hapsedilmeleri, işkence görmeleri ve idam edilmeleri Roma devletinin uygulamaya koyduğu Hıristiyanlık karşıtı uygulamalardan sadece birkaçı idi. Takibata uğrayan Hıristiyanlar kendilerini bekleyen cezalardan kurtulmak istiyorlarsa Hıristiyan inancından tümüyle uzaklaştıklarını ve Roma imparatorluk kültüne tümüyle bağlı olduklarını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamak zorundaydılar. İmparatorluğun her tarafına gönderilen Hıristiyanların takip ve imha edilmelerini öngören genelgenin tetrarkhlar tarafından farklı biçimlerde uygulandığı görülmüştür. En batıdaki bölgeleri denetimi altında tutan Constantius kendi hâkimiyet alanındaki Hıristiyan dinî mekânlarının kapatılmasıyla yetinmişti. Buna karşın Afrika ve Mısır'da birçok Hıristiyanın öldürüldüğü bilinmektedir. Diokletian ve Galerius'un kontrolündeki doğu eyaletlerinde ise Hıristiyanların tümüyle imha edilmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Hıristiyanlara karşı yürütülen Roma devlet politikası 305 yılında Diokletian ve Maximianus'un Augus-

[4] Ammianus Marcellinus, 15, 5, 15.

tusluk konumlarından kendi istekleriyle ayrılmalarından sonra da bir süre daha devam etmiş ve ancak 311 yılında Galerius'un "Hoşgörü Genelgesi" ile Roma imparatorluğundaki Hıristiyan takibatı sona ermiştir. Tetrarkhlar arasında Hıristiyanlara karşı takibatın en ateşli savunucusu olan Galerius Hıristiyanlara karşı görüşünü değiştirerek hoşgörü genelgesi yayınlamasının nedenini "bu kişilerin inançlarında inatla ısrar etmeleri olduğunu" belirtmiştir[5].

Tetrarkhie'nin Sonu:

Roma devletinin kuruluşundan beri en kapsamlı reform programını oluşturan Tetrarkhlar birçok alanda ilk dörtlü yönetim döneminde büyük başarılar sağlamalarına rağmen hem Hıristiyanlara karşı yaptıkları takibatta ve hem de Roma devletinin babadan oğula geçen sistemini değiştirmede büyük bir başarısızlığa uğradılar. Özellikle hanedanlık sistemine alışmış olan Roma ordusu her ölen imparatorun yerine onun oğlunun yeni imparator olarak tahta çıkışına ve onun tarafından ödüllendirilmeye alışmışlardı. Bu nedenle tetrarkhie sisteminin aksayan en önemli unsuru da işte bu yeni halef sistemi idi. Augustus'ların ve Caesar'ların değişimi sırasında ordunun istediği kişinin değil Diokletian tarafından belirlenen yeni sisteme göre seçilenlerin dikkate alınmasının askerler üzerinde yarattığı hayal kırıklığı 1 Mayıs 305 tarihinde Nikomedia'da Diokletian ve Maximianus'un imparatorluk yönetimini Galerius ve Constantius'a bırakırken yapılan törende gözle görülebiliyordu[6]. Bu durum Tetrarkhie sisteminin devam etmesinin önündeki en büyük engeldi. Devlette oluşmasına artık kesin gözüyle bakılan krizin ortaya çıkması için bir kişinin bu yapılaşmaya karşı harekete geçmesi gerekiyordu. Çok geçmeden o kişinin Galerius ve Constantius'un boşalttığı *Caesares* koltuklarına Balkan kökenli Severus ve Maximinus Daia isimli subayların atanması sırasında oraya atanmayı bekleyen Constantius'un evlilik dışı oğlu olan Konstantin anlaşılacaktı.

Konstantin diğer tetrarkhlar gibi Balkan doğumluydu. Doğduğu şehir olan Naissos (= bugün Niş) Illyria topraklarında bulunuyordu. Annesi Helena babası Constantius ile Roma hukukuna uygun olarak evli değildi ve bu durum Konstantin'in kişiliğinde onu hep rahatsız etmekteydi. Buna karşın iyi bir askerî eğitim alıp genç yaşında başarılı bir general olmuştu. İyi bir asker olduğundan orduda çok sevilen Konstantin 306 yılının 25 Temmuz günü babası Constantius öldüğünde Britanya'da Eburiacum (=

[5] Bkz. Lactantius, *de mortibus persecutorum* 34.
[6] Bkz. Lactantius, *de mortibus persecutorum* 19.

bugün York) şehrinde askerleri tarafından Augustus ilân edildi. Diğer Augustus Galerius bu durumu bir savaş nedeni sayıp hemen silaha sarılmadı. Constantius'un yerine Severus'u Augustus olarak atadı. Ondan boşalan Caesar yerine de Konstantin'i atadı. Böylece oluşan 3. Tetrarkhie'ye karşı birkaç ay sonra aynı yılın Ekim ayında yeni bir rakip çıktı. Roma'da Maximianus'un oğlu Maxentius yanında bulunan muhafızlar ve Roma'nın güvenliğinden sorumlu *cohortes urbanae* tarafından imparator ilân edildi. Tetrarkhlar bu kez ona karşı güç kullanmaya karar verdiler ve batının Augustus'u olan Severus'u ona karşı gönderdiler. Maxentius'a karşı yaptığı savaşı kaybeden Severus savaş meydanında öldü. Tetrarkhie sisteminin kurucularından Maximianus'ta bu durumu görünce tekrar aktif politikaya dönüp Konstantin ile birlikte hareket etmeye başladı, onu kızı Fausta ile evlendirdi ve kendini oğluna karşı savaşırken ölen Severus'un yerine 307 yılı sonunda Augustus ilân etti. Bu durumda Diokletian tekrar aktif politikaya müdahale etmek zorunda kaldı ve 308 yılı başında Tuna kenarında Carnuntum kentinde bir toplantı düzenledi. Bu toplantı sırasında Diokletian Illyria'lı bir subay olan Licinius'un Augustus'luğa atanmasını önerdi. Maximinus Daia ve Konstantin, Caesares durumlarını korudular. Maximianus tekrar aktif politikadan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Galerius ve Licinius'un Augustus'luğunda ve Maximinus Daia ile Konstantin'in Caesar'lığında 4. ve son dörtlü yönetim oluştu. Diokletian, Carnuntum'daki bu düzenlemeyi gerçekleştirdikten sonra tekrar Spalato'daki sarayına çekildi ve birkaç yıl sonra sona eren hayatının son gününe kadar bir daha aktif politikaya dönmedi.

BÜYÜK KONSTANTİN DÖNEMİ: 308 – 337

Maximinus Daia ve Konstantin sadece iki yıl Caesar ünvanı ile yetindiler ve 310 yılında onlar da Augustus ünvanını aldılar. Böylece Tetrakhların hepsi Augustus olmuş ve Caesar kalmamıştı. Bu arada Augustus olmayı hedefleyen Maxentius Roma'da, Domitius Alexander da Afrika'da fırsat kollamaktaydılar. 308 yılında Diokletian'ın zoruyla aktif politikaya ikinci kez veda etmek zorunda kalan Maximianus ise bu kez Konstantin'in üs olarak kullandığı şehirlerden Arles'te bulunan askeri birliklere kendini Augustus ilân ettirdi. Bunun üzerine Konstantin kayınpederi Maximianus'u intihar etmeye zorladı. Bundan sonra Konstantin tek başına tüm Roma imparatorluğuna hâkim olabilmesi için gerekli olan ideolojik alt yapıyı oluşturmaya başladı. İlk olarak kendisini yenilmez güneş tanrısı

Sol Invictus ile özdeşleştirdi. Bu tanrı aynı zamanda güneşle bağlantılı olarak tapınım gören Apollon ile de ilintiliydi[7]. Aynı zamanda kendisini 268 ile 270 yılları arasında hüküm sürmüş olan imparator II. Claudius Gothicus ile özdeşleştirdi. Böylece kendisine Tetrarkhie sistemine dâhil olan kişilerden bağımsız bir hanedanlık kökeni bulmuş oldu. 311 yılında birinci dörtlü yönetimin Augustus'u olan Galerius hayata gözlerini yumdu. Galerius ölmeden önce Hıristiyanlara karşı başlatılan takibatın sona erdirilmesini ve Hıristiyanlığın aynı haklara sahip ve devlet tarafından kabul edilen bir din olmasını emreden bir genelge yayımladı. Galerius'un ölümünden önce Afrika'da ayaklanan Domitius Alexander 310 yılında ortadan kaldırılmıştı. 311 yılı ilkbaharında Galerius'un ölümü sonrasında artık üç Augustus hayattaydılar; Konstantin, Licinius ve Maximinus Daia. Ayrıca Roma'da bulunan Maxentius'ta Augustus olmak için her an harekete geçmek üzere bekliyordu. Ancak Batı eyaletlerini kontrolü altında bulunduran Konstantin doğu'da bulunan diğer iki Augustus'u ortadan kaldırmadan evvel Maxentius'a yöneldi ve onu 28 Ekim 312 günü Roma'da Milvia köprüsü savaşında yenilgiye uğrattı. Doğuda ise Licinius 313 yılı Nisan ayında Trakya'da bugünkü Çorlu yakınlarında Maximinus Daia'ya karşı büyük bir zafer kazandı. 312 yılı Ekim ayından itibaren meydana gelen siyasi olaylar Konstantin'i Hıristiyanlık inancına biraz daha yaklaştırmıştı ve böylece Hıristiyanlığın Roma devletinin resmi dini olması yönünde önemli adımlar atılmıştı. Öte yandan Konstantin, Roma imparatorluğu geleneğine göre Augustus olarak baş rahip = *pontifex maximus* idi. Bu konumuyla hem çok tanrılı dinin tüm gereklerini yerine getiriyor ve hem de yenilmez güneş tanrısı sol invictus'un propagandasını yapıyordu. 313 yılında Milano'da Licinius ile Konstantin arasında varılan anlaşma özellikle Hıristiyanların işine yaradı. Konstantin doğuda Licinius'un hâkim olduğu bölgede de Hıristiyanların hamisi rolüne soyundu. Konstantin'in giderek tek kişi hâkimiyetini vurgulayan bir yönetim tarzının motiflerini ön plana çıkarması Licinius ile arasının giderek açılmasına neden oldu. Konstantin'in kızkardeşi ile evli olmasına rağmen Licinius ile Konstantin arasındaki gerilim 316 yılında, ilkin bugünkü Ljubljana'nın doğusunda bulunan Kibala sonra da Hadrianopolis (= bugün Edirne) yakınlarında iki büyük meydan savaşına yol açtı. Her iki savaşı da kaybeden Licinius Trakya bölgesi hariç Avrupa'daki tüm topraklarını kaybetti. Konstantin kısa süre içinde Trakya bölgesinin de kuzey ve batı

---

[7] Konstantin'in çok tanrılı din unsurlarını politikada kullanma şekli Apollon –Güneş Tanrısı– sol invictus = yenilmez günes kültü bağlamında bazı çağdaşı yazarlar tarafından da ilgiyle izlenmekteydi, bkz. Panegyrici Latini 6 [7], 21, 3-7.

bölgelerini ele geçirerek Serdica (= bugün Sofya)'ya kadar geldi. Burada kurduğu karargâhından doğuya doğru ilerleyerek 324 yılı Temmuz'unda Hadrianopolis önlerinde bir kez daha Licinius ile karşı karşıya geldi. Yaklaşık 34.000 askerin hayatını kaybettiği bu savaştan da galip çıkan Konstantin Byzantion (= bugün İstanbul) yönüne kaçan Licinius'u takip etti. Konstantin'in oğlu Caesar Crispus, Licinius'un donanmasını imha etti. 324 yılı Eylül ayında Chrysopolis'te (= bugün Üsküdar) yapılan son bir savaşı da kaybeden Licinius esir düştü ve bir yıl sonra 325 yılında Konstantin'in emriyle idam edildi.

MS 324 yılı sonbaharında Konstantin, Roma imparatorluğunda artık tek adam yönetimini oluşturmuştu. Tarihçiler tarafından "Büyük = Magnus" ünvanıyla yüceltilen Konstantin politikadaki hedefi olan tek adam yönetiminin yeniden hayata geçirilmesinde örnek aldığı Roma imparatorluğunun kurucusu *Octavianus Augustus* gibi birçok siyasi cinayet işlenmesinde herhangi bir sakınca görmemekteydi. Halen bilinmeyen nedenlerle Licinius'un oğlunu, kendi eşi Fausta'yı ve öz oğlu Caesar Crispus'u öldürtmüştür. Bu cinayetler nedeniyle aile fertlerinin katili damgasının hayatı boyunca taşıyan Konstantin'in 324 yılından sonra Augustus gibi tüm karşıtlarını yok ederek tek başına Roma devletini yönettiği zaman dış politika başarılarının ön plana çıktığı bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Konstantin henüz tetrarkhie sistemi içinde bir Caesar iken girdiği tüm savaşlardan başarı ile çıkmıştı. Bu başarıları sadece rakiplerine karşı değil aynı zamanda dış düşmanlara karşı da kazanmıştı. 306 yılında Germenlere karşı 313 yılında Franklara karşı kazandığı zaferlerden sonra Ren nehri boyunca tüm sınır garnizonlarını yeniden tahkim etti. 315 yılında da tüm Tuna sınırını Sarmatlar ve Gotlara karşı sağlam savunma yapabilir hale getirdi. Ancak 322 ve 323 yıllarında bu sınırda Sarmatlara karşı yeniden askerî bir operasyon yapılması öngörüldü ve savaş durumu ancak Sarmatlar ile zorlukla sağlanabilen bir ateşkes ile bitirilebildi. Ancak Gotlar bu sınıra her an saldırabilecek bir askerî potansiyele sahip olduklarından Konstantin, Sarmatlarla ateşkes sağlandıktan sonra da Tuna sınırında kalmaya devam etti ve Diokletian tarafından başlanan sınır garnizonların güçlendirilmesi işlerini yönetti.

BYZANTION'DAN KONSTANTINOPOLIS'E; YENİ BİR BAŞKENT YENİ BIR YÖNETİM TARZI:

Tarihler, 11 Mayıs 330'u gösterdiğinde Konstantin MÖ 6. yüzyıl başlarından beri şehir devleti olarak varlığını sürdüren Byzantion'u kendi adını taşıyan bir şehir haline dönüştürerek imparatorluğun yeni merkezi yaptı. Konstantin'in yönetimi sırasında yaptığı bu en önemli ve sonucu en uzun

süre devam eden eylemiyle aslında ne yeni bir başkent kurmayı hedefliyordu ve ne de Roma'ya karşıt yeni dinî bir merkez oluşturmayı düşünüyordu. Tek amacı kendisi tarafından seçilmiş bir yerde kendi adını taşıyan bir merkez kurarak tüm imparatorluğa büyüklüğünü ve kudretini göstermek ve sonsuzluğa taşımaktı. *Urbs aeterna* = sonsuzluğa uzanan şehir anlamına gelen Roma'ya karşı Konstantin'in şehri de dünya durdukça onun gücünü ve görkemini insanlığa hatırlatacaktı. Yeni başkent Konstantinopolis'in kullanıma açılmasında özellikle çok tanrılı din dönemi geleneklerine yer verildi ve öncelikle kentin simgesi ve kader tanrıçası olan Tykhe ile Roma devletinin tüm savaşlarında yanında olan ve askerî başarı getirdiklerine inanan Dioskurlar, Castor ve Polydeuktes için de birer tapınak inşa edildi. Konstantin, Byzantion'un şehir alanını batıya doğru genişleterek bu bölgede kendi adıyla anılan forumu (= *forum Konstantini*) inşa ettirerek bunun ortasına da bir Porfir sütun üzerinde kendisini Güneş Tanrısı olarak simgeleyen heykelini diktirdi. Ancak Konstantin Hıristiyanlık dinini vurgulayan yapıları da inşa ettirmeyi ihmal etmedi. Bunların en ünlüsü şehrin batıya doğru genişlettiği arazisinde bir tepe üzerine yaptırdığı Havariler Kilisesi idi. Kendisi de daha sonra bu kiliseye gömülecek ve 13. havari olarak yüceltilecekti. Konstantin kendi adını verdiği bu yeni şehri elbette öncelikle bir idari merkez olarak düşünmüştü. Bu düşüncesine yönelik olarak öncelikle Roma'daki sisteme uygun bir senato binası inşa ettirdi. Ancak senato binası tek adam yönetimini ve arkasındaki devlet yapısı olan monarşi sistemini vurgulamak amacıyla büyük bir saray kompleksinin hemen yanına yaptırıldı. Geç antik devir sarayı sadece Roma'daki Palatin tepesindeki yapılar kompleksi gibi imparatorun ikamet ettiği bir mekân değildi. Konstantinopolis'teki saray imparatorun maiyetindeki sekreterya ve yüksek düzeydeki askerî ve sivil memurların varlığı geç antik devrin Diokletian ile Nikomedia'da başlayan Dominatus özelliklerini her yönüyle ön plana çıkarmaktaydı. Tüm idari işlerden sorumlu *magister officiorum* adını taşıyan bir idari işler şefi, *quaestor sacri palatii* ünvanım taşıyan bir genel sekreter, mali işlere bakan iki üst düzey memur *comes sacrorum largitionum* ve *comes rei privatae* sarayın üst düzey bürokratlarıydılar. Bu kadroların büyük kısmı Konstantin tarafından oluşturulmuştu ve saraydaki bu yeni idari sistem onun Roma devlet sistemini reforme eden Diokletian'ın yolunda yürüdüğünü göstermekteydi. Artık Konstantinopolis tüm imparatorluğun yönetildiği dünyanın yeni idari ve mali merkezi olmuştu. Yeni sistemde sivil ve askerî yönetim tamamen ayrılmıştı. Annona adı verilen en önemli vergiler *praefecti praetorio* tadları verilen dört ya da beş mali memur tarafından toplanmaktaydı. Diokletian zama-

nında yapılan mali reform ve uygulanan yeni para politikası kapsamında tedavüle çıkarılan *follis* gibi Konstantin de *solidus* adını taşıyan altın bir para birimini darp ettirmeye başladı. Altından para basılmasıyla birlikte vergi sistemi de düzenli bir hale geldi. Yeni vergi matrahlarının ilân dönemleri (= *indictio)* 15 yılda bir yapılmaya başlandı. Bu sistem tüm ortaçağ boyunca da devam ederek mali sistemin omurgasını oluşturdu.

Konstantin döneminde meydana gelen önemli bir olay da İskenderiye piskoposu Arian'ın başını çektiği bir grup piskopos ile diğer piskoposlar arasında İsa peygamberin konumunun tanrıya karşı hangi düzeyde olduğunun farklı algılanmasından ortaya çıkan bir tartışmaydı. Bu tür tartışmaları kısa sürede çözerek Hıristiyanlar arasında birlik ve uyum olmasını arzulayan Konstantin piskoposların bir araya geldiği konsil toplantıları düzenlemeye karar verdi. Konstantin'in ilk düzenlediği toplantı Nikaia (= bugün İznik) şehrinde 325 yılında toplanan ünlü Nikaia konsilidir. Ancak bundan sonra çeşitli aralıklarda devam eden konsillerin sonuçlarına bakıldığında Hıristiyanlığın Konstantin'in arzuladığı birlik ve uyumdan uzaklaşarak farklı yorumlar yapan din adamlarının etkisiyle bölünmeye uğradığını görmekteyiz. Konstantin döneminde Konstantinopolis'in yeni başkent olmasıyla birlikte o zamana kadar Marmara Ereğli'sindeki (= Perinthos – Herakleia) Herakleia piskoposluğuna bağlı olan Byzantion kenti dini yönden Konstantinopolis adıyla bağımsız hale gelmiş ve kentte yeni bir kilise sistemi kurulmaya başlamıştır[8]. Byzantion'un ilk piskoposu büyük bir ihtimalle Metrophanes idi[9]. Metrophanes büyük bir ihtimalle Diokletian tarafından 303 ile 313 yılları arasında yaptırılan ve yukarıda da değinilen Hıristiyanlara yönelik takibat sırasında öldürüldü. Yerine geçen Alexandros 314 yılından 337 yılına kadar toplam 23 yıl piskoposluk yapmıştır. Bu dönemin son yedi yılında Konstantinopolis piskoposu olmuş, kentin Byzantion şehir devletinden imparatorluğun yeni başkenti olan Konstantinopolis'e dönüşümünü ve yavaş yavaş yeni dinin merkezi olması sürecinin başlangıcında en üst düzeydeki din adamı olarak görev yapmıştır.

Konstantin kendi adıyla anılan yeni başkentini kurduktan sonra yaptığı reformlarla da kesin bir monarşi sistemini yönetim tarzı olarak Roma imparatorluğuna yerleştirmişti. Ancak kendisinden sonra yerine geçecek

---

[8] Bu konu hakkında bkz., G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, 418.

[9] Byzantion'da ilk Hıristiyanlık hareketleri ve Konstantinopolis kilisesi hakkında bkz., T. Kaçar, "Konstantinopolis Kilisesi'nin Kuruluşu: Mitoloji ve Tarih", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 14, 2008, 130.

kişiyi oğulları arasından seçmek yerine oğullarının ve yakın akrabalarının görev alacağı yeni bir tetrakhia sistemi kurmaya çalıştı. Konstantin'in düşüncesine göre oğulları II. Constantius ve II. Constantinus Augustus' lar olarak onun yerine tahta çıkacaklardı. Onların altında da Caesares olarak üçüncü oğlu Constans ve üvey yeğeni Flavius Delmatius görev yapacaklardı. Konstantin 22 Mayıs 337'de Nikomedia'da ölümünden birkaç dakika önce kendisini piskopos Eusebios'a vaftiz ettirerek Hıristiyan dinine geçti ve böylece bu dinin mensubu olarak ölen ilk Roma imparatoru oldu. Ölümünden sonra öngördüğü yeni dörtlü yönetimin uygulanmasının mümkün olmadığı kısa sürede ortaya çıkacaktı.

KONSTANTIN'İN OĞULLARI DÖNEMİ 337–361

Konstantin'in oğulları Diokletian tarafından kurulan dörtlü yönetimi Konstantin'in istediği tarzda sürdürebilmek için gerekli olan temel koşullardan karşılıklı güven ve birlikte çalışmaya hazır olmaktan tamamen yoksun olduklarından babalarının ölümünden kısa bir süre sonra birbirlerine karşı iktidar mücadelesine başladılar. Konstantin'in oğullarından hiçbiri babalarının öngördüğü şekilde Augustus ünvanını almaya cesaret edemeyip Caesar ünvanı ile yetinmekteydiler. Dört Caesar arasında mücadeleyi başlatan ilk adımı II. Constantius'a bağlı askerler attılar ve Konstantin'in birçok akrabası ile birlikte Caesar rütbesi taşıyan üvey yeğeni Flavius Delmatius'u da öldürdüler. Konstantin'in hayattaki üç oğlu 337 yılının Eylül ayında kendilerini Augustus ilân ettirdiler. Ancak birlikte hareket etmekten çok uzaktılar. 340 yılında II. Constantinus Roma'da bulunan Constans'a karşı askerî harekata başladı ancak bu sefer sırasında başarısızlığa uğrayıp hayatını kaybetti. Böylece Konstantin'in yerine geçmesini öngördüğü dörtlü yönetim mensuplarının sayısı ikiye indi. Batıdaki eyaletler Constans doğudaki eyaletler ise II. Constantius tarafından yönetilmekteydiler. Ancak Constans kısa sürede gösterdiği yönetim zafiyeti ve yanlış vergi politikasıyla halkın gözünde tüm saygınlığını yitirdi. Germenlere karşı kazandığı kısmi askerî başarılara rağmen Flavius Magnentius ismindeki Germen kökenli bir subay tarafından 350 yılı başında tahttan indirildi ve kaçmaya çalışırken öldürüldü. Magnentius çok tanrılı dine inanan bir subay olmakla birlikte II. Constantius'un gözüne girmek için Hıristiyan sembolleri taşıyan sikkeler bastırdı. Ancak bu politika II. Constantius'u ikna etmedi ve akrabası Gallus'u Caesar rütbesine yükseltip Magnentius'un üstüne yolladı. Magnentius 351 yılında Pannonia'daki Mursa yakınlarında yenildi ve 353 yılına kadar kaçarak yaşadı ancak sonunda intihar etti. II. Constantius artık tüm Roma imparatorluğunun tek hâkimi idi. Doğuda Sasani kralı II. Şapur'a karşı büyük

başarılar kazanan Constantius batıda da tüm tahta göz dikenleri yok ettikten sonra başarılı bir iç politika sürdürmeye başladı. Bu dönemde Constantius babası tarafından yeniden kurulan Konstantinopolis'in dünya kenti olması için önemli adımları atmaya başladı. Öncelikle Roma'daki gibi Konstantinopolis'e de bir *praefectus urbi* atadı. Bugünkü belediye başkanlığı makamı ile eşdeğer olan bu memuriyet şehrin yönetilmesinde yeni bir dönemin başladığını göstermekteydi. Constantius bundan başka Roma'daki senato üyelerinin taşıdığı rütbeleri Konstantinopolis'te bulunan senatonun üyelerine de verdi. Ayrıca Konstantinopolis'te bir başkente yakışan görkemli anıtlar yaptırmaya başladı. Bunlardan en önemlisi büyük bir hamam yapısı diğeri de bugün Ayasofya'nın bulunduğu yerde inşa edilen büyük bir kilise idi. Ayrıca Havariler kilisesi yanına babası Konstantin için büyük bir mezar anıtı inşa ettirdi ve babasının Havariler Kilisesinde bulunan lahdini bu anıtın içine naklettirdi. Bu arada Roma ve Konstantinopolis'in birlikte yüceltildiği sikkeler bastırdı. Ancak imparatorluğun Ren sınırını zorlayan Germenleri zorlukla durdurabilen Constantius doğuda Gallus'un kendisine rağmen tahta tek başına hâkim olmaya çalıştığını haber alınca onu idam ettirdi. Sasanilerin yeniden doğu sınırını zorlaması üzerine Aşağı Fırat bölgesine yöneldiği sırada 357 yılında Argentorate'de (= bugün Strassburg) Alleman kabilelerini yenen Caesar Julianus, Paris'te askerleri tarafından imparator ilân edildi. Çünkü Galya bölgesindeki askerler doğuya sevkedilip Sasanilere karşı savaşmak istemiyorlardı. Yeni Augustus olan Julianus ile Constantius birlikte Sasanilere karşı savaşmak yerine ellerindeki askerî birliklerle birbirlerinin üstüne yürürlerken Constantius 3 Kasım 361'de Kilikya topraklarında öldü. Artık Julianus tek başına Roma imparatorunun hâkimiydi. Julianus Roma imparatorluğunun içinde bulunduğu iç ve dış kaynaklı karmaşa ve tehditlerin tüm sorumluluğunu Roma'nın geleneksel tanrılarından vazgeçilmesinde görmekteydi ve elindeki tüm imkânları Hıristiyan dininin yayılmasını durdurmak için kullanmakta kararlıydı.

JULIANUS VE ÇOK TANRILI DİNE DÖNÜŞ DENEMESİ

Julianus çok tanrılı dine geri dönüş politikasında Konstantin'in izlediği Güneş Tanrısı kültü politikasını kendine örnek aldı. Ancak bu kez güneşin gerçek güç ve varlık nedeni olduğunu savunarak güneş tanrısını kutsadı. 11 Aralık 361'de zafer alayı eşliğinde yeni başkent Konstantinopolis'e giren Julianus burada II. Constantius için eski Roma geleneğine uygun bir şekilde müteveffa Augustus'u tanrılar katına yükselten dinî bir tören düzenledi. Mayıs ayına kadar kaldığı Konstantinopolis'ten 362 yılı ilkbaharı sonlarında ayrılan Julianus buradan Antiokheia'ya (= bugün Antakya) ulaştı. Antiokheia'da 362 yılı yazından 363 yılı Mart ayına

kadar kalan Julianus burada kentin sorunlarıyla ilgilendi ve sonra Sasanilere karşı savaşmak üzere aşağı Fırat bölgesine doğru yola çıktı. Ancak 26 Haziran günü Sasanilerle Roma ordusu arasında meydana gelen bir çatışma sırasında aldığı yaranın etkisiyle komaya girdi ve Konstantinopolis'e geri götürülmek istenirken Tarsus'ta öldü. Julianus iki yıllık hükümdarlığı sırasında şehirlerin yaşamsal gereksinimlerini yerine getirmeleri için her türlü olanağı sağlamış ve böylece 4. yüzyıl tarihçilerinin övgüsünü almıştır[10]. Julianus şehirlere kendinden önceki imparatorların zorla alıp el koydukları arazilerini geri vermiştir. Bu araziler genellikle tapınak arazileriydi ve Julianus'ın uyguladığı imar politikası da tapmakların bu arazilerde yeniden inşasına yönelikti.

Julianus'un ölümünden sonra ordu muhafız alayı komutanı ve çok tanrılı din taraftarı Salutius'u imparator yapmak istedi. Ancak Salutius bunu yaşının ilerlemiş olmasını öne sürerek reddetti. Bunun üzerine ordu Hıristiyanlık taraftarı Jovianus'tan imparatorluğu kabul etmesini istedi. Jovianus bu teklifi kabul etti. Babasının bir zamanlar muhafız alayı komutanı olması dışında dikkati çeken bir özelliği olmayan Jovianus daha ilk günden uzun süre imparatorluk yapamayacağı anlaşılmıştı[11]. Jovianus Sasanilere karşı taarruz değil geri çekilme politikası uygulamaya başlamıştı. Sasanilerle imzalamayı düşündüğü 30 yıllık bir ateşkes anlaşması Nisibis'te dâhil olmak üzere Roma ordusunun Mezopotamya'nın büyük bölümünden çekilmesini öngörmekteydi. Böylece Roma ordusunun sürekli olarak her düşmanı yenebileceğine olan kamuoyu inancı da büyük bir yara almış oluyordu. Hıristiyanlığa mensup Jovianus döneminde, önceki imparator Julianus zamanında yeniden inşa edilmeye başlanan tapınakların tekrar çeşitli sınırlamalar ve yeni engellerle karşılaştığı görülmekteydi. Jovianus'un 17 Şubat 364'te âniden ölmesiyle bu süreç kesintiye uğradı. Jovianus'un ölümünden sonra ordu yine imparatorluk muhafız alayı mensubu bir subay olan Valentinianus'u imparator yaptı.

VALENTINIANUS VE VALENS: 364–378

Valentinianus'un imparator olmasından yaklaşık bir ay sonra askerlerin talebi üzerine erkek kardeşi Valens Augustus rütbesiyle 28 Mart 364 günü imparatorluğa ortak hükümdar ilân edildi. Her iki Augustus da tam bir uyum içinde saray idaresini, orduyu ve hükümranlık haklarını kulla-

[10] Julianus'un kentlerin özgürleşmeleri ve kendi kaynaklarına kavuşmaları için yaptıkları reformlar hakkında bkz. Ammianus Marcellinus 25, 4, 15.
[11] Jovianus hakkında bkz. Ammianus Marcellinus 25, 5, 5-6.

nacakları bölgeleri belirlediler[12]. Bu paylaşıma göre Valentinianus batı eyaletlerinden sorumlu idi ve o bölgelerde üs olarak Triar ile Milano şehirlerini kullanmaktaydı. Valens ise Konstantinopolis'te oturarak imparatorluğun doğu eyaletlerini yönetmekteydi.

4. yüzyılın ikinci yarısı Roma İmparatorluğu sınırlarının dış düşmanlar tarafından sürekli tehdit edildiği bir dönemdi. Özellikle Ren ve Tuna sınırları başta Hunlar olmak üzere Germenler ve Alemanlar tarafından büyük tehdit altındaydı. Valentinianus 365 ile 375 yılları arasındaki dönemde Ren nehri sınırına saldıran Frank ve Aleman kabilelerinin saldırılarını başarıyla geri püskürtebildi. Valentinianus imparatorluğu döneminde Hıristiyan olmasına rağmen çok tanrılı dinlere tapanların törenlerine saygı göstermiş ve hiçbir kültü yasaklamamıştı. Tümüyle din özgürlüğünden yana olan Valentinianus 17 Kasım 375'te öldüğünde yerine 16 yaşındaki oğlu Gratianus'u yerine geçmek üzere Augustus ünvanıyla bıraktı.

Valens'in doğudaki eyaletleri yönettiği dönemde ise birçok bölgede Hıristiyanlar ile çok tanrılı dinlere tapanlar arasında büyük çatışmalar yaşanmaktaydı. Valens'in bizzat bu çatışmaların içinde taraf olduğu Efesli filozof ve önceki imparatorlardan Julianus'un danışmanı Maximus'u onun ölümünü ve ölüm şeklini önceden bildiği için idam ettirmesinde de görülebilmektedir. Valens 376 yılında Hunlar ve Gotların Tuna sınırını tehdit etmeleri üzerine çaresiz kalmış ve onların Roma ordusuna yardımcı birlikler verme teklifini kabul etmişti. Ancak bu büyük bir stratejik hataydı. Gotlar büyük gruplar halinde sınırı çatışmadan geçip Trakya'nın tamamını yağmalamaya başladılar. Hem doğu ve hem batı eyaletlerinde büyük bir yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Bunun üzerine o sırada Antiokheia'da bulunan Valens Konstantinopel'e geldi ve batıdaki ortağı Gratianus'tan yardım istedi Gratianus bu yardım teklifini kabul etti ve Konstantinopolis'ten yola çıkan Valens, Gratianus ile buluşmasına kısa bir süre kala Hadrianopolis yakınlarında aniden Gotlara tek başına saldırıp "tek başına barbarları geri püskürten imparator" olma hırsına kapıldı. Ancak bu saldırı ona pahalıya mâl oldu. 9 Ağustos 378 günü Hadrianopolis (=bugün Edirne) önlerinde birçok üst düzey subayı ve binlerce askeri ile birlikte Gotlara yenilerek –tıpkı Efesli filozof Maximus'un önceden söylediği gibi– savaş meydanında öldü ve cesedi kayboldu[13]. Valens öldüğünde Roma İmparatorluğunun başında iki Augustus vardı.

---

[12] Bu paylaşım hakkında bkz. Ammianus Marcellinus 26, 5, 1-4.

[13] Hadrianopolis savaşı ve Romalıların yenilgisi hakkında bkz. Ammianus Marcellinus 31, 13, 19.

Bunlardan biri Gratian olup Valentinianus'un ilk evliğinden olan oğluydu. Diğer Augustus ise Valentinianus'un ikinci evliliğinden olan oğlu II. Valentinianus idi. 371 yılında doğan ve 375 yılında Augustusluğa yükselen bu dört yaşındaki çocuk şimdi Gratian ile birlikte Valens'in 378 yılında ölümünden sonra henüz yedi yaşındayken Roma imparatorluğunu yönetmek durumundaydı. Böylece Geç Antik Devre özgü bir uygulama olan çocuk imparatorların yeni bir örneği ortadaydı. Gratian yedi yaşında bir çocukla imparatorluğun tamamını yönetemeyeceğini bildiğinden Roma İmparatorluğunun doğu eyaletleri için ölen Valens'in yerine yönetecek bir kişi bulmak zorundaydı. Gratian aradığı kişiyi Sirmium'da buldu. İspanya kökenli Flavius Theodosius parlak askerî bir geçmişe sahipti. Gratian'ın önerisini kabul eden Theodosius 19 Ocak 379'da tahta çıktığında daha önceki imparatorların uyduğu bir geleneği bozmuş ve *pontifex maximus* = başrahip ünvanını almayı daha ilk günden reddetmişti. Böylece kendisini daha ilk günden Hıristiyan olarak tanımlamış ve geleneksel çok tanrılı dinlere kesinlikle hoşgörülü olmayacağını vurgulamıştı. Tahta çıkışından iki yıl sonra 381 yılında Konstantinopolis'te ikinci ökumenik konsili bugün Hagia Eirene = kutsal barış ya da kaynaklarda eski kilise olarak bilinen anıtın olduğu yerde toplaması da hıristiyanlar arasındaki görüş ayrılıklarını giderme konusunda insiyatif almada öncülüğe gönüllü olduğunu göstermekteydi. Hükümdarlığı döneminde Hıristiyanlığı Roma devletinin resmî dini haline getirdiği için de Hıristiyanlar tarafından "Magnus = Büyük" ünvanıyla onurlandırılmıştı. Ancak Theodosius'un ilk görevi Balkan yarımadasını düzene sokmak oldu. Ama bunu yaparken karşılaştığı en büyük güçlük birçok bölgede insanların askere alınmamak için kendi vücutlarını sakatlamalarıydı. Birçok Roma vatandaşının bu şekilde askerlik hizmeti dışında kalmasıyla askerî birliklerin ihtiyacı olan yeni insan kaynakları Roma devletinin düşmanı olan Germenler, Franklar, Gotlar arasından temin edilmek zorunda kalınıyordu. Bu durumda Roma ordu mensupları olan bu barbar denilen halk gruplarından gelen askerlerin oluşturduğu birlikler kendi halk grubundan insanlar ile çatışmak zorunda kalıyorlar ve bu durum da Roma ordusunun moralini, savaş azmini ve disiplinini büyük ölçüde olumsuz etkiliyordu. Ordunun ortak komuta dili olan Latincenin kullanılmasında büyük zorluklar yaşanmaktaydı. Askerlerin çoğu verilen komutları anlamamaktaydılar. Bu durumu gören Theodosius 382 yılında bir yasal düzenleme yaptı. Buna göre söz konusu halkların mensuplarının Roma devleti toprakları içinde yaşamaları halinde Romalılarla aynı haklara sahip olmaları garanti ediliyor ve böylece özellikle Germen kabilelerinin ve Gotların Roma devleti içinde devlet olmalarına imkân tanınmış oluyordu. Bir sözleşme (= foedus) ile

pekiştirilen uygulama giderek Roma İmparatorluğunun batı eyaletlerinin çözülerek imparatorluğun bu bölümünün tamamen yıkılmasına yol açacaktı.

Theodosius, 383 yılında Sasani kralı II. Şapur'un ölmesiyle rahat bir nefes aldı ve yerine geçen III. Şapur ile 384 yılında doğu sınırının yeniden düzenlenmesi için anlaştı.

Gratian tahta göz dikenlerce 383 yılında öldürüldü. Bu olayın arkasında Theodosius gibi İspanya kökenli bir subay olan ve Britannia'da görev yapan Magnus Maximus vardı. Maximus, Galya ve İspanya'yı da kontrolü altında tutuyordu ve Trier'i üs olarak kullanıyordu. Henüz oniki yaşındaki II. Valentinianus ise Theodosius ile anlaşarak Maximus'un isteklerini kabul etti ve onun hâkimiyet alanını İtalya, Kuzey Afrika ve Balkanlara kadar yaymasına ses çıkarmadı. Bu arada Theodosius büyük oğlu Arcadius'u tahta ortak etmek amacıyla Augustus ünvanıyla onurlandırdı. 387 yılında İtalya üzerine yürüyen Maximus karşısında Milano'da oturan II. Valentinianus çaresiz kalınca 388 yılında Theodosius Kuzey İtalya'ya geldi ve Maximus'u Aquileia'da esir alarak idam ettirdi. Bu olayı takibeden üç yıl içinde Roma'da kalan Theodosius hem idari ve hem de dinî konulardaki görüş ayrılıklarını ve düzensizlikleri bazen anlaşma yoluyla ve bazen de otoritesini kullanarak yoluna koydu. Ayrıca II. Valentinianus ile Milano başpiskoposu Ambrosius arasındaki dinî konulardaki görüş ayrılıklarına müdahale etti. Bu arada 15 Mayıs 392'de II. Valentinian Galya'da asılarak öldürülmüş halde bulundu. Onun ölümünün arkasında arasının uzun zamandır bozuk olduğu bilinen Frank kökenli genelkurmay başkanı Arbogast'ın olduğu kuvvetle tahmin edilmekteydi. Tüm bu olanlardan çıkardığı sonuçlarla Konstantinopolis'e dönünce 8 Kasım 392'de yayımladığı bir genelge ile Roma İmparatorluğu sınırları içinde ikamet eden tüm insanların çok tanrılı dinlerin geleneklerinden mutlak surette uzak durmalarını bu dinlere tapınımın kesin olarak yasaklandığını duyurdu. 393 yılı Ocak ayında ise küçük oğlu Honorius'u da büyük oğlu Arcadius gibi Augustus yaptı. 394 yılında 392 yılından beri İmparatorluğun batı eyaletlerinde ayaklanan Eugenius'a karşı büyük bir sefere çıktı ve Dalmaçya ile Kuzey İtalya'nın birleştiği yerde akan Frigidus ırmağı boyunda 394 yılı Eylül ayı başında Eugenius ile Arbogast'ın komutasındaki isyancılar Theodosius'a karşı büyük bir yenilgiye uğradılar ve her ikisi de öldürüldü. Böylece Büyük Theodosius Roma İmparatorluğunun tümünün tek hâkimi oldu. Theodosius aynı zamanda Roma İmparatorluğunun tamamına tek başına hükmeden son imparatordu. Çünkü bozulan sağlığı nedeniyle İmparatorluğu oğulları arasında paylaştırması gerekecek ve bundan artık geriye dönüş olmayacaktı. 394 yılı son-

baharında küçük oğlu Honorius ve onun üvey kızkardeşi Gallia Placidia'yı Milano'ya çağırarak orada Honorius'u batı eyaletlerinden sorumlu Augustus olarak tayin etti. Konstantinopolis'te kalan büyük oğlu Arcadius ise doğu eyaletlerinden sorumlu oldu. Theodosius'un oğullarına danışman olarak tavsiye ettiği kişi ise ordu komutanı Stiliho idi. 17 Ocak 395'te Milano'da ölen Theodosius'un başında bir konuşma yapan Milano başpiskoposu Ambrosius'un söylevinin özgün metninden günümüze ulaşan bazı parçalardan Theodosius'un herhangi bir hukuki vasiyetname bırakmadığını ancak her iki oğlunun da birlikte tek kişi gibi Roma İmparatorluğunu yönetmelerinin son arzusu olduğunu söylediğini öğrenmekteyiz[14]. Bununla birlikte Theodosius'un ölümünü takip eden aylarda daha 395 yılı içinde meydana gelen birçok olay Roma İmparatorluğunun kapsadığı geniş coğrafyada doğusu ve batısıyla birlikteliğini sürdürebilmesinin artık mümkün olamayacağını göstermektedir.

BATI ROMA İMPARATORLUĞU: 395–476

Batı eyaletlerinin yönetim merkezi olan Milano'da oturan Honorius genelkurmay başkanı konumunda olan Stiliho'nun etkisi altındaydı. Stiliho, büyük kızı Maria'yı Honorius ile evlendirmiş onun ölümünden sonra da ikinci kızı Termantia Honorius'un eşi olmuştu. Böylece Stiliho 408 yılında ölümüne kadar Batı eyaletlerinde fiilen askeri ve idari gücü elinde bulunduran kişi olmuştu. Stiliho'nun tüm hedefi Gotların nasıl durdurulacağı idi. Ancak tüm çabaları Alarih isimli kişinin komuta ettiği Gotları durdurmaya yetmedi. Honorius, Alarih'i 402 yılında genelkurmay başkanlığına atamak zorunda kaldı. Başkent Milano'nun artık güvenli bir yerde olmaması nedeniyle Batı Roma imparatorluğunun başkenti Ravenna'ya nakledildi. Stiliho 1 Mayıs 408'de Konstantinopolis'te imparator Arcadius'un ölmesi üzerine Konstantinopolis'e gidip imparatorluğun başına geçmek ve Roma İmparatorluğunun birliğini kendi yönetimi altında yeniden oluşturmayı planlamaktaydı. Ancak bu planını gerçekleştiremeyince 22 Ağustos 408'de Stiliho, Ravenna'da isyan eden askerler tarafından öldürüldü. Onun ölümüyle birlikte Roma devletinin tüm Avrupa ve Balkanlarda uyguladığı askerî ve siyasî projeler de çöktü. Honorius'un emirlerini dinlemeyen Alarih ve adamları 24 Ağustos 410'da Roma'ya girerek eski imparatorluk başkentini üç gün aralıksız yağmaladılar ve geride perişan bir kent ve halkı bıraktılar. Roma halkından hayatta kalanlar başlarına gelen bu felâketin sorumluluğunu Roma'nın eski

[14] Bu söylev ve yorumu hakkında bkz. Orosius 7, 36, 1.

geleneksel tanrılarına sırt çevirmekten kaynaklandığını düşünmeye başladılar. Aynı yılın sonuna doğru Alarih'in ölmesi de Gotların yağmalamasını durdurmadı. Tüm İtalya yarımadası ve Balkanlar defalarca yağmalanarak Roma İmparatorluğunun birliğinden ve *pax Romana* denilen Roma barışından eser kalmadı. Çaresiz kalan Honorius kızkardeşi Galla Placidia'yı Gotların yeni lideri Athlauf ile evlendirmek zorunda kaldı. Athlauf 415 yılında öldürüldü. 416 yılında yeni Genelkurmay Başkanı Constantius kral Valia önderliğinde Romalılara saldıran Gotları yendi ve dul kalan Galla Placidia ile evlendi. Honorius eniştesini 421 yılında Augustus rütbesine yükseltti ve eşi Galla Placidia da Augusta ünvanını aldı. Ancak III. Constantius adıyla tahta geçen yeni Augustus aynı yılın sonbaharında öldü. Honorius'ta 423 yılında ölünce Batı Roma İmparatorluğunun başında hiçbir yönetici kalmadı. 423 yılı Kasımından Haziran 425'e kadar başsız kalan Batı Roma imparatorluğunun yeni yöneticisi, III. Constantius ile Galla Placidia'nın 419 yılında doğan oğulları III. Valentinianus adıyla 425 yılında tahta geçti. Ancak yaşının henüz küçük olması nedeniyle Genelkurmay Başkanın Flavius Felix ve onun halefi Flavius Aetius tüm askeri ve siyasi gücü ellerinde tutmaktaydılar. Ancak 437 yaşında Doğu Roma imparatoru II. Thedosius'un kızı Licinia Eudoxia ile evlenmesiyle politikaya etkin bir şekilde katılmaya başladı. III. Valentinianus kendi konumunu daha güçlendirmek için genelkurmay başkanı Aetius'un 454 yılı Eylül ayında öldürttü. Bu siyasî cinayet ile Valentinianus kendisine en çok hizmet etmiş olan ve Batı Roma İmparatorluğunun en sorunlu bölgelerini Roma devletinin kontrolü altında tutmayı başarabilmiş olan çok yetenekli bir komutan ve devlet adamını kendi elleriyle yok etmişti. Aetius, özellikle Attila komutasındaki Hunların Orta Avrupa'ya ilerlemesi önünde büyük bir engel oluşturmuştu. Valentinianus bu cinayetin bedelini çok geçmeden ödemeye başladı. Önce Aetius'a sâdık olan Dalmaçya garnizonlarına mensup birlikler artık Valentinianus'u imparator olarak tanımadıklarını bildirerek ayaklandılar. Bundan kısa bir süre sonra da16 Mart 455'te Aetius'un iki sâdık adamı Valentinianus'u öldürdü. Valentinianus'un ölümünden sonra tahta önce Roma'da senatör Petronius Maximus çıktı. Ancak Vandalların Roma'yı istilası sonucu 455 yılı yazında öldürüldü. Onun ardından Galyalı bir senatör ve Petronius'un genelkurmay başkanı olan Avitus imparator oldu. Genelkurmay başkanı olarak atadığı Flavius Rikimer, Got kökenli bir kişiydi. Rikimer bazı askerî başarılar gösterip Batı Roma İmparatorluğunun ve özellikle İtalya'nın güvenliğini sağladıktan sonra Konstantinopolis'ten siyasî destek alamayan Avitus'u 456 yılının sonbaharında öldürttü ve yerine kendisinin iyi tanıdığı bir subay olan Maorian'ı Augustus ola-

rak tahta geçirdi ve ona dört yıl imparatorluk yaptırdı. Onu da 461 yılında öldürten Rikimer İmparatorluğa senatör Libius Severus'u getirdi. Onun 465 yılında öldürülmesini takiben uzun bir süre yeni bir imparator adayı arandı ve Anthemius'un bu göreve uygun olduğuna karar veren Rikimer onun 467 yılından 472 yılına kadar imparatorluk yapmasına izin verdi. Anthemius'un öldürülmesi v Rikimer'in de ölmesiyle Rikimer'in yeğeni ve Anthemius'un katili Gundobad, Augustus olarak Glycerius ismindeki kişiyi 473 yılında tahta oturttu. Ancak bu yeni Augustus'ta sadece bir yıl tahtta kalabildi. Onun tahttan uzaklaştırılmasından sonra Dalmaçya'daki orduların komutanı olan Julius Nepos 474 yılında imparator oldu. Onun zamanında Doğu gotların başına kendini kral ilan ettiren Theoderih geçti. Fakat o da Genelkurmay başkanı olarak atadığı Orestes tarafından imparatorluktan uzaklaştırıldı. Orestes onun yerine kendi öz oğlu Romulus'u "Augustulus = imparatorcuk" ünvanı ile Batı Roma tahtına çıkardı. Ancak Germen kökenli bir subay olan Odoaker'in İtalya'dan istediği toprağı babası Orestes reddedince Odoaker kendisini 23 Ağustos 476'da İtalya'nın kralı ilân ettirdi ve Orestes'i öldürttü. Romulus Augustulus ise Napoli yakınlarındaki bir çiftliğe sürgüne yollandı. Odoaker'in İtalya kralı ilân edildiği 476 yılı tarihçiler tarafından Batı Roma imparatorluğunun da sonu olarak kabul edilmektedir. Böylece son Batı Roma imparatoru da Romulus Augustulus olmuştu. Bununla birlikte Odoaker kendisini imparator ilân ettirmedi. Onun gözünde Batı Roma imparatoru halen Dalmaçya'da sürgünde bulunan Julius Nepos idi. Onun da 480 yılında ölmesiyle artık Batı Roma imparatorluğu içinde imparator olarak tanımlanabilecek bir kimse kalmamıştı. Balkan yarımadasının tamamını denetimi altına alan got kralı Theoderih Konstantinopolis'te 484 yılı başında konsüllük verilerek onurlandırıldı. Konstantinopolis'teki Doğu Roma yönetimi Theoderih'ten kurtulmak için onu İtalya'ya sefer düzenlemeye ikna etti. Verona yakınlarında 489 yılında Theoderih ile Odoaker'in kuvvetleri arasında yapılan meydan savaşında Thederih, II. Alarih'in komutasındaki Batı Gotlarının yardımıyla Odoaker'i Ravenna'ya çekilmeye zorladı. Ravenna'da iki yıl Theoderih'in kuşatmasına dayanan Odoaker onun İtalya'yı birlikte yönetme teklifine inandı. Ancak kısa bir süre sonra Theoderih onu tuzağa düşürüp kendi elleriyle öldürdü ve tüm ailesini, dostlarını, arkadaşlarını öldürttü. Theoderih 493 yılında kendi adamları tarafından Flavius Theodericus adıyla kral ilân edildi. 526 yılında ölene kadar İtalya yarımadasının ve Gotların kralı olarak kaldı ve öldüğünde Büyük Konstantin'e öykünerek Ravenna'da havarilerle eş saygınlıkta olabilmek amacıyla yaptırdığı anıt mezara gömüldü.

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

Doğu'da artık Doğu Roma İmparatorluğu olarak adlandırılan devletin başındaki Arcadius henüz 17 yaşındaydı. 395 yılında bir Frank subayının kızı olan Eudoxia ile evlendi. İmparator'un henüz çok genç olması nedeniyle muhafız alayı komutanı Rufinus kendisine yardımcı oluyordu. Ancak o askerleri tarafından 395 yılı Kasım ayında öldürülünce sarayın en yüksek rütbeli memurlarından Eutropius genç imparatora destek oldu. Ancak o da 399 yılında idam edildi. Böylece Doğu eyaletlerinde tüm güç Got kökenli genelkurmay başkanı Gainas'ın eline geçti. Fakat o da Anadolu'yu yağmalayıp Konstantinopolis'e girmeye kalkışınca 400 yılı Aralık ayında öldürüldü. Konstantinopolis'teki yönetim onun yerine yine Got kökenli Fravitta'yı getirdi. Fravitta 401 yılında Konsül oldu. 402 yılında ise Konstantinopolis tümüyle yabancı kökenli askerî üst düzey yönetime karşı bir tutum içine girdi ve bu değişen politikaya uygun olarak Fravitta öldürüldü.

408 yılında ölen imparator Arcadius'un yerine henüz yedi yaşında olan oğlu Theodosius geçti. 450 yılına kadar tahtta kalan II. Theodosius'un zamanında başkent Konstantinopolis batıya doğru genişleyerek yeni bir sur sistemi ile tahkim edildi ve bugün kalıntıları büyük ölçüde günümüze ulaşmış olan kara ve deniz surları inşa edildi. Roma devletinin 5. yüzyıl başına kadar çıkardığı kanunların 438 yılında Konstantinopolis'te alman bir karar ile bir araya toplandığı *Codex Theodosianus* oluşturuldu. 431 yılında Efes konsilinin toplandığı görülmektedir. Ayrıca Theodosius 434 yılında Hunların başına Attila'nın geçmesiyle özellikle Trakya'nın yağmalandığını ve sıranın Konstantinopolis'e gelmekte olduğunu görüp Hun önderlerinin dikte ettirdiği ateşkes anlaşmalarıyla Hunlara karşı dış siyaseti ve askerî güçleri dengede tutmaya çalıştı. Theodosius zamanında Konstantinopolis'te yönetim Batı Roma'da olduğu gibi Germen kökenli Genelkurmay Başkanları değil, daha çok muhafız alayı komutanları ve yüksek rütbeli saray mensuplarının denetimindeydi.

II. Theodosiusi, 28 Temmuz 450'de attan düşmesi sonucu öldüğünde yerine kimin geçeceğini geç antik devir siyaset geleneğine uygun olarak genelkurmay başkanı Aspar belirledi. Onun yaptığı seçime göre Trakya kökenli bir subay olan Marcianus imparator olmaya uygundu. Marcianus Hunları yenerek Balkanlar'dan uzaklaştırdı. Hunların 451'de büyük bir yenilgiye uğramaları ve 453 yılında Attila'nın ölmesiyle artık bir tehlike olmaktan tümüyle uzaklaştıkları görülmektedir. Marcianus, 451 yılında II. Theodosius'un kızkardeşi Pulheria'nın da yardımıyla Khalkedon (=Kadıköy) konsilini topladı. 457 yılında ölen Marcianus'un yerine I. Leo geçti. Onun döneminde Konstantinopolis genelkurmay başkam Got

kökenli Aspar'ın da etkisiyle tümüyle Got ağırlıklı bir asker ve sivil bürokrasinin denetimine geçti. Ancak Leo'nun son yıllarında Aspar'ın öldürülmesiyle bu etki yok oldu. Artık Konstantinopolis'te Isauria kökenli bir genelkurmay başkanı vardı. Asıl adı Tarasikodissa olan ve Torosların Isauria bölgesinden Konstantinopolis'e gelen subay Zeno, Leo'nun ölümünden sonra 474 yılında Doğu Roma imparatoru oldu. Onun zamanında Doğu Roma İmparatorluğunun atlattığı en büyük tehlike Balkan yarımadası ve Trakya'yı yağmalayan Theoderih idi. Zeno, Theoderih'i İtalya'ya gitmeye ve Roma'yı ele geçirmeye ikna edince batıya yönelen Gotların bölgeden çekilmesiyle Konstantinopolis'in rahat bir nefes almasını sağladı. Zeno'nun 491 yılında ölmesiyle 60 yaşındaki senatör Anastasius Doğu Roma imparatoru oldu. Anastasius'un imparatorluğunun ilk yılları Zeno ile Konstantinopolis'e gelmiş olan Isaurialıları başkentten uzak tutma mücadelesiyle geçti. Birkaç yıl germen ve Hun kökenli askerî birliklerin yardımıyla Isaurialıların Konstantinopolis'ten çıkarılmalarına çalışıldı. Bu arada sınır boylarında yeni tehditler oluşmuştu. Balkan yarımadasında ortaya çıkan Bulgarlar yanlarında Slav kabileleri ve Hunlarla imparatorluğun iç kesimlerine kadar herhangi bir ciddi engelle karşılaşmadan ulaşabilmekteydiler. Anastasius bu yeni oluşan büyük istila tehlikesine karşı başkenti korumak amacıyla Trakya'da Karadeniz kıyısındaki Çatalca sınırları içinde bulunan Evcik iskelesinden Marmara Denizi kıyısında Silivri'nin batısındaki Semizkumlar bölgesine kadar uzanan ve *Makron Teikhos* = Uzun Duvar adıyla bilinen suru yaptırdı. Üzerinde çok sayıda asker bulundurulması halinde savunma işlevini yerine getirmesi mümkün olan bu duvar yeterli askerî birliğin tehlike halinde bu bölgeye sevk edilememesi nedeniyle fazla yararlı olamadı. Doğu sınırında uzun süren barışın Sasaniler tarafından yeniden bozulması ihtimali belirince Anastasius büyük miktarda altın ödeyerek barışı adeta satın almak zorunda kaldı. Hükümdarlığı döneminde vergi toplama sistemini tamamen merkezileştirip çok disiplinli bir şekilde devlet gelirlerini takip eden Anastasius yaptığı para reformu ile 518 yılında öldüğünde halefi Justinus'a özellikle altın dolu bir devlet hazinesi bıraktı.

Justinus da tıpkı Anastasius gibi ileri yaşlarda tahta geçti. Justinus saray muhafızlarının komutanıydı. Senato ve kilisenin etkili isimleriyle olan iyi ilişkileri ona imparator olma yolunu açmıştı. Kilise içindeki bölünmede Ariancılar karşıtı bir politika izleyen Justinus bu şekilde Batı'daki Theoderih'in desteğini kazanmayı umuyordu. Theoderih'in damadı Eutharih'i silah kardeşliğine davet eden Justinus onunla birlikte 519 yılı konsüllüğünü üstlendi. Tüm bu iyi niyetli çabalara rağmen Batı ve Doğu

Roma arasında siyasi bir gerilim oluşmak üzereyken 526 yılında Theoderih'in ve 527 yılında da Justinus'un ölümüyle bu durum sona erdi. Justinus ölümünden birkaç ay önce yeğeni Justinianus'u Augustus rütbesine yükseltmişti. Justinianus Roma devletinin temelini oluşturan Octavianus Augustus dönemi değerleri olan *salus*=refah, *iustitia*=hukuk ve *pax*=barış kavramları üzerine oturtulmuş global bir yönetim tarzıyla imparatorluğun birliğinin yeniden sağlanabileceğine inanmaktaydı. Justinianus artık imparatorun asıl görevinin –Büyük Konstantin'in belirlediği gibi– konsiller düzenleyerek Hıristiyanlığın lehine yasal düzenlemeler yapılmasını sağlamaktı. Bu görevini yerine getirirken imparator dünyevi hükümranlık yetkisini (=imperium) tanrının hizmetinde din adamı göreviyle (=sacerdotium) bağdaştırmak zorundaydı.

Justinianus tıpkı Diokletian gibi Balkan kökenli olup yine onun gibi başarılı bir askerî geçmişe sahipti. Amcası Justinus'un imparator olması ve onu evlat edinip önce saray muhafız alayına sonra da genelkurmay başkanlığına ve konsüllüğe getirmesi Justinianus'un imparatorluğa yükselirken hiçbir engelle karşılaşmamasını ve şahsı üzerinde devletin tüm kademelerinde tam bir görüş birliği vardı. Justinianus eşi Theodora'yı tahta çıkar çıkmaz Augusta ünvanı ile onurlandırdı. Alt düzeyde sosyal bir tabakaya mensup Theodora bu nedenle devletin üst katlarında hep aşağılanmış ve ciddiye alınmamıştı. Buna rağmen Theodora öldüğü 548 yılına kadar eşinin her zaman yanında olmuş ve başta kilise ile ilgili konular olmak üzere tüm devlet işlerine aktif bir şekilde katkıda bulunmuştur. Bazı tarihçiler bu nedenle Justinianus döneminin tek kişi yönetimi olan monarkhie değil iki kişinin yönetimi = diarkhie şeklinde tanımlanabileceğini yazmaktadırlar.

Justinianus mensubu olduğu Katolik-Ortodoks inancın etkisiyle iç politikada buna yönelik birçok düzenlemeye gitti. Bunlar arasında en dikkat çekeni 529 yılında Atina'daki ünlü Platon akademisinin kapatılmasıydı. Yeni Platon öğretisi mensupları başta kuzey Afrika kökenli Sinesius olmak üzere sadece Atina'da değil İskenderiye ve diğer metropollerde üniversiteler kurarak geleneksel ve çok tanrılı dinler inancını canlandıracak öğretileri yayıyorlardı. 529 yılında yayımladığı bir genelge ile Justinianus Roma İmparatorluğu sınırları içindeki tüm çok tanrılı dinlere inananları Hıristiyanlığı kabul etmeye davet etti. Efes piskoposu Johannes ise kitapları yaktırıp, kitlesel vaftiz törenleri düzenleyip bu genelgeyi hayata geçirmeye çalıştı. Justinianus'un tüm baskılarına ve askeri güç kullanmasına rağmen Hıristiyanlık dışındaki dinlere inananları Hıristiyanlığa döndürmek mümkün olamadı. Justinianus bunun üzerine başta Konstantinopolis olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde dini yapıların inşasına

hız verdi. Bu dönemde yapılmış en önemli anıt Konstantinopolis'te MÖ 4. yüzyılda yapılan ve Konstantinopolis'te görülen en büyük ayaklanma olan Nika isyanı sırasında çıkan bir yangında tümüyle yıkılan eski kilisenin yerine 532 yılında yapımına başlanan ve 537 yılında yapımı tamamlanan *kutsal bilgelik = Hagia Sofia* kilisesi idi. Bugün Ayasofya adıyla dünyanın en önemli mimari anıtlarından biri olarak bilinen yapı Tralles'li (=Aydm) Anthemios ve Milet'li (=Balat, Aydın) Isidoros tarafından inşa edilmiş olup daha sonraki yüzyıllarda defalarca tamir edilerek günümüze ulaşabilmiştir. Justinianus dönemindeki büyük imar faaliyeti o dönemin en ünlü yazarlarından Kaisareia'lı (=Kayseri) Prokopius tarafından kaleme alman Peri Ktismaton (= Yapılar) adlı kitapta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Justinianus zamanında yapılan diğer reformlar ise yönetim, vergi toplama ve maliye alanlarındadır. Ancak zamanımıza kadar etkisini sürdüren en kapsamlı reformu *novelle* olarak da bilinen yasalar codex'idir. Ortaçağda *corpus iuris civilis* olarak tanımlanan bu yasalar kataloğu roma hukukunun çağdaş yasa koyucular tarafından temel alınmasını sağlamıştır. Ayrıca Justinianus'un emriyle çalışan hukukçular grubu 533 yılında *Institutiones* ve *Digesta Iustiniani* adlı hukuk eserlerini ortaya çıkarmışlar ve bir yıl sonra da imparator genelgelerinin bir araya getirildiği *Codex Iustinianus* yayınlanmıştır. Böylece 438 yılında yayınlanan *Codex Theodosianus* güncelliğini yitirmiştir. Bu yasal düzenleme aslında imparatorun yayınladığı yeni genelgelerle sürekli güncellenerek imparator isteklerinin yansıdığı bir hukuk sistemi halini almıştır. Ancak modern hukuk devletinin ve hukuk biliminin temellerinin Justinianus döneminde yasaların *codex* halinde toplanmasıyla atıldığı da hukuk tarihi incelemeleri yapan uzmanlar tarafından kabul edilmektedir.

Dış politikada ise Justinianus sürekli olarak batı ve doğu sınırlarını korumaya çalışmıştı. Özellikle doğuda Sasaniler ile 533'te yapılan "sonsuz barış" adının verildiği barışın kalıcı olamayacağı görülünce Sasaniler bazen silah zoru bazen de yüksek para miktarları verilerek Roma devleti sınırları dışında tutulmaya çalışıldı. Buna karşın batıdaki Roma devleti düşmanları arasındaki taht kavgaları Roma ordularının bu bölgelerde daha kolay bir şekilde denetimi ellerine almalarını sağladı. Kuzey Afrika'da Vandalların ve İtalya'da Gotların aralarındaki çatışmalar Justinianus'un genelkurmay başkanı Belisarius'un bu bölgelerde başarılı bir şekilde Roma devletinin hâkimiyetinin yeniden oluşturulmasını sağladı. 535 ve 552 yılları arasında önce Belisarius sonra da onun halefi Narses İtalya'da kapsamlı askeri operasyonlar yaparak Gotların İtalya yarımadasındaki hâkimiyetini yokedip Roma şehrini yeniden Roma dev-

letinin denetimine dâhil ettiler. Kuzey Afrika'dan İspanya'ya da geçen Roma birlikleri İberia yarımadasının büyük bölümünü yeniden Roma hâkimiyeti altına alıp buraya bir askerî vali atanmasını sağladılar. Ren ve Tuna sınırları ile Alp dağları bölgesinde Roma devletinin hâkimiyeti tam olarak sağlanması artık mümkün olamasa da Justinianus 565 yılında öldüğünde Roma İmparatorluğunun geleneksel sınırları içindeki birliğinin büyük ölçüde sağlandığını görmüştü. Justinianus'un sağlığında ulaşılan bu istikrar uzun sürmedi. Onun ölümünden kısa bir süre sonra Gotlar, İspanya'yı yeniden işgal ettiler. Bugünkü Macaristan coğrafyası olan Pannonia bölgesinden güneye inen Langobardlar 568 yılında İtalya'yı ele geçirip Roma devleti hâkimiyetine kesin olarak son verdiler. Kuzey Afrika'da ise güneyden gelen Araplar ve İslâm dini 7. yüzyıl başlarından itibaren etkili olmaya başladı. Böylece artık Roma imparatorluk devrini oluşturan temel ögeler politik ve stratejik önceliklerin değişmesiyle yerlerini büyük ölçüde ortaçağ olarak tanımlanan dönemin özelliklerini içeren yeni bir tarihî döneme bıraktı.

Kaynakça

Bellen, H., Grundzüge der römischen Geschichte. III. Cilt: Die Spätantike von Constantin bis Justinian. Darmstadt 2003.

Blolckley, R. C., East Roman foreign policy: Formation and conduct from Diocletian to Anastasius. Leeds 1992.

Brandt, H., Das Ende der Antike. Geschichte des spätrömischen Reiches. Münih 2001.

Cambridge Ancient History (CAH) Cilt XIII; The Late Empire A. D. 337–425. Cambridge 1998.

Cambridge Ancient History (CAH) Cilt XIV; Late Antiquity: Empire and Successors. A. D. 425 – 600. Cambridge 2000.

Demandt, A., Die Spätantike. Römische Geschichte von Diokletian bis Justinian. 284–565 n. Chr. Handbuch der Altertumswissenschaft III, 6. Münih 1989 (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı Münih 2009).

Greatrex, G. – Lieu, S. N. C., The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. II. Bölüm. 363 – 630. London - New York 2002.

Jones, A. H. M., The Later Roman Empire 284 – 602. A social and economic history. Oxford 1964 (tıpkıbasım Baltimore 1986).

König, I., Die Spätantike. Darmstadt 2007.

Kolb, F. Diokletian und die erste Tetrakhie. Berlin – New York 1987.

Martin, J., Spätantike und Völkerwanderung. Oldenburg Grundriss der Geschichte 4. Münih 1990 (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı).

Seeck, O. Geschichte des Untergangs der antiken Welt. 6 Cilt. Stuttgart 1920 – 1922. (Tıpkıbasım; Darmstadt 1966).

Stein, E., Histoire des Bas- Empire. Brügge. Cilt I (1959); Cilt II (1949).

GEÇ ANTİK DEVİR TARİHİ HAKKINDA ESER VEREN O DÖNEM YAZARLARI

LATİN DİLİNDE YAZILMIŞ KAYNAKLAR

Ammianus Marcellinus. Historia; ilk 14 kitabı kayıptır; günümüze ulaşan bölümleri 353 ile 378 yılları arasındaki dönemin olaylarını kapsamaktadır.

Aurelius Victor: De Caesaribus. 360'ta yazılan eser Augustus'tan II. Constantius'a kadar tüm imparatorların hayat öykülerini anlatmaktadır.

ESKİ YUNAN DİLİNDE YAZILMIŞ KAYNAKLAR

Libanios; 314 – 393 arasında yaşamış hatip söylevlerinde döneminin politik olaylarına değinmektedir.

Johannes Malalas; 6. yy. da yazdığı chronik = Günceler adlı eserinde döneminin siyasi olayları hakkında bilgiler vardır.

Theophanes Confessor, 9. yy. da yazdığı kronikte Roma imparatorluğu döneminde meydana gelen siyasi olayları anlatmaktadır.

Zonaras: 12. yy. da yazdığı eserinde Konstantin sonrası olayları anlatır.

Zosimos: 6.yy. da yazdığı nea historia = yeni tarih kitabında Augustus döneminden 410 yılına kadar olan olayları anlatır.

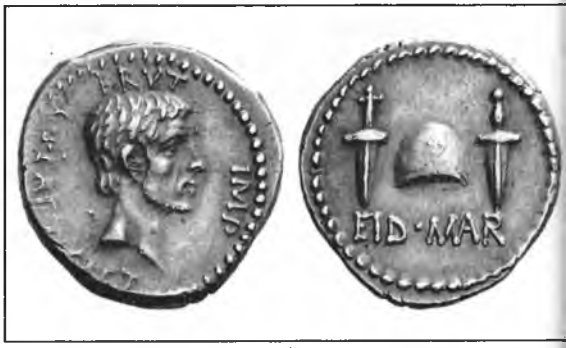
RESİM 1

RESİM 2

RESİM 3

RESİM 4

Res. 1: Bir tarafında fil tasvirinin yer aldığı *aes signatum*. Romalılar MÖ 4. yüzyıl sonlarında ve 3. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık 16 cm x 9 cm boyutunda ve yaklaşık 1.5 kg. ağırlığında döküm olarak yapılmış üzeri tasvirli dikdörtgen bronz parçaları para yerine kullanıyordu.

Res. 2: MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen ve *aes grave* olarak adlandırılan Roma'nın ilk bronz sikke serisinin ana birimi olan *as*. Ön yüzde her iki yöne bakan Ianus başı, arka yüzde gemi pruvası ile hemen yukarısında değer işareti olarak I harfi. Bronz as, 267 gr. (*Peus Nachfolger* Auction 398, 28 April 2009, lot 321).

Res. 3: Roma, MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinde Gallia'yı kontrol altına aldı ve bu olay anısına sikkeler basıldı. Burada yer alan denarius'un (L. Licinius Crassus ve Cn. Domitius Ahenobarbus, MÖ 121-119) ön yüzünde tanrıça Roma başı vardır, başın hemen arkasındaki X işareti sikkenin 10 as değerinde bir denarius olduğunu göstermektedir; arka yüzünde biga içinde mızrağını savurmak üzere olan bir Gal savaşçısı resmedilmiştir. Gümüş denarius, 3.85 gr. (*Gorny and Mosch Giessener Münzhandlung* Auction 147, 7 March 2006, lot 1897).

Res. 4: Caesar'ın öldürülmesi, bu olayın anısına basılan sikkelerle de kutlanmıştır. Nitekim buradaki sikkenin ön yüzünde Caesar'ı öldürenlerden Brutus'un başı ve adı; arka yüzünde iki hançer arasında bir *pileus* ve EID MAR lejandı görülmektedir. İki hançer, Caesar'ın hançerle öldürüldüğünü; azat edilen kölelere giydirilen *pileus*, Roma halkının özgürlüğe kavuştuğunu; EID MAR ise bu olayın Mart ayının 15'inde (*Eidibius Martii*) gerçekleştirildiğini işaret etmektedir. M Iunius Brutus, MÖ 15 Mart 44. Gümüş denarius, 3.71 gr. (*Numismatica Ars Classica*, Auction 39, 16 May 2007, lot 89.

Ekonomi

RESİM 5

RESİM 6

RESİM 7

RESİM 8

Res. 5: İmparatorluk döneminde (*principatus*) basılan gümüş denariuslar, üzerlerindeki tasvir açısından Cumhuriyet dönemi denariuslarından farklıdır. Buradaki denariusun ön yüzünde MS 117-138 yıllarında iktidarda olan İmparator Hadrianus'un başı, adı ve unvanları; arka yüzünde alçakgönüllülüğü temsil eden Pudicitia personifikasyonu ile sikkenin, imparatorun 3. Consullüğü zamanında basıldığını işaret eden COS III yer almaktadır. Gümüş denarius, 3. 31 gr. (*Numismatik Lanz Munchen*, 25 May 2009, lot 444).

Res. 6: İmparator Caracalla, MS 215 yılında *antoninianus* adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavüle soktu. Ön yüzde, İmparatorun ışın taçlı büstü, adı ve unvanları; arka yüzde elinde şimşek demeti tutan Iupiter yer almaktadır. Gümüş *antoninianus*, 5.04 gr. (*Classical Numismatic Group*, 20 May 2009, lot 1090).

Res. 7: Bazı sikkeler imparatorun ölümünden sonra basılmaktaydı; bu tür sikkeler "postumus" sikkeler olarak adlandırılmaktadır. Ön yüzde Septimius Severus'un başının yer aldığı buradaki sikkenin "postumus" olduğu, yani imparatorun ölümünden sonra basılmış olduğu, sikkenin ön yüzündeki DIVO yazısı ile arka yüzündeki kartal tasviri ve CONSECRATIO yazısından anlaşılmaktadır. Bu sözcükler, imparatorun tanrı mertebesine yükseldiğine işaret etmektedir. Gümüş denarius, 3. 41 gr. (*Numismatik Lanz Munchen*, 25 May 2009, lot 493).

Res. 8: İmparator Büyük Constantinus (MS 307-337) sikkesi. Ön yüzde imparatorun başı, adı ve unvanları; arka yüzde iki burçlu karargâh kapısı tasviri ile sikkenin Siscia'da (Sisak) basıldığını gösteren darphane işareti SIS. Bronz sikke (follis), 3.61 gr. (*Auctionshaus H.D. Rauch GmbH*, 1 May 2009, lot 884).

ROMA DEVLETİNDE PARA VE EKONOMİ

Oğuz Tekin*

CUMHURİYET DÖNEMİ

Geleneksel kuruluş tarihi MÖ 753 olmasına rağmen, Roma, ilk sikkelerini MÖ 3. yüzyıl başlarında, yani kuruluşundan yaklaşık 450 yıl sonra basmaya başlamıştır. Oysa İtalya'nın güneyindeki ve Sicilya'daki Eski Yunan koloni kentleri daha MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında kendi sikkelerini basmaya başlamışlardı. Bu demektir ki, Roma'nın henüz sikkesinin olmadığı dönemlerde (MÖ 6.- 4. yüzyıllarda) Güney İtalya ve Sicilya'da yoğun bir sikke tedavülü vardı. Bu nedenle, sikkesi olmasa da, Roma, sikkeye aşinaydı ve gerektiğinde bölgede tedavül eden Eski Yunan koloni kentlerinin sikkelerini (*aes rude* denen ham bakır / bronz parçalar ile büyük ve küçükbaş hayvanların yanı sıra) kullanıyordu.

Bilindiği üzere Roma, tarihi boyunca üç farklı yönetim biçimiyle idare edilmişti. Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk (*Principatus* ve *Dominatus* olmak üzere). Roma, MÖ yak. 753-509 arasındaki Krallık Dönemi'nde hiç sikke basmamıştır; MÖ yak. 509-27 arasındaki Cumhuriyet Dönemi'nin ilk iki yüzyılı içerisinde de Roma sikkeleri söz konusu değildir. Roma sikkeleri, Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarında bir tarihte, MÖ 3. yüzyıl başlarından itibaren basılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Roma'yı sikke basmaya iten nedenler neydi? Bir önceki yüzyılda, yani MÖ 4. yüzyılda, Roma bir dizi tehdit ve tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı.

* Prof. Dr. Oğuz Tekin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Örneğin MÖ 387'de Keltlerin Roma'yı yakıp yıkmalarına engel olunamamıştı; Keltler ancak para karşılığı Roma'dan çekilmişlerdi. Roma'nın o sıralar kendi parası olmadığına göre, Keltlere ödenen para (Güney İtalya'daki Eski Yunan koloni kentlerinin parası değilse) olasılıkla ya mal karşılığı (ayni), ya *aes rude* denen ham bakır/bronz parçalar veya değerli metalden parçalardı. *Aes rude* denen metal parçaları standart bir ağırlığa sahip olmadıklarından, parçalar her bir ödemede tartılmak zorundaydı. Ayrıca, Latince para anlamını taşıyan *pecunia* sözcüğünün, sığır anlamını taşıyan *pecus*'tan türetilmiş olmasından dolayı, Roma sikkelerinden önce, *aes rude*'nin yanı sıra, büyük baş hayvanların da (küçükbaş hayvanların yanı sıra) para yerine kullanıldığını biliyoruz.

MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ise Samnitlerle savaşarak geçmişti. Bütün bu savaşlar, Roma'nın kasasında yeterli nakit para bulunmaması ve özellikle de kendi parasının olmaması nedeniyle güçlükle kazanılmış olmalıydı. MÖ 4 yüzyıl, Roma'nın İtalya'nın güneyindeki Eski Yunan koloni kentleriyle ilişkisinin yoğunluk kazandığı bir dönemdi. Bu yüzyılın sonlarında, Güney İtalya'daki Neapolis (Napoli), Taras/Tarentum (Taranto), Velia, Herakleia, Metapontion, Thurioi ve Kroton gibi Eski Yunan koloni kentlerinde oldukça yoğun bir sikke darbı söz konusuydu. Romano-Campania gümüşleri denen didrahmi ve drahmi birimindeki sikkeler de MÖ 4. yüzyılın sonlarında basılmaya başlanmıştı. Eski Yunan koloni kentlerinin sikkelerine ama daha çok Campania bölgesindeki Neapolis'in (Napoli) sikkelerine benzeyen bu sikkeler, olasılıkla Roma'nın ihtiyacı için Neapolis kentinde basılmışlardı. Darp tekniğiyle basılan ve İtalya'nın güneyindeki Eski Yunan koloni kentlerinin sikkelerine benzeyen sikkeleri onlardan ayıran, üzerlerinde önceleri ROMANO, sonraları ise ROMA yazısının yer almasıdır. Aslında Romano-Campania sikkeleri, her ne kadar üzerlerinde ROMANO veya ROMA yazısı yer alsa da, tam anlamıyla Roma sikkesi değildir; çünkü bunların Roma devletinin merkezi darpları olmadığı, –belki Roma'nın siparişi üzerine– Roma dışında üretilmiş münferit darplar olduğu anlaşılmaktadır. Üzerlerinde Mars başı-at başı, Apollon başı-at, Roma başı-Victoria gibi çeşitli tasvirlerin yer aldığı Romano-Campania sikkeleri (gümüş ve bronz), MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine kadar basılmışlardır. Özetle, Roma'nın MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Eski Yunan karakterli sikkeyi benimsediğini, MÖ 3. yüzyıl içerisinde ise Roma gümüş sikkelerinin, Eski Yunan koloni kentlerinin sikkelerinin yerini aldığı anlaşılmaktadır.

MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinde Yunanistan'daki Epeiros Kralı Pyrrhos'un İtalya'ya girerek Roma ile mücadeleye başladığını görüyoruz. Aynı yüzyılın ortalarında (MÖ 264'te) Roma, o sıralar Akdeniz'in güçlü

devletlerinden Kartaca ile savaşmaya başladı. Her ne kadar Kartaca ile olan savaş MÖ 2. yüzyıl ortalarında son bulduysa da (MÖ 146), bu savaşın esas olarak MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısını kapladığı bilinmektedir (Birinci ve İkinci Kartaca Savaşları). Dolayısıyla Roma için MÖ 3. yüzyıl, önce Epeiros Kralı Pyrrhos ile, sonra da Kartaca ile yoğun bir mücadelenin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Roma, yukarıda bahsettiğimiz Romano-Campania sikkelerinin yanı sıra, *aes signatum* denen yaklaşık 16 cm x 9 cm boyutunda ve yaklaşık 1.5 kg. ağırlığında dikdörtgen bronz parçaları da para yerine kullanmaktadır. Bunlar dökme tekniğinde yapılmış olup her iki tarafında bir tasvir yer alıyordu. Örneğin, şimşek demeti üzerinde kartal-Pegasus, çıpa-üç ayaklı kazan, üç çatallı zıpkın-*caduceus*, fil-yaban domuzu gibi. *Aes signatum*'ların bazılarının üzerinde herhangi bir yazı bulunmazken, bazılarının üzerinde ROMANOM (= Romalıların) yazısı vardır. Bu da bize, *aes signatum* parçaların en azından üzerinde ROMANOM yazanların Roma'ya ait olduğunu işaret etmektedir. *Aes signatum* parçaların neredeyse MÖ 3. yüzyılın ortalarına kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır.

MÖ 3. yüzyıl ilk çeyreğinde döküm tekniğiyle yapılan iri bronz sikkeler vardır ki bu sikkeler *aes grave* olarak adlandırılır. Önceleri tiplerinde ve birimlerinde farklılıklar olduysa da daha sonra yapılan düzenleme ile tipler ve birimler belli bir sisteme sokulmuştur. Ana birimin as olduğu bu sistemde 1 as, 12 uncia'ya eşitti. *Aes grave* üretimi MÖ 80 civarında son buldu.

Birim:	Ön yüz :	Arka yüz:	Değer işareti:
As	Ianus başı	gemi pruvası	I
Semis (yarım)	Saturnus başı	gemi pruvası	S
Triens (üçte bir)	Minerva başı	gemi pruvası	dört nokta
Quadrans (dörtte bir)	Hercules	gemi pruvası	üç nokta
Sextans (altıda bir)	Mercurius başı	gemi pruvası	iki nokta
Uncia (onikide bir)	Bellona başı	gemi pruvası	tek nokta

Buraya kadar verilen bilgileri toparlarsak, Roma'da alışverişte kullanılan ödeme araçlarını şöyle bir tablo içinde gösterebiliriz:

MÖ 6.-4. yüzyıllar:

– Büyük ve küçükbaş hayvanlar ile *aes rude* denen ham bakır / bronz parçalar.

MÖ 3. yüzyıl:

– *Aes signatum* denen ve üzerinde çeşitli tasvirler ile ROMANOM yazılı bronz dikdörtgen parçalar (ROMANOM yazılı olmayanların Roma' ya ait olup olmadığını belirlemek zordur). İlk *aes signatum* örnekleri MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir.

– Romano-Campania sikkeleri olarak adlandırılan gümüş (didrahmi ve drahmi) ve bronz sikkeler; üzerlerinde önceleri ROMANO, daha sonraları ise ROMA yazısı vardır.

– *Aes grave* (ağır bronz) denen, döküm tekniğiyle yapılan, ana birimin as olduğu sikke formunda kaba ve iri sikkeler.

– Romanın esas gümüş sikkesi denarius (ancak MÖ 3. yüzyılın sonuna doğru)

Numismatik ve arkeolojik verilere göre Roma'nın ilk sikkeleri MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlense de, ilk Roma sikkelerinin MÖ 269 yılına tarihlendiğini söyleyen antik yazarlar vardır. Örneğin, MS 1. yüzyılın sonlarında yazan Plinius (*NH* XXXIII, 42-6), "Pyrrhos'un yenilgisinden (MÖ 281) önce Romalıların gümüş sikke basmadığını, ilk bronz sikkelerin Kral Servius (geleneksel olarak MÖ 573-575) zamanında basıldığını, o tarihe kadar Romalıların işlenmemiş bronz parçaları kullanmış olduğunu (Timaios'tan aktararak), üzerlerinde *pecus* (sığır) tasviri yer aldığını ve *pecunia* (para) sözcüğünün de buradan geldiğini, gümüş sikkenin Q. Ogulnius ve C. Fabius'un *consul* olduğu kentin 485. yılında yani Birinci Kartaca Savaşı'ndan (MÖ 264-241) beş yıl önce basıldığını, denarius'un 10, quinarius'un 5, sestertius'un da 2.5 bronz as'a (libra) eşitlendiğini, devletin masraflarını karşılayamaması nedeniyle bronz as'ın ağırlığının Birinci Kartaca Savaşı sırasında azaltıldığını, as'ın libra'nın altıda bir standardında basılması gerektiğini...Daha sonra, Hannibal'in tehdidi sırasında ve Q. Fabius Cunctator'un *dictator* olarak görev yaptığı zaman (MÖ 216), bir uncia değerinde as'ın basıldığını ve bir denarius'un 16 as'a eşitlendiğini" anlatmaktadır. Ancak, her ne kadar Plinius, MÖ 269'da basılan ilk Roma gümüş sikkesinin denarius olduğunu söylese de, numismatlar bu tarihi erken görmekte ve söz konusu gümüş sikkenin denarius değil, didrahmi olduğu üzerinde fikir birliğindedir.

Roma'nın esas gümüş sikkesi olan denarius, İkinci Kartaca Savaşı sırasında, olasılıkla MÖ yak. 212'de basılmaya başlandı. Üzerindeki X işaretiyle 10 as değerinde olduğu belirlenen denarius, yaklaşık 4.5 gram ağırlığında olup libra'nın da 1/72'si değerindeydi. Denarius'un yarısı quinarius, çeyreği ise sestertius adını taşımakta olup denariusla kıyaslandığında daha az basılmışlardır. Her üçünde de ön yüzde Roma başı, arka yüzde Dioskur kardeşler yer alıyordu. Değer işaretleri, denarius'ta X,

quinarius'ta V, sesertius'ta ise IIS idi. Zamanla önce arka yüzlerde, daha sonra ise ön yüzlerde tip değişiklikleri olmuştur. Denarius, Caracalla tarafından yaklaşık MS 215'te tedavüle sokulan iki denarius değerindeki gümüş *antoninianus*'a kadar (yaklaşık 400 yıl) Roma'nın en önemli sikkesi olmuştur. 25 denarius 1 aureus'a eşitlenmişti. Denarius'lar üzerinde zamanla sikke basımından sorumlu yüksek devlet memurları (magistrat) ve aileleri ile ilgili tipler ve yazılar da yer almıştır. Denarius'tan önce, adını arka yüzdeki dört atlı arabadan (*quadriga*) alan quadrigatus'lar (*quadrigati*) ile yine adını arka yüzdeki Victoria figüründen alan *Victoriatus*'lar (*Victoriati*) tedavüldeydi. Her ikisi de gümüş olan bu sikkelerden önce *quadrigatus*, daha sonra da *victoriatus* –uzun bir süre denarius ile birlikte tedavül etmelerine rağmen– yerlerini daha sonra denarius'a bırakmışlardır. Denarius'un gümüş oranı yüksek olmasına rağmen, gerek *quadrigatus*, gerekse *victoriatus* % 20 oranında bakır içermekteydi. MÖ 2. yüzyılda denarius ve alt birimleriyle birlikte ön yüzde Ianus başı, arka yüzde gemi pruvasının yer aldığı as ve alt katları da tedavüldeydi.

Gracchus kardeşlerin reformları döneminde, olasılıkla MÖ 141'de (veya 146) bir denarius, 16 as'a eşitlendi; böylece değer işareti X yerine XVI oldu ve uzun yıllar böyle devam etti. Bronz sikke, MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren çok az basıldı. MÖ 92'de *lex Papiria de aeris pondere* ile as'ın standart ağırlığı Roma uncia'smın yarısına indirildi. Ancak MÖ 82'de Sulla zamanında bu sistem son buldu. MÖ 80'den Augustus dönemine kadar (Caesar döneminde kısa süreli bir emisyon dışında) Roma'da hiç bronz sikke basılmadı.

Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde altın sikke de nadiren basıldı. Ancak önemli ve olağanüstü durumlarda basılan altın sikke (*aureus*), Caesar döneminden itibaren (MÖ 46'dan) düzenli olarak basılmaya başlanmıştı. Caesar döneminde basılmış altın sikkelerde Caesar'ın portesi görülmez. Ancak çok geçmeden, Caesar'a yaşam boyu *dictator* unvanı ve yetkisi verilecektir (M.Ö. 44, Şubat ?). Bu durum, sikkeler ile de duyurulmuştur. Bu sikkelerin ön yüzünde, Caesar'ın başı resmedilmiştir. Roma devletinde yaşayan bir kişinin, yani hali hazırda iktidarda olan bir kişinin portesinin sikkede yer alması ilk kez Caesar ile olmuştur. DICT PERPETVO lejandı, *Dictator Perpetuus*, yani ilelebet *dictator* anlamını taşımaktadır. Sikkenin arka yüzünde, çarpraz yerleştirilmiş *fasces* ve kanatlı *caduceus*; solda, tokalaşan eller; altta balta; yukarıda *globus* ve sağ boşlukta darphane magistratı L. Buca'nın adı yazılıdır. Buradaki simgelerden *fasces*, cumhuriyet memuriyetini, magistratlığı, consullüğü, dictatorlüğü; caduceus, *felicitas*'ı, refah ve başarıdaki mutluluğu; *globus*, dünya ege-

menliğini; balta, *pietas*'ı (devlete, ailesine, tanrılara saygı göstermeyi, sadakati); tokalaşan eller, *concordia*'yı yani uyumu işaret etmektedir. Numismatik literatürüne "Hirtius altınları" olarak geçen skkeler MÖ 46'da Roma valisi Aulus Hirtius tarafından bastırılmıştır. İkinci triumvirliği oluşturan M. Antonius, M. Lepidus ve Octavianus adına basılmış altın sikkeler de vardır. İç Savaş sırasında, Caesar'ın öldürülmesinden sonra onun katilleri tarafından bastırılmış altın sikkelerde bu olay işlenmiştir. Caesar'ın katillerinden Brutus'un bastırdığı altın bir sikkede ön yüzde Brutus'un başı tasvir edilmişken, arka yüzde düşmandan alınan silahların oluşturduğu bir silah yığını resmedilmiştir.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde yıllık devlet bütçesi ve para basımı Senato'nun kontrolü altındaydı. Roma'da darphane, en azından Cumhuriyet Dönemi boyunca, Capitolinus (Kapitol) Tepesi'ndeki Iuno Moneta tapınağındaydı; daha sonra *Domus Aurea* yakınına taşınmış ve MS 4. yüzyıla kadar orda faaliyet göstermişti. Sikke basımından fiilen sorumlu memurlar ise üç kişiden oluşmaktaydı. Bu memuriyet, "tresviri auro argento aere flando feriundo" (= IIIVIRI AAAFF) olarak adlandırılmakta olup "altın, gümüş ve bronz sikke dökme ve basmadan sorumlu üçlü komisyon" olarak Türkçeye çevrilebilir. Bu komisyonun MÖ yaklaşık 289'dan itibaren görev yaptığı, üzerinde ROMANOM yazısının bulunduğu *aes signatum* parçaların basımından ve *aes grave*'nin basımından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki anlatımdan sonra, Roma Cumhuriyet dönemi sikkelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Roma'da sikke öncesinde para yerine büyük ve küçükbaş hayvanlar ile *aes rude* denen ham bronz parçalar kullanılıyordu.

b) Roma ilk sikkelerini MÖ 3. yüzyıl başlarında basmaya (ya da bastırmaya) başladı. Güney İtalya'daki Eski Yunan koloni kentlerinin sikkelerini andıran bu sikkeler (didrahmi ve drahmi) esas olarak Campania bölgesinde ele geçtiği için ve bu bölgedeki Neapolis'te (Napoli) basıldığı için Romano-Campania sikkeleri olarak anılmaktadır. Sikkelerin üzerinde önceleri ROMANO, sonraları ROMA yazısı vardır; ROMA yazısını taşıyan sikkeler belki Roma'da basılmıştı.

c) Roma'da ilk darphane MÖ 289'da kuruldu. Romano-Campania sikkelerinin ROMANO-ROMA lejandlı olanları ile *aes signatum*'ların yine ROMANOM yazılı olanlarının bu dönemde ve *tresviri monetales*'in görev yaptığı Roma darphanesinde basılmıştı. *Tresviri monetales*, Cumhuriyet Dönemi boyunca (hatta İmparatorluk Dönemi'nde de) sikke basımından sorumlu bir komisyondu.

d) Plinius'un Roma gümüş sikkesinin (denarius) basım yılı olarak verdiği MÖ 269, numismatlarca erken bir tarih olarak yorumlanmaktadır. Bunun daha ziyade denarius öncesindeki didrahmi olduğu üzerinde durulmaktadır.

e) Roma'nın esas gümüş sikkesi denarius'un MÖ yak. 212'de basılmış olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür.

f) Roma Cumhuriyet Dönemi'nde altın sikke *aureus* olarak adlandırılmakta olup nadiren basılmıştı; düzenli basılması Caesar zamanından itibarendir.

g) Bronz sikke MÖ 3. yüzyıl başlarından itibaren tedavüle çıkarılmıştır (*aes grave*); daha sonra düzenleme yapılmıştır. MÖ 80'den Augustus dönemine kadar bronz sikke (Caesar döneminde kısa bir süre dışında) Roma'da basılmadı.

h) Roma Cumhuriyet Dönemi sikke sisteminin esas olarak gümüş denarius'a dayandığı (monometalist) söylenebilir.

İMPARATORLUK DÖNEMİ

Roma'da Augustus (MÖ 27-MS 14) ile beraber Cumhuriyet Dönemi sona erer ve İmparatorluk Dönemi başlar. Augustus'un kendisini *princeps* yani "birinci yurttaş" olarak ilan etmesi nedeniyle bundan böyle İmparatorluk Dönemi aslında *Principatus* Dönemi olarak anılmaktadır. Bu dönem yeni bir idare şekli olan *Dominatus* Dönemi'nin başlayacağı Diocletianus'un iktidarına kadar böyle sürecektir. *Principatus* Dönemi Roma sikkeleri, Cumhuriyet Dönemi sikkelerinin devamı olmasına rağmen bazı farklılıklar gösterir. Augustus'un iktidarından ibaren, sikkelerin üzerindeki tasvirlerde de farklılık gözlenmektedir. Cumhuriyet dönemi sikkelerindeki sivil yaşamdan sahneler azalmaya ama askeri (ve siyasi) konulu tasvirler artmaya başlar. Augustus'un ilk icraatlarından biri de sikkelerin, özellikle bronz sikkelerin yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasıydı (MÖ 23).

Augustus'un yeni para sistemi:

1 aureus = 25 denarius
1 denarius = 4 sestertius
1 sestertius = 8 dupondius
1 dupondius = 2 as
1 as = 2 semis
1 semis = 2 quadrans

Augustus, altın ve gümüş sikkelerin basımının kontrolünü kendi sorumluluğuna alırken, bronz sikkelerin basımını Senato'ya bıraktı. Senato'nun yetkisinde basılan bronz sikkelerin üzerinde S C (= *Senatus Consulto*)

harfleri yer alıyordu. Fakat sikke basımında senato kararını gerektiren nedenler tam olarak bilinememektedir. İmparatorluk Dönemi'nin belli başlı bronz sikkeleri olarak as, dupondius, ve sestertius'u gösterebiliriz. Bunlardan as, bakırdan / bronzdan, dupondius ve sestertius, pirinçten (*orichalcum*) basılmışlardır. Genelde as'ın çapı ve ağırlığı, dupondius'tan daha küçüktü. Sestertius ise, çap olarak, ikisinden de büyüktü. Her üç sikkenin de gerek çapları, gerekse ağırlıkları imparatorluk boyunca değişiklik göstermiştir. Bu nedenle, bazen, ağırlığı ve çapı en yüksek noktaya ulaşmış örnekler ile ağırlığı ve çapı en aşağı noktaya gelmiş örnekler birbirine karışabilmektedir. Bu gibi durumlarda sikkenin metal rengi de ayırt edici bir özellik taşımaktadır. As, bakır olduğundan, kızılımsı ya da kiremit rengi; dupondius ve sestertius da, pirinç olduklarından, sarı bir görünüme sahiptir. MS 4.-5. yüzyıllarda basılmış olan geç Roma bronz sikkeleri ise çaplarına göre betimlenirler.

Roma'nın esas gümüş sikkesi olan denarius ile altın sikkesi aureus'un basımına *principatus* döneminde de devam edildi. Önceleri 4.50 gram ağırlığında olan denarius'un ağırlığı zamanla azaltıldı. Aslında denarius'un ağırlığındaki düşüş daha Cumhuriyet Dönemi'nde, MÖ 2. yüzyılda başlamıştı. Denarius, uncia'nın yedide bir ağırlığına düşmüştü yani 3.90 gram civarındaydı. İmparator Nero (MS 54-68) zamanına kadar bu ağırlığı korundu. Nero zamanında ağırlığı tekrar azaltıldı ve uncia'mn sekizde biri ağırlığına (3.40 gr.) geriledi. Ancak sadece ağırlığı azaltılmakla kalmadı, saflığı da azaltıldı. Ağırlığındaki indirim, denarius'un, libra'nın doksanaltıda biri olması demekti. Bazı ufak azalma ve artışlar söz konusu olsa da, Commodus (MS 177-192) zamanında 3.00 grama kadar düştü. Hadrianus (MS 117-138) dönemi sonunda denarius'un içerdiği gümüş oranı % 90'ın altına, Commodus döneminde de % 73'e indirildi. Severuslar döneminde (MS 3. yüzyılın ilk çeyreği) gümüş içeriğinin artırılma çabaları olduysa da bu dönemde gümüş oranının % 55'e düşmesine engel olunamadı. Daha sonraları denarius'un gümüş oranında bazı dalgalanmalar olduysa da bir daha eski günlerine dönemedi.

MS 215 yılında İmparator Caracalla tarafından, onun adına izafete (Antoninus) *antoninianus* adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavül sokulmuştur. Bu sikkenin içindeki gümüş miktarı zamanla azaltılmış, bakırın üstü gümüş kaplanmış ve nihayette tamamen bakır bir sikkeye dönüşmüştür. *Antoninianus*, "kötü para iyi parayı kovar" prensibine uygun olarak, Roma'mn asıl gümüş sikkesi olan denarius'un tedavülden kalkmasına neden olmuştur. *Antoninianus*'larda ön yüzde imparator tasviri varsa, imparatorun başında ışın tacı, imparator ailesinden bir kadın başı varsa, o zaman büstün altında bir hilal yer almaktaydı.

MS 260'lı yıllarda gümüş sikkenin içindeki gümüş miktarının neredeyse % 2'ye kadar düşmesi ve altın sikke basımının azalması neticesinde, İmparator Aurelianus MS 274'te yeni bir sikke reformu yaptı ve yeni bir adi gümüş sikke de tedavüle çıkartıldı. Yaklaşık 3.00 gr. ağırlığında ve 18 mm çapındaki bu sikkenin içerdiği gümüş miktarı % 5 civarındaydı. Bu sikkelerin arka yüzünde, XXI veya KA şeklinde işaret yer alır ki bu da 20 bronzun 1 gümüşe eşit olduğu anlamına gelir. Aurelianus'un reform sonrası sikkeleri *Aurelilianus* olarak da adlandırılmaktadır. Aurelianus darphane sisteminde de düzenleme yapmıştır.

MS 284 yılı Kasım ayında Numerianus'un öldürülmesinin ardından askerleri tarafından imparator ilan edilen Diocletianus (MS 284-305), "dominatus" denen ve imparatorun mutlak hükümdarlığını tartışmasız kabul eden yeni bir yönetim biçimini benimsemişti. Diocletianus ayrıca ekonomik alanda da reform yaptı. Bu büyük reformla birlikte iki yeni sikke birimi tedavüle sokuldu: gümüş *argenteus* ve gümüş kaplama *follis*. *Antoninianus*'ların basımı ise durduruldu.

Diocletianus'un MS 301'de yayımladığı Narh Kararnamesi, enflasyonun durdurulmasına yönelik bir icraattı. Kararnamenin kopyaları bazı Anadolu kentlerinde (Aphrodisias, Staratonikeia, Nysa gibi) parçalar halinde ele geçmiştir. Bu kararnameden MS 4. yüzyıl başlarında Akdeniz dünyasında yüksek enflasyon olduğunu anlıyoruz. Kararnamede, imparatorluk hizmetindeki askerlerin, gittikleri yerlerde ihtiyaç duydukları malları ya da hizmetleri almak istediklerinde, telaffuz edilemeyecek büyüklükte fahiş para talep edildiği ve bu yolla haksız kazanç elde edildiğinden dem vurulmaktadır. Sonunda bu gidişata dur demek için malların en fazla ne kadar fiyata satılacağına ilişkin bir kararname yayınlanmasına karar verilmişti. Fakat Diocletianus'un bu kararnamesi başarılı olmamış, fiyat artışları durdurulamamıştır. Çünkü bu kez halk elindeki malı satmak istememiştir.

Diocletianus'un Narh kararnamesinde fiyatlar / ücretler:

1 kilo buğday	100 denarius
Yarım litre şarap	8 —denarius
Yarım litre kaliteli şarap	30 denarius
325 gram sığır eti	8 denarius
325 gram domuz eti	12 denarius
İşçinin günlüğü	25 denarius
Fırıncının günlüğü	50 denarius
Berberin traş ücreti	2 denarius

Tarihte "Büyük" (*Magnus*) lakabıyla anılan I. Constantinus (MS 307-337) da, Roma sikkelerinde reform yapan imparatorlardandır. Caesar zamanından beri düzenli olarak basılan altın sikke *aureus*'un basımı durduruldu ve onun yerine libra'nın 72'de biri ağırlığında *solidus* adlı yeni bir altın sikke tedavüle sokuldu.

Roma sikkeleri, bazı yeni birimler ve yeni düzenlemelerle Anastasius (MS 491-518) zamanına kadar bu şekilde devam etti. Anastasius tarafından MS 5. yüzyılın sonunda yapılan sikke reformu en çok bakır sikkelerde kendini gösterir. En büyük birimin adı follis'tir ve bu değer sikkenin arka yüzünde büyük bir M harfiyle gösterilir. Bu follis'in Diocletianus zamanında basılan follisle isim benzerliği dışında hiçbir benzerliği yoktur. Böylece MÖ 3. yüzyıl başından MS 5. yüzyılın sonuna kadar olan 800 yıllık dönemde Roma devleti tarafından imparatorluğun çeşitli bölgelerinde basılan sikkeler, artık farklı bir karakterde (özellikle üzerlerindeki tasvir açısından) basılmaya başladıklarından "Roma sikkeleri" olarak değil, "Bizans sikkeleri" olarak adlandırılırlar.

KAYNAKÇA

Baydur, N., *Roma Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.

Burnett, A., *Coinage in the Roman World*, Seaby Ltd., Londra, 1987.

Carson, R.A.G., *Coins of the Roman Empire*, Routledge, London-New York, 1990.

Crawford, M., *Coinage and Money under the the Roman Republic: Italy and the Mediterranean Economy*, Londra, 1985.

Duncan-Jones, R., *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

Duncan-Jones, R., *Structure and scale in the Roman Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Duncan-Jones R., *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Erim, K.T. – J. Reynolds ve M. Creawford, "Diocletian's currency reform. A new inscription", *JRS* (1971), s. 171-177.

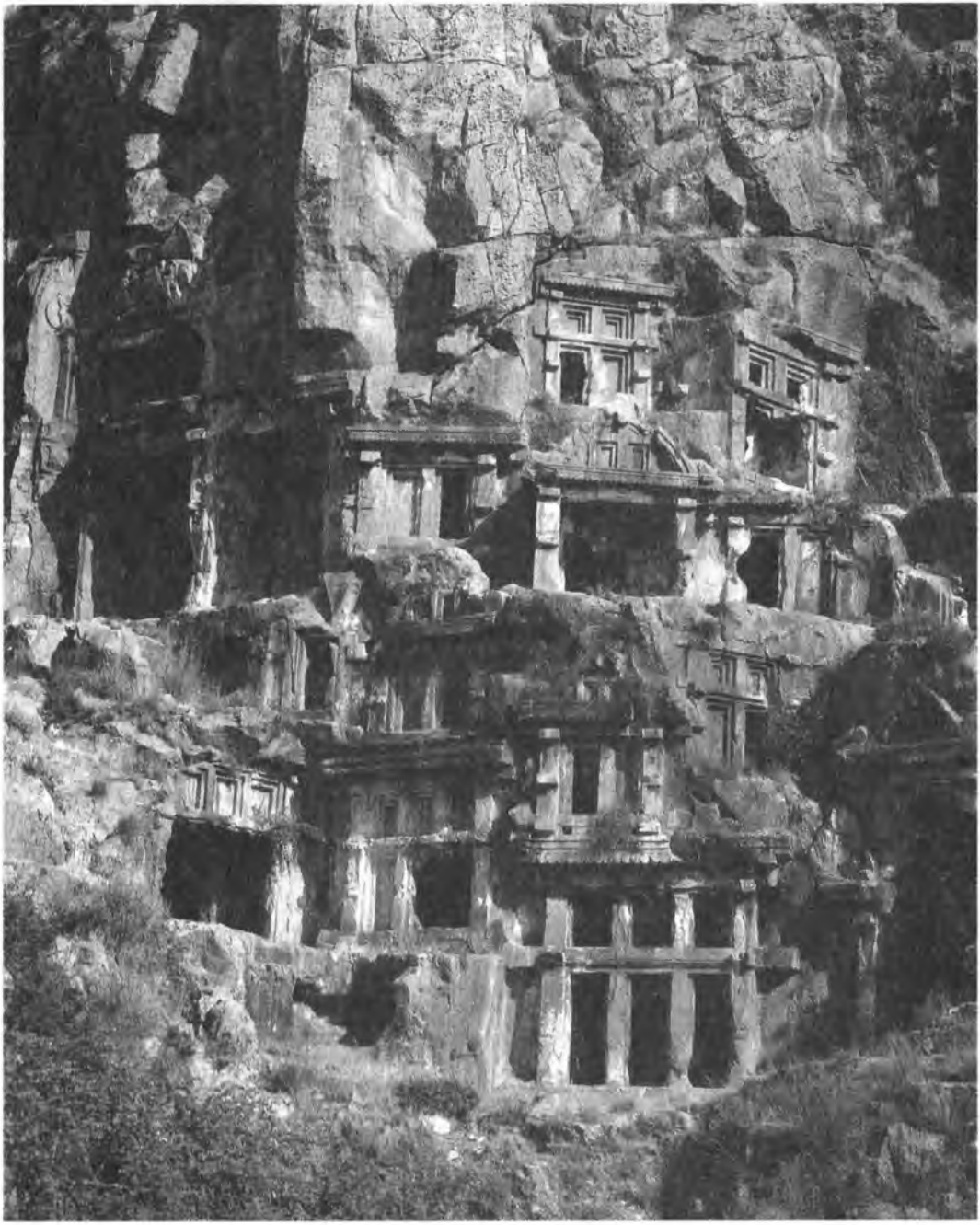
Finley, M.I., *Antikçağ Ekonomisi*, (çev. H. Palaz-Erdemir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Greene, K., *The Archaeology of the Roman Economy*, Batsford, 1986.

Howgego, C., *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, (çev. O. Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul, 1998.

Jones, A.H.M., *The Roman Economy*: Studies in Ancient Economic and Administrative History, (ed. P.A. Brunt), Blackwell, Oxford, 1974.

ROMANİZASYON

"Likya Kaya Mezarları"

Myra, (Demre), Antalya.

LİKYA ÖRNEĞİNDE ROMALILAŞTIRMA VE ROMALILAŞMA

Filiz Dönmez-Öztürk*

Romalılaştırma, Roma tarafından egemenlik altına alman toplumların yeni düzene uyumları için takip edilen bilinçli bir politikanın adı iken; Romalılaşma toplumların Roma'ya uyum sürecinin bir ifadesidir. Gerek Romalılaştırma politikası gerekse Romalılaşma süreci hem uygulama hem de sonuçları bakımından Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı yarısı için farklılıklar arz eder. Bu durum elbette ki imparatorluğun doğu ve batısı arasındaki farklı kültür düzeyi ile açıklanabilir. Doğu'nun neredeyse en küçük yerleşim birimine kadar Hellenize olmuş toplumlarıyla karşılaştırıldığında, İspanya ya da Galya gibi sivilizasyon, yani kent kültürü ile ilk kez Roma egemenliği sayesinde karşılaşan toplumlarda Romalılaştırmanm öncelikli amacı halkları kent kültürüne kavuşturmak olmuştur. Doğu'da ise, kentleşme olgusu zaten Roma egemenliğinden çok daha köklü bir geçmişe sahip olduğundan "Romalılaştırma" ile amaçlanan toplumun sivilizasyonu değil Roma yönetimine uyumudur.

Gerek Doğu gerekse Batı için Romalılaştırma'nın ilk ayağının eyaletleştirme olduğunu söyleyebiliriz. Yol ağları, Roma vatandaşlık hakkı verilmesi, Latince'nin kullanımı, *Dea Roma*'nın ve daha sonra imparator

* Filiz Dönmez-Öztürk, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

kültünün teşviki, kamusal yapıların Roma örneğine göre inşası, imparator portresi ile sikke darbı bu politika çerçevesinde devlet eli ile her iki bölgede de takip edilen diğer ortak uygulamalar olmuştur. Romalılaşma ise Romalılaştırmanın sonucu olarak toplumun yaşam biçiminde meydana gelen değişimlerdir. Bu değişimleri, giyim tarzında, saç biçimlerinde, kullanılan Roma tipi kap-kaçaklarda, Roma vatandaşı olmadıkları halde Romalı adı taşıyan şahıslarda, ev ya da mezar tiplerinin Roma örneğine göre gelişiminde ya da imparator kültü dışındaki resmî olmayan Roma tanrı ve tanrıçalarına adaklarda izlemek mümkündür.

Yukarıda yapılan genel açıklamalar çerçevesinde Romalılaştırma ve Romalılaşma olgularının, bugün Antalya Körfezi'nin kuzey ucundan başlayıp Fethiye'ye kadar uzanan antik Likya Bölgesi'nde ne kadar etkili olduğu sorusu ve bu bağlamda Roma Çağı'nın Küçükasya'sı olan Anadolu'ya genel bir bakış kazandırılması, çalışmamızın ağırlık noktasını oluşturmaktadır.

Likya'daki Roma etkileri bölgenin Roma egemenliğine girmesinden yani eyaletleştirilmesinden çok daha önce başlamıştır. Bu durum Romalılaştırma ve Romalılaşma süreçlerinin bölgede tersten işlemesine neden olmuştur. Yani ilk olarak Romalılaşma olgusu başlamış; bu süreci sonradan Romalılaştırma takip etmiştir. Likya'nın Roma ile ilk karşılaşması siyasi gelişmelere dayanmaktadır: Büyük Antiokhos'un MÖ 190 yılında Magnesia'da (= Manisa) Romalılar tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından MÖ 188'de imzalanan Apameia Barışı ile Likya toprakları, bu savaşta Roma'nın Doğu'daki müttefiki Rhodos'a hediye edilmiştir[1]. Ancak III. Makedonya Savaşı (MÖ 171-168) sırasında Rhodos'un Makedonya Kralı Perseus'a olan eğiliminden rahatsız olan Roma, savaş sonunda Likya'nın özgürlüğünü tanımıştır (MÖ 168/67)[2]. Likyalılar, Romalılar tarafından önce ellerinden alınan, fakat daha sonra geri kazandırılan bu bağımsızlık için Roma'ya müteşekkir kalmışlar ve bu şükranlarını çeşitli şekillerde sergilemişlerdir: Roma kentindeki Capitol'de Likyalılar tarafından devletin resmî tanrısı Iuppiter'e sunulan iki adak[3], Likya'da başlayan Tanrıça Roma tapımı[4] ve bu tanrıça onuruna düzenlenen *Romaia* şenlikleri gibi [5].

---

[1] Polyb. XXII 5, 2; Behrwald 2000: 84, d.n. 274.

[2] Polyb. XXX 5, 12; Liv. 45 25, 12 v.d.; Behrwald 2000: 88, d.n. 287.

[3] *ILLRP*, no. 174 = *CIL* I^2, no. 725; VI, no. 372; *ILLRP*, no. 175 = *CIL* I^2, no. 726; ayrıca bkz. Ferray 1988: 185 v.d.; Behrwald 2000: 111 v.d; ADAK 2002: 130, d.n. 10.

[4] *Dea Roma* kültü için en erken belge Orthagoras yazıtıdır. Bk. *SEG* 18 (1962) no. 570 = *OGIS*, no. 551; bk. Şahin – Adak 2007: 49, d.n. 3.

[5] Robert 1978: 277 v.d. = *Oms* VII, 681 v.d.

MÖ 100 yılına kadar en azından iç işlerinde bağımsız hareket eden Likya, korsanların bütün Akdeniz'de neden oldukları olumsuz koşullar nedeniyle, MÖ 78-74 yıllarında Servilius Vatia komutasında bölgeye sefer düzenleyen Romalılar'la karşı karşıya kalmıştır. Korsanları ve haydutları yenen Vatia, onlarla işbirliği yapan Olympos, Korykos, Phaselis, Attaleia gibi kentleri cezalandırarak topraklarına el koymuş özellikle Attaleia'ya sayısız İtalik yerleştirmiştir[6]. Kuşkusuz İtalikler'in bölgeye yerleştirilmesi aynı zamanda daha fazla Roma etkisinin de bölgeye nüfuz etmesi demektir.

MÖ 88-85/4 yılları arasındaki I. Mithridates Savaşı'nda Roma yanlısı bir politika izleyen Likya, savaş sonunda Sulla tarafından iç işlerinde bağımsızlığının garanti edilmesi ve Roma'nın dost ve müttefikleri arasında sayılmakla ödüllendirilmiştir[7]. Bundan sonra Caesar katilleriyle, Caesar yanlıları arasında çıkan iç savaştan da nasibini alan Likyalılar'a, Caesar taraftarlarına karşı gösterdikleri sadakatin karşılığı, mücadelelerin ardından Marcus Antonius tarafından borçlarının silinmesi ve vergi muafiyeti ile ödenmiştir. İlk imparatorlar Augustus, Tiberius ve Caligula zamanlarında iç işlerinde bağımsız bir politika takip etmeye devam eden Likya, İmparator Claudius'un yönetim yıllarının başında çıkan karışıklıklar nedeniyle MS 43 yılında bir Roma Eyaleti haline getirilmiştir[8]. Bu şekilde bölgede "Romalılaştırma" politikasının ilk ayağı uygulamaya konmuştur. Bir bölgenin eyaletleştirilmesi, Roma'nın etki alanının söz konusu bölgeye kadar uzaması olup, bu durum Doğu'da, kentlerin *demos* ve *boule* gibi Roma egemenliğinden çok daha önce sahip oldukları idari birimlerinin *senatus* örneğine göre yeniden organize edilmesi anlamına geliyordu. İmparatorluğun batı yarısında ise, Roma yönetimi öncesinde henüz kabile teşkilatı tarzında yönetim birimleri söz konusu olduğundan, burada Roma egemenliği sıfırdan bir teşkilatlanma demekti.

Likya Bölgesi eyaletleştirilmesinin hemen ardından kapsamlı bir yol ağı ile donatılmıştır. Bölgenin askeri olarak ele geçirilmesinden sonra, 65 ya da daha fazla yol ağı üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlanmıştır. Bunun arkasında yatan nedenler her ne kadar kesin olarak tespit edilemese de amaç komşu eyaletlerle bağlantı kurulmasından daha fazlası olmalıdır. Çünkü asıl neden bu olsaydı, bir kaç yol ağı bu amaca hizmet için yeterli olurdu. Büyük ihtimalle Roma yeni ele geçirilen bölgede tam bir kontrol sağlamayı ve bunu askeri olarak da garantilemeyi hedeflemiş-

---

[6] Cic. *leg. agr.* 1 5; 2 50.
[7] App. *Mithr.* LXI 250; Behrwald 2000: 113, d.n. 382; Adak 2002: 131, d.n. 18.
[8] Behrwald 2000: 129 v.dd.; Adak 2002: 133; Şahin – Adak 2007: 63 v.dd.

tir. Askerî amaçların yanısıra bu kapsamlı yol ağı ile politik amaçlar da güdülmüş olmalıdır[9]. Bu şekilde bölgedeki egemenlik hakkını yerel ahaliye göstermek isteyen Roma bunu "Romalılaştırma" politikasının da bir parçası olarak görmüş olmalıdır. Çünkü bir bölgenin en küçük yerleşimine kadar ulaşılabilirliği demek, şüphesiz Roma etkisinin de buralara nüfuz edebilmesi anlamına geliyordu.

Likya'da öncelikle Romalılaşma sürecinin başladığından, "Romalılaştırma'nın" ise bu süreci takip ettiğinden yukarıda söz etmiştik. *Dea Roma* tapımı ile *Rhomaia* şenlikleri Romalılaşma sürecinin bölgeden bilinen ilk izleri olmuştur. Bu dinsel etkiler Erken İmparatorluk Çağı'nda da devam etmiştir: Augustus (MÖ 27-MS 14), onuruna dikilen heykeller ve abartılı lakaplarla onurlandırılmasının yanısıra, bir tanrı olarak da tapım görmüş[10]; eşi Livia ile ardılları Germanicus (MÖ 15-MS 19) ve Tiberius (MS 14-37) için de dinsel içerikli oyunlar düzenlenmiştir[11]. İlk olarak dinsel alanda kendisini gösteren bu Roma etkileri bölgede Romalılaşma sürecinin başlangıcını temsil etmekle birlikte, hiç kuşkusuz ki komşu bölgeleri çoktan birer Roma eyaletine dönüşmüş olan Likya'nın adım adım yaklaşan Roma egemenliğine yaranma çabalarının da bir ifadesidir. Ancak asıl neden bu bile olsa, söz konusu gelişmeler her durumda Likya'da esen Roma rüzgârlarının göstergesidir.

Romalılaştırmanın en belirgin olarak izlenebildiği alanlardan biri Roma vatandaşlık bağışlarıdır. Bölgelerin eyaletleştirilmesinin ardından buralarda egemenliğini sağlamlaştırmak isteyen Roma, yerel elitleri idari bir araç olarak kullanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eyaletlerin önde gelen köklü ailelerinin mensuplarına vatandaşlık hakkı 'bahşedilerek' bölge halkı ile yeni yönetim arasında bir köprü oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü eşraftan olan bu kişiler kuşkusuz yerel halk üzerinde yeni ele geçirilen bölgenin toplumsal yapısına yabancı olan Roma'dan çok daha fazla etkili olacaklardı. Roma vatandaşlık hakkını elde eden bu elitler ise kendilerini artık vatandaşı oldukları Roma'nın bir parçası olarak göreceklerinden kendi çıkarları ile Roma'nın çıkarlarını bir tutacaklardı. Bu nedenle yeni Roma vatandaşlarının hemen hepsinin yüksek bir sosyal sınıftan olmalarının yanısıra, Roma'ya, özellikle de imparatorluk kültüne

---

[9] Şahin – Adak 2007: 74 v.dd.

[10] *TAM* 2,2, no. 556 = *IGR* 3, no. 546. 719. 721; Balland 1981: 45 v.d., no. 23-24; ayrıca bkz. Magie 1950: 529; Schuler 2007: 384, no. 1.

[11] Tlos kentinde Tiberius'un annesi Livia'nın bir kültü bulunduğu bilinmektedir, *TAM* 2,2 no. 549; Germanicus onuruna Patara'da teşkil edilen kült için bk. *TAM* 2,2, no. 420 = *IGR* 3, no. 680; Balboura'daki Tiberius kültü için bk. *IGR* 3, no. 474; Phellos'taki Tiberius kültü için bkz. Zimmerman 2005: 258, no. 3. Konu hk. ayrıca bk. MAGIE 1950: 529; 534; Adak 2002: 132; Adak – Şahin 2007: 49, d.n. 4.

hizmet etmiş kişiler arasından seçilmeleri bir tesadüf değildir. Gerek Likya'da gerekse Küçük Asya'nın genelinde, MS 212'de ilân edilen *Constitutio Antoniniana* ile imparatorluğun bütün özgür sakinlerine Roma vatandaşlık hakkı tanıyan Caracalla'nın (MS 211-217) *gens* adı olan Aurelius'tan sonra, en sık rastlanan *gens* adının Tiberius Claudius olması, İmparator Claudius'un (MS 41-54) bu politikaya özel bir önem atfettiğini göstermektedir[12]. Likya'da Roma vatandaş sayısı bakımından, Patara, Ksanthos ve Kadyanda kentleri başı çekmektedirler. Boubon, Balboura ve Oinoanda Roma vatandaşlarının yoğunlukta oldukları diğer kentler arasında iken, Likya'nın önemli kentlerinden olan Rhodiapolis ve Olympos'un bu bakımdan geride kaldıkları dikkati çekmektedir[13]. Roma vatandaşlık hakkı almış şahıslar dışında bazı kişilerin hukuksal olarak bu hakka sahip olmadıkları halde, çocuklarına Romalı şahıs isimleri vermeleri Romalı olmaya duyulan hayranlığın bir göstergesi olmalıdır.

Eyaletlerde "Romalılaştırma" ya da Romalılaşma düzeyinin bir diğer göstergesi Roma İmparatorluğu'nun resmî dili olan Latince'nin kullanım oranıdır: Bölgeden bilinen Latince ve Hellence-Latince çift dilli yazıtların azlığı Likya'da Latince'nin yaygın olarak kullanılmadığını göstermektedir. Hellenizm ile birlikte kendi dillerini büyük ölçüde terk ederek Helenceyi benimseyen Likyalılar, anlaşılan Latince'yi aynı derecede kabullenmemişlerdir. Bölgeden en fazla Latince yazıt Patara kentinden gelmekte olup, bu durum eyalet merkezi olan bu kentte Roma hizmetinde bulunan birçok İtalik yerleşimci ile açıklanabilir. Bölgeden ele geçen Latince ya da çift dilli yazıtların çoğunun resmî nitelikli olması Likya'dan bilinen çok sayıdaki yerli Roma vatandaşının Latince bilmelerine rağmen günlük hayatta bu dili kullanmadıklarını[14], yani aslında dil anlamında Romalılaşmadıklarını göstermektedir. Çünkü bunlar mezar yazıtlarını ya da tanrılara adaklarını vatandaş olarak mensubu oldukları devletin diliyle değil 'ana dilleri' ile yapmaya devam etmişlerdir. Bunun nedeni birçok açıdan Roma kültüründen çok daha köklü ve yüksek bir gelişmişlik düzeyine sahip olan Hellen kültürünün bölgedeki ağırlığı olmalıdır. Aynı manzara Küçük Asya'nın geneli için de geçerlidir. Buna karşılık imparatorluğun batı yarısında Latince neredeyse genel geçer tek dil olmuştur.

Likya'da Romalılaşmanın ilk izleriyle inanç alanında karşılaşıldığından yukarıda bahsetmiştik. Roma Devleti'nin tanrılaştırılması demek olan *Dea Roma* inancının yanısıra imparatorluk kültüne de bölgede özenle

[12] Şahin–Adak 2007: 71.
[13] Jameson 1973: 285.
[14] Ünver 2005: 107 v.d.

saygı gösterildiği, çeşitli imparatorlar için inşa edilmiş tapınaklar ile bu kültle bağlantılı kurumların varlığından anlaşılmaktadır. Roma'nın eyaletlerdeki gücünün en önemli simgesi olan imparator kültü tapınakları aslında yerel halkların Roma'ya sadakatlerinin derecesini gösterdikleri mekânlardı. Bu külte bağlılık, yazıtlarda kentlerin sahip oldukları imparator kültü tapınağı sayısını özenle zikretmelerinden de anlaşıldığı üzere, zamanla kentler için en önemli statü sembollerinden biri haline gelmiştir. İmparator kültü Likya Bölgesi'nde Roma Devleti'nin ilk imparatoru olan Augustus'un tanrılaştırılması ile başlamış gibi görünse de, aslında MÖ 30 yılında Ksanthos'ta hali hazırda Caesar için bir tapınak bulunduğu bilinmektedir[15]. Hem kendisinden önceki imparatorların hem de kendisinin tanrı olarak tapımını ve bu kült kapsamında çeşitli yapıların inşasını teşvik eden İmparator Claudius ile bölgede kurumsallaşan imparator kültü[16], MS I. yüzyıl boyunca ve II. yüzyılda da gelişimini devam ettirmiştir. Khoma, Olympos, Phaselis, Rhodiapolis, Sidyma ve Ksanthos kentlerinden bilinen imparator kültü tapınakları ile Kadyanda, Telmessos, Tlos, Sidyma, Patara, Arneai, Aperlai, Idebessos, Akalissos, Kormos, Phaselis, Rhodiapolis ve Korydalla kentlerinden bilinen imparator kültü rahipleri kültün Likya Bölgesi'nde geniş bir yayılım bulduğunu göstermektedir. Oinoanda'da İmparator Vespasianus'un (MS 69-79) kültü için düzenlenen *Megala Isolympia Vespasianeia*[17] şenlikleri gibi dinsel içerikli oyunlar da kültün bir parçası olarak "Romalılaştırma" bağlamında değerlendirilmelidir.

Roma egemenliği ile birlikte bölgedeki bir diğer değişim kentlerin kamusal yapılarında göze çarpmaktadır: Roma Çağı'nda sadece kıyıdaki büyük liman kentlerinin değil içerilerde bulunan dağ kentlerinin bile, Roma örneğine göre neredeyse yeniden inşa edildikleri dikkati çekmektedir. Hamam, *aquaductus* (Ksanthos, Patara, Andriake, Phaselis, Idebessos, Oinoanda, Balbura), zafer takı (Patara, Kyaneai, Balbura, Bubon), *granarium* (Andriake, Patara), *sebasteum* ve *nypheum* (Letoon, Andriake) gibi yapılar daha önce kentlerin kamusal yapıları arasında bulunmayan, doğrudan Roma etkisi taşıyan yeni yapısal öğelerdir. Tamamen Roma tarzında inşa edilmiş bu yeni yapı elemanlarının yanısıra, kentlerin mevcut yapılarında da Roma örneğine göre bir takım eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Kamusal yapılardaki Roma etkileri kısmen "Romalılaştırma'nm" kısmen de Romalılaşma'nın bir parçası olarak kabul

[15] *IGR* 3, no. 482 = *OGIS*, no. 555; ayrıca bk. MAGIE 1950: 529, d.n. 45.
[16] Şahin – ADAK 2007: 72 v.d.
[17] *IGR* 3, no. 487; WÖRRLE 1988: 238, d.n. 66.

edilmelidir. Çünkü bunların bir kısmı valinin teşvik ve desteği ile yani devlet eli ile inşa ettirilirken, bir kısmı *euergetes* denilen yerel hayırseverler tarafından kentlerini güzelleştirmek ve Roma kentine benzetmek için yaptırılan tesislerdir. Kamusal yapıların dışında kişilerin kendileri ya da aileleri için yaptırmış oldukları Roma örneğine göre inşa edilmiş tapınak cepheli mezar yapıları (Patara, Arykanda, Myra) ya da peristilli villalar (Arykanda, Pinara) şahısların kendi arzuları doğrultusunda Roma'ya ya da Romalılaşma'ya duyulan hayranlıkla veya kendilerini gerçekten bir Romalı gibi hissetmeleri nedeniyle inşa ettirdikleri yapılar olduğundan bunlar doğrudan Romalılaşma'nın göstergesidir.

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz "Romalılaştırma" ve Romalılaşma olgularının yansıdığı bir diğer alan olan sikke darbında Likya'da Roma etkisi bölgenin Roma eyaletine dönüşmesinden önce görülmeye başlar. Likya Birliği tarafından darp edilen sikkelerin ön yüz tipi olan Apollon başının yerini Augustus başının alması[18] henüz Roma egemenliğine girmediği için imparator portresi ile sikke darp etme gibi bir zorunluluğu olmayan Likya'da Romalılaşma'nın izlerinden biri olarak kabul edilmelidir. Claudius tarafından bölgenin eyaletleştirilmesinin hemen ardından bütün eyaletlerde olduğu gibi ön yüzlerinde imparator portreleri taşıyan imparatorluk sikkelerinin kullanılmaya başlanması[19] bu kez "Romalılaştırma'nın" bir parçasıdır. Bununla birlikte Roma, İmparatorluk Çağı'nda Likya sikkelerinin arka yüzlerinde kullanılan Spes ya da Libertas[20] gibi Roma tanrı ve personifikasyonları, Roma ikonografisinin etkisi altında kalındığını göstermektedir.

Yukarıda "Romalılaştırma" ve "Romalılaşma" olguları üzerine yapılan Likya Bölgesi merkezli değerlendirmelerden yola çıkılarak, Roma'nın, imparatorluğun doğu yarısında bilinçli bir "Romalılaştırma" politikası izleyip izlemediği sorusuna temkinli cevap verilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Çalışmamızın başında da değindiğimiz gibi Batı'da Roma egemenliği altına giren bölgelerde tam anlamıyla Roma ile bir bütünleşmeden yani Romalılaşma'dan söz etmek mümkün iken Doğu'da bunun çok daha sınırlı bir çerçevede kaldığı açıktır. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da egemenlik altına alınan bölgelerin eyaletleştirilmesi ya da imparator portresi ile sikke darbının zorunlu hale gelmesi Roma Devleti eli ile gerçekleştirilen uygulamalar olmakla birlikte, bunlarla güdülen asıl amacın, halkı Romalılaştırmak olduğunu söylemek güçtür. Bu uygula-

[18] Troxell 1982: Pl. 20-25, no. 111-123.
[19] Troxell 1982: Pl. 42-44.
[20] Troxell 1982: Spes: 245 C4; Libertas: 247, C10.

malar gerçekte emperyalist politikanın bir sonucu olup, sadece Roma'nın değil daha önceki ve sonraki hemen bütün imparatorlukların ortak uygulamaları olmuştur. Roma'nın Doğu'da gerçek anlamda Romalılaştırma'ya yönelik en belirgin uygulaması vatandaşlık hakkı bağışlarıdır denilebilir. Çünkü aslında bir ayrıcalık olan ve sahibinin toplum içerisindeki saygınlığını arttırmasının yanısıra, imparatorluk bazında memuriyetler üslenmelerinin de yolunu açan bu hak, kuşkusuz mensupları için gerçek anlamda bir Romalılaşma'nın ifadesi idi. Ancak Roma tarafından vatandaşlık hakkı bağışında bulunulan kişilerin bilinçli bir şekilde daha Hellenistik Çağ'da ataları önemli kent ya da –Likya için düşünülecek olursa– Likya Birliği memuriyetlerinde bulunmuş olan kişiler arasından seçilmesi, aslında bu bağışların da doğrudan Romalılaştırma amacına yönelik olmadığım göstermektedir. Kent elitlerinin vatandaşlık hakkı bağışlarında hedef kitle olması daha ziyade Roma'nın onları yönetiminin bir parçası yapma isteği ile ilgilidir. Ancak asıl amaç bu da olsa bu durum vatandaşlık hakkı alan kişilerin kendilerini bir Romalı gibi hissediyor oldukları gerçeğini değiştirmemektedir. Hiç kuşkusuz Roma vatandaşlık hakkını alarak Roma yaşam tarzını benimseyen bu önde gelen toplum tabakaları vatandaşlık hakkından yoksun daha aşağı seviyedeki toplum kesimlerine de örnek teşkil etmişler ve onların da kısmen Romalılaşma'sını sağlamışlardır. Ancak bu toplum kesimlerinin antik kaynaklara çok sınırlı olarak yansımış olması söz konusu düşüncemizin gerçekliğini kanıtlamamızı güçleştirmektedir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR LİSTESİ

Adak 2002 = M. Adak, "Lykia ve Roma", şurada: S. ŞAHİN – M. ADAK (edd.), *Lykia İncelemeleri I*, İstanbul 2002: 129-136.

App. *Mithr.* (Appianus, *Mithridateios*) = *Appian's Roman History*, with an English translation by H. WHITE, I-IV, Cambridge(Mass.)/London 1912–1928 (The Loeb Classical Library).

Balland 1981 = A. BALLAND, *Fouilles de Xanthos*, VII: *Inscriptions d'époque impériale du Létôon*, Paris 1981.

BCH = *Bulletin de Correspondance Hellénique.*

Behrwald 2000 = R. BEHRWALD, *Der Lykische Bund*, Bonn 2000.

Cic. *leg. agr.* (Cicero, *De lege agraria*) = *The Speeches of Cicero*, with an English translation by J. H. FREESE, London/New York 1930 (The Loeb Classical Library).

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum* (Berlin 1863-).

Ferray 1988 = J.-L. FERRAY, *Philhellénisme et impérealisme*, Rome 1988.

ILLRP = *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae.*

Jameson 1973 = S. JAMESON, "Lykia", *RE* Suppl. 13 (1973) 265-308.

Liv. (Livius, *Ab urbe condita*) = *Livy: From the Founding of the city,* with an English translation by B. O. FOSTER – F. G. MOORE – E. SAGE – A. C. Schlesinger, I-XIII, London/New York 1919–1951 (The Loeb Classical Library).

Magie 1950 = D. MAGIE, *Roman Rule in Asia Minor*, I–II, Princeton 1950.

MDAI(I) = *Istanbuler Mitteilungen.*

OGIS = W. DITTENBERGER, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae: Supp lementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*, I–II, Leipzig 1903–1905, ND: Hil desheim 1960.

OMS = *Opera Minora Selecta.*

Polyb. (Polybios, *Historiai*) = *The Histories*, with an English translation by W. R. Paton, I-VI, London/New York 1922–1927 (The Loeb Classical Library).

RA = *Revue Archéologique.*

RE = *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.*

ROBERT 1978 = L. Robert, "Catalogue agonistique des Romaia de Xanthos", *RA* 1978, 277-290.

Schuler 2007 = C. SCHULER, "Augustus, Gott und Herr über Land und Meer: Eine neue Inschrift aus Tyberissos im Kontext der späthellenistischen Herrscherverehrung", *Chiron* 37 (2007) 383-403.

SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum.*

Şahin – Adak 2007 = S. ŞAHİN – M. ADAK (edd.), *Stadiasmus Patarensis Itinera Romana Provinciae Lyciae*, İstanbul 2007.

Tam 2,2 = E. Kalinka, *Tituli Asiae Minoris,* 2: *Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti,* 2: *Regio quae ad Xanthum flumen pertinet praetor Xanthum oppidum,* Wien 1920.

Troxell 1982 = H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*, New York 1982.

Ünver 2005 = G. Ünver, *Lykia ve Pamphylia'nın Latince ve Latince-Yunanca Çift Dilli Yazıtları Işığında Romalılaşma Süreci*, Antalya 2005 (Akdeniz Üniversitesi SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Wörrle 1988 = M. Wörrle, *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien*, München 1988.

Zimmermann 2005 = M. Zimmermann, "Eine Stadt und ihr kulturelles Erbe: Vorbericht über Feldforschungen im zentrallykischen Phellos 2002-2004 mit einem Beitrag von Christof Schuler", *MDAI(I)* 55 (2005) 215–270.

KÜÇÜK ASYA'NIN 'ROMANİZASYON'U

Pınar Özlem-Aytaçlar*

Küçük Asya'nın Roma İmparatorluğu egemenliği altında olduğu İsa'dan önce 2. yüzyıl ile İsa sonrası erken 4. yüzyıllar arasındaki uzun periyodda, siyasî, kültürel ve toplumsal değişimlere uğradığı yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte, Roma egemenliği altındaki topraklarda yaşanan dönüşümü ifade etmek üzere eskiçağ tarihçileri tarafından uzun zamandır kullanılmakta olan ve bu yazının başlığında da yer alan 'Romanizasyon' teriminin, Küçük Asya için kullanımının ne derece uygun olduğu, bir süredir tartışma konusudur. Bu ifade, ilk bakışta, Roma İmparatorluğu'nun bilinçli olarak yürüttüğü politikalarla, geniş bir coğrafyada yaşayan halkları 'Romalılaştırma'sı olarak algılanabilir. Oysa, Küçük Asya için, hiç değilse kültürel, sosyal ve dinsel alanlar söz konusu olduğunda böylesi bir kimlik değişimini gösteren güçlü kanıtlar bulmak imkânsızdır. Roma, egemenliği altına aldığı toprakları, elbette siyasî olarak etkilemiştir. İmparatorluk idaresi altında, sınırlar değişmiş, idare ve hukuk sistemi, vergilendirme ve daha birçok kurumsal yapıda önemli farklılıklar oluşmuştur. Ancak, bir 'Romalılaşmak'tan bahsetmek için, toplumda yaşayan insanların yaşamlarının ne derece değiştiğine ve eğer bir değişimden bahsedilecekse, bunun ne kadarının kendiliğinden, ne kadarının ise Roma'nın etkisiyle olduğuna bakmak gerekir. Bu noktada

* Dr. Pınar Özlem-Aytaçlar, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü.

öncelikle, Küçük Asya'nın Roma egemenliği altına girmesinden önce, yüzyıllardır içinde olduğu 'Hellenizasyon'u ve bu kavramın Küçük Asya toprakları söz konusu olduğunda ifade ettiklerini tanımlamak önem taşımaktadır.

Küçük Asya, İsa'dan önce 8. ve 7. yüzyıllara kadar, batı kıyılarındaki Yunan kentleri bir yana bırakılırsa, Hellen kültürü ile yakın ilişkileri olmayan, birbirinden çok farklı coğrafyalarda farklı farklı kültürler geliştirmiş çeşitli yerel halkların yaşam alanıydı. İç Batı Anadolu'daki Lydia ve Phrygia devletleri, özellikle elit kesimin ticarî ve kültürel ilişkileri nedeniyle Hellen kültürüyle kısmen karşılaşmış olsa da, bu ilişkinin geniş halk kitleleri nezdinde bir etkileşime yol açtığını söylemek mümkün görünmemektedir. İsa'dan önce 8.-7. yüzyıllardan başlayarak Boğazlar, Marmara Denizi ve Karadeniz'in güney kıyılarında kurulan Yunan kolonilerindeki Yunanlılar ile yerel halkın tanışmasının çok erken dönemlerden itibaren gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Genellikle, koloninin kurulduğu yakın bölgedeki halk zamanla asimile edilmiştir. Ancak koloni kentlerinin geniş hinterlandları olmaması nedeniyle iç bölgeler uzun süre Hellen kültür etkisinden uzak kalmışlardır. Yerli elitler ise Hellen kültürüyle, zaman içinde giderek daha yoğunlaşan ilişkiler geliştirmişlerdir. Koloni olarak kurulan kent devletleri, Yunanlılar tarafından yönetilmektedirler. Ancak, kent devletlerindeki yönetici grupların bile saf Yunan olmadıkları söylenebilir. Sadece erkeklerin katılımıyla gerçekleştiğini bildiğimiz kolonizasyon hareketi sonucunda, Küçük Asya'nın kuzey-kuzeybatı kıyılarına gelen Yunanlılar yerli halktan kadınlarla evlenmişlerdi. Üstelik ailesinin soyunda saf bir Yunanlı kan aramayan sadece Yunanlı kolonistler değildi. Yönetici kesimin de, çoğu zaman yerel halktan ya da bazen İranlı kadınlarla evlilikler yaptıklarını bilmekteyiz. Dolayısıyla, zaten yerel halk ile kıyaslandığında sayıca oldukça az olan Yunanlıların, bu topraklara etnik kimliklerini baskın kılacak kitlesel göç hareketleriyle ayak bastıklarını söylemek yanlış olacaktır. Ancak, baskın olan ve olmaya devam edecek başka bir özellikleri vardır: Dilleri ve kültürleri.

Yukarıdakiyle kısmen örtüşen bir süreç Küçük Asya'nın güney kısımları için de geçerlidir. Ancak kıyıdan biraz uzaklaşıldığında tablo değişir ve yerel kültürler/krallıkların alanına girilir.

Küçük Asya'nın Hellenizasyonu, asıl olarak Büyük Aleksandros ve ardılları döneminde gerçekleşmeye başlamıştır. Makedon İmparatorluğu'nun ve dolayısıyla Hellen kültürünün sınırlarını, Küçük Asya, Levant, Assyria, Mısır, Mesopotamia, İran ve hattâ modern Afganistan'ın bazı bölgelerine dek genişletmiş olan Aleksandros'un İsa'dan önce 323'te

ölümünden sonra, generalleri imparatorluğu bölgelere bölerek yönetmeye başlamışlardır. Anadolu'nun Seleukos'lar sülalesinin egemenliğinde olduğu bu dönemde, Küçük Asya'da birçok yeni Yunan kenti kurulmuştur. Yeni dalga Hellen kolonizasyonu olarak adlandırılan bu dönemde, yeni kurulan kentlere Yunan dünyasının farklı şehirlerinden gelen Yunanlı kolonistler yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, Hellenistik dönemde dahi, Küçük Asya'daki Yunanlı varlığının hâlâ çok düşük bir seviyede olduğu gözlenmektedir. Ancak Yunan tipi *polis*'lerin, Anadolu'nun daha önce Hellen kültürüyle tanışmamış iç bölgelerinde kurulması ve yerel elitlerin de bu çekim merkezlerine yönelerek "Hellenleşmesi", en azından okuma-yazma dili olarak Yunanca'nm tüm Anadolu'da geçerli tek dil haline gelmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, şurası da açıktır ki, Hellenistik dönemde, yerel halk topluluklarını yöneten yerel krallıklar dahi, tebalarını tümüyle Yunan sistemine göre idare etmektedirler. İdare yapısı, resmî kurumları ve memuriyetleri ile yönetim sistemi tümüyle Yunan'dan alınmıştır. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biri, Küçük Asya'nın kuzey batısında Hellenistik dönemde kurulmuş olan Bithynia krallığıdır. Thrak kökenli Bithynler, 4. yüzyıl sonlarına kadar, küçük tarımsal yerleşimlerde yaşayan, kentleri ya da siyasal bir birlikleri olmayan ve küçük bölgelere hükmeden yerel beyliklerin idaresi altında yaşayan bir halktı. Önce Lydia, sonra Akhamenid kontrolü nedeniyle bu savaşçı beylerden herhangi biri öne çıkıp siyasi bir birlik oluşturamamıştı. Pers krallığının yıkılışı ve Büyük Aleksandros'un ardılları arasındaki egemenlik mücadelesinin ortaya çıkardığı boşluğu değerlendirerek kral olan Zipoites, askeri olarak Hellenlerle çatışırken, kültürel olarak Hellen dünyasının içine girmeye başlamıştı ve kendi oğluna Yunanca bir ad (Nikomedes) vermekte tereddüt etmemişti. Bithynia krallığının tüm siyasal tarihinde, özellikle "kentli" bir yaşama geçildikten sonra hızla, bu kentli yaşamın kendine özgü kurumlarının yeniden ürettiği kültürel yapı benimsenmiştir. Kentli yaşam ve bir kenti oluşturan siyasal-kamusal-kültürel organlar Küçük Asya'nın yerel halkları için yeni şeylerdir ve kendilerine özgü bir dilleri olsa da, bir çoğunun, daha öncesinde yazılı anıtlar bırakma gelenekleri olmadığı için, en erken dönemden itibaren bilinen tüm yazılı belgeleri Yunanca'dır.

Bu noktada, genellemeler yapmadan önce, coğrafi olarak çok geniş, ırk, dil, din, ekonomik ve toplumsal yapılaşma anlamında büyük çeşitlilik gösteren bir bölgeden bahsedildiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, yukarıda kısaca bahsedilen Hellenizasyon sürecinin, Küçük Asya'nın her köşesinde aynı zamanda başlamış, aynı etkinlikle yaşanmış ve aynı sonuçlara ulaşmış bir akım olduğunu düşünmemek gerekir. Öncelikle, Anadolu'nun

batısındaki şehirlerde yaşanan Hellenizasyon ile, iç kesimlerdeki bölgelerde yaşanan arasında çok büyük fark vardır. Aynı fark, büyük şehirlerin toplumsal yaşamında gözlenen çarpıcı Hellenleşme süreci ile, daha küçük yerleşimlerde, köylerde yaşanan değişim arasında da, doğal olarak, belirlenebilmektedir. Üstelik, bu topraklar, Küçük Asya'da kültürel olarak belirgin bir iz bırakmayan Pers dönemi hariç, hiç bir zaman tek bir egemen güç altında birleşmemiştir. Dolayısıyla, tek bir dinsel, dilsel, kültürel ya da siyasi yapılanması olmayan Küçük Asya'nın, Roma egemenliği ile birlikte birdenbire üniform bir yapıya kavuştuğunu söylemek doğru olmaz. Roma, zaman içinde tüm Küçük Asya'yı kaplayan karayolu ve iletişim ağıyla, sistemli örgütlenmesiyle güçlü bir siyasal birlik kurmayı başarmıştı. İmparatorluğun en ücra köşelerine ulaşan denetim mekanizmaları, hammadde kaynaklarının kullanılması ve vergi sistemleri kusursuzdu. Ancak Roma, bu geniş coğrafyada kültürel bir üniformite kurmanın imkansızlığının farkında olduğundan, Küçük Asya topraklarını sorunsuz yönetebilmek için, yönetimi şehirlerin idaresine bırakmıştı. Nitekim Augustus döneminden itibaren, imparatorluk, kendi kendini yöneten toplulukların oluşturduğu bir küme haline geldi. Bu uygulama, yeni şehirler oluşturan ve eski yerleşimleri *polis*lere dönüştüren Hadrianus ve Vespasianus dönemlerinde daha da sağlamlaştırıldı. Roma, şehirlerin idarelerinde özerk olmalarına izin vererek dolaylı bir kontrol mekanizması kurmuştu. Gerekli durumlarda sınırları değiştirmiş, vergileri –aşırıya kaçmamak kaydıyla– düzenlemiş, ancak bir isyana neden olacak hiçbir radikal değişikliğe gitmemişti. Roma'nın, Küçük Asya şehirlerinin idaresinde doğrudan etkisini görmek zordur, ancak bunun nedenini, Küçük Asya şehirlerinin artık zaten Hellenistik dönemde olduğu gibi idare edilmemesinde aramak gerekir. Romalılar, Yunan şehirlerine, konumlarına bakmaksızın tek bir açıdan yaklaşmaktaydılar. Bu da Yunan şehirlerinde statünün öneminin kademeli olarak azalmasına ve şehirlerin tek bir yönetici gücün idaresine giderek daha açık hale gelmesine neden olmuştu. Bu durumun en açık ifadesi, şehirlerin eski demokratik yapılarını kaybetmelerinde bulunabilir. Demos, hala mecliste toplanmaya devam etmektedir ve kararlar hala Meclis ve Halk adına alınmaktadır. Ancak, '*ekklesiast*' olanlar ve 'vatandaşlar' ayrımının yapılıyor olmasından da anlaşıldığı üzere, mecliste oy verme hakkı olanlar artık sadece belli bir zenginliğe sahip elit vatandaşlar arasından çıkmaktadır. Bu elit kesimin Roma ile yakın bağlantıları vardır; kendilerinden talep edilen, halka para ya da yiyecek yardımı yapmak, resmî binalar inşa etmek ya da varolanları onarmak veya resmî memuriyetler almak gibi sosyal hizmetleri yerine getirerek, hem şehirlerin ekonomik olarak kendilerini Roma'

nın yardımına en az muhtaç kalacak şekilde idame ettirmelerini sağlamakta hem de sundukları hizmetlerle kendi halklarının refahına katkıda bulunmaktadırlar. Dolayısıyla, Küçük Asya şehirleri, Roma döneminde, zenginlikleriyle doğru orantılı olarak şehirlerin idaresinde yer alan elit kesimin yönetimi altında ve yine bu kesim tarafından yapılan 'hayırlar' (*euergesia*) sayesinde refah içerisinde yaşadığı için eski demokratik günlerin özlemini çekmeyen, tersine, *Pax Romana*'nın sağladığı barış, güvenlik ve zenginlikten memnun insanların yaşadığı yerler olmuştur. Roma'nın, sınır bölgelerine yerleştirdiği küçük garnizonlar dışında, eyaletlerdeki yerleşimlerde sıkı güvenlik önlemleri almamış olması da bunun bir göstergesidir. Roma egemenliğinin, Küçük Asya topraklarına getirdiği önemli katkılardan biri olan gelişkin bir ulaşım ağının kurulmasıyla, şehirler arasında seyahat eskisine nazaran çok daha kolaydır. Şehirleri süsleyen birbirinden şaşaalı binalar, heykeller zenginliğin olduğu yerde, gösteriş ve ihtişamın da kaçınılmaz olduğunun göstergeleridir. Festivaller, tiyatro gösterileri, gladyatör döğüşleri, ünlü hatiplerin söylevleri, tıp alanında yapılan yarışmalar, kısacası şehirli yaşama ait her tür eğlence ve aktivite, en gösterişli haliyle yerine getirilmektedir. Gösterilere öyle çok para harcanmaktadır ki, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinde şehirlerin bu gibi gereksiz harcamalarını azaltmak için kararlar alınmıştır. Antoninus Pius, yapı faaliyetlerindeki israfı önlemek üzere, bir şehrin yeter sayıda resmi binası varsa, yeni bir bina yapmak yerine, buna ayrılan parayla var olanların korunması için emir vermiştir. Buna rağmen, şehirlerin zenginlik ve refah içindeki yaşamlarının geç 2. yüzyıl hattâ 3. yüzyıl içlerinde dahi kesintiye uğramamış oluşu da göstermektedir ki, şehirlerin yönetici eliti çok uzun süre boyunca, hâkim Roma ile vatanları arasındaki dengeyi başarıyla kuran ve bu dengenin doğal olarak getirdiği erki nesiller boyu kullanan figürler olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Roma egemenliği ile birlikte, Küçük Asya şehirlerinde yaşanan önemli bir değişim de, Roma İmparatorluk kültünün bu şehirlere girmesi olmuştur. Augustus zamanında oluşturulan bu kült, yeni dünya düzenini, imparatorluk altında birleşen yeni dünyayı temsil ediyordu. Bununla birlikte, Roma, kültünü şehirlere zorla sokmamıştı. Tersine, çok erken bir dönemden itibaren, Yunan şehirleri, imparatorlara adanan tapınaklar kurmak için birbirleriyle yarışmışlardı. Kült ilk kurulduğunda, Bithynia ve Asia eyaletlerinden birer şehre (Nikomedeia ve Pergamon) imparator adına bir tapınak dikme ve festival düzenleme izni verilmişti. Kısa süre içinde, Mytilene, Mylasa, Erythrai, Thyateira, Priene ve Alabanda gibi şehirlerde, imparatorun izniyle bu kült kurulmuştu. Zaman içinde

imparatorluk tapınakları büyük ya da küçük, Yunanlı olan ya da olmayan her şehrin sahip olmak istediği şeyler haline gelmişti. Hattâ, zaten imparatorluk kültü için bir tapınağa sahip olan bazı şehirler bir ikincisi için izin istemeye başladılar. Dolayısıyla bir şehir farklı imparatorlara adanmış iki tapınağa birden sahip olabilmekteydi. Bu rekabet gittikçe kızıştı ve sonunda bazı şehirler 7 tane imparatorluk tapmağına sahip hale geldiler. Bu rekabetin altında yatan neden ise sadece imparatorlara hoş görünmek değildi. Yunanlılar, imparatorluk kültüne sahip olarak aslında eski Hellenistik kral kültü geleneğini devam ettirmiş oluyorlardı. Ayrıca tapınak koruyuculuğu yani *Neokoros*'luk, ait olduğu şehirlere sadece onur değil, büyük ekonomik kazançlar da sağlıyordu. Festivaller sırasında civardan akın akın gelen insanların şehirde yaptığı harcamalar, sundukları kurban ve adaklar bile büyük bir gelir kaynağı idi ve zaten zengin olan şehir yaşamına ek katkı sağlıyordu. Bu zenginlikten fayda gören şehirlerin başında Ephesos gelmektedir. Smyrna ise onun baş rakibidir. Bu iki şehri, zenginlikte ve büyüklükte Pergamon ve Miletos sırasıyla takip eder. Bunlar, her biri en az 200.000 nüfusa sahip, Asia'nın en büyük ve zengin şehirleridir.

Roma egemenliği ile birlikte, Küçük Asya'nın şehirlerinin görünümü ve idaresi belli bir değişime uğradı. Ancak bu değişim, imparatorun güdümüyle değil, kendiliğinden olmuştu. Sıradan halkın gözüyle bakıldığında bu, olumlu bir değişim olduğu için, kolaylıkla benimsenmişti. Ve aslında, bu değişim, sıradan insan için o denli çarpıcı da olmamıştı. Yerel çiftçiler topraklarını ekmeye devam ettiler. Sadece topraklarının bulunduğu araziler önceden krala aitken, şimdi şehirlerin mülkiyetine geçmiş ve dolaylı olarak Roma'ya ve Romalı büyük ailelere ait olmuştu. Dolayısıyla ödenmesi gereken vergiler de, şehirler aracılığıyla Roma'ya ödenmekteydi. Roma'nın egemenliği ile, idari ve ekonomik yönden yaşanan farklılaşma bile sıradan insanın hayatında büyük bir değişime yol açmamıştı. Roma egemenliği altında insanlar, günlük yaşamlarındaki en belirleyici alanlarını yani dillerini, dinlerini, kültürlerini koruyabildiler. Roma'nın kültürel etkisi de, elbette, sosyal sınıf atlama isteği taşıyan ailelerin çocuklarına verdikleri Sokratianus ya da Demetrianus gibi pseudo-Latin isimlerle kendini göstermektedir. Ancak Roma vatandaşlığı alan Yunanlıların dahi, yeni Latin isimlerinin yanında asıl isimlerini *cognomen* olarak korudukları görülür. Zaten, *Constitutio Antoniniana* ile birlikte, İsa'dan sonra 212'de herkese Roma vatandaşlığı hakkı tanınmasıyla bu ayrım da ortadan kalkmıştır.

Roma Küçük Asya'sının egemen kültürü ise tartışmasız Yunan kültürü idi. Her durumda, imparatorluk Küçük Asya'sında Yunanlı olmak

çok önemliydi. Hadrianus, üyeleri sadece Yunan şehirlerinden oluşan *Panhellenion*'u kurduğunda, tüm şehirler Yunanlı olduklarını kanıtlama yarışına girdiler. Hellen geçmişlerini ispat etmek amacıyla, Yunanlı kahramalanlarca kuruluş öykülerini sık sık dillendiriyor, böyle bir öyküleri yoksa da, bunu özenle yaratıyorlardı. Şehirler Homeros gibi yazarların anavatanı olduklarını ilân etmekte birbirleriyle yarışmaktaydılar. Karadeniz kıyısındaki küçük bir kasaba olan Kromna bile Homeros'un doğum yeri olduğunu iddia edebiliyordu. Yunan mitolojisi ve tanrıları büyük önem taşıyordu. Ilion, hem Büyük Aleksandros'u hem de Romalıları, Troyalıların mirasçısı olmasıyla etkilemişti. Ya da, yarı barbar bir krallık olan Pergamon krallık hanedanı Attalidler bile kendilerine Yunan atalar edinmekle kalmamış, Asya'nın Hellenistik kültürünün koruyucuları rolünü de üstlenmişlerdi.

İsa'dan sonra 2. yüzyılın Küçük Asya kentlerinde, sanatın her alanında bir eskiye dönüş gözlenir. Literatürde 2. Sofistik olarak adlandırılan bu dönem, şiirde, edebiyatta, mimari ya da heykeltraşlık gibi alanlarda arkaizan bir modanın en etkili haliyle yaşandığı bir devirdir. Roma döneminin zengin Asya kentlerinin kalburüstü hatip ve sofistleri, Klasik çağın önemli eserlerinin kopyalarını üretmekte, söylevlerine konu olarak İsa'dan önce 5. ve 4. yüzyılların büyük Yunan filozoflarının eserlerini almaktaydılar. Özellikle İsa'dan sonra 2. yüzyıl yazılı eserler açısından çok zengin bir dönemdir. Ancak bu eserlerin neredeyse tamamı yaratıcılıktan uzak, eskiyi taklit eden ve yeni hiçbir şey üretmeyen kopyalar gibidirler. Mimaride de aynı akımın izleri ayırdedilebilir. Ephesos ya da Smyrna gibi büyük şehirleri süsleyen gösterişli binaların cephelerine ve her yanı kaplayan heykellere dikkatli bakıldığında, bu eserlerin tümünün Klasik/Hellenistik heykel ve kabartmaların kopyaları olduğunu farketmemek mümkün değildir. Klasik çağ Yunan kültürünün bir anlamda abartılarak yaşandığı ve tekrar 'moda' haline geldiği bu dönemde Yunan dili ve kültürü öylesine baskındır ki, bundan bizzat Roma imparatorları bile etkilenmişlerdir. Hadrianus, 'Yunancık' adıyla anılanacak denli Hellen dostudur. İmparator Marcus Aurelius, eserlerini Yunanca kaleme alır. Zengin Romalılar villalarını arkaik Yunan heykellerinin mükemmel kopyalarıyla süslemekte, çocuklarını Yunanlı eğitmenlere teslim etmektedirler. Yani, Roma'nın egemenliği altındaki topraklardaki idari etkisinden bahsediyorken, tersine bir etkinin, bu sefer kültürel açıdan Romalılara ulaştığını söylemeliyiz.

Roma İmparatorluğu egemenliği altındaki Küçük Asya'nın Yunan şehirlerinde durum böyleyken, iç kesimlerde, özellikle kırsal hayatın yaşandığı alanlarda bambaşka bir yaşam süregitmekteydi. Gerçekten de,

özellikle kırsal kesim söz konusu olduğunda, Roma egemenliğinin insanların günlük yaşamına etkisi yok denecek kadar azdı. Farklı bölgelerde yaşayan, farklı etnik kökenden halklar, Roma döneminde aslında hâlâ Hellenize olma sürecindeydiler. Roma İmparatorluğu döneminde Küçük Asya'da bulunan yazıtların neredeyse tamamı Yunanca ve daha az olmak kaydıyla Latince yazılmışlardır. Klasik ve Hellenistik dönemlerde Aramice, Fenikece ya da Karca, Lykce, Lydce ve Pamphylia dilinde yazıtlara az da olsa rastlanır. Ancak Roma dönemine gelindiğinde yerel dillerle yazılmış bu örneklerden çok az iz kalmıştır. Bu dönemde, özellikle Akdeniz'in kıyısında yer alan yerleşimlerde ele geçen yazıtların –bazı Latince resmî yazıtlar ya da miltaşları dışında– tamamı, buradaki kentlerde yaşayan insanların artık tamamen Yunanca konuştuğu, okuyup-yazdığı varsayımına destek olacak şekilde, Yunanca yazılmıştır. Kentler hızlı bir Hellenleşme ve asimilasyonun yaşandığı yerlerken, kırsal alanlar daha içe kapanık ve tutucu bir yaşama sahne olmaktaydı. Öyle ki kırsal alanlar, şehirlerden farklı olarak, Roma egemenliği döneminde bile hâlâ sahip oldukları yerel özelliklerini sergileyen izler bırakmışlardır. Bithynia, Thrak kökenini, kişi ve yer isimlerinde korur. Pontus'da geç antik döneme dek, Pontus dilinin varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Galatia'nm kırsal kesimlerinde Keltçe halen konuşulmaktadır. Roma döneminde varlığını sürdüren yerel dillere ait en canlı kanıt ise Phrygce'dir. Phrygia, Küçük Asya'nın merkezinde yer alan, İsa'dan önce 8. ve 7. yüzyılların güçlü bir krallığıdır. Bölgede, bu döneme ait Phrygce yazıtlara sıklıkla rastlanır. Ancak, bundan sonra, ta İsa'dan sonra 2. yüzyıla kadar, hemen hemen hiç Phrygce yazıta rastlamadığımız bir dönem gelir. 2. yüzyılda ise bu dil, yazıtlar üzerinde tekrar karşımıza çıkar. Ancak bu sefer karşımızda, Yunan harfleri ile yazılmış, farklı bir Phrygce vardır. Neo-Phrygce olarak adlandırılan bu dilde yazılmış metinler 2. ve 3. yüzyıllar boyunca yazıtlarda karşımıza çıkmaya devam eder ve sonra ortadan kalkar. Neo-Phrygce metinlerin, Yunanca yazılmış mezar taşlarına, mezara zarar verecek kişilerin başına gelmesi istenen felâketlerin ifadesi olarak lanetleme formülleri şeklinde eklenmiş olmaları ilginçtir. Öyle görünmektedir ki, bölge halkı, artık Yunanca konuşuyor ve yazıyor olsa da, özellikle dinsel içerikli metinlerde eski dillerini kullanarak, tanrılarına daha yakın olacaklarını ve bu yolla daha etkili sonuçlara ulaşacaklarını düşünmekteydiler.

Tüm bu örnekler, Roma dönemi Küçük Asya'sında, en azından iç bölgelerde, yerel dillerin hala konuşulduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle, bu bölgelerde yaşayan insanlar, –belki hayatı evin sınırları dahilinde geçen kadınlar hariç– kendi dilleriyle birlikte Yunanca'yı da ikinci

dil olarak konuşmaktaydılar. Ancak, onların konuştuğu Yunanca, 4. yüzyıl Atina hatiplerinin konuştuğu Yunanca'dan oldukça farklıydı. 'Barbarca' olarak tanımlanan bu bozuk Yunanca, kırsal kesime özgü yazıtlarda da kendisini göstermektedir.

Kırsal kesim söz konusu olduğunda, elimizdeki yegâne kanıtlar yazıtlardır. Çünkü antik yazarların çok azı kitaplarına konu olarak kırsal yaşamı, hayatlarını çiftçilik ve hayvancılıkla kazanan, basit köy yerleşimlerinde sade hayatlar süren insanları almışlardır. Dolayısıyla, şehirlerde ele geçen yazıtlar ile kırsal bölgelerin yazıtlarını kıyaslayarak bu farkı daha iyi anlayabiliriz. Demografik yapı hakkında önemli bir kaynak olabilecek yazıtlar vasıtasıyla, şehirlerde Roma döneminde çoğunlukla Yunan ve bir oranda da Latin isimleri taşıyan insanların yaşadığını, kırsal kesimlere ait yazıtlarda ise gerek yer isimlerinde gerekse kişi isimlerinde hâlâ yerel isimlerin de Yunan isimlerinin yanısıra kullamlageldiğini görebiliriz. Ya da, yukarıda da değinildiği gibi, hepsi Yunanca yazılmış olsa da şehir kaynaklı yazıtlardaki yüksek Yunanca ile köylerde ele geçen yazıtlardaki grameri bozuk, deforme Yunanca'yı ayırt etmek zor değildir. Binlerce yıllık yerel tanrılara adanan adaklar, hastalıkları, kötü talihi tanrısal ceza olarak gördüğü için tanrıya kefâret adakları adayan insanların yazıtları, ölülerinin mezarlarını korumak için, güvenlik memurlarından değil, tanrılarından medet uman ve bu yüzden üzerlerine yazdıkları lanetlemelerle caydırıcı olmaya çalışan insanların mezar taşları hep kırsal kesime özgüdür.

Gene Küçük Asya'nın kırsal kesimlerinde, tıpkı Yunanca ve yerel dillerin birarada yaşaması ve günlük yaşamda kullanılması gibi, binlerce yıllık yerel dinler de, Yunan mitolojisinin tanrılarıyla birarada, içiçe geçmiş bir şekilde varlığını sürdürmekteydi. Her köyün bir ya da birden fazla yerel tanrısı vardı ve isimleri Zeus, Apollon gibi Yunan tanrılarıyla birleştirilmiş bu yerel tanrılar için tapmaklar inşa edilmekteydi. Roma'nın eyaletlerde çok gelişmiş bir hukuk sistemi kurmuş olması gerçeğine rağmen, kuzeydoğu Lydia ve Phrygia bölgelerinin köy yerleşimlerinden gelen ve 'itiraf yazıtları' (*confessiones*) olarak adlandırılan metinler de göstermektedir ki, buralarda yaşayan insanlar, günlük yaşamdaki her türlü ihtilaf, âdi suç ya da basit anlaşmazlıklarda bile mahkemeler yerine tapmaklara başvurmakta, adaleti sözü edilen yerel tanrılarından ummaktaydılar. Tanrılar, kırsal alanların "hükümdarları" olarak yazıtlarda geçmektedir. Bu yazıtlar, sadece bireylerin değil, bazen tüm bir köyün, belki hayvanlarım kıran bir salgın hastalığı, belki kurak geçen bir mevsimi, tanrısal bir ceza olarak algılayarak, "günah çıkarttığına" ve tanrılarla barışmak için fidye verdiğine dair örnekler sunarlar. Küçük

Asya'nın kırsal kesimlerinde, bu dönemde karşımıza çıkan dinsel canlanmanın, Yunan pantheonunun tanrılarıyla yerel tanrıların synkretizminden oluşmuş ve köy yerleşimlerindeki insanların günlük yaşamlarında belirleyici rol oynayan kültlerin yanısıra, tek tanrıcılığın da izlerine rastlanmaya başlanır. Kutsal ve âdil olarak tanımlanan tanrı (ya da tanrı çifti) Hosios kai Dikaios, imparatorluk döneminde Phrygia bölgesinde sıklıkla rastladığımız ve tanrıların artık 'soyut' varlıklar olarak tapım gördüğüne iyi bir örnek teşkil eden bir külte sahiptir. Yine bu dönemde 'göksel' (örneğin Lydia'da Men Ouranios) ya da 'en yüce' (Zeus Hypsistos) olarak tanımlanan tanrılar yoğun olarak tapınım gören tanrılardır. Tanrısal haberci/melek kavramının adak yazıtlarında kendini gösterdiği, bazı paganların adaklarını 'bir ve tek tanrı' olarak adlandırdıkları tanrılarına sundukları, yine pagan yazıtlarında görmeye alışkın olduğumuz insan suretindeki tasvirleriyle boy gösteren tanrıların bazı durumlarda yerlerini "yüce tanrısallık' gibi soyut bir kavrama bıraktıkları bir dönem ile karşılaşırız. Hıristiyanlığın ritüelleri arasında olan günah çıkarma ya da vaftiz gibi seremonilerin kökenlerini, hattâ bazen tıpkı İncil'de yer alan terminoloji ile uyum sağlar şekilde, Lydia ve Phrygia bölgelerinin itiraf yazıtlarında bulmak mümkündür. Elbette ki, Hıristiyanlık putataparlığa karşı doğmuştur ve bu evrensel din ile yerel ve cemaatsel kültler arasında büyük farklar vardır. Ancak, Roma döneminde sayıları ve insanlar üzerindeki etkisi artan bu yerel dinler, zaten yüzyıllardır tutucu, kendi içine kapalı bu toplumlarda Hıristiyanlığın en erken dönemlerden itibaren benimsenmesine dolaylı olarak zemin hazırlamış görünmektedir. Kısacası, Asya'nın kırsal yerleşimlerinde, Roma döneminde halen devam eden bir süreç olan Hellenizasyonun bir ölçüde sağladığı birlik ve ortaklık hissinin oluşmasına, kısa bir süre sonra Hıristiyanlık da hizmet edecektir.

Sonuç olarak, Roma dönemi Küçük Asya'sı, Yunan kökenli olsun ya da olmasın tüm şehirlerinde Yunancanın konuşulduğu ve Hellen kültürüne uygun bir yaşamın süregittiği bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal kesimler ve iç bölgeler ise, çoğunlukla Hellen kültürüyle daha geç ve daha dolaylı olarak karşılaşmış alanlar olarak, halkının, geleneksel yaşam tarzını, dilini, dinini ve kültürünü belli oranlarda koruduğu ve Roma döneminde aslında halen Hellenizasyon sürecini yaşamakta olan bölgelerdi. Dolayısıyla, Roma döneminde henüz tamamlanmadığını söyleyebileceğimiz Hellenizasyon süreci, aslında Roma'nın Küçük Asya'da kurmak istediği birliğe hizmet eden yegâne unsurdu. Şehirlerde ve köy yerleşimlerinde farklı şekillerde yaşansa da, Hellen kültürü, Roma'nın Küçük Asya üzerindeki egemenliğini korumasında,

askerî lejyonlardan, Roma hukukundan ya da imparatorluk kültünden çok daha etkili bir araç olmuştu. Roma'nın, özgürlüğünü elinden aldığı halklara, kültürlerini dilediklerince yaşama hakkı tanımış olmasında sadece bir 'telafi' niyeti aramamak gerekir. Bunda, Roma İmparatorluğu'nun akıllıca yürüttüğü ve 600 yıl boyunca yaşamasını sağlayan idari politikasının yanısıra, Hellen kültürünün köklü, zengin, diğer kültürleri içinde eriten gücünün de etkisi vardır. Hellen kültürünün, Roma egemenliği altındaki Küçük Asya topraklarında yarattığı birlik, bir süre sonra Hıristiyanlık inancının da gene bu topraklarda filizlenmesiyle pekişecektir. Roma ise, idaresi altında daha kolaylıkla tutabileceği bütünsel bir yapıya hizmet verecek bir diğer unsur olarak, bu sefer Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul edecektir. Kendisi de bir Latin olan yazar Vergilius'un *Aeneas* adlı eserinde de (VI, 847-8) belirttiği gibi, Roma'nın görevi yönetmektir ve Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar, Küçük Asya topraklarında yaşamış olan Yunanlıların hâlâ Rum, yani 'Romalı' olarak adlandırılması bile, bu görevi başarıyla yürüttüğünün en açık göstergesidir:

Başkaları yumuşatıp işleyecek tuncu, demiri diriltecek
İnanıyorum, can verecekler mermer yiğit yontularına,
Daha başarılı hatipler yetiştirecekler savları savunan,
Göksel olayları, devinimleri ölçecek, bilecek, saptayacaklar.
Unutma, ey Romalı, egemenliğin altında yönetmeyi ulusları,
Yasaları koymak, barışı sağlamak, düşkünleri korumak,
Dikbaşlıları yola getirmek görevindir senin.

KAYNAKÇA:

Corsten, Thomas., "From Indigenous States to Roman Provinces: Developments in Society, Economy and Mythology in Asia Minor", (yayımlanmamış konferans metni).

Magie, David., *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Princeton, 1950.

Marek, Christian., "Hellenization and Romanization in Northern Anatolia: An Overview", *Symposium on Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus, Denmark, 11-13 January, 2007.

Mitchell, Stephen., *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, I - II. Oxford 1993.

HUKUK

NADİ GÜNAL
Roma Hukukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları

BELGİN ERDOĞMUŞ
Roma Hukuku

DİN

ERKAN İZNİK
Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu

TURHAN KAÇAR
Eskiçağ Hıristiyanlığı'nda Yol Ayrımı: Kadıköy Konsili ve Mirası

EDEBİYAT

BEDİA DEMİRİŞ
Roma Edebiyatı: Başlangıcı, Sınırları, Özellikleri

GÜL ÖZAKTÜRK
Tarihin Akışını Değiştiren Söylevler: *Orationes Philippicae*

Ü. FAFO TELATAR
Roma Edebiyatında Pastoral Şiir

MİMARİ

SUNA GÜVEN
Roma Mimarlığını Anlamaya Çalışmak

TARİH

MEHMET ALİ KAYA
Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)

MUSTAFA H. SAYAR
Geç Antik Devir

EKONOMİ

OĞUZ TEKİN
Roma Devletinde Para ve Ekonomi

ROMANİZASYON

FİLİZ DÖNMEZ-ÖZTÜRK
Likya Örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma

PINAR ÖZLEM-AYTAÇLAR
Küçük Asya'nın 'Romanizasyon'u

ISSN 1303-72420-0
9 771303 724207